

Osiris Könyvtár
Irodalom

Sorozatszerkesztő
Domokos Mátyás
Török Endre

ARTHUR KOESTLER

Nyílvessző
a végtelenbe

Osiris Kiadó • Budapest, 1996

A fordítás alapjául szolgáló mű
Arthur Koestler: Arrow in the Blue. Macmillan, 1953

Fordította
BORIS JÁNOS

Felelős szerkesztő
BOJTÁR PÉTER

© Osiris Kiadó, 1996
© Boris János, 1996
Hungarian translation

Bármerre szöktem is: a Törvény fogadott
Engedni kell végre! Ó ajtó, engedd be
A vendéget; lázas szív, figyeld a Mestert,
Ki jobban önmagam, mint én magam vagyok.

PAUL CLAUDEL

E mű azon részletei, melyek idézőjelek közt, de forrásmegjelölés nélkül szerepelnek, idézetek saját korábbi könyveimből. Azért választottam ezt a módszert, hogy elkerüljem a saját írásaimra való folytonos hivatkozás unalmát. Ahol mégis vannak ilyen hivatkozások, ott külön okom volt rá, hogy jelezzem az idézett szöveg dátumát vagy kontextusát.

Meleg, szívbéli köszönet illeti Jack és Chris Newsomot a Pennsylvania állambeli Point Pleasantből a kézirat megmunkálásáért, barátságukért, a bírálatért és a bátorításért.

A. K.

TARTALOM

TARTALOM	6
ELSŐ RÉSZ - AZ ÓSRÉM ÉS A BÁRÓ (1905-1921)	8
1. A HOROSZKÓP	9
2. A KOESTLER-SAGA	17
3. AZ ÖNÉLETÍRÁS BUKTATÓI	31
4. A BÜNTUDAT FÁJA - AZ ÓSRÉM ÉS A BÁRÓ	36
5. A HOMOKÓRA	50
6. NYÍLVESSZŐ A VÉGTELENBE	57
7. NO ÉS A SZEK?	67
8. A POLITIKA HAJNALA	71
9. A SZERZŐ ARCKÉPE TIZENHAT ÉVES KORÁBAN	85
MÁSODIK RÉSZ - A NYÍLVESSZŐ KÉTFELÉ HASAD (1922-1926)	97
10. „ÚGY ÉLÜNK, MINT A KANNIBÁL”	98
11. KIS HIJÁN NORMÁLIS LESZEK	114
12. A NYÍLVESSZŐ KÉTFELÉ HASAD	120
13. AZ ELSŐ KERESZTES HADJÁRAT	127
14. KOESTLERÉK TÖNKREMENNEK	140
15. AZ ESZTELENSÉG ÁLDÁSAI	145
HARMADIK RÉSZ - A VILÁGCSAVARGÓ SZABADSÁGA (1926-1927)	155
16. MEGMÉRETVE ÉS KÖNNYŰNEK TALÁLTATVA	156
17. FŐKÉNT AZ ÉHSÉGRŐL	166
18. BOHÉMVILÁG TEL-AVIVBAN	183
19. HOLTVÁGÁNYON	195
20. A FORDULÓPONT	204
NEGYEDIK RÉSZ - ÚT A TISZTES POLGÁRI LÉTHEZ (1927-1930)	210
21. FEISZAL, IRAK KIRÁLYA	211
22. BÚCSÚ JERUZSÁLEMTŐL	221
23. AZ OLAJFÁK HEGYÉTŐL A MONTPARNASSE-IG	236
24. ELÉGIA A ROSSZ HÍRŰ HÁZAKRÓL	245
25. MÁGNESES VIHARBAN HÁNYKOLÓDVA	259
26. A SZERZŐ ARCKÉPE HUSZONÖT ÉVES KORÁBAN	269
ÖTÖDIK RÉSZ - AZ ÚT MARXHOZ (1930-1931)	280
27. LIBERÁLIS GÖTTERDÄMMERUNG	281
28. A MEGTÉRÉS LÉLEKTANA	293
29. LÁZADÁS ÉS HIT: A LÁZADÁS	304
30. LÁZADÁS ÉS HIT: A HIT	312
31. A ROBBANÓ VILÁGEGYETEM	326
32. SARLATÁNYOK, SZÉLHÁMOSOK	336

33. KÉSZÜLŐDÉS AZ ÉSZAKI-SARKRA.....	355
34. REPÜLŐ CETHALLAL A SARKVIDÉKI ÉJEN ÁT.....	367
35. „EH, MI A NÉV?”	392
EPILÓGUS	400

**ELSŐ RÉSZ -
AZ ŐSRÉM ÉS A BÁRÓ
(1905-1921)**

És csak beszélt, beszélt magáról,
észre sem véve, hogy ez másoknak
korántsem oly érdekes, mint neki
magának.

TOLSZTOJ: Kozákok

1.

A HOROSZKÓP

Az ember a civilizáció kezdete óta makacsul hiszi, hogy sorsát valamiképpen meghatározza, milyen volt a csillagok állása születése pillanatában. Arra gondoltam, hogy esetleg a földi események akkori konstellációjának is lehet valami jelentősége, ezért 1946-ban, egy napon elhatároztam, hogy elkészítem a magam „világi” horoszkópját. Talán nem is annyira vad ötlet ez, mint amilyennek látszik. Az asztrológia alapja az a hit, hogy az embert a kozmikus környezet alakítja, Marx viszont úgy vélte, hogy az ember a társadalmi környezet terméke. Szerintem mindkét alapfeltevésben van igazság, innen a világi horoszkóp ötlete. Hogy miért nem gondolt erre valaki már jóval korábban, annak alighanem csupán az az oka, hogy amíg a napilapot fel nem találták - s ez nem volt régen -, addig az embernek nem lehetett biztos forrása, amiből megtudhatta volna, mi is történt ezen a földön, amikor megszületett, ezzel szemben aránylag pontos ismeretekkel rendelkezett afelől, hogy mi történt az égbolton. Nyilván azért van így, mert az égitestek jóval megbízhatóbbak a földi testeknél; az ember történelmi pontossággal kiszámíthatja, hol lesz a Szíriusz egymillió év múlva, arról viszont még csak elképzelése sem lehet, a tér mely pontján lesz a szakácsnője a következő néhány percen belül.

A földi horoszkóp elkészítése egyszerű dolog. Mindössze annyi volt a tennivalóm, hogy elballagjak a londoni Printing House Square-re, a *The Times* szerkesztőségébe, és kikérjem a születésemet követő reggelen megjelent lapszámot (1905. szeptember 5-én délután fél négy tájban jöttem a világra). Kis idő múlva súlyos kötetet raktak elém, benne az újság 1905. augusztusi és szeptemberi példányai. Rendelkezésemre bocsátottak egy kis olvasószobát íróasztallal, székkal, tintatartóval és itatóssal. Ott, a magányban kényelembe helyezkedtem, és forgatni kezdtem a vaskos kötet enyhén megsárgult lapjait. A csendes szobába a Temzére néző ablakon át beszűrődött egy vontatóhajó tompa kúrtszava, mintha csak

vágyakozva sírna a tenger után. Enyhe felvillanyozottság fogott el, mint a múltba ásni készülő régészt, de ez az érzés némileg keveredett annak az asztrológusnak a hevesebb izgalmával, aki egy fontos ügyfelének sorsát meghatározó bolygópályákat számítgat éppen ki.

Hogy tovább tartson az élvezet, a születésem órájában fennálló erőternek mintegy a perifériájánál kezdtem a kutatást - azaz a hirdetéseknel. Az első, amin megakadt a tekintetem, különös módon éppen az IRODALOMGÉP volt (Őfelségének, a királynak is szállították), melyet FÉNYŰZŐ KÉNYELEM jellemezett. A „gép” azonban csalódást okozott, mert kiderült: csupán arra való, hogy „bármilyen helyzetben megtartsa a könyvet az ágy, karosszék vagy dívány felett”.

A MŰSOROK, LÁTNIVALÓK között rátaláltam a „Gyarmati és Indiai Művészet Kiállítására”, amelyet a Crystal Palace-ban rendeztek, s amelynek keretében „2:30-kor, 4:30-kor és 6:00-kor bennszülött harcosok bemutatója” volt látható. A *Café Chantant* programjai délután 4 és este 8 órakor kezdődtek, sőt „országos tűzijátékot” is hirdettek, igaz, ez utóbbi nem az én születésemet volt hivatott ünnepelni, hanem a francia flotta látogatását Spitheadnél.

A hirdetési rovat legnagyobb részét azonban a kocsik és hintók minden elképzelhető fajtája töltötte ki, csukottak és nyitottak, egy-, kettő- és többülésesek, landauerok, homokfutók, omnibuszok és konflisok, továbbá rengeteg lószerszám, fék és nyereg, de legfőképpen mindenféle színű, korú és vérmérsékletű ló, köztük egy pár összeillő, tizenöt markos kocsivonó pej, mindkettő garantáltan nyugodt, s ezért „ideges vagy ijedtségre hajlamos személy számára különösen értékes”, melyeket tizennégy napos próbaidővel kínáltak eladásra, mégpedig szép összegért: 150 guinea volt az áruk. Autóról még szinte említés sem esett; egyetlen bátortalan hirdetés akadtt csupán, s az sem túl biztató, amelyben egy „ÚRIEMBER, 28-36-os Daimler autó tulajdonosa”, tudtul adta, hogy „ÖRÖMEST adná utóbbit BÉRBE -

személyes szolgálattal - napi, heti vagy havi alapon itthon vagy a Kontinensen. Az illető nyilván hamar ráunt a masinájára. Ez eléggé érthetőnek is tűnt, különösen annak fényében, hogy ugyanazon a napon Selby vicomte vezetésével Királyi Bizottságot neveztek ki az Automobil-törvények Betartásának Ellenőrzésére, többek közt a célból, hogy vizsgálja meg és tegyen jelentést „az állítótagos károkról, melyeket az automobilmek tesznek az országutakban”.

A daimleres úriember volt az egyetlen zavaró elem a hirdetési oldalon felvonuló ló-, lószerszám- és hintókavalkádban. A nyomdafesték oly régen megszáradt már, hogy nem is az anyagának, hanem hordozott jelentésének illata csapta meg az olvasó orrát: a friss bőrhuzat és a lovak verejtékének szaga - s benne egy cseppnyi levendulaillat, melyet egy bizonyos „Miss Smallwood” adott a keverékhez (Great Malvern-i Mezők), aki „igen várja a monogramok zsebkendőre hímzésére szóló megrendeléseket, mivel Társaságában több olyan hölgy is van, akinek efféle munkából kell eltartania magát”. Innen az „Állást keres” rovathoz haladtam tovább, ahol zavarba ejtően nagyszámú „Hölgy” ajánlotta melegen „kocsisát, kinek jellemét és munkáját” szinte egyöntetűen „kitűnőnek” minősítették. Tüstént ábrándozni kezdtem, ám hamarosan visszatérített a józan valóság talajára az a „fiatal német kereskedő”, aki „az angol nyelv alapjainak kellő ismeretével” állást keresett „mint fizetés nélküli hivatalnok”, valamely „jó hírű angol cégnél”. Ez akár von Ribbentrop úr is lehetett, ki tudhatja?

Eddig nem sokkal lettem okosabb a horoszkópomból. A belső oldalakra rátérve megtudtam, hogy miattam én a születéssel voltam elfoglalva, a német császár és császárné Tempelhofban megtekintette a Testőrdandár őszi díszszemléjét; hogy Edward király a csehországi Marienbadban huszonkilenc vendégnek adott vacsorát a Kurssaalban, akik között jelen voltak Murat hercegnő, Adeline, Bedford hercegnője és Ganay márkinéja; hogy a Poroszországban kitört kolerajárvány az előző huszonnégy órában huszonnégy halálos áldozatot követelt; hogy Zanzibárban tizen-

hat pestises eset fordult elő, és hogy Mr. Philip Mills, a Monastir Tobacco Régie alkalmazottja, akit macedóniai banditák ejtettek foglyul, még élt, és még mindig elrablónak kezében volt. A Lake Superioron egy vad szélvihar következtében odavesztett húsz tengerész; Henrik porosz herceg Winslow ellentengernaggyal, a brit Csatorna-flotta Balti-tengeren hajózó rombolóhadosztályának parancsnokával ebédelt; a Szakszervezeti Kongresszus folytatta ülését Hanleyben, ahol az elnök, Mr. J. Sexton (Egyesült Dokkmunkások, Liverpool) hangsúlyozta, hogy a földtulajdon monopóliumát el kell törölni. A külföld hírei közt a lap a párizsi *Le Temps*-t idézte, amely a marokkói felkelést és az ebből eredő francia-német ellentéteket kommentálva azt írta, hogy: „Olyan kifejezéssel élve, amelyet Németországban minden bizonytal melegen üdvözölnek, gondoskodni fogunk róla, hogy Észak-Afrika mindaddig érezze vasöklünk súlyát, míg végre el nem ismeri jogainkat...”

- Tűz, tűz! - mondtam magamnak. - Ez már jelent valamit.

Mars a második házba lép. - És így is volt: a következő tudósítások már olyan húrokat pendítettek meg, amelyek rezgése sok éven át elkísért:

HEVES HARCOK A KAUKÁZUSBAN

(Tiflisz, 1905. szeptember 5.) Bakuból óráról órára rosszabb hírek érkeznek. A Fekete Város lángokban áll, és gyújtogatás következtében számos kisebb tűz is keletkezett. A csapatok a lehető legnagyobb eréllyel lépnek fel, de mindegyik nem sikerült helyreállítani a rendet...

Az 1905-ös orosz forradalom lassan nekilendült. Ami a születésem napján Bakuban történt, az a modern történelem legelső általános sztrájkjának előjátéka volt. Szocialista terroristák forradalmi akcióira hazafias terroristák ellenforradalmi akciói válaszoltak. Az utóbbiak, akiket feketeszázak néven ismertek, a kormány és a rendőrség cinkos együttműködésével zsidóellenes pogromokat rendeztek, hogy

az általános elégedetlenség keltette indulatokat mellékvágányra tereljük:

ZAVARGÁSOK KISINYOVBAN

(Kisinyov, 1905. szeptember 5.) Ma temettek egy szerencsétlen asszonyt, akit a csöcselék gyilkolt meg. A temetésen zsidó és orosz munkások voltak jelen. Hirtelen lövések dördültek, majd rendőrök és dragonyosok tűntek fel kivont karddal, megrohanták a menetet, és sokakat megsebesítettek: A zúrzavarban a koporsó a kövezetre esett, ahonnan együtt érző emberek vitték el. A csendőrséget vezénylő őrnagy semmiféle magyarázatot nem volt hajlandó adni... A városon szörnű rémület lett úrrá. A halottak és sebesültek pontos számát nem lehet biztosan tudni.

Ez úgy hangzott, mintha már hangolna is a zenekar. Még egy pillanat, s a karmester tüstént a magasba emeli pálcáját. Kezdett alakot öltetni a horoszkópom. Akkor alakult ki egészen, amikor hozzá láttam, hogy elolvassam az aznapi szerkesztőségi vezércikket. Ez egy olyan eseménnyel foglalkozott, amely szeptember 5-én délután 3 óra 47 perckor történt, azaz pontosan a születésem órájában, s amelyről a cikk szerzőjének az volt a véleménye, hogy

...rendkívüli horderejű esemény, nem csupán a politika történetében, hanem abban a soha véget nem érő erkölcsi és szellemi folyamatban, amelyet nagyjában-egészében civilizációnak nevezünk - roppant nagy jelentőségű tény.

Egy ilyen mérvű fordulat következményeit bármilyen pontossággal megjósolni olyan feladat, mely meghaladja az emberi képességet. Nem tehetünk sokkal többet annál, mint hogy tudomásul vesszük és jelezzük azon irányok egyikét-másikat, amely irányokban ez az esemény talán alakítani fogja a gondolkodást és a jellemet ezen a világon... Mindeme nevelés nagy célja az egyén alárendelése a családnak, a fajtának és az államnak. Azt tanítja, hogy az ember nem kizárólag önmagáért él, sőt nem is főként önmagáért. Első számú kötelessége a közösségi kötelesség,

amellyel azoknak a különböző társadalmi csoportoknak tartozik, amelyekbe beleszületett. Kisfiúkorától fogva, óráról órára, a legnagyobb gondossággal nevelik arra, hogy teljesítse eme kötelességét. Megtanítják rá, hogy ne csak tetteit és jellemvonásait, de legmélyebb gondolatait, érzéseit és indulatait is ennek engedelmességgel irányítsa. A Nyugatnak bőven van mit tanulnia a jellemnek e már-már kolostori fegyelméből, és van benne olyasmi is, amit jobb, ha elkerül...

A szóban forgó esemény az a békeegyezmény volt, amely Őfelsége, minden oroszok cárja és Őfelsége, a japán császár között kötött a New Hampshire-i Portsmouthban. A *The Times* vezércikkirójának mámoros dicshimnusz a győzedelmes japánok neveltetésének szólt, amelynek „nagy célja az egyén alárendelése a családnak, a fajtának és az államnak”. Ez volt az a lecke, amelyet a végletes individualizmus posványába süllyedt Nyugatnak el kellett volna sajátítania az első modern totalitárius állam „kolostori fegyelméből”, abból a hatalomból, mely Ázsia homályából lépett diadalmasan a világpolitika színpadára. A születésem öröme megkonduló óraütés egyben a liberalizmus és individualizmus korszakának végét is jelezte, annak a keményen versengő, de mégis könnyed civilizációnak a végét, melynek - egy egyedülálló, kegyetlen, de jótét kompromisszumnak hála - sikerült összebékítenie az „éljen az erősebb” jelmondatát a „laissez faire, laissez passer” elvével.

Amennyiben a világi horoszkópban a politikai események a bolygókonstellációk megfelelői, úgy az állócsillagok csak azok az emberek lehetnek, akik lassúbb, tartósabb módon formálják koruk vonásait. Hogy teljes legyen a kép, meg kell tehát említenem, hogy abban az évben és hónapban, amikor megszülettem, a svájci Bern Szabadalmi Hivatalának szabadalomvizsgálója tanulmányt adott közre *A mozgó testek elektrodinamikájáról* Albert Einstein aláírással; hogy ugyanabban évben adta ki Sigmund Freud a *Három előadás a szexualitás elméletéről* című művét, Wells

a *Kippset* és a *Modern utópiát*, Thomas Mann a *Királyi fenséget*, Tolsztoj pedig az *Utószót* Csehov *Aranyos!* című elbeszéléséhez; hogy a párizsi *La Grand Revue* azt írta a „Vámos” Rousseau, Cézanne, Matisse és a többi Vadak képeiről, melyeket a Salon d'Automne-on állítottak ki, hogy azok „kimondhatatlanul nevetségesek”, és Picasso darabonként húsz frankért adta el a rajzait Soulier műkereskedőnek.

És mintha csak ki akarta volna kerekíteni a horoszkóporrot, a *The Times* „születésemet üdvözlő” száma még egy levelet is közölt egy „Vidi” álnéven író úriembertől (habár a „Jeremiás” legalább úgy illett volna hozzá), amelyben többek között ez állt:

Elszomorító látni, hogy e megpróbáltatás (a búr háború) tanulságait máig sem vonták le, hogy az intő jelekkel mit sem törődnek, és a nemzet osztályainak kivétel nélkül az csupán a céljuk, hogy kielégítsék a fényűzés és az élvezetek iránti, angol emberhez cseppet sem illő szenvedélyüket. A nagy eszméket hallgatás övezi, a sekélyes okoskodást pedig az égbe menesztik, a felelősséggel mit sem törődnek, mindenütt a „fenn az ernyő, nincsen kas” könnyelmű szemlélete a mérvadó, és (mily szomorú tisztelgés Carlyle előtt!) még az utcákon is láthatóan ez a szellem uralkodik, hiszen a legkülönbözőbb társadalmi osztályok asszonyai délelőtt tíz órakor olyan öltözékben grasszálnak, mintha az élet egyetlen örökös kerti multság volna. A sport túlzásai, melyek ellen Mr. Kipling oly ékesszólóan tiltakozott, szembeötlőbbek, mint valaha, s az alkoholizmus különböző formái csillagítatlanul rombolnak tovább...

Amikor a vaskos, fekete kötetet összecsuktam, és kiléptem a Printing House Square-i irodából, úgy véltem, hogy világi horoszkópom legalább annyit mondott az erőterről, amelybe beleszülettem, s a hatásokról, amelyek jellememet és sorsomat alakították, mint amennyit a csillagok állásából valaha is megtudhattam volna. Néha azonban mégis úgy érzem, hogy a középkori asztrológus, ez a profetikus

bohóc a maga fekete csúcsos kalapjával és díszes selyemköpenyével valahogy mégis többet és igazabbat sejtett meg az ember sorsának lényegéről, mint napjaink politikusai és pszichiátriai. Persze az is lehet, hogy ezt az érzést magát is a horoszkópom határozta meg: a tény, hogy abban a pillanatban jöttem a világra, amikor az Ész Korszakára éppen ráborult a sötétség.

2.

A KOESTLER-SAGA

A Koestlerék családfája Leopold nagyapámmal kezdődik, és velem ér véget.

Leopold X. a krími háború idején menekült Oroszországból a Kárpátokon át Magyarországra. X.-nek kell neveznem, mivel a Koestler nem a valódi neve volt, az igazi nevét pedig soha senkivel sem közölte, még a gyermekeivel sem. Csak annyi tudható róla, hogy valamikor az ezernyolcszázhatvanas évek derekán érkezett Miskolc városába, és ott valamilyen szert tett a Koestler, Köstler, Kestler vagy Keszler névre, amelyek mindegyike szerepel a különféle iratokban.

Hogy miért szökött el Oroszországból, nem tudni. Talán dezertált a hadseregből, vagy esetleg részt vett a társadalmi forradalmat hirdető mozgalomban, de éppenséggel az is lehet, hogy elkövetett valamit. Én persze szívesebben hiszem azt, hogy a társadalmi forradalom híve volt.

1911-ben halt meg, amikor hatéves voltam. Úgy él az emlékezetemben, mint magas, jóságos, lengő szakállú pátriárka, aki örökösen zsakettet visel - ez utóbbira abból következtetek, hogy még most is magam előtt látom azt a jellegzetes mozdulatát, amellyel kettéválasztja, majd fellebbenti kabátjának fekete szárnyait, mielőtt hintaszékébe ereszkedne.

Ezenkívül csak egyetlen emlékem van Leopold X.-ről, s ez a sonkás szendvicshez kapcsolódik. Napsütéses délelőttökön sétálni vitt Budapest egy szép, gesztenyefákkal szegélyezett sugárútjára, amelynek Városligeti fasor volt a neve. Ennek az egyik mellékutcájában volt egy csemegebolt, ahol az öreg minden egyes kirándulásunk alkalmával vett nekem egy finom sonkás szendvicset, magának azonban soha. Amikor egy nap megkérdeztem, mi ennek az oka, így válaszolt: „Helytelen volna, ha ennék belőle, de rád ez nem vonatkozik. Engem előítéletben nevelték.” Ez a kijelentés részint rejtélyességénél fog-

va maradt meg az emlékezetemben, részint pedig azért, mert maga az „előítélet” szó ez idő tájt ismeretlen volt előttem. Anyám magyarázta meg később a jelentését. Leopold X.-et szigorúan a mózesi törvény szerint nevelték, amely tiltja a serteshús fogyasztását, s noha fiának és unokájának teljes szabadságot adott a vallás tekintetében, ő maga ragaszkodott a hagyományhoz - ugyanakkor egyfajta udvarias iróniával „előítéletnek” mondta azt. Magatartásában a hagyománytisztelet felvilágosult türelemmel párosult - szóval mégiscsak a társadalmi forradalom híve lehetett az öreg.

Mielőtt azonban megválnánk a jóságos és titokzatos Leopoldtól, röviden említést kell tennünk társadalmi háttéréről és vagyoni helyzetéről. Közvetett bizonyítékok utalnak rá, hogy odahaza Oroszországban az X. család középosztálybeli jólétben telt. Ezen bizonyítékok közt első helyen állnak bizonyos, külföldi bélyegekkal ellátott csomagok, melyeket Leopold nagy ritkán kapott. Ezeket a csomagokat sosem a postásunk hozta ki, hanem maga Leopold ment értük a postahivatalba, és szobájának magányában bontotta fel őket: mindig tetszetős ajándékok kerültek elő belőlük, például selyemkendők, hímzések és hasonlók. A második bizonyíték az idős Leopold híres megjegyzése, amelyet akkor tett, amikor először és utoljára említette a maga családját az anyám előtt. Ez úgy történt, hogy egyszer anyám megmutatta neki új estélyi ruháját, ami alighanem valami távoli emléket ébreszthetett benne, mert egy kissé szomorkásan így szólt: - Kedvesem, az én anyámnak volt egy estélyi ruhája, amely olyan vastag selyemből készült, és oly gazdagon volt hímézve arannyal, hogy anyámnak sosem kellett vállfára akasztania - megállt az magától, megtartva az alakját. - Mivel azonban lehet, hogy a szóban forgó ruhadarab a krinolin korszakát idézte, e bizonyíték nem perdöntő. Harmadikként és utoljára: az, ahogyan Leopold kétfelé választotta és fellebbentette zsakettje szárnyait, minden kétséget kizáróan olyan társadalmi háttérről árulkodott, amelyben közönséges dolog volt a hintaszék, éppúgy, mint a civilizált polgári lét mindenféle más kényelmi eszköze.

Bárhogy is volt, miután letelepedett Miskolc városában, egy ideig jól mehetett a sora. Elvette egy fűrészmalom-tulajdonos lányát, vagy egy bírót, aki valamiféle kapcsolatban állt egy fűrészmalommal, már nem emlékszem pontosan; mindenesetre ő irányította a malmot, amíg az le nem égett, ő pedig tönkre nem ment. A tönkremenetel, mint az olvasó majd látni fogja, egyfajta visszatérő betegség a mi családunkban, mely rendszeresen lesújt, és mindannyiszor kiderül róla, hogy voltaképpen váratlan áldás. Ebben az első esetben arra készítette Leopoldot, hogy feleségével és négy kisgyermekével a nagyvárosba, Budapestre költözzön.

Budapesten az apám gyermekkorában a család az alsó középosztály és a munkásság közti mezsgyén élt. Leopold többé már nem volt képes talpra állni. Semmivel sem tudott többet nyújtani gyermekeinek annál a nevelésnél, amit az Osztrák-Magyar Monarchia biztosított a szegényeknek a hetvenes-nyolcvanas években. Két leányát, Jenny és Betty nagynénéimet nagy sietve férjhez adta, egyikőjüket egy banki kézbesítőhöz, a másikat egy nyomdászsegédhez. Idősebb fia, Jónás nagybátyám könyvelő lett, és haláláig az is maradt. Kisebbik fia, Henrik, későbbi atyám, kifutófiúként kezdte pályáját egy textiles cégnél.

A Koestler család tehát teljesen lecsúszott, és minden bizonnyal odalenn is maradt volna mindörökké, ha az apám nem csodagyerek - a csodagyerekség egyébként ugyancsak rendszeresen sújtja a családot. Tizennégy éves volt, amikor kifutó lett a budapesti Sommer és Grünwald cégnél. A munkaideje reggel fél nyolckor kezdődött, ő azonban minden hajnalban, négy órakor felkelt, és a következő három órát azzal töltötte, hogy németül, angolul és franciául tanult. Jó időben a Városligetben járkált fel-alá, télen a konyha félhomályában nyütte elrongyolódott, használt nyelvtankönyveit. Tanár nélkül nyelvet tanulni egy tízórás munkanap hajnalán önmagában is jelentős teljesítmény lett volna; mindjárt háromba belefogni - ez az első volt ama elképesztően optimista és túlon túl merész vállalkozásai kö-

zül, amelyek sorra követték egymást, amíg csak élt. Ahogy múltak az évek, ezek a vállalkozások egyre fantasztikusabbak lettek, végül pedig már az abszurditásba torkollottak; apám ifjúsága azonban a tizenkilencedik század végi amerikai sikersztori egyfajta Duna-parti variánsa volt. Tíz év alatt kifutófiúból ügynökké, ügynökből cégvezetővé, végül társtulajdonossá lett. Huszonkilenc éves korára - amikor feleségül vette anyámat - beutazta Németországot és Angliát, személyes ismeretséget kötött az ottani gyárosokkal, és saját céget alapított.

Alacsony férfi volt, a mozgása gyors és csupa energia; barna, naivan csodálkozó szeme és sötét haja, melyet nyílegyenes választék osztott középen kétfelé, mintha csak vonalzóval húzták volna meg, olyasfajta takaros, rendezett jelleget kölcsönzött az arcának, amelynek köszönhetően néha amerikainak nézték. Ez hízelgett neki, noha mindenkifölött Angliát csodálta, kizárólag angol ruhát hordott, és merő jóindulatból pokollá tette az életemet azzal, hogy tizenhárom éves koromban Eton-öltönyt rendelt nekem - az elsőt Budapesten -, és rákényszerített, hogy viseljem, véget nem érő mulatságban részesítve ezzel iskolatársaimat. Hihetetlen keverék volt: egyszerre ravasz és gyermeketeg, leleményes és együgyű. Minthogy serdülőkorának nehéz éveiben minden szabad óráját francia, német és angol nyelvkönyvei fölé görnyedve töltötte, sosem tanult meg az élvezet kedvéért olvasni; egyetlen irodalmi művet olvasott el egész életében: *A három testőrt* Alexandre Dumas-tól. Az operán kívül, amit imádott, soha nem járt sem színházba, sem moziba. A művészet nem létezett a számára. Az újságokat viszont falta; minden sorukat elolvasta a történetek és folytatásos regények kivételével, és szenvedélyesen szerette a népszerűsítő tudományos cikkeket.

Egyszer megmutattam a kézírását egy hölgyismerősömnek, aki hivatásos grafológus volt. - Mondja, jól ismeri ezt az embert? - kérdezte tőlem. - Elég jól - feleltem. - Maga aztán tényleg a legképtelenebb alakokat szedi össze! - mondta erre ő. - A férfi, aki ezt írta, teljesen műveletlen, viszont

túláradó, kirobbanó képzeletvilága van - mint azoknak a skizofréneknek, akik olyan gyönyörű képeket festenek. Ha jobban belegondolok, lehet hogy az is. Skizó. - Az apám - mondtam én. Nem feszegettük tovább a kérdést.

A hajnali négyórai felkelés embertelen gyakorlata, az, hogy az ifjúság minden örömétől és élvezetétől megfosztotta önmagát, sajátosan torzult lelkeséget eredményezett. Mivel teljességgel ismeretlen maradt előtte az a fajta érzelmi kielégülés, amit egy vers elolvasása vagy egy kalandfilm megtekintése jelent, csak egyetlen megnyilvánulási formát talált túláradó képzelőereje számára: a különleges üzleti vállalkozásokat.

Egy szép napon- hét- vagy nyolcéves lehettem - hatalmas lovas kocsi dübörgött be bérházunk udvarába. Hat ló húzta. Vagy fél tucat férfi, izzadva, nagyokat nyögve, egy iszonyatos méretű gépezetet cipelt fel a lépcsőn, egyenest a szalonunkba. Apám elmagyarázta, hogy a gép egy új találmány működő modellje, óriási üzleti lehetőségeket rejt magában, ő pedig elhatározta, hogy finanszírozni fogja. - De mire való? - kérdezte az anyám.

- Majd meglátod - felelte apám sugárzó arccal. - Maga a feltaláló fogja bemutatni nekünk. Igazi lángész. Nátán professzornak hívják. - Néhány perc múlva megérkezett a feltaláló, egy bámulatosan piszkos, szakállas, púpos emberke, aki úgy nézett ki, mint Hófehérke hét törpéjének egyike. Órákon át babrálta a huzalokat, kerekeket és karokat a gép gyomrában, melynek következtében az időnként rémisztő szikrákat lövellt ki magából, mivel a szerkezet villanyárammal működött. Végül óriási villanás következett, a lakás sötétbe borult, s mindezt égett gumiszag és a szakácsnő és a szobalány rémült sikolyai kísérték, akik csatlakoztak a családhoz, hogy lássák, mi folyik. Nátán professzornak a szeme sem rebtent: közölte, hogy rövidzárlat keletkezett, és holnap visszajön némi dróttal és más szükséges alkatrészszel. Romantikus gyertyafény mellett vacsoráztam, és az éjszaka jó részét ébren töltöttem, izgatottan találgatva, vajon mire való a gép. Más-

nap reggeli után megjött Nátán professzor, és ismét munkához látott. Én csak az ajtónyíláson át leshettem a munkálkodását, mivel az anyám állította, hogy a gép veszélyes, és akár fel is robbanhat. Egy óra elteltével a szerkezet egyszerre csak működni kezdett. Dübörgött és kattogott, mint valami ősi nyomdagép, és hatalmas teste, mely a szoba fél hosszát kitöltötte, oly hevesen remegett, hogy a szalonban az összes hamutartó, bronznimfa és köpöcsésze vad táncba fogott. Az apám ünnepélyesen megrázta Nátán professzor kezét, és végre hozzálátott, hogy bemutassa a gép célját az egybegyűlt családnak. Miközben mi szemünket meresztve figyeltünk, a professzor átnyújtott neki egy aktatáskát, amelyben egy köteg különböző méretű, gyűrött boríték volt. Apám fogta a köteget, és a leragasztott borítékokat egyenként bedugta a gép egy nyílásába. Nátán professzor a gép másik végénél állt lábujjhegyen, és sorra kihúzta ugyanezeket a borítékokat egy másik nyílásból, miután azok áthaladtak az egész gépezeten, majd olyan őszinte büszkeséggel lengette meg őket a feje fölé, mint a cylinderből nyulat elővarázsoló bűvész. A borítékok, amelyek leragasztva kerültek be a gépbe, nyitva jöttek ki belőle.

- Hát nem szédületes találmány? - kiáltotta gyermeki boldogsággal az apám. „Szédületes”, „grandiózus”, „mesés”, „kolosszális”: ezek voltak a kedvenc kifejezései. Ha az üzletmenet „kolosszális” volt, akkor az az ő szemantikai mértékskáláján annyit jelentett, hogy viszonylag jól megy a bolt. Ha csupán csodás volt, akkor a csőd szélén álltunk.

- De hát mire való? - kérdezte az anyám, és az arcán megjelentek annak az ideges rángásnak az első tünetei, amely olyankor fogta el, amikor nyugtalan volt, vagy felizgatta valami. Ilyenkor a szemöldöke összerándult, az álla enyhén megremegett, s mindezt hallt, kotyogó torokhang kísérte, amely csak akkor volt hallható, ha az ember tudott róla. Csakhogy az apám nagyon is jól ismerte, s ez a halk hang éppen elég volt ahhoz, hogy egy szempillantás alatt kipukkassza öröme szappanbuborékát.

- Hát nem látod, milyen nagyszerű? - kiáltotta.
- Arra gondolj, hány millió munkaórát fog ez megta-
karítani a nagy amerikai cégeknek! Szédületes, hogy
azok mennyi levelet kapnak egy nap! - Tovább magya-
rázott, de a lelkesedése már kényszeredetté vált. A
szobalány és a szakácsnő visszahúzódott a konyhába,
anyám pedig - egyetlen szó nélkül, de hallhatóan
kotyogva - a szobájába vonult. Apám azonban csak
mondta a magáét, most már csak nekem, mint magányos
próféta egyetlen tanítványának, aki pedig kész ar-
ra, hogy elárulja, mielőtt hármat szól a kakas -
míg csak sírva nem fakadtam.

A borítéknyitogató gép hamarosan eltűnt a la-
kásból, szó sem esett róla többé, csak egy jókora
perzselt foltot hagyott maga után emlékül a szalon
tapétáján. A következő mesés kaland, amelyre emlék-
szem, néhány évvel később jött, amikor az apám meg-
nyitotta Európa első, radioaktív fürdőszappant elő-
állító gyárát.

Ez 1916-ban történt, az első világháború alatt.
Akkor már panzióban laktunk, ugyanis röviddel a há-
ború kitörése után anyám rájött, hogy a háztartás-
vezetés súlyosbítja rendszeresen visszatérő migrén-
jeit. Így hát feladtuk a lakásunkat, és kilencéves
koromtól kezdve cigányéletet éltünk: szállodából
panzióba, panzióból bútorozott szobákba költöztünk,
hol Bécsben, hol Budapesten, átlagosan háromhavon-
ként változtatva szálláshelyet, a család hullámzó
anyagi helyzetének megfelelően. Azt a panziót,
amelyben a radioaktív üzlet kezdetekor laktunk,
Pension Moderne-nek hívták, s vendégei közt volt
egy bizonyos Bedő Aladár, a filozófia és a vegytan
doktora. Hasonlóan csinos férfit életemben alig
láttam; hullámos fekete haja volt, a homloka egy
tudósé, villogó szeme egy nőcsábászé, bajusza ka-
cér, aranyfogakat elővillantó mosolya elbűvölő.
Mintha mindez nem volna elég, a bátyja érsek volt,
a romániai egyház egyik legmagasabb méltósága. Egy-
szóval minden tekintetben pont az ellenkezője volt
a boldogtalan Nátán professzornak, olyannyira, hogy
még örökösen kételkedő anyám is a radioaktív szappan
támogatói közé állt.

Harmincöt évvel ezelőtt a „rádium” még új dolog, afféle varázsszó volt, melyről a laikusnak Madame Curie, a röntgensugár meg mindenféle csodás gyógyhatás jutott az eszébe. Egy nap Bedő doktor elmesélte apámnak, hogy Budapesttől úgy száz kilométernyire radioaktív tartalmú agyagrétegre lelt. - Szédületes! - mondta az apám. - És mihez akar kezdeni azzal a rádiummal? - Dr. Bedő tekintete megvillant, és az arcán megjelent az aranyszegélyű mosoly. - Szappant csinállok belőle - felelte.

Így kezdődött. Dr. Bedő hozott egy fél kilónyit a csodaagyagból, apám pedig elküldte egy laboratóriumba, hogy vizsgálják meg. Az elemzés kimutatta a radioaktivitás jelenlétét. Bármely más agyag-, kőzet- vagy ásványminta ugyanúgy radioaktivitást mutatott volna, ezt azonban az apám nem tudta. Még csak meg sem nézte a „rádium” címszót a lexikonban. Azt sem, hogyan készül a szappan. Hajtotta a lelkesedés. De az igazán döbbenetes az volt, hogy a vállalkozás sikerrel járt.

A siker oka a háború okozta szappanhiány volt, továbbá az agyag zsirossága, amely egy Saponin nevű habzóanyaggal és némi illatosítóval keverve egészen elfogadható műszappant eredményezett. Bedő doktor és apám társak lettek, és egy kisüzemet hoztak létre Budán, amelynek Frybourg Vegyi Művek volt a neve. Ha apámat megkérdezték, miért éppen „Frybourg”, ugyanazt felelte, mint Leopold nagyapám, amikor azt kérdezték tőle, miért választotta éppen a Koestler nevet: - Mert olyan jól hangzik. - Ami viszont arra emlékeztet, amit Gérard de Nerval felelt a barátainak, amikor megkérdezték tőle, miért húz maga után kék szalagon egy homárt a bulváron: *„Parce qu' il est tellement gentil.”**

* A pontosság kedvéért el kell mondanom, hogy apám „Köstler”-nek írta a nevét. Így írtam én is - mindaddig, amíg meg nem vettem magamnak az első írógépet, amelyen nem volt „ö” betű. Így aztán Koestlert csináltam belőle, amely sokkal jobban mutat, és azóta is ezt használom.

A Frybourg Vegyi Művek radioaktív fürdőszappant és mosószappant állított elő; később a radioaktív rézfényező és a radioaktív mosópor gyártására is kiterjesztette tevékenységét. A háború és az 1918-as forradalom alatt mindvégig virágzott, sőt még a magyar kommün alatt is, amely államosította a gyárat, és az apámat megtette vezérigazgatónak.

Nekem az az igazán különös az egészben, hogy apám, fentebb leírt mentalitása ellenére, egészen hosszú időszakokon át rendkívül sikeres üzletember volt. Ahogyan nőttem, egyre többet töprengtem azon az ellentmondáson, hogy egy olyan hiszékeny, sőt, egyenesen gyermeteg ember, mint az apám, képes lehet rá, hogy pénzt csikarjon ki a kereskedelem és az üzlet kemény világából. Jóval később, amikor megismertem néhány igazán nagy pénzcsinálót, az ellentmondás csak kiáltóbb lett. Azok a nehézsúlyú pénzemberek, akikkel összehozott a sors - kiadók, műkereskedők, bankárok, filmproducerek -, kivétel nélkül bolondériákkal teli, különöc, irracionális és alapvetően naiv lények voltak, szinte homlokegyenest az ellenkezői annak, ahogy a kemény, ravasz üzletembert a legtöbben elképzelik. Az a benyomásom, hogy ez a bizonyos ravasz, jéghideg, számító típus főként az üzleti élet könnyű- és középsúlyú kategóriáiban található. Igazán nagyban pénzt csinálni: ehhez egyfajta különleges tehetség kell, amelynek éppúgy semmi köze az intelligenciához, mint a harsonázásnak vagy a görkorcsolyázásnak. No és sajna, nem örökletes.

*

A fenti adatok Leopold X.-ről és az apámról arra volnának hivatottak, hogy jellemezzék társadalmi hátteremet, vagy inkább annak hiányát. Gyermekkorom jellemformáló éveit azonban leginkább lélegzetelállító száguldásra emlékeztetnek egy hullámvasúton. Elöl az apám ül, azt kiabálja: „döbbenetes”, „gigászi”, „kolossalis”; mellette az anyám ájuldozik, a kis kocsi pedig csak robog, hol felfelé, hol lefelé, és vad kanyarokat vesz.

Apám 1939-ben halt meg; anyám, amikor ezeket a sorokat írom, nyolcvanegy éves korához képest igen fiatalos, és most is panzióban lakik, csak éppen Londonban. A tudat, hogy ezt a passzust olvasni fogja nyomtatásban, ugyanolyan bénító hatással van rám, mint amikor gyermekkoromban nem mertem naplót vezetni - semmi kétségem nem volt ugyanis afelől, hogy bárhová is rejtsem, meg fogja találni, és elolvassa.

*

1947-ben, amikor hetvenhét éves volt, az anyám meglátogatott bennünket a feleségemmel észak-walesi birkafarmunkon. Érkezése napján végignézte a könyveimet a könyvtárszobában.

- Ach! - mondta a maga családias, bécsies stílusában. - Szóval neked megvannak ennek a Freund doktornak a könyvei.

- Freud, mama, Freud, nem Freund! - nyögtem.

- Freud vagy Freund, mit számít az? Sosem vettem a fáradságot, hogy megjegyezzenem a nevét.

- Csak nem azt akarja mondani, hogy ismerte? - kérdezte izgatottan a feleségem.

- *Aber natürlich*. Lore nénétek révén mindig nagyon szeretett volna baráti viszonyba kerülni a családdal, összejárni velünk, de sosem hívtuk meg. Olyan *ekelhafter Kerl* volt, undok alak.

- De hát tessék mesélni róla! - kérlelte a feleségem. - Hogyan ismerte meg?

- Lore nénin keresztül. Lore néni köztisztületnek örvendett a bécsi társaságban, csak néha különös ötletei voltak - kicsit *überspannt* volt, izgága, szóval tudjátok...

Kiderült, hogy Lore néni az ezernyolcszázkilencvenes években egyfajta felsőbb leányiskolát vezetett Bécsben, ahol köztisztületben álló polgárok leányait készítették fel a házasságra. Ez abból állt, hogy hímezni, csokoládétortát sütni és zongorázni tanították őket, valamint elsajátíttatták ve-

lük ama sajátos francia nyelvnek az elemeit, amely főként arra szolgált, hogy megjegyzéseket tehesse nek az asztalnál, amelyeket a szobalánynak nem illett megértenie. (*La soupe aujourd'hui est brûlée. C'est parce que la femme de la cuisine a de la malaise.*)

Lore néni valahogyan összeismerkedett az ifjú Freuddal, aki nagy hatást tett rá. Anyámnak lány korában heves fejfájásai voltak, ezért Lore néni rábeszélésére elhatározták, hogy elküldik ehhez az orvoshoz. Kétszer-háromszor el is ment hozzá, aztán többet nem volt hajlandó. - De miért? - kérdezte a feleségem. - Miféle kezelést adott?

- A nyakamat masszírozta, és ostoba kérdéseket tett fel. Mondom, hogy egy *ekelhafter Kerl* volt.

Utánaszámoltunk, és kiderítettük, hogy ezek a látogatások 1899 körül lehettek, éppen amikor Freud és Breuer kiadták közös művüket, a *Tanulmányok a hisztériáról* címűt. Ha anyám tovább járt volna kezelésre, akkor alighanem máshoz megy feleségül, és én meg sem születtem volna. Anyám azonban egy vállrándítással elintézte ezt a hipotézist mint „túlfeszített”, aztán elmélázva megjegyezte: - Fiatal koromban én sokkal híresebb emberekkel is találkoztam, mint ez a ti doktor Freudotok.

Sosem felejttem el: tizennyolc éves koromban voltam egyszer egy bálon, és nem fogjátok kitalálni, ki kért fel az első keringőre...- Pillanatnyi hatásszünetet tartott, aztán diadalmasan mondta:

- Balduin Groller!

Balduin Groller divatos komikus volt Bécsben abban az időhon, és már jóval a halála előtt elfelejtették.

*

Anyám igen régi prágai zsidó családból származott, amelynek állítólag maga Loeb főrabbi volt az őse, a hírneves tudós és kabalista, aki a legenda szerint a prágai gettó fenyegetett lakóinak védelmére megalkotta a Gólemet, egy frankensteini agyag-

szörnyet. Nehogy e család még élő tagjainak esetleg valamiféle politikai vagy más kellemetlenségük esék, „Hitzigéknek” fogom nevezni őket.

Hitzig dédapám literátus ember volt, aki háromkötetes tanulmányt írt *Zur Reform der Volks- und Staatswirtschaftlichen Zustände* címmel, és aki - ezt az anyám véletlenül sem felejtene el megemlíteni, valahányszor „a család” kerül szóba - dízsírhelyet kapott a bécsi temetőben a „Concordia” irodalmi társaságtól. Egy dízsírhely nem akármi-lyen kitüntetés. Minden Hitzig lelkében úgy él - együtt Lore néni felső leányiskolájával, valamint azzal a ténnyel, hogy egy távoli Hitzig rokon egyenesen pénzügyminiszter volt Ferenc József császár alatt - , mint a Bukást megelőző dicső múlt egyik leglényegesebb része.

A Bukás az ezernyolcszázkilencvenes években következett be, amikor az egyik Hitzig lány beleszeretett egy sötét kalandorba, és szülei akarata ellenére férjhez ment hozzá. A sötét kalandor pénzt vett fel egy váltóra, és a sötét kalandorok klaszszikus hagyományának megfelelően rávette anyám apját, hogy vállaljon érte kezességet. Amikor a fizetési határidő lejárt, a nagyapám tönkrement, és a Hitzigek mind egy szálig összefogtak, hogy mentsek a család becsületét. A botrányt eltussolták, mindent elrendeztek, ahogy illik, és - ugyancsak a klasszikus hagyományoknak megfelelően - megvették a hajójegyet a nagyapámnak Amerikába, hogy ott vezekljen a szégyenéért.

Ő alighanem kapva kapott az alkalmon, ugyanis úgy eltűnt, hogy soha vissza nem tért. Egy fényképen, amely a Massachusetts állambeli Washingtonban készült 1907-ben, hintaszékben látható, szakállasan, pipával és egy kutyával. Attól fogva a család többé nem is hallott róla.

Tehát mindkét nagyapám elszakította a viktoriánus család szentséges kötelékeit. Az egyik a semmiből jött, a másik a semmibe tűnt el; mindkettő nyughatatlan száműzött és szökevény volt. Én pedig,

ha semmi másban nem, ebben legalább tartottam magam a családi hagyományhoz.

*

Az anyám krónikus fejförcseinek, ingerlékenységének, ideges „tikkjének” valószínűleg mind a Hitzigek váratlan Bukása volt az oka, és az ebből következő változások. Addig csinos, szellemes lány volt, teli udvarlókkal, most pedig egyik napról a másikra a Viktória-kor tipikus Hamupipőkéje lett belőle: a hozomány nélkül pártában maradt nagyobbik lány. És ami még ennél is rosszabb: ott kellett hagynia az imádott Bécset, és Budapestre költöznie, férjnél lévő hűgához.

Soha meg nem változtatta azt a véleményét, hogy a magyarok barbárok, s noha közel fél évszázadig élt Budapesten, nem volt hajlandó tisztességesen megtanulni magyarul. Ez az én jövőm szempontjából áldásnak bizonyult, ugyanis így kétnyelvűen nőttem fel: az iskolában magyarul beszéltem, otthon németül. Hasonló okoknak köszönhető, hogy a keresztnevem „Arthur” lett, amit világeletemben utáltam, ugyanis raccsolok, és nem tudom az „r”-t rendesen kimondani. Ez a név külföldiesen hangzott, és nem volt magyar megfelelője. A magyarok iránti megvetése miatt anyám úgy élt, mint valami száműzött, barátok, társaság nélkül, aminek következtében én játszópajtások nélkül nőttem fel. Egyedüli gyerek voltam, és magányos, koraérett, neurotikus. Tanárain és iskolatársaim csodáltak az eszemért, és megvetettek a jellememért.

*

A származásomról szóló beszámoló nem volna teljes, ha nem beszélnék röviden a Hitzigek későbbi sorsáról.

Anyámnak egy öccse és egy húga volt. Az öcs, az én kedvenc nagybácsikám, egy kedves, szőke német lányt vett feleségül Berlinben, és a luteránus egyház odaadó híve lett. Amikor a hitleri uralom elviselhetetlenné vált, a kertvárosi házuk közelében lévő tóba fojtotta magát.

A lánytestvért Rózának hívták. A háború alatt Róza néni a lányával és két unokájával egy csehszlovákiai faluban élt. 1944-ben egy nap a joviális falubeli csendőr, a család régi barátja megkérte őket, hogy fáradjanak el vele a csendőrörsre, mert van egy kis formalitás, amit el kell intézni. A formalitás néhány hét múlva, az auschwitzi gázkamrában teljesedett be a hetvenkét éves Róza néni, a negyvenegy éves Margiton, az unokanővéremen és az alig tizenkét éves Györgyön. Az anyám, akit hívtak, hogy lakjon náluk, minden bizonnyal osztozik a sor-sukban, ha össze nem vész a hűgával, és nem marad emiatt Budapesten.

Alighanem a Gondviselés volt, ami ötven évvel korábban nem engedte, hogy Freud doktor kigyógyítsa őt az ingerlékenységből - de hát a csodával határos megmenekülés éppúgy rendszeresen előforduló tünet a családunkban, mint a többi, amit már említettem.

Mint már mondtam, én vagyok az utolsó a Koestlerek rövid sorában. Több férfi leszármazott nincs a családfa ágain, s e sorok írójának halálával, mely egy cigányasszony jóslata szerint váratlan lesz és erőszakos, a Koestlerek, Köstlerek, Kestlerek vagy Kesztlerek családregénye méltó véget ér.

3. AZ ÖNÉLETÍRÁS BUKTATÓI

Mielőtt továbbmennénk, talán jó volna tisztázni egy kérdést: miért is írom ezt az önéletrajzot? Ezt ugyan valamiféle előszóban illetett volna elintézni, de előszót olvasni és írni olyan unalmas, hogy halogattam a dolgot, míg a történet mozgásba nem lendül.

Azt hiszem, az emberek két fő okból írnak önéletrajzot. Az elsőt „krónikásösztönnek” nevezhetnénk, a másikat pedig „Ecce Homo-indítéknak”. A két indítóok egyazon forrásból táplálkozik, amely voltaképpen mindenféle irodalom forrása: a vágyból, hogy élményeinket másokkal is megosszuk, s hogy a közlés e bensőséges formájával kilépjünk az én elszigeteltségéből.

A „krónikásösztönben” a külső eseményekhez kapcsolódó tapasztalatok megosztásának igénye fejeződik ki. Az „Ecce Homo-indíték” a belső eseményekkel kapcsolatban fejezi ki ugyanezt az igényt.

A „krónikást” a rettegés hajtja, hogy a sok történés, amelynek tanúja volt, s amely az életének részévé lett, a színük, a formájuk s az emocionális hatásuk, mindez nyomtalanul elvész a jövő számára, hacsak ő meg nem örökíti viasz- vagy agyagtáblán, pergamenen vagy papíron, palavesszővel vagy lúdtollal, írógéppel vagy töltőtollal. A „krónikásösztön” uralja azoknak az embereknek az önéletrajzát, akik maguk is szerepet játszottak koruk történelmének formálásában, vagy úgy érezték, alkalmasabbak másoknál arra, hogy megörökítsék azt. Defoe érezhetett így, amikor *A londoni pestist* írta.

Az „Ecce Homo-indíték” viszont arra készíti az embert, hogy belső élményeinek egyedülállóságát igyekezzék megörökíteni, és gyónás jellegű önéletírásokhoz vezet, mint amilyenek Szent Ágostoné, Rousseau-é vagy De Quincey-é. Ez készíttet haldokló orvosokat arra, hogy percnyi pontossággal lejegyezzék, mit éreznek és gondolnak az utolsó órákban, mielőtt lehull a függöny.

Nyilvánvaló, hogy a „krónikásösztön” és az „Ecce Homo-indíték” ugyanannak az értékskálának a két szélső pólusán helyezkedik el, akár csak az introvertáltság és az extrovertáltság, a külső tapasztalás és a belső kontempláció. És nyilvánvaló, hogy a jó önéletrajznak a kettő igazi szintézisének kell lennie - ami ritkán fordul elő. A közéleti ember hiúsága sokat levon beszámolója önéletrajzi értékéből, az introvertált ember pedig olyannyira el van foglalva önmagával, hogy elhanyagolja a történelmi háttérrel, amely előtt az élete zajlik. Az „Ecce Homo-indíték” a meddő exhibicionizmusig fajulhat.

Az önéletírás feladata tehát buktatókkal teli. Az egyik oldalon öntelt alakok szépen kifehéritett eseménybeszámolói, a másikon exhibicionisták kínos meztelenkedése - ami azért kínos, mert a meztelenség csak egészséges testnél vonzó. Ki más kíváncsi a ragyaverte bőrre, mint az orvos? Ráadásul e két szélsőségen kívül is van még jó néhány csapda, melyet még szakavatott mesteremberek is csak ritkán tudnak elkerülni. A leggyakoribb ezek közül az, amit „nosztalgikus eltévelyedésnek” nevezhetnénk.

A szerző - szerető, fájó, keserédes nosztalgiával telve - úgy hajlik múltja fölé, mint anya gyermeke bölcsője fölé; susog neki, karjában ringatja, s közben észre sem veszi, hogy bimbózó énjének gügyögése és sikolyai olvasóit korántsem bilincselik le oly egyedülálló módon, mint őt magát. Még tapasztalt szerzők is - noha tudván tudják, hogy az olvasó vastag bőrű rinocérosz, akit titkos helyeken kell megcsiklandozni, hogy reagáljon - beleesnek ebbe a hibába, mihelyt belekezdnek az első fejezetbe, amely a „Gyermekkor” címet viseli. Olyan bensőséges a mama fehérneműs szekrényének levendulaillata; a dada mosolya oly megnyugtató; a kerítésnél, a virágágyás mentén futó kis patak vize olyan hús és friss, hogy még most is szinte simogatja a tollat tartó ujjat; és az író csak beszél, beszél tovább a fehérneműs szekrényekről, a levendulaillatról, a dadákról, a pónikról, a virágágyásokról és a patakocskákról, mintha mindez az emberiség kollektív emlékezetének része volna, nem csupán

- kizárólag és átadhatatlanul - a sajátja. Az egyén izoláltsága sosem fáj annyira hevesen, mint amikor reménytelen kísérletet teszünk rá, hogy megosszuk másokkal e legkorábbi és legélénkebben élő napok emlékét, azt a korszakot, amikor a külső és belső világ, a tény és képzelet még cseppfolyós „egy”-ségéből éppen kialakulnak az én éles határai. A „nosztalgikus eltévelyedés” forrása a vágy, hogy feloldjuk és még egyszer megszüntessük ezeket a határokat.

Ezért az önéletrajzíró, ha esze van, bánatos sóhajjal visszarakja azt az elszáradt, töredező, különleges levendulaágat a fiókba, mintha csak közönséges molyirtó volna, és a lényeges tényekre korlátozza magát. Itt azonban újból kezdődik a gond, hiszen honnan is tudhatná, mely tények az igazán lényegesek, és melyek nem azok. Detektívek és pszichoanalitikusok egybehangzóan állítják, hogy a látszólag jelentéktelen tényekből vonhatók le a legfontosabb következtetések. A kopókkal kapcsolatos saját élményeim is - akár a zsebeimet kutatták át, akár az álmaimat - azt támasztják alá, hogy állításuk nagyjából igaz. Ha az ember öt év múltán beleolvassza a saját naplójába, meglepetten fedezi fel, hogy a legfontosabb események valami sajátos módon hangsúlytalanul jelennek meg. Így hát a lényeges események kiválogatása roppant problematikus dolog, minden önéletírás legnehezebb része.

A következő csapdát vagy eltévelyedést én a „jelentéktelen ember vagyok” címkével láttam el. Sok memoáíró annyira retteg az öndicsérettől, hogy a világ legérdektelenebb alakjának ábrázolja önmagát. A „jelentéktelen ember vagyok” címzetű eltévelyedés azt kívánja, hogy az önéletrajz egyes szám első személye, az alany, mindig félénk, tartózkodó, visszahúzódó, szintelen egyénnek látszódjék. Az olvasó aztán törheti a fejét, hogyan tehetett szert mégis ennyi barátira, hogyan keveredhetett mindig érdekes emberek és események közé, izgalmas érzelmi kalandokba. A „jelentéktelen ember” közben persze egyidejűleg a csendes megbízhatóság és a soha feltűnést nem keltő tisztesség valóságos mintaképe; ha

bevallja is egy-két hibáját, az is csak szerénységének újabb jele.

A visszafogottság, az önfegyelem erénye civilizálttá és kellemessé teszi a társasági együttlétet, az önéletrajzíróra viszont bénító hatással van. A memoáríró ne kimélje magát, de ne is legyen álszerény; nyilvánvalóan úrrá kell lennie vonakodásán attól, hogy fájdalmas vagy megalázó élményeit feltárja, de ahhoz is meg kell legyen a bátorsága - s ez talán kevésbé nyilvánvaló bátorság -, hogy azt is elmondja, ami kedvező színben tünteti fel. Én nem hiszem, hogy az életben vagy az irodalomban erény volna a puritanizmus. Az önbírálat igen. És az önszeretetet is - ha éppoly heves és alázatos, követelőző és lemondó, elfogadó és lázadó, és éppannyira teli van félelemmel és csodálattal, mint amennyire a mások irántiszeretetnek kell lennie. Aki nem szereti önmagát, az nem jól szeret, s aki nem gyűlöli önmagát, az nem jól gyűlöl, márpedig a gonoszt gyűlölni ugyanolyan fontos, mint a szeretet, különben megáll a világ. A türelem szerzett erény, a közöny velünk született bűn. „Akinek mindent megbocsátottam - mondta Freud -, azzal végeztem is.” És még Krisztus is gyűlölte a kufárokat.

*

Amikor 1937-ben a polgárháború alatt börtönben találtam magam Spanyolországban, és minden esélyem megvolt rá, hogy kivégzőosztag elé kerülök, fogadalmat tettem: ha valaha élve kijutok innen, olyan őszinte önéletrajzot írok, amely mellett még Rousseau *Vallomásai* és Cellini önéletírása is álszent nyafogásnak tűnnek.

Ennek tizenöt éve. Azóta többször is nekifogtam, hogy valóra váltsam a fogadalmamat. Az első néhány oldalnál sosem jutottam tovább. Az önboncolás folyamata kétségkívül fájdalmas, de: nem ez az igazi baj. A baj az, hogy morbid módon kellemes is, mint az analitikus díványa. Egyfajta megfordított „nosztalgikus eltévelyedéshez” vezet: a komód levendulaillatát felváltja a csatornabúz, mely oly kedves az ösztön-énnek, a mi kicsiny „id”-ünknek.

Ráadásul a katarzisznak azt a hamis formáját kínálja, amelytől a művész retteg, mint a pestistől. Ami művészetnek rossz, az önéletírásnak is az. Rákényszerítettem magam, hogy folytassam, mert azt gyanítottam, erkölcsi gyávaságból irtózom annyira az egésztől, ezért viszolygok attól, hogy az önéletrajzból klinikai esettanulmányt csináljak. Sokáig tartott, míg rájöttem: ebben a műfajban az az igazság, amelyből hiányzik a művészet, rögeszméktől terhes és túlságosan harsány lesz. Röviden: minden művészetben van egy adag exhibicionizmus - de az exhibicionizmus nem művészet.

Van még egy probléma a lényeges anyag kiválogatásának kényes gondja körül. Ott ugyanis a kérdés: lényeges, de kinek? Nyilván az olvasónak. De mifajta olvasó lebeg az író lelki szeme előtt? Nos, legalább erre a kérdésre egyértelmű választ tudok adni. A „krónikásöszön” mindig a még meg nem született, jövőbeni olvasóra irányul. Lehet, hogy ez önhittén hangzik, pedig; csak a természetes igényt fejezi ki. Arról fogalmam sincs, hogy lesz-e, aki ötven év múlva el akarná olvasni bármelyik könyvemet, de azt elég jól tudom, hogy engem, mint író, mi hajt. Száz mai olvasót odaadnék tízéért, aki egy évtized múltán olvassa a művem, és egyért, aki száz év múlva teszi azt. Mindig úgy gondoltam, hogy ez kell legyen az író célja. És ez az a pont, ahol a „krónikásöszön” eggyé olvad az „Ecce Homo-indítékkal”.

4.

A BÜNTUDAT FÁJA - AZ ŐSRÉM ÉS A BÁRÓ

Szüleim házasságának nyolcadik évében születtem, első és egyben utolsó gyermekükként. Az anyám ekkor harmincöt éves volt. Semmi sem volt rendben a születésem körül: több, mint öt kiló voltam, anyám két napon át vajúdott velem, és kis híján meg is öltem. Bölcsőm körül ott állt az egész ocsmány freudi Olümposz, Oidipusz királytól Oresztészig.

Mivel anyám már a középkorúvá válás küszöbén állt, ugyanakkor önkéntes száműzetésben élt, én pedig egyetlen gyermeke voltam, szinte természetes, hogy szeretete szélsőségesen túlzott volt, birtokló és szeszélyes. Örökös, kínzó migrénjei miatt hirtelen hangulatváltozások uralkodtak rajta, a túláradó kedvességtől a vad dühkitörésekig, így kisgyermekkoromban állandóan a trópusok és a sarkvidék érzelmi klímája között hanyódtam.

Harmadik életéveemtől kezdve különböző külföldi nevelőnők gondjaira bíztak. Fräuleinek, *Mademoiselle*-ek és *Missek* hosszú sora követte egymást, ki hosszabb, ki rövidebb időre, egészen tizenkét éves koromig. Egy évnél egyikük sem maradt tovább. Az egyik csinos *Fräulein* titokzatos körülmények közt tűnt el, ugyanis - mint később megtudtam - egy távoli unokabátyám, a sötét kalandor egyik fia, tengerbe ejtette. Egy angol Missnek két hét után csomagolnia kellett, mert az anyám egy fényképet talált a szobájában, amiből kiderült, hogy korábban cirkuszi műlovarnö volt. Egy harmadik alighanem szadista lehetett, mert nem emlékszem másra vele kapcsolatban, mint arra, hogy agyafűrt büntetések sorával sújtott. Úgy tűnik, az 1914 előtti korszak külföldi nevelőnőit egytől egyig valami véletlenszerű esemény, vagy az életükben bekövetkezett katasztrófa sodorta a távoli Magyarországra; ha férfinak születnek, az idegenlégióba álltak volna, abba a fajtába tartoztak. Van egy fényképem 1910-ből, amelyen e furcsa, hátborzongató nőszemélyek egész csoportja látható a felügyeletük alatt szenvedő boldogtalanokkal együtt a budapesti állatkertben.

Sajátos egyenruhájukban - turnúr, olcsó, szörme-
léros kabát, muff, tollas kalap és tollboa - úgy
festettek, mint valami női börtön foglyai.

Mind a háztartásban betöltött szerepe fontossá-
gát tekintve, mind pedig neurotizáló tényezőként
Berta, a szobalány állt a második helyen. Búbala
Berta kisasszony volt a teljes neve. Volt egy nagy-
jából velem egykorú fia is: Búbala Béla, aki házasa-
ságon kívül született, és az anyja kiadta vidékre.
Berta csupa csont, lóarcú nő volt, aki haragudott
az életre. Ez beleivódott a jellemébe, és megsava-
nyította. Rajongott az anyámért, aki zsarnokosko-
dott felette; ő viszont felettem zsarnokoskodott.

*

A nevelőnők közti időszakokban ő viselte gond-
mat. Ezek az időszakok hol hetekig, hol hónapokig
tartottak, s mivel anyám gyakorta kényszerült be-
tegygyba, Berta volt az egyetlen stabil tényező az
események folyásában, és korlátlan hatalma volt fe-
lettem. Uralkodásában az az elv vezérelte, hogy a
vádolt bűnös, hacsak ártatlanságát be nem bizo-
nyítja. Korai gyermekéveimből másra nem emlékszem,
csak folyamatos bünsorozatra, melyet hasonlóan mo-
noton büntetés- és megszégyenítésfolyam torolt meg.
Azt ugyan nem lehetett tudni, hogy valamely csele-
kedet bűn-e vagy sem, mégis: az én lelkemben soha
nem volt semmi kétség afelől, hogy bűnös vagyok. A
bűn mindig bekövetkezett, ugyanolyan automatikusan,
mint ahogy az ember keze a nap múlásával bepiszko-
lódik, s a megszégyenítettség e folyamat természe-
tes eredménye volt.

A büntudat volt tehát az első fontos tény amely
gyökeret eresztett a lelkemben. E gyökerek, mint az
eukaliptuszfa, gyorsan és mohón terebélyesedtek a
korai élmények futóhomokrétege alatt.

Anyám nem csak eltűrte, egyenesen bátorította
Berta despotizmusát, mert ebben látta azt a spártai
szellemet, amely megóv az „elkényeztetéstől”. Az,
hogy a gyereket nem szabad „elkényeztetni”, hanem
„vaskézzel” kell irányítani, általános alapelve
volt a viktoriánus nevelésnek, s ez a felfogás a

Hitzig családban is erősen tartotta magát. E meggyőződés a bűnügyi jog további kifordításához vezetett. A normális, hétköznapi életben minden szabad, ami nem tilos. Az én gyermekkoromban minden tilos volt, amire nem kaptam külön engedélyt.

Az otthon, mely korai emlékeim színpada, jellegzetes közép-középosztálybeli lakás a századforduló tájáról, plüssfüggönyökkel, bútorvédőkkel, rojtokkal, szegélyekkel, hímzésekkel, díszpárnákkal, bronznimfákkal, köpöcsészékkel és ágaskodó meissenai szarvasokkal telezsúfolva, s ott a kötelező jegesmedvebőr is a zongora és a cserepes pálma között. Mindeme tárgyakhoz NEM SZABAD HOZZÁNYÚLNI; a gyerekszobát kivéve az egész lakás tiltott fák erdeje, mérges csalánosokkal súlyosbítva.

A súlyosabb vétkek között szerepelt: zajongani, feleselni, Bertát megbántani, idegenek jelenlétében beszélni anélkül, hogy hozzám szólának, megfelekezni arról, hogy „kérem” és „köszönöm szépen”, repetát kérni, mielőtt kivárnám, hogy megkínálnak velem. De ezek legalább nyílt, azonosítható vétkek voltak; az élet sötét fenyegetését az jelentette, hogy az ember tudomásán kívül bűnözött.

Szüleim ritkán fenytettek meg; a büntetés leggyakrabban megszegyenítettség formájában jelentkezett. A megszegyenítettség azzal kezdődött, hogy sarokba állítottak, arccal a falnak; ezt az követte, hogy „nem szóltak hozzám” órákon át, sőt néha egy-két napig sem, míg az ünnepélyes megbocsátás ceremóniája le nem játszódott. Ez töredelmes bünbánatból állt, valamint ünnepélyes fogadalomból, mely szerint többé nem leszek rossz, majd az eljárást hivatalos megbocsátási nyilatkozat pecsételte meg. Volt egy köztes állapot is a teljes megszegyenítettség és a feloldozás között. Ebben az állapotban szóltak az emberhez, és megengedték, hogy beszéljen, de szigorúan csak a legszükségesebb dolgokról; ez olyan volt, mint amikor a diplomáciában egy államot *de facto* elismernek, *de jure* azonban nem.

Egyetlenegy esetre emlékszem, amikor Berta felmentett egy vád alól. Ez olyannyira kivételes ese-

mény volt, hogy felidézése még ma is, harminc év múltán is, érzelemmel jár. Egy nap, érzékelvén, hogy megint kegyvesztett vagyok, megkérdeztem Bertát, hogy mit követtem el. Kétféle megszegénység volt ugyanis: egy, amely konkrét vádon alapuló, hivatalos nyilatkozattal kezdődött, s egy másik, bejelentetlen fajta, amiről az ember csak abból szerzett tudomást, hogy „nem szólnak hozzá”. Az utóbbi esetében elvárták és engedélyezték a bűnjellege iránti érdeklődést. Amikor feltettem a kérdésemet, Berta összeszorította az ajkát, és néhány pillanatra sértett csendbe burkolózott, mint mindig, amikor hozzá szóltam. Utána hivatalos nyilatkozatot tett, amely egyszerre vád volt és ítélet: több centiméterrel elmozdítottam egy porcelánfigurát kijelölt és megszentelt helyéről a kandallópárkányon. Ebben a pillanatban véletlenül a szobába toppant az anyám; és hallva Berta nyilatkozatának egy részét, hanyagul odavetette, hogy ő volt, aki megváltoztatta a nevezett tárgy helyét. E páratlan esemény hatására - hogy az anyám az én pártomat fogta Bertával szemben, s hogy Berta egy kelletlen „azért csak vigyázz magadra!” kíséretében elbocsátott - a megkönnyebbülés és a mélységes hála olyan hulláma öntött el, amelynek sok évvel később is egyfajta visszhangját éreztem azokban az áldott pillanatokban, amikor némely kiképzőőrmester vagy börtönőr egy kis időre hirtelen embernek mutatkozott. A tény, hogy ez a váratlan felszabadulás ilyen mély nyomot hagyott bennem, arra látszik utalni, hogy korán beletörődtem bűnösségembe, és abba, hogy minden büntetés jogos, amit kimernek rám.

Mindeközben apám szinte jelen sincs a képben. Túlságosan elmerült a borítékvágó gépek és radioaktív szappanok délibábos világában ahhoz, hogy egyáltalán beavatkozzék a nevelésembe. Emellett nagyon is tudatában volt a saját műveletlenségének, fájt is neki, így aztán valóságos gyötrelmem lehetett a számára egy koraérett, könyvmoly gyerek, akinek a kérdéseire nem tud válaszolni. Melegen és egy kissé félszegen szeretett a távolból, később

gyerekes büszkeség töltötte el, ha nyomtatásban látta a nevemet.

Félszegségünk kölcsönös volt; kisiskoláskoromtól élete végéig sohasem jött létre köztünk szellemi kapcsolat, és soha nem volt egyetlen bensőséges beszélgetésünk. Nem is veszekedtünk; kedveltük és tiszteltük egymást, némi óvatos tartózkodással, mint az idegenek, akik véletlenségből ugyanazon a vonaton utaznak. Bár ő másképpen volt félbolond, mint én, épeszű oldalunkkal ösztönszerűen egymás felé fordultunk. Egészében véve udvariasabb és civilizáltabb volt vele a kapcsolat, mint bárki mással valaha is, pedig oly sok idő telt el azóta.

*

Legkorábbi emlékeim egytől egyig három uralkodó motívum köré csoportosulnak. Ezek: bűntudat, félelem és magányosság.

A három közül a félelem emelkedik ki legélénkebben és a legmakacsabb állandósággal. Úgy tűnik, a legalapvetőbb élményeim kizárólag megrázkódtatások sorozatából álltak.

Az első, amelyre emlékszem, négy- vagy ötéves korban történt. Anyám különös gonddal öltöztetett fel, és apámmal együtt kivonultunk valahová. Ez már önmagában szokatlan volt, de még annál is különösebb szüleim furcsa, már-már bocsánatkérő viselkedése, ahogy kétfelől kézen fogva végigvittek az Andrássy úton. Neubauer doktorhoz megyünk, mondták; ő meg fogja nézni a torkomat, és ad valami köhögés elleni gyógyszert. Utána jutalmul fagyaltot kapok majd.

Már az előző héten elvittek egyszer Neubauer doktorhoz. Megvizsgált, aztán sugdolózott a szüleimmel, úgy, hogy az bennem nyugtalanságot ébresztett. Ezúttal nem váraoztattak: az orvos és aszisztensnője már vártak ránk. A modoruk baljósan hízelkedő volt. Beültettek egy fogorvosi székhez hasonló ülésbe, majd minden előzetes figyelmeztetés vagy magyarázat nélkül bőrszíjakkal a szék vázához kötötték kezemet-lábamat. Mindezt ügyes, fúrge moz-

dulatokkal végezte az orvos és az asszisztensnő, akinek még a lihegése is hallatszott a nagy csendben. A rémülettől félig eszemet veszítve nyújtogattam a nyakam, hogy a szüleim arcába lessek, s amikor megláttam, Hogy ők maguk is félnek, egyszerre mintha süllyesztő nyílt volna a világ alatt. A doktor mindkettőjüket kitessekelte a rendelőből, fém-tálcát erősített az állam alá, szétfeszítette remegő fogsoraimat, s egy gumival felpackelte a számat.

Ezek után több, eltörölhetetlen emlékű percen át acélműszerek matattak a torkomban, fulladoztam és vért hánytam az állam alatti tálcába, aztán két újabb támadás következett az acélszerszámokkal, továbbbi fulladozás és vér és hányás. Ilyen volt egy érzéstelenítés nélküli mandulaműtét Budapesten, anno 1910. Nem tudom, más gyerekek hogyan reagáltak az ilyesmire. Engem alighanem már eleve érzékennyé tett valamilyen korábbi, elfeledett traumatikus élmény, mert olyan sokkot éltem át, amelynek tartós kihatása lett.

A végletes magány e pillanatai, az, hogy a szüleim magamra hagytak egy ellenséges és gonosz hatalom karmai közt, egyfajta kozmikus rettegéssel töltöttek el. Mintha csapóajtó nyílt volna a lábam alatt, s én valami ősi brutalitás sötét, föld alatti világába zuhantam volna. Ettől kezdve soha többé nem veszett ki belőlem annak a másik világegyetemnek a tudata, ahová az ember minden előzetes figyelmeztetés nélkül, egyik pillanatról a másikra átkerülhet. Kétértelmű lett a világ, kettős jelentést kapott; az események két különböző síkon mozgottak egyszerre - egy látható volt, egy láthatatlan - mint a hajó, mely utasait a napsütötte fedélzeten szállítja, ám a tőkesúly a sötét fantomvilágban halad odalenn.

Elképzelhető, hogy részben ebből az élményből származik a fizikai erőszak, terror és kínzás központi szerepe későbbi munkáimban, s hogy a derék Neubauer doktornak is köszönhető, hogy korunk visszataszítóbb jellemvonásainak krónikása lettem. Ez volt az első találkozásom az „Ösrémmel” - az irracionális, ősi rettegéssel -, amely később olyan fon-

tos szerepet játszott az engem körülvevő világban, hogy ezt a rövid elnevezést találtam ki a számára. Amikor sok évvel később a számomra leggyűlöletesebb és legrettegettebb rendszer fogságába kerültem, s bilincsbe verve hajtottak keresztül a gyűlölködő tömegen, az volt az érzésem, hogy egy olyan helyzet ismétlődik meg, amelyet egyszer már átéltem: megkö-
töznek, betömik a szám, és egy rosszindulatú hatalom kezére adnak. Amikor pedig a barátaim Európa különböző diktátorainak karmai közt pusztultak el, róluk írva minden különösebb erőfeszítés nélkül a helyükbe tudtam képzelni magam.

Úgy tűnhet, eltúlzom egy olyan élmény hatását, amely végső soron nem volt más, mint a legtriviálisabb sebészi beavatkozás, kissé ügyetlen és durva módon végrehajtva. Még pontosabban szólva lehet, hogy a szerzőt a pszichiátria tanulmányozása egyfajta utólagos drámai látásmóddal ruházta fel. Senki sem szavatolhatja önnön emlékei valóságosságát, az azonban tény, hogy ez után az élmény után több mint egy évig egy magam alkotta, különös fantázia-világban éltem, bújócskát játszva egy gonosz hatalommal, mely engem üldöz. Ezt a hatalmat jószágos és szelíd családi orvosunk, Szilágyi doktor testesítette meg.

Nem sokkal a mandulaműtét után gyomorrontással feküdtem ágyban. Szilágyi doktor megvizsgált, majd az édesanyámmal lefolytatott, szokásos megbeszélés után - mely zárt ajtóknak mögött zajlott - megveregette az arcomat, és kedélyesen így szólt: - Nos igen, úgy látszik, az lesz a legjobb, ha szépen felvágjuk a pocakodat egy késsel. - S ezzel, mint aki jól végezte a dolgát, el is távozott zsakettjében, csíkos nadrágjában és orvosi táskájával a hóna alatt, abban pedig - semmi kétség! - ott lapult a kés.

Elég nagy voltam már ahhoz, hogy pontosan tudjam, Szilágyi doktor viccnek szánta, amit mondott. Ám a koraérett gyermekek különösen kifinomult érzékével felfogtam valami olyan rejtett hangszínt, amely egy cseppet sem volt vicces. És valóban: Szilágyi doktor tényleg megvitatta anyámmal egy esetleges vakbélműtét kérdését.

Ezt követően hosszú ideig minden egyes napom két részre oszlott: egy veszedelmes és egy biztonságos szakaszra. A veszélyes napszak a délelőtt volt, amikor az orvos a betegeit látogatta, a biztonságos pedig a délután, mert akkor a rendelőjében fogadta őket. A helyzetet csak bonyolította apámnak az a szokása, hogy némely délelőttökön magával vitt bérelt konflisán; míg ő meglátogatta egy-egy üzletfelét, addig én a kocsiban vártam rá. Mielőtt Szilágyi doktor fenyegetése megfogant volna bennem, kifejezetten élveztem ezeket a kocsikázásokat. Most azonban már rettegtem tőlük, mert egyedül a konflisban különösen fenyegetettnek és védtelennek éreztem magam: ha dr. Sz. véletlenül arra jár és meglát, esetleg eszébe jut a fenyegetése, kiragad a kocsiból, és elvisz. Ezért valahányszor indulni készültünk, nyúztam az apámat, hogy csukott kocsit béreljen, ne nyitottat. A csukott konflisokon kis függönyök voltak, amelyeket el lehetett húzni az ablak előtt. Mihelyt apám kiszállt a kocsiból, berántottam a függönnyt.

De a rögeszmém ennél is szélsőségesebb formákat is öltött. Kéthetenként egyszer el kellett kísérenem apámat a borbélyhoz, hogy levágják a hajamat. A borbélyműhelynek volt egy félhomályos hátsó szobája, amelynek tükörképe jól látszott a borbélyszékkel szembeni tükörből. Ha kinyílt az ajtó, bepillantanhattam a hátsó szobába, és halványan kivehettem több furcsa, kampón lógó műszer körvonalait. E műszerek valahogyan összekapcsolódtak bennem a késsel, amely majd felvágja a hasamat, és a borbélyműhely a rettegés színhelyévé vált.

Soha eszembe sem jutott, hogy bevalljam félelmeimet a szüleimnek, vagy hogy a védelmüket kérjem, játszópajtásom pedig, akiben bízhattam volna, nem volt. Mivel szüleim Neubauer doktor pártjára álltak, csapdába ejtettek, és elárultak engem, eljátszották a bizalmamat: lehet, hogy az ügy pusztá emlitése elég ahhoz, hogy eszükbe juttassa az átmenetileg elhalasztott tervet, és siettesse annak végrehajtását. Úgy látszik, akkortájt jobb képességem volt a színlelésre, mint a későbbi években, szüleim

ugyanis soha nem tudták meg, mi zajlik az én kis magánpoklomban. De hát a legtöbb gyermek ilyen. Ha tényekről van szó, képtelenek titkot tartani, ám amikor képzeletük szüleményeit védik, tökéletesen konspirálnak.

Nem emlékszem már rá, mennyi ideig tartott ez az enyhén paranoiás időszak. Biztos, hogy több hónapig, mert közben változtak az évszakok, és túl meleg lett a zárt, lefüggönyözött konflisokhoz. Hatodik születésnapom után röviddel iskolába küldtek, s addigra ez a konkrét rögeszme már feloldódott.

*

A második felfordulás sorozat, amely még a legnormálisabb gyerekekre is hatással lett volna, kilencedik és tizedik évem közt következett be. Felgyűjtöttem a lakhelyünket, átstem két műtéten, és tanúja voltam egy baljós konfliktusnak a szüleim között. A legutóbbi volt e megrázkódtatások közül a legszörnyűbb, de ezt nyilvánvaló okokból nem részletezhetem; elég annyi, hogy egy sor olyan kínos és gyötrő jelenet zajlott le előttem, amely - túl azon, hogy önmagában is ijesztő volt - a kettős lojalitással járó szenvedést is megismertette velem. Ebben a válságos esztendőben minden élményem erre a háttérre rajzolódik rá, amelyet - egyelőre - borítson jótékony homály.

Ez az év 1914-15 volt. Az első világháború kitörése tönkretette apám vállalkozását; feladtuk a lakásunkat, és Bécsbe költöztünk. Ettől kezdve állandó otthonunk soha többé nem volt.

Nomád életünk első állomása egy Pension Exquisite nevű panzió volt egy régi épület ötödik emeletén - alighanem ma is ott van - Bécs szívében, szemben a Szent István-dómmal. Egy délután, amikor éppen tetőzött a szüleim közti konfliktus, egyedül hagytak panzióbeli lakosztályunkban. Rossz kedvem volt, és arra gondoltam, hogy a színes gyertyák fénye, amelyeket anyám hozott nemrég, bizonyára kellemesebbé tenné a hangulatot. Meggyűjtöttem és az ablakpárkányra állítottam őket, aztán olvasmányomba merülve meg is feledkeztem róluk - míg az egyik

gyertya bele nem esett a szemétkosárba, és fel nem gyújtotta. A szemétkosarat lengetve próbáltam kioltani a tüzet, aztán amikor a lángok túl forróak lettek, a tüllfüggönyhöz vágtam. Mint minden, magára valamit is adó panzió szobái akkortájt, a helyiség zsúfolva volt bársony- és plüssdrapériákkal, s a tűz sebesen terjedt. Túlságosan féltem a büntetéstől ahhoz, hogy segítségért kiáltsak, és lázas kétségbeeséssel szaggattam a függönyöket a sűrűsödő füstben. Aztán már csak arra emlékszem, hogy Fräulein Schlesinger ágyán tértem magamhoz, a panziókban lakó franciatanárnőén, akibe szörnyen szerelmes voltam. Szüleim egyszerre értek haza a tűzoltósággal. Három vagy négy, a katedrálisra néző szoba teljesen kiégett, mielőtt sikerült volna megfékezni a tüzet. Nem büntettek meg, még kegyvesztett sem lettem; rossz tettem mértéke alighanem meghaladta bármiféle lehetséges megtorlás határait.

Nem sokkal ez után az eset után megint a szobámban olvasgattam egy magányos délutánon, amikor hirtelen óriási durranás hallatszott, és valami kemény tárgy úgy tarkón vágott, hogy egy pillanatra az eszméletemet is elvesztettem. Egy nagy doboz babkonzerv robbant fel, amely a fűtőtesten állt, feltehetőleg az erjedés hatására. Ezen újabb katasztrófa sajtóságosan képtelen volta azt eredményezte, hogy a Pension Exquisite lakói egyfajta szent borzadállyal kezdtek rám tekinteni, mint valami különleges képességekkel megáldott kisfiúra, és az asztaltáncoltató szeánszok - e korszak kedvelt szórakozási formája - keresett vendége lettem.

Ezután Szilágyi doktor régi fenyegetése vált valóra; egy vakbél-tályog életveszélybe sodort. Alvást tettetve kihallgattam egy beszélgetést, amelyből megértettem, hogy másnap operálnak. Mentőkocsival vittek a kórházba. Napos, tiszta téli reggel volt, s miközben keresztülhaladtunk a bécsi császári palota szép udvarán, kicsiny hópelyhek kezdtek szállingózni a derült égből. A mentőkocsiból, a párnám melletti ablakon át mohón lestem a Fehér kristályok táncát a levegőben, és eközben különös hangulatváltozás lett rajtam úrrá. Azt hiszem,

azokban a pillanatokban tudatosult bennem a szépség szelíd, ám lenyűgöző hatása, is az az érzés, ahogyan az ember énje békésen feloldódik a természetben, akár egy szem só az óceánban. Utunk kezdetén még tehetetlen irigységgel figyeltem az utcai járókelők arcát. Beszélgettek, nevetgéltek; az ő holnapjuk ugyanolyan lesz, mint a tegnapi, csak én különülök el mindenkitől. A palotaudvaron, a hópelyhek között egyszerre csak nem bántam többé; megbékéltem, és nyugalom fogott el.

Ez az utazás a mentőkocsiban fordulópont volt. Jött még utána egy-két percnyi rémület, amikor begurítottak a műtőbe, meg a pánikszerű fulladozás az éter hatása alatt. De az alvilág fantomjait visszavonulásra készítette valami még náluk is rejtélyesebb eredetű erő. Amint később kiderült, a sötétség erői nem szenvedtek végső vereséget, csak megerősített hadállásba szorultak vissza. Mondták, hogy a vakbélműtétet, mely az első alkalommal nem sikerült, meg kell ismételni. Immár úgy bántak velem, mint bátor fiúval, aki nem fél a farkastól, pedig valójában halálosan rettegtem az éteres maszktól, attól, hogy megismétlődik a fuldokló kinszenvedés, mielőtt a tudatomat veszteném. A régi ellenfél, az Ősrém új álcában jelentkezett. Aztán egy nap, amikor a *Münchhausen báró kalandjait* olvastam, ihlet szállt meg. Annál a pompás fejezetnél tartottam éppen, amikor a hencegő báró a mocsárba zuhan, és egyre mélyebbre süllyed. Amikor a mocsár már az álláig ér, és a percei meg vannak számlálva, egyszerű, ám gyakorlatias módszerhez folyamodik: megragadja a saját üstökét, és kihúzza magát a mocsárból.

Annyira elbűvölt a báró szabadulása, hogy hangoosan elnevettem magam - és ugyanabban a pillanatban megtaláltam a megoldást a problémára, mely oly sokáig kinzott. Úgy fogom kirántani magam félelmeim mocsarából, hogy magam szorítom az éteres maszkot az arcomra, míg el nem vesztetem az öntudatomat. Így úgy érzem majd, hogy én uralom a helyzetet, s a tehetetlen rettegés pillanata nem ismétlődik meg.

Ötletemet megemlítettem az anyámnak, aki ösztönösen megértette, és rávette a sebészt, hogy tegyen eleget bolond kívánságomnak. Bár a műtétet túl sokáig halogatták, s ezért újra mentővel kellett a kórházba rohanni, ugyanazon az útvonalon, nem éreztem félelmet, amikor az altatóorvos biztatóan mosolygó tekintete alatt a képemre tettem a maszkot.

Az óta az eset óta megtanultam ésszel túltenni magam rögeszméimen és szorongásaimon - de legalábbis egyfajta *modus vivendi* teremteni. Békés meg egyezésre jutni az ember neurózisaival önellentmondásnak tűnik; mégis azt hiszem, megoldható, amennyiben elfogadjuk komplexusainkat, és - mondjuk úgy - tisztelettel, udvariasan bánunk velük ahelyett, hogy harcolnánk ellenük, s tagadnánk létüket. Mély meggyőződéseim, hogy az embernek megvan az ereje hozzá, hogy hajánál fogva kihúzza önmagát az ingoványból. A báró a mocsárban - nekem egyszerűen csak a „Báró” - az „Ősrém” legyőzője, jelképpé, hitvallássá lett a számomra.

E sokterápiás fejlődéstörténet záróepizódjára akkor került sor, amikor tizenhárom éves voltam. Szenvedélyes rajongója voltam Jules Verne tudományos fantazmagóriáinak. Miközben az *Utazás a Holdba* egyik jelenetét olvastam, hirtelen rendkívüli élénkséggel jelent meg lelki szemeim előtt legkorábbi éveim egy rég elfeledett emléke; aztán ezt ugyanolyan rendkívüli nyugalom- és megkönnyebbülésérzet követte.

A fejezetben, amelyet olvastam, a következőkről van szó: miközben a felfedezőket szállító ágyúgolyó a világűrben halad, a magukkal vitt állatok egyike, egy foxi, elpusztul. A kutatók némi habozás után úgy döntenek, hogy a tetemet egy légmentesen szigetelt nyíláson keresztül kidobják. Ez meg is történik, ám a vastag üvegablakon kitekintve az utasok borzadva látják, hogy a kutya teteme velük azonos pályán mozog az űrben. Azt hitték, lezuhan majd, csak hogy a hulla osztja az ágyúgolyó mozgási sebességét, mint ahogy egy mozgó vasúti kocsi ablakából kihajított tárgy is osztja egy darabig a vonatét, viszont odakünn, a Föld légkörén kívül nincs súrló-

dás, amely fékezőerőként hasson. Aztán a tetem távolsága az ablaktól fokozatosan nőni kezd, annak az enyhe lökésnek a következtében, amely keresztüljutatta a nyíláson; mégis, ámbár lassan távolodik, tartja párhuzamos sebességét, és mintegy lépést tart az ablakkal. A halott foxiból bolygó vagy meteor lett, amely az idők végezetéig a Föld körül fog keringeni sötét, elliptikus pályáján.

Amikor ezt elolvastam, az jutott az eszembe, hogy talán eljön a nap, amikor a bűnözőket, ahelyett hogy felakasztanák vagy villamosszékbe ültetnék, rakétákból kilövik a világűrbe. Az abszolút nulla fokos kozmikus hőmérséklet örökre megőrzi testüket a romlástól. Lehet, hogy a kisbolygóként a Föld körül keringő asztrális holttestek kellemetlenséget jelentenek majd, és babonáknak adnak tápot, ezen azonban könnyű segíteni: annyi kell csak hozzá, hogy a kidobás pillanatában a rakétát nyitott parabolapályára vezéreljük a zárt ellipszis helyett. A hulla így nem a bolygók, hanem az üstökösök pályáját fogja követni: befut egy nagy félkörívet a Nap körül, aztán mélyebbre és mélyebbre távolodik a csillagközi térbe, túl az állócsillagokon és a spirális ködfoltokon, és tovább a végtelenbe.

Teljesen kivitelezhetőnek és praktikusnak véltem ezt a módszert, és nemcsak kivégzések céljára, hanem általában a holttestek eltávolítására is. Elvégre már megszokottá vált, hogy elégezzék őket, s a hamvakat a szélbe szórják. Megszabadítani a holtakat a föld kötélékeitől, és örök útra bocsátani őket a világűrbe, mellükön összefont karral, mint néma üstökösöket, ez vigasztaló, megnyugtató gondolatnak tűnt, és számomra ez közelítette meg leginkább a halhatatlanságot. Irigylésre méltó utazásá tette a halált. A dolog megnyugtató része nem annyira abban állt, hogy a kozmikus frizsiderben lebegő test örökre konzerválódna, hanem abban, hogy akárhány milliárdnyi fényéven át kerengene is parabolapályáján, sohasem hullna ki ebből a világból.

Így ábrándoztam, amikor az a bizonyos régen eltemetett emlék egyszer csak olyan észrevétlenül

siklott be a tudatomba, mintha mindig is ott lett volna. Egy olyan jelenet emléke volt, amely - tán elhinni is nehéz - akkor történt, amikor épp hogy kétéves múltam. Valami vétség miatt a sötét fürdőszobába zártak büntetésül. Páni félelem lett rajtam úrrá: rettegtem, hogy örökre itt kell maradnom a sötétben, nem látom többé sem az anyámat, sem a napvilágot, és semmi mást sem. Aztán hirtelen úr támadt az emlékezetemben, vagy inkább afféle sötétség, mint amikor a vetítőteremben elszakad a film. A következő emlék már az volt, hogy fejjel előre nekiesem a mosdókagyló vaslábának; utána hirtelen beömlik a fény ahogy az anyám feltépi az ajtót és a segítségemre siet, miközben én valóságos eksztázisban üvöltök a megkönnyebbüléstől, az önsajnálattól és a szeretettől. Még arra is emlékszem, hogy meglegedetten vettem tudomásul anyám aggódó, önvádoló rohamát, és azt, a ködös, éppen csak születő gondolatfélét, amely koherens nyelven így szólt volna: „Most majd megtanulja!”

Ez volt az a jelenet, melynek emléke oly váratlanul bukkant föl a feledésből, amikor - miközben úrhajókról és üstökösökről ábrándoztam - felismerem, hogy akár élve, akár halva, az ember nem hullhat ki ebből a világból. Az emlék elveszítette mérges fullánkját, a sötét börtön elemei, ősi rettenetét. Azt hiszem, azóta vagyok többé-kevésbé mentes a halálfélelemtől-bár nem a halál aktusától való félelemtől, amely körül annyi a fájdalmas és megalázó körülmény. Ahogy öregszem, ez a félelem csak nő, mint ahogyan az ember vonakodik egy fájdalmas műtétnek alávetni magát - noha tudja, hogy az a jávára szolgál.

5. A HOMOKÓRA

A büntudat és a félelem mellett a magányosság is uralkodó szerepet játszott a gyermekkoromban.

Míg iskolába nem kerültem, nem volt játszótársam. Anyám megingathatatlan meggyőződése következtében, miszerint őt „számúzték a csillogó Bécsből a barbár Budapestre, nem tartottunk baráti kapcsolatot más családokkal. Csak ritka alkalmakkor játszhattam más gyerekekkel, olyankor, amikor az anyám rákényszerült, hogy meghívja apám valamelyik üzletfelének családját „zsúrra” - ez bécsi franciasággal ünnepélyes délutáni összejövetelt jelent kávéval, tejszínhabbal és tortával -, vagy amikor nekünk kellett megjelenünk egy-egy zsúron, amelyet olyan család adott, ahol velem egykorú gyerekek voltak. Ilyen alkalmak talán egyszer vagy kétszer adódtak évente. Előtte már napokon át erről beszéltünk, és addig nyaggattam anyámat, míg minden erejét össze nem szedte, hogy leírja nekem a kisfiút vagy kislányt, akivel majd találkozni fogok. A leírás azonban soha sem volt elég részletes ahhoz, hogy kielégítse lázas kíváncsiságomat, és csillapítsa izgalmamot; ezért képzeletbeli portrét készítettem magamnak eljövendő játszótársaimról, tervezgettem, hogyan fogom az élvezet utolsó cseppjét is kifacsarni a rövid időből, amely nekem adatott, fontolgattam, mely játékaimmel büszkélkedjek, és melyik társasjátékot játszom azok közül, amelyeket én találtam ki, de soha sem akadt társam, akivel kipróbálhattam volna. Ahogy közeledett a vendégség órája, már szinte rosszul voltam az, aggodalomtól. Aztán következett a gyötrelmes várakozás, vagy arra, hogy megszólaljon a vendégek érkezését jelző csengő, vagy - ha mi mentünk el - arra, hogy az anyám végre befejezze az öltözködést, utolsót igazítson a frizuráján, és kiadja végső utasításait a személyzetnek a távollétünkben kifényesítendő ezüstökről és a kitisztítandó jegesmedveszőnyegről.

Amikor végre találkoztunk a másik gyerekekkel, az első egy-két percben szinte megbénított a félénk-

ség. Az a pillanat volt a legrosszabb, amikor a felnőttek édeskés, visszataszítóan selypegő biztatására hosszasan kellett ráznunk egymás kezét. A másik gyerek mindig feltűnően másmilyen volt, mint amilyennek elképzeltem, minek következtében egyfelől mélységesen csalódtam, másfelől azonnal beleszerettem a váratlan jelenésbe, aki olyannyira valószínű és élő volt. Ugyanis az én szememben - lehetett akár ostoba, akár csúf - a másik gyerek mindig igazi herceg volt, aki örökös dicsőségben fürdik, mert testvérei vannak, vagy rendszeres játszópajtásai; abban a csodás mesevilágban él, ahol gyerekek játszanak együtt éjjel-nappal, s ahová én egy-egy rövid, visszahozhatatlanul elmúló órára nyerhetek csak bebocsáttatást.

Mihelyt azonban a felnőttek elfoglalták helyüket a zsúrasztalnál, s mi gyerekek magunkra maradtunk a gyerekszobában, a féltékenységem elmúlt, és eszeveszett kis örültté változtam át. Mindazt a sok, ötletes játékot, melyet magányos ábrándozásaim közepette agyaltam ki, végig kellett próbálni abban a néhány felbecsülhetetlen értékű pillanatban; mely a rendelkezésemre állt, hasonlóan azokhoz a szerelmesekhez, akik ha nagy ritkán találkoznak, minden erotikus vágyálmukat sietve át akarják ültetni a gyakorlatba. A másik gyereket - ha kisebb volt nálam, ha nagyobb - általában elsodorta ez a játék-és ötletáradat, én pedig egy negyedóra alatt szólni is alig tudó bábuból veszett kis zsarnokká váltam, aki nem tűr ellentmondást. Aztán a játékgorgia kelles közepén egyszerre csak belém hasított a gondolat, hogy a délután mindjárt elmúlik, hogy valamilyik felnőtt bármely pillanatban véget vethet az egésznek, s az ettől való rettegés csak fokozta lázamat, és morbid ízt adott neki. Vagyis korán elszakítottam annak művészetét, hogyan kell elrontani saját örömeimet azzal, hogy emlékeztetem magam azok mulandó voltára. Miután a vendégek elmentek, vagy mi hazaértünk, rosszkedvű és engedetlen lettem. Ez újabb megszegyenítést eredményezett, ami abban csúcscsodott ki, hogy Berta megígérte: soha, soha többé nem engedi, hogy más gyerekekkel játszsam.

Ez volt a menetrend azokban a hasonlóképpen ritka esetekben is, amikor cirkuszba vagy színházba vittek a szüleim. Ha a darab háromfelvonásos volt, már az első felvonás végén azt mondtam magamnak, hogy az öröm egyharmada odavan, a második felvonás közepétől kezdve növekvő melankóliával éreztem, hogy siklom lefelé az elkerülhetetlen vég irányába. Később, amikor szenvedélyes futballrajongó lettem, egy-egy izgalmas mérkőzés alatt folyton az órára pillantgattam, hogy tudjam, mennyi van még hátra a kilencvenperces játékidőből.

Az örömök homokórajellegének gyötrő tudatától sohasem szabadultam többé. Ahogyan növekedtem, e rögeszme tárgya megváltozott: az önsajnálata helyére mások sajnálata lépett, akik örömök hajhászásába merülnek anélkül, hogy tisztában lennének azok árnyas természetével. Égő szájalommal olvastam Gogol híres elbeszélését a kishivatalnokról, aki egy életen át való szűkölködés árán gyönyörű, meleg köpönyeget vesz magának, elmegy egy mulatságba, hogy ezt megünnepelje, ám hazafelé elrabolják tőle a becses ruhadarabot, pedig csak egyetlenegyszer viselte. Néhány nap múlva belehal a tüdőgyulladásba és a szívfájdalomba, kísértete azonban tovább él, és éjszakánként köpönyegetek rabol az emberektől Moszkva hófedte, elhagyott terein.

Egyszer, amikor úgy tizenöt éves lehettem, s Bécsben éppen kilűzött a háború utáni inflációs nyomorúság, megpillantottam egy idősebb férfit, aki a fényűző Gerstner teázó előtt ácsorgott. Szép, intelligens arca a bécsi patríciuscsaládok, e kihalófélben lévő fajta vonásait hordozta, aprólékosan gondos eleganciával viselte láthatóan utolsó jó öltönyét, melyet nedves kefével frissített fel. Igyekezett úgy tenni, mint ha csak úgy mellékesen állt volna meg egy pillanatra a Gerstner csillogó-villogó kirakata előtt, ám a szeme a fényesre polcolt üvegtábla mögötti színes süteményekre és csokoládéokra szegeződött, s a tekintetében kétségbeesett, gyermeki vágy ült. Percekig figyeltem, ahogy ott áll, s noha már kinőttem az édességek iránti vonzalmamból, mégis összefutott a nyál a számban.

Egy idő múlva nyugtalanság fogta el, vivódni látszott, majd végül határozott. Néhány lépésre álltam tőle a járdaszélen, s mindvégig a válla és háta alig észrevehető rándulásaiból olvastam ki megrendítő belső küzdelmének pillanatnyi állását. Amikor meghozta döntését, a válla fiatalosan, már-már pecsésen kiegyenesedett, és egy pillanat múlva már be is lépett a terembe a keskeny, elegáns, aranyozott rokokó díszekkel ékes ajtón át.

Követtem. A Gerstnerben meleg, illatos és édeskés volt a levegő, a hangokat halk mormolássá tompították a vastag, puha szőnyegek, a falakat borító selyemtapéta és az ajtókat védő bársonyfüggönyök: olyan volt az egész, mint valami bonbonsdoboz ki-párnázott belseje. A kis, fényezett teaasztalkáknál üldögélő, fecsegő, mosolygó emberek mind vagyonosnak, jól neveltnek és vidámnak látszottak. Többségük újjgazdag volt, csupa spekuláns és nyereszkes, ugyanis Bécs régi polgárságát oly végérvényesen és teljesen tönkretette az infláció, mintha földcsuszamlás temette volna maga alá. A Gerstner új vendégköre azonban tökéletesen civilizáltnak tűnt, s még csak nem is próbált blazírtnak látszani. A bécsiek sosem tanulták meg, hogy az előkelő életmódnak az enyhe unalom is elengedhetetlen tartozéka. Városuk légkörét úgy átítatta a tradíció, hogy már a parvenük is elsajátították azt a jellegzetesen bécsi művészetet, mely szerint gazdagnak lenni nemcsak tudni kell, hanem élvezni is lehet. Megvolt bennük mindaz az udvarias vígság és finom öngúny, meleg gonoszkodás és villódzó erotikus szikrázás, amely a császári múlt napjaiban uralkodott a Gerstnernél. Így hát a teázóba némi habozás után belépő idős férfi még azzal a gondolattal sem vigasztalódhatott, hogy bezzeg az új vendégek nem képesek igazán méltányolni azokat az örömeket, amelyek számára immár elérhetetlenné, egy elveszett paradicsom részévé váltak.

Mihelyt odabent volt, alighanem legszívesebben azonnal távozott is volna, de ekkor már késő volt. Igen oktalan cselekedet volt a részéről bemenni a Gerstnerbe, ahol egy csésze tea vagy csokoládé a

vele járó süteménnyel két-hárromezer koronába került, vagy annyiba, ami az ő havi jövedelme. Vaktában választott egy asztalt a sarokban, és felemelte az aranyozott étlapot, melyen kis, kecses kurzív számok jelezték a csillagászati árakat. Aztán megindító, tettetett magabiztossággal rendelt a pincéernőnél, majd hátradőlt, halált megvető bátorsággal készülve rá, hogy a végsőig kiélvezze anyagi romlásba vezető könnyelmű kalandja minden percét.

Vettem egy csomag mentolos cukorkát a pultnál, és távoztam. Nem bírtam tovább nézni azt az embert. A szívszorító szájalom, amely elfogott, nem a szegénységének szólt, hanem az öröme illékonyságának, annak a tudatnak, hogy az aranyszínű sütemény megkeseredik a szájában. Sokszor elgondolkoztam már azon, miért hagyott ez a kis jelenet olyan mély, fájó nyomot az emlékezetemben - olyannyira mélyet, hogy ebből a szövegből sem hagyhattam ki, holott nem tudom meghatározni a jelentőségét. Nyilván egyfajta Hamupipőke-komplexus révén azonosultam azzal a magányos alakkal, akit pedig csak néhány percig láttam. Magányos számkivetett volt, akárcsak én, egy átszellemült arcú, csillapíthatatlan édessévgyű férfi, ugyanannak a homokórának az áldozata, mely az én örömeimet is mérte, és gondoskodott róla, hogy oly gyors legyen a fogyásuk, mint a nyílásán át lepergő homoké. De hát ez persze nem valami nagy magyarázat.

*

Ugyanúgy, mint az Ősrémmel, a gyermekkoromat végigkísérő, görcsös rettegéssel való küzdelmemben, most is a Báró - a mocsárból megmenekült hős - volt az, aki a magányosság elleni harcban a segítségemre sietett.

Tizenhárom éves koromban egy ideig az anyám hűgánál laktunk. Egy délután az egész család elvonult a moziba; még a személyzetnek is aznap volt a kimenője. Hozzászoktam már, hogy egyedül legyek a szállodák és panziósobák sorában, amelyek ideiglenes lakhelyünkül szolgáltak. Ez azonban egy idegen lakás volt, hatalmas és elhagyatott, és igen sértőnek

találtam, hogy egész délutánra magamra hagytak, méghozzá könyveim és építőjátékom nélkül, pedig lényegében vendég vagyok itt. Sértődöttségemet kifejezendő, cipőstül vettem magam végig a nénikém ágját borító selyem ágytakarón. Ez a bűnös cselekedet egy csapásra jobb kedvre derített. Feküdtem a hátamon, a kezem a fejem alatt, bámultam a mennyezetet, és fokozatosan valami végtelen jó érzés öntött el - tudatára ébredtem, hogy élvezem az egyedüllétet. Ez óriási felfedezés volt, s egy bizonyos szempontból éppen a homokóra-folyamat ellentéte: magányom sivatagi homokja hirtelen arannyá változott. Annyi minden volt, amiről gondolkodni lehetett, ami lekötött és elszórakoztatott, csupa olyasmi, amiről a többiek, a maguk egyhangú életét elve, mit sem tudhatnak; alvajárók ők, és én, csak én vagyok ébren. Húsz évvel később e diadalmas pillanat emléke akkor ébredt fel bennem hirtelen, amikor többheti magánzárka után odaadták nekem de Maistre *Utazás a szobám körül* című könyvét, ahol ezt az elmélkedést olvastam:

„Megtiltották hogy az utcán sétáljak, s hogy szabadon járjak, de meghagyták kényemre-kedvemre az egész világegyetemet; határtalan, végtelen tere és végtelen ideje a rendelkezésemre áll...”

Igazi „bárói” megmenekülés volt ez, mely lezárta gyermekkorom egy újabb fejezetét. A magányosság is visszavonult a maga megerősített hadállásaiba. Hasonlóan a félelemhez, sosem szenvedett teljes vereséget, de megeltem a módját, miként éljek együtt vele. A *modus vivendi* nem feltétlenül kompromisszum; van, amikor csak a kényes egyensúly állapotát jelenti kibékíthetetlenül ellentétes dolgok között. Ahogyan teltek az évek, sajátos ritmus alakult ki az életemben, egyfajta ingamozgás a teljes elszigeteltség és a zaklatott, szenvedélyes társaságkeresés között. Hónapokig éltem vidéken úgy, hogy nem találkoztam senkivel, és nem is vágytam rá, aztán meg a vidéki ember mohó szórakozásvágyával rohantam a városba - talán az a remegő izgalom tért vissza ebben, ami akkor lett úrrá rajtam, amikor zsúrba

vittek. Mivel gyermekkoromból olyannyira hiányoztak a játszótársak, megmaradt bennem a szenvedély mindenfajta játék iránt, a sakktól a kártyán át a játékasztalig; ezzel együtt jár a krónikus képtelenség arra, hogy véget vessek egy-egy estének, ha amúgy istenigazából belelendültem; hozzátartozik a hajlam is, hogy a ritka alkalmakkor, amikor mulatásba megyek, túl sokat igyak, és bolondot csináljak magamból - amit aztán újabb hosszú elzárkózási szakasz követ. Bámulom azokat, akik jól szervezett életet élnek, és rátaláltak a társasági lét arany középútjára, ám nem mondanék le a magam ritmusáról még akkor sem, ha képes lennék rá. A mértéktelenség útja nem mindig vezet a bölcsesség palotájába, mint ahogy azt Blake tartotta; de éppannyi harmónia lehet az inga ritmikus járásában az egyik szélsőségtől a másikig, mint a jól olajozott csapágyon forgó kerék egyenletes mozgásában.

6. NYÍLVESSZŐ A VÉGTELENBE

Szóltam már a büntudatról, a félelelemről, a magányosságról; nos, ennyit az érzelmekről. Következék hát az értelem.

Értelmi fejlődésemmre visszatekintve különös el-lentmondásba ütközöm. Koraérett gyermek voltam, messze okosabb a koromnál. Mégis, serdülőkoromban, de még húszas éveimben is jóval eretlenebb voltam a velem egyívásúaknál, és nemcsak hogy fiatalabbnak látszotam, hanem kifejezetten gyermeteg voltam, mind szellemileg, mind érzelmileg. Pszichiátriai szaknyelven: erős infantilis tendencia mutatkozott nálam, hangsúlyos fixációkkal. Hétköznapiabb szavakkal ezt úgy mondhatnám, hogy az eszesség hamar jött, a bölcsesség nagyon is későn. Tízéves koromban csodagyerek voltam, huszonöt évesen még mindig serdülő.

*

Ami a csodagyerekséget illeti: mondják, John Stuart Mill hároméves korában latinul verselt, Lord Macaulay első megnyilatkozása pedig, a szokásos „papa” vagy „bubu” helyett a következő hivatalos kijelentés volt, amikor megkérdezték, nem ütötte-e meg magát: „Köszönöm, asszonyom, a kín már alábbhagyott.”

Én ennyire lenyűgöző teljesítményekről nem tudok beszámolni. Ám első francia szavaimról - melyeket hároméves koromban ejtettem ki - hiteles jelentések szólnak. E szavak címzettje egy új nevelőnő volt, s az alábbi szűkszavú nyilatkozatra szorítottak: *Mademoiselle, pantalons mouillés*. A nyilatkozat arra vonatkozott, hogy bepisiltem.

Mohón tanultam, faltam a könyveket, korán kialakult bennem a szenvedély a matematika, a fizika és a mechanikus játékok építése iránt, tizenegynéhány éves koromban pedig már aránylag folyékonyan beszéltem magyarul, németül, franciául és angolul. Amikor tízéves korom táján szakértővé képeztem ma-

gam a biztosítékcseré és a villanylámpa-javítás tere-
nén, majd nemsokára tengeralattjárót építettem,
amely sikerrel hajózott a fürdőkádban, eldöntött
- saját vágyaimmal teljes összhangban -, hogy mér-
nöki tudományokat és fizikát fogok tanulni. Ennek
megfelelően amikor befejeztem az elemi iskolát,
„reáliskolába” küldtek, ahová hét éven át jártam,
előbb Magyarországon, aztán Ausztriában.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában háromféle közép-
iskola állt a tíz és tizennyolc éves kor közötti
tanulók rendelkezésére: a „gimnázium”, amely a la-
tin és görög nyelvre helyezvén a hangsúlyt, humán
pályákra készített fel, a „reáliskola”, amely a
természettudományokra és a modern nyelvekre szako-
sodott, valamint a kettő keveréke, az úgynevezett
„reál-gimnázium”. Én reáliskolába jártam, ami töké-
letesen meg is felelt nekem.

Gyermekkoromtól egyetemi éveimig a matematika
és a természettudomány maradtak érdeklődésem szinte
kizárólagos tárgyai, a fő hobbim pedig a sakk. Kül-
önösen megigézett a geometria, az algebra és a fi-
zika, mivel meg voltam győződve róla - nagyon ha-
sonlóan az egykori pitagoreusokhoz és az alkimis-
tákhoz -, hogy e tudományokban rejlik a létezés
rejtélyének kulcsa. Azt hittem, hogy a világegyetem
problémáit valami jól meghatározható titok rejti,
mint egy széf kombinációs zára, a bölcsek köve vagy
az életelixír. E titok megfejtésének szentelni ma-
gam: ez látszott az egyetlen célnak, melyért élni
érdemes, s a keresés minden egyes lépése csupa iz-
galomnak és gyönyörűségnek ígérkezett.

Azok számára, akik száraznak tartják a matema-
tikát, a természettudományokat pedig unalmasnak, ez
a mentalitás nehezen érthető. Korunk civilizációjá-
nak különös sajátossága, hogy az átlagos, művelt
ember szégyelli beismerni, hogy valamely műalkotást
nem ért, ugyanakkor már-már büszkén hirdeti ország-
világ előtt, hogy a leghalványabb fogalma sincs
azokról a törvényekről, amelyek a villanykapcsoló-
ját működtetik, vagy magzatának örökölt tulajdonsá-
gait meghatározzák. Úgy használja rádiókészülékét
és az őt körülvevő tömémentelen sok szerkezetet, hogy

semmivel sem tud többet működésükről, mint a vadember. Olcsó, tömeggyártással készült rejtélyek mesterséges világában él, amelyeknek mélyére hatolni rest, anélkül, hogy értené a tárgyakat, melyeket használ, s ennek következtében szellemileg elszigetelődik közvetlen környezetétől. Egész felsőoktatási rendszerünk úgy van kialakítva, hogy ezt a féldoldalas szellemiséget táplálja, hogy közömbössé tegye az embert a természet törvényei iránt, ami végső soron a rövidlátáshoz vagy a színvaksághoz hasonlatos fogyatékoság.

Ilyen körülmények között, s ahogy a természet-tudományokat az iskolában tanítják, nehéz bármit is átadni a gyermek abbéli gyönyörűségéből, hogy sikerült behatolnia a püthagoraszi háromszög, Kepler bolygómozgási törvényei vagy Planck kvantumelmélete titkaiba. A felfedező izgalma ez, akit - még ha korlátozott és konkrét is a célja -, mindig az a tudattalan, gyermeki remény hajt, hogy talán egyszer mégis éppen a végső titokba botlik bele. A főnői gályák ismeretlen vizekre hajóztak, hogy meglegeljk Herkules oszlopait, s talán tudattalanul még Scott kapitányt is az a titkos remény kísértette, hogy netán mégis lyuk van a Déli-sarkon, amelyben a Föld tengelye jégcsapágyakon forog. A babiloni csillagjósoktól a reneszánsz kori nagy művésztudósokig, a megismerés vágya mindvégig az ember egyik alapvető mozgatója volt, s még Goethe idejében is ugyanolyan megdöbbenést keltett volna, ha egy művelt ember bevallotta nem érdeklődik a tudomány iránt, mint ha azt mondja, unja a művészetet. Az ismert tények növekvő mennyisége és a kutatás szakosodása azt eredményezte, hogy ez az érdeklődés fokozatosan elapadt, és a technikusok és szaktudósok monopóliumává vált. A tizenkilencedik század közepétől fogva a fizika, a kémia, a biológia és az asztrofizika kezdtek kikopni a teljesnek mondott nevelés elemei közül.

Mégis, a relativitást megelőző időkben a nem szakember még éppen hogy lépést tarthatott a tudomány általános fejlődésével. Én a korszak utolsó éveiben nőttem fel, még mielőtt a tudomány olyan

hivatalossá és elvonttá vált volna, hogy laikus nem férhet hozzá többé. Az atomok még háromdimenziós térben mozogtak, és modellek mutatták be őket az érzékeknek - kicsiny üvegömbök, melyek úgy keringtek az atommag körül, mint a planéták a nap körül. Még görbületlen volt a tér, a világ végtelen, az agy pedig racionális óraszerkezet. Nem létezett sem negyedik dimenzió, sem tudatalatti, ösztön-én, a lélek negyedik dimenziója, mely az egyenes vonalakból görbét csinál, s az értelem következtetéseit öncsalások hálójává alakítja.

Fiatalkorom hősei Darwin és Spencer, Kepler, Newton és Mach; Edison, Hertz és Marconi voltak, a tudomány végvidékének Buffalo Billjei. A bibliám pedig Haeckel *Die Weltratselje* volt. A századforduló e népszerű alapműve hét „világtitkot” sorolt fel: ezek közül hat úgy szerepelt, mint „végérvényesen megfejtett” (köztük az Anyag Természete és az Élet Eredete), míg a hetedikről, a Szabad Akarat kérdéséről az állt benne, hogy „ez merő dogma, mely illúzió alapul, s nincs valós léte”.

Roppant megnyugtató dolog volt tizennégy évesen azt tudni, hogy a világegyetem titkait már mind megfejtették. Mégis maradt bennem némi kétely, ugyanis valami tévedés vagy feledékenység folytán a végtelen és az örökkévalóság paradoxon lemaradt a listáról.

Végtelen és örökkévalóság - ez volt itt a bökkenő. Egy nap a nyári szünidő alatt, 1919-ben, egy budai domboldalon hevertem a hátamon a kék ég alatt. Szememet betöltötte a töretlen, végeérhetetlen, áttetsző, nyugodalmas, telített kékség odafenn, s misztikus mámor öntött el - a spontán megvilágosodásnak az a fajta állapota, mely oly gyakran fordul elő gyermekkorunkban, és úgy lesz egyre ritkább és ritkább, ahogyan múlnak az évek. E csodás boldogságérzet kellős közepén egyszerre úgy hasított az agyamba a térbeli végtelen paradoxoni, mintha darázs csípett volna meg. Ki lehetne löni egy szupernyilat a végtelenbe, olyan szupererővel, amely kijuttatja a földi gravitáció vonzásából, túl a Holdon, túl a Nap vonzókörén - és mi volna akkor?

Továbbhaladna a csillagközi térben, maga mögött hagyna más napokat, más galaxisokat, Tejutakat, Mézutakat, Savutakat - és mi volni akkor? Szállna csak egyre tovább, túl a spirális csillagködökön, és újabb galaxisokon; túl még további ködökön, és nem állíthatná meg semmi, de semmi, semmiféle korlát és semmiféle vég, sem térben, sem időben - s a legrosszabb, hogy ez nem merő képzelődés, hanem szó szerint igaz. Egy ilyen nyílvevő akár valósággá is válhatni; voltaképpen a nyitott parabolapályán mozgó üstökös éppen ilyen természetes nyílvevő, mely a végtelenbe száll felfelé - vagy hull lefelé - a világűrben, ami végül is egy és ugyanaz, és mindez csak arra jó, hogy az ember agyongyötörje az elméjét. Nincs joga rá az égnek, hogy ilyen kék legyen, s ilyen önelégülten bámuljon, ha egyszer a mosolya mögött ott rejlik a legiszonyúbb titok, melyet nem fed fel, éppúgy, ahogy a felnőttek őrzik meg az embert a mosolyukkal olyankor, amikor elhatározzák, megtartanak valami titkot, könyörtelenül és törvénytelenül megtagadva az ember legszentebb jogát: a jogot a tudáshoz. A tudás joga magától értetődő és elidegeníthetetlen - különben mi értelme volna, hogy az embernek szeme van a látásra, és agya a gondolkodásra?

A gondolat, hogy a végtelen megfejtetlen rejtély marad, elviselhetetlen volt. S ez csak fokozódott, amikor megtanultam, hogy egy véges mennyiség, mint a Föld - vagy én, aki rajta heverek -, zérussá csökken, ha végtelen mennyiséggel osztjuk. Matematikailag tehát, ha a tér a végtelen, akkor a Föld zérus, és az vagyok én is, az ember zérus ideig él, és zérus az év, és zérus az évszázad. Ennek így nincs értelme, bizonyára téves a számítás valahol, s a rejtély kulcsát nyilván csak úgy lehet megtalálni, ha az ember tovább olvas a gravitációról, az elektromosságról, a csillagászatról és a magasabb matematikáról. Tán nem azt ígérte Haeckel, hogy néhány éven belül az utolsó rejtély is megoldódik? Hátha én vagyok az a kiválasztott, aki arra születtem, hogy megoldjam? Ez annál is inkább elképzelhetőnek tűnt, mivel láthatóan senki mást nem izgatott

annyira a tér és a nyílvevő, mint amennyire engem.

*

Mai fejjel belegondolva valószínű, hogy a végtelenbe való ifjonti belehabarodásomat környezeti feszültségek és frusztrációk okozhatták. Lehetett némi szerepe benne a velem született hajlamnak is, de a környezet nyomása nélkül nem uralkodhatott volna ennyire el rajtam. Az abszolút utáni áhítozás olyan stigma, mely azokat jelöli, akik képtelenek kielégülést találni az itt és most relatív világában. Amikor szinte megszállottan törtem a fejem a nyílvevő dolgán, az csak a keresés első fázisa volt. Amikor ez meddőnek bizonyult, a Végtelent mint célpontot az utópiák különféle válfajai váltották fel. Ugyanez a kutató szenvedély és ugyanez a „mindent vagy semmit” szellem volt, ami w, ígélet Földjére kergetett, majd a kommunista pártba. Más korokban az efféle törekvések az Istenben találták meg természetes beteljesülésüket. A tizennyolcadik század vége óta civilizációnkban az Isten helyén űr van; a következő másfél században azonban annyi izgalmas dolog történt, hogy az emberek nem vették észre ezt a hiányt. Most azonban, a megrázó katasztrófák után, amelyek véget vetettek az Ész és Haladás korszakának, az űr érződni kezdett. Az a kor, amelyben én nőttem fel, a kiábrándulások kora volt, s a vágyódásoké.

Amikor három- vagy négyéves voltam, megnyugtató módon mindent tudtam Istenről. Elmagyarázták nekem, hogy Isten látja cselekedeteinket, hallja minden szavunkat, ismeri minden gondolatunkat, és hogy „odafent” lakik. Ezt az „odafent”-et, melyet mindig egy felfelé mutató ujj jelzett, én szó szerint értettem. A kiságyam feletti fehér mennyezetet feketével körvonalazott, táncoló figurákat - a hét műzsát - ábrázoló szegély díszítette. Az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy azok az alakok „odafent”, ők az Isten, és úgy rémlik, elég sokáig hozzájuk címeztem esti imámat. Azóta a legkülönbözőbb emberek mesélték el nekem, hogy „ha jól belegondolnak”, ők is hasonló, az animizmusra emlékeztető

vagy totemisztikus élményeket tudnak felidézni gyermekkorukból.

Nem emlékszem már, mennyi ideig imádtam a hét múzsát. A jelek szerint egy hit megszerzésére könnyebb emlékezni, mint elvesztésére. A megtérés vagy a meggyőzetés többé-kevésbé élesen körülrajzolódó aktus; a meggyőződés elvesztése hosszadalmas kopási folyamat. A mennyezeten táncoló alakok elhalványultak, s egy jóságos, fehér szakállú öregúr került a helyükre - gyanúsán hasonlított Leopold X. nagypapára -, aki valahol a felhők közt pihent. Aztán ez a kép is egyre inkább elvesztette valóságosságát, míg úgy meg nem fakult, mint egy régi fénykép, s a helyét a végtelen térben száguldó, annak titkait és határait kutató nyílvevő foglalta el. A keresés jogos örököse, utóda volt a mennyezeten táncoló fekete alakoknak és a felhők közötti, nagy szakállú Istennek, éppúgy ahogy a bolygók mozgását firtató Kepler munkássága is felváltotta a mennyei topográfiafiáról alkotott korábbi elképzeléseket.

Maga a tudományos munka ugyanis sohasem materialisztikus. A világegyetem törvényeinek és rendjének elveit keresi, és mint ilyen, lényegét tekintve vallásos vállalkozás. Ha a belőle levont következtetések időnként materialisztikusak is, az csak annyit jelent, hogy e következtetések levonói történetesen a materialista filozófia hívei.

Persze azt mondani, hogy gyermekkorom személyes Istene teljesen beleolvadt a tudomány szellemébe, erős egyszerűsítés lenne. E személyes Isten egy-egy feloldatlanul maradt része különböző álcákban még sok éven át újra meg újra megjelent. A magyar nyelv „tudós” szava sajátos jelentést hordoz - leginkább talán a francia *savant* hasonló hozzá -, a „tudós” a dolgok tudója. Az angol *scholar* és a német *Gelehrter* csupán az akadémikus tradíciót érezteti. A „tudós” titokzatos hangzása a nagy rejtély megfejtésére áhító agyamban valami olyan gondolatot ültetett el, hogy egyfajta mindentudót jelöl, afféle varázslót vagy sámánt. Ez a hit - kezdetben még naiv és teljesen nyílt - tudattalanul sokáig tovább élt bennem, még a serdülő- és kamaszkor után is.

Az első hús-vér „tudós”, akivel találkoztam, bizonyos Gergely professzor volt, aki - úgy rémlik - írt egy könyvet az angol irodalomról. Harminc év körüli, feltűnően hajlott hátú férfi volt, szemüveges, okos, értelmiségi arca éppen olyan, amilyennek én „a dolgok tudóját” elképzeltem. Tizenhárom éves voltam, nemrégiben olvastam a *Hamletet* és az *Othellót*. Gergely professzor az egyik nagyobb unokanővéremnek udvarolt, s egy nap, a lány szülei házában lezajlott „zsúr” után bemutattak neki. Reszkettem belül, s lázasan vártam a hamarosan bekövetkező revelációt - gondolom, valami hasonlót érezhetnek a zuni törzsbeli fiúk a beavatás misztériumára várva. Gergely professzor nagy kedvességgel mosolygott rám, és arról érdeklődött, miféle könyveket olvasok. Megmondtam, hogy nemrég végeztem az *Othellóval*. Innen a beszélgetés nagyjából a következőképpen folyt tovább:

G. professzor: - De nem túl korai még egy kicsit Shakespeare-t olvasni a te korodban?

Én: (szégyenlős vállvonogatás)

Unokanővérem: - Nem tudsz válaszolni a professzor úr kérdésére?

Én: (pirulás, vállvonogatás)

G. professzor: - Biztos, hogy érted is, mit jelent, amit olvasol?

Én: (kitörök) - Hát nem! Pont erről van szó!

G. professzor: (mosolyog) - Ha érted, hogy vannak dolgok, amiket nem értesz, az már önmagában is jó dolog.

Én: - De a történetet értem, meg azt is, amit mondanak, csak...

G. professzor: - Csak?

Én: - A rejtett jelentést nem értem.

G. professzor: - A rejtett jelentést?

Én: - De hát a professzor úr csak tudja, mire gondolok... a rejtett jelentésre. A titokra, ami mögötte van.

G. professzor: - És szerinted miféle titok az?

Én: - De hát ha valaki, ön tudja, hogy nincs más, csak egyetlen titok. Az igazi jelentés az egész mögött.

Gergely professzor zavarba jött. Csak egyetlen titokról beszélhettem: a szexről. Elpirult, és az unokanővéremre kacsintott, aki szégyenszemre kiküldött a szobából. Azt felfogtam, hogy valami rémes félreértés történt, csak azt nem tudtam, mi az. Akkortájt elképzelésem sem volt még a szexről - de erről majd később. Tökéletes és megingathatatlan meggyőződésem volt viszont, hogy létezik egy alapvető, központi titok, amely összefügg a végtelennel és az örökkévalósággal, s hogy e titok valamely töredéke minden nagy irodalmi műben benne foglaltatik- sőt tulajdonképpen attól olyan nagyok és híresek, hogy tartalmazzák e rejtély egy részét. És a „tudósok”, a dolgok tudói azok, akiknek kulcsuk van e titokhoz vagy legalábbis annak egy részéhez.

A professzor csak az első volt a „dolgok tudói-nak” ama hosszú sorában, akikhez vonzódtam, ahogy múltak az évek. Egyesek irodalmárok voltak, mások a természettudomány művelői, megint mások politikusok. Nem mindegyikük volt akkora csalódás a számomra, mint G. professzor, és tanultam is tőlük, kitől ennyit, kitől annyit. S bár már rég nem hittem a mindentudásukban, a viszonyom hozzájuk alapjaiban ugyanaz maradt. Tudattalanul továbbra is azt hittem, hogy ők a Szent Grál, az egy és oszthatatlan titok őrzői. Volt, akit keserű csalódottsággal taszítottam el magamtól, amikor rájöttem, hogy nem felel meg a várakozásaimnak; kettejüknek halálukig alázatos tisztelője maradtam. Vladimir Jabotinsky, a palesztinai zsidó terrorizmus szellemi atyja volt az egyik, a másik Willy Münzenberg, a kommunista vezető.

Jóval később, amikor egy-egy könyvem némi sikert aratott, több olvasó is hozzám fordult a gond-

jaival, tanácsot és irányítást kérve. Valahányszor így történt, és a változatosság kedvéért én kerültem a „dolgok tudójának” szerepkörébe, G. professzor jutott az eszembe, amitől azonnal ráébredtem, milyen kinosan alkalmatlan vagyok e feladatra. Ahogy szaporodtak ezek az élmények, megértették velem, miért vonzódnak ebben az érzelmileg éretlen és zavarodott korban oly sokan a sámánok szigorúan szervezett hierarchiáját kínáló mozgalmához - például a kommunista párthoz vagy a katolikus egyházhoz.

*

A történelem, a politika, a társadalmi vagy etikai problémák egészen az egyetemi éveimig alig játszottak szerepet szellemi fejlődésemben. Kedvenc költőim a modern magyar poéta, Ady, Rilke, Goethe, Heine és Byron voltak, ebben a sorrendben. És természetesen faltam a regényeket, mindent, ami a kezembe került. A szépirodalom olvasását azonban bünyös időtöltésnek tartottam, amelynek nincs köze az egyetlen problémához, amely számít: a végső titokhoz, amelyet csak a tudomány és a természetfilozófia révén lehet megközelíteni. Azokat az osztálytársaimat, akik a történelem vagy a társadalomtudomány iránt érdeklődtek, mélységesen lenéztem: rossz nyomon jártak. Mint társadalmi és morális lény, az ember érdektelen, légy piszok a világegyetemben, története annyi, mint a porszívó által fölkapart porszemek tánca. Ami az emberben érdekes, és ami egyáltalán tanulmányozásra méltó, az szöveteinek vegytana és öröklődésének algebrája, származása a majomtól, valamint agyának kapcsolótáblaszerkezete.

Tizenhetedik évem táján ez az egész szellemi világ összeomlott, elsöpörte valami. Addig, noha 1905-ben születtem, a tizenkilencedik század igazi gyermeke voltam, a nyers bölcselmek és magabiztos túlegyszerősítések századéé, mely a huszadik századba is átnyúlt - mindaddig, míg az első világháború zajos robajjal véget nem vetett neki.

7.

NO ÉS A SZEX?

Ötéves koromban néhány hónapra egy kísérleti avantgárd óvodába adtak Budapesten. Egy igen művelt családból való ifjú hölgy vezette; különböző rokonai ma vagy fél tucat angliai és amerikai egyetemen töltenek be professzori állásokat. Lolly néni (ez persze nem a valódi neve) egyfajta intellektuális *mésalliance*-ot követett el, amikor hozzá ment egy sikeres üzletemberhez, s önmagát kárpótlandó, óvodát nyitott öt-hatéves gyerekeknek, ahol bizonyos roppant korszerű, és azt hiszem, némileg zavaros pedagógiai elképzeléseket igyekezett megvalósítani. Ha az anyám tudja, mibe bocsátkozik, alighanem sosem mentem volna Lolly néni óvodájába; amikor néhány hét múlva megtudta, sürgősen kivett onnan.

Tizenhárman jártunk Lolly néni óvodájába: kilenc fiú és hat lány. Megszámoltam magunkat egy régi fényképen. A foglalkozásokon fürdőruhában ültünk egy hosszú rusztikus asztal körül egy napsütötte lugasban, Lolly néni kertjében. Az órák rendkívül izgalmasak voltak. Az egyik nap az „ősebberről” hallottunk történeteket, valami gorillaféléről, aki barlangban lakott, állatbőröket viselt, és bunkóval vadászott; a másikon színes krétákat adtak a kezünkbe, és felszólítottak: fejezzük ki érzéseinket úgy, hogy rajzoljuk, ami eszünkbe jut, miközben a *Santa Luciát*, meg a *Hoffman* meséi *Barcaroláját* játszotta a gramofon. Egy harmadik, emlékezetes napon Lolly néni azzal hökkentett meg mindannyiunkat, hogy elmesélte: két gyermeke - mind a kettő velünk járt - a hasából bújt elő, ahol most „kelti” a harmadikat, és így születik minden gyerek. Ez valóban elgondolkodtató volt. Odáig vezetett, hogy egy családi zsúron az anyámhoz fordultam részletesebb információért - és ennek következtében hirtelen kivettek az óvodából.

E rövid időszakban beleszerettem egy Vera nevű kislányba, aki a magyar szocialista párt egyik vezetőjének lánya volt. Nem most először voltam szerelmes; korábban mindig egy másik kislányra gondol-

tam, és róla álmodoztam. Berger Sárának hívták, me-
sebeli tündér volt, egyike azoknak, akikkel egy-
szer, ama ritka, feledhetetlen délutánok egyikén,
amikor vendégségbe mentünk, szabad volt játszanom,
s aztán sohasem láttam őt többé. Első igaz és való-
ságos szerelmem azonban Vera volt. Őt nem egyszer
láttam, s akkor is a mámortól szédülten, hanem nap
mint nap a lugasban, fürdőruhában, utcai öltözékben
és pucéran is - Lolly néni egyik modern ötlete
ugyanis az volt, hogy vetközzünk és öltözzünk
együtt a foglalkozások előtt és után. Ezen felvilá-
gosult és tanulságos gyakorlat ellenére sajtósá-
gos módon egészen tizennégy éves koromig tudatlan ma-
radtam a nemek közti anatómiai különbség felől.
Hogy miképpen maradhattam vak a szembeszökő tények-
kel szemben, rejtély. Egy pszichoanalitikus barátom
szerint ez kitűnő példa a korai elfojtásra - afféle
szexuális színvakság, úgy látszik. Ebben lehet va-
lami, lévén, hogy az ágyék körüli régiót illető ta-
bu igen hatékonyan működött gyermekkoromban - külö-
nösen anyám szigorú, óvó szavának hála, mely sze-
rint bármely, e régióba eső objektum manipulálásá-
nak elkerülhetetlen következménye hosszas betegség
és halál. A gyors észjárású, analitikus olvasó itt
akár fel is fedezhet valami összefüggést Szilágyi
doktor késétől való rettegésemmel - de ezt inkább
már hagyjuk ennyiben.

Hogy visszatérjek szerelmemhez, Verához, iránta
való érzelmeim nem maradtak észrevétlenül vizsla
tekintetű tanítónk előtt. Egy nap megkérdezte, mi-
ért bámulom mindig Verát az öltözőben, s hogy csi-
nosabbnak gondolom-e a többi kislánynál. Igenlő vá-
laszom után tovább érdeklődött, mely arcvonását
vagy más külső jegyét találok oly különösen vonzó-
nak. Erre habozás nélkül tudtam válaszolni. Híven
az igazsághoz így szóltam:

- Az oltása nyomát.

Valóban elbűvölt az a finom és szimmetrikus,
tetoválásszerű mintázat, amit a himlőoltás hagyott
Vera karján, és még ha kevésbé is, de a többi gye-
reken látható karcolások is. Legjobb tudomásom sze-
rint ez a himlőoltásnyom-fetisizmus egyetlen példá-

ja, melyet a pszichiátriai szakirodalom ismer. A mai napig van bennem egy bizonyos gyengeség ezek iránt a szépen kialakított oltásmintázatok iránt: a háromszög jobban tetszik, mint a kör alakú ábra, ami pedig az ötszöget illeti, az nagy ritkaság, és valóságos gyönyörűség az értő tekintet számára. Rajongásomban egyszer még bizonyára oltásnyomfényképeket gyűjtök majd, s nagyság, textúra és mintázat szerint csoportosítom őket.

1910-ben jártam Lolly néni óvodájába. Utána már csak egyetlenegyszer találkoztam Verával, 1948-ban. A Carnegie Hallban kellett beszédet mondanom, és meglehetősen izgultam, lévén ez volt az első látogatásom az Egyesült Államokban és első nyilvános szereplésem ott. A gyűlés kezdete előtt egy negyedórával fel-alá sétáltam a Broadwayn, hogy egy kicsit oldódjon a feszültségem, s hogy még egyszer átgondolhassam a mondanivalómat, ugyanis papír nélkül készültem beszélni. Az 57. utca sarkán esőköpenyes hölgy szólított meg, aki - igen, a kedves olvasó már kitalálta - Vera volt, nem más. Felismert egy képről, amit az újságban látott, és habozás nélkül mesélni kezdte, mi történt vele, szüleivel, férjével, gyermekeivel és unokáival a közben eltelt harmincnégy év alatt. Teltek-múltak a percek, s nekem a beszéddel kellett volna foglalkoznom, de minden finom célzás hasztalan maradt. A beszédből jókora fiaskó lett, főként Vera oltásnyoma miatt, bár beismerem, annak is volt része benne, hogy a mikrofon felmondta a szolgálatot. Majd minden találkozásom egykori szerelmeimmel és barátaimmal hasonlóan szomorúra sikeredett, így manapság, ha olyan levelet kapok, mely így kezdődik: „Nem tudom, emlékszel-e még rám”, azt tettetem, hogy nem emlékszem, és hagyom, hadd pihenjenek csak ifjúkorom barátaim az emlékeimben, mint romlatlanul megőrzött, mosolygó múmiák az üveg alatt, abban a tudatban, hogyha megérinteném őket, szétporladnának.

*

Lolly néni óvodája és tizennegyedik évem között gyanús úr tátong a szexuális életemben. A szokásos pubertáskori homoszexuális élmények, melyek oly

nagy szerepet játszanak az angol életben és irodalomban, hiányoznak.

Tizennégy éves koromban osztálytársaim világo-sítottak fel az élet tényei felől, tökéletlenül és torzítva, s ezzel meglehetősen fejtörést okozva - míg nem szereztem egy orvosi tankönyvet valahonnan.

Tizenöt évesen bevezettek az autoeroticizmus gyakorlatába, amelyet élvezetesnek találtam, s amelyhez, mint a legtöbb ember - csak ők nem vallják be - vissza-visszatértem a szexuális frusztráció időszakában.

Tizenhat évesen áttestem első szexuális tapasztalatomon az intézeti szolgálólánnyal, abban a Bécs melletti Badenben lévő nevelőintézetben, ahol tanultam. A kezdeti szerencsétlenkedés után ez még élvezetesebbnek bizonyult.

Tizenhétől húszéves koromig, mint egyetemi hallgató, osztottam a diák-*Burschenschaftok* tagjainak kicsapongó, nem éppen válogatós nemi életét az inflációs Bécsben. Ez részben igen élvezetes volt, részben enyhén viszolyogtató. Tabukkal átszótt civilizációnkban a férfi vágyakozása a könnyű nők, rosszlányok és szajhák iránt gyógyíthatatlan, de legalább korlátok közt tartható. A szabadosság eme éveinek mindenestre megvolt az az összhatása, hogy jelentősen csökkentette azt a hagyományos értelmi-ségi vágyódást, melyet *nostalgie de la boue*-nak mondanak.

8.

A POLITIKA HAJNALA

1914. július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai megindultak Szerbia ellen, s ezzel megkezdődött az első világháború. Egy kilencéves gyermek személyes élményeire lefordítva ez az esemény két emléknymot hagyott:

a) Be kellett hoznom egy pohár szódabikarbónás vizet az apámnak, aki ideges gyomorpanaszokkal feködött a diványon, és azt magyarázta az anyámnak, hogy új vállalkozásba kell fognia, mivel megszűnik az angol szövet behozatala.

b) Szokásos délutáni sétánkon a nevelőnőmmel jókedvű tüntetőkkel találkoztunk, akik masíroztak az utcán, és a magyar himnuszt énekeltek: *Isten, áldd meg a magyart / Jó kedvvel, bőséggel, / Nyújts feléje védő kart / Ha küzd ellenséggel.* Ez volt az első tömegtüntetés, amit életemben láttam, és olyan ellenállhatatlan hatással volt rám, hogy kitéptem magam a boldogtalan *Fräulein* kezéből, beálltam a menetelők közé, és felváltva kiabáltam: „Megállj, kutya Szerbia!”, meg „Isten, áldd meg a magyart!”.

Hat hónap múlva az ősellenség, Szerbia vereséget szenvedett. Ez az esemény ihletett első költeményem megírására, amelyet el is küldtem egy gyermeklapnak. Valahogy így kezdődött:

*December havában Belgrád elesett,
Magyar honvéd állt az ormán, s büszkén nevetett.*

Ez persze eredetileg összehasonlíthatatlanul jobban hangzott* - a verset mégsem fogadták el közlésre.

A háború minden várakozás ellenére nem ért véget karácsonyra, én meg elvesztettem az érdeklődésemet iránta, bár továbbra is tüzdeltam a zászlócs-

* A versike szándékoltan kezdetleges angol fordítását kellett „visszamagyarítani”; ez sikeredett belőle. A megjegyzésnek csak így van értelme. (A ford.)

kákat a csatatereket jelző színes térképekre - sport és hazafias rítus volt ez egyszerre. Apám már túlkoros volt a katonai szolgálatra, s a négy háborús évet panzióból panzióba költözve hol Bécsben, hol Budapesten töltöttük. A következő élmény, amely személyes hatást tett rám, az 1918-as magyar forradalom volt, mivel ez is egy tömegtüntetéshez kapcsolódott, és ráadásul éppen a Kossuth Lajos utcában kezdődött, apám irodájának tőszomszédságában.

Ez az esemény, amely az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását jelentette, s vele Európa térképének átrajzolását, úgy él az, emlékezetemben, mint valami régi, sokszor látott dokumentumfilm. Apám irodájától néhány háznyira az egyik erkélyt drapériák és zászlók díszítik. Az utat közel egy kilométernyi hosszúságban hatalmas, örvénylő, éljenző tömeg zárja el. Az erkélyről magas, sötét hajú, hajlott hátú férfi beszél a tömeghez, gesztusai kissé esetlenek. Károlyi Mihály gróf az, aki éppen bejelenteti Magyarország elszakadását az Osztrák Birodalomtól, és szabad, független, demokratikus köztársaságként való újjászületését - amelynek egyébként hamarosan ő lesz az elnöke. Úgy tűnik, a hangja mesterkéltnél, a beszéde nehézkes: egy torokműtét következtében ezüstlemez van a szájpaddlásában. A tömeg lázasan ünnepel, és a magyar himnuszt énekli: *Isten, áldd meg a magyart*. Apám és én együtt vonulunk a tömeggel, és roppant emelkedett hangulatban érkezünk haza; mindketten buzgó magyar hazafiak vagyunk. Anyám mindezt mélyen helyteleníti, lévén bécsi asszony, s az osztrák *Udvari Hírek* hűséges olvasója.

Néhány hónap múlva Károlyi liberális kormánya lemondott, és átadta a hatalmat Kun Béla kommunista diktatúrájának. Tizennégy éves voltam ekkor, s az emlékeim ezekről az eseményekről jóval artikuláltabbak.

*

A kommunizmussal való első találkozásom mindörökre Chopin *Gyászindulójához* kötődik.

Néhány nappal a hatalomra kerülése előtt a kommunista párt tüntetést rendezett Budapesten, amelynek során néhány Ingj, az életét vesztette. A párt, hogy kipróbálja erejét, óriási gyászmenetre szólította a népet. A zöld koszorúkkal és vörös drapériával díszített gyászhintót vagy ötvenezer munkás követte a főváros körüli gyárövezetből. Lassan, fegyelmesen, méltósággal vonultak. Magyarország még csak éppen kiemelkedőben volt a félféudális állapotból. Budapest polgárai még sosem láttak izmos proletárokat tömegestül felvonulni városuk elegáns bevásárlóutcáin; sokan közülük alighanem még életükben nem láttak gyári munkást. Chopin *Marche Funèbre*-je, melyet a vasutasok fúvószenekara játszott újra meg újra, míg a menet végigvonult a városon, úgy szólt a fülükben, mint egy korszak lélekharangja.

Engem jobban felkavart, mint bármilyen muzsika, amit addig hallottam. Lehet, hogy ez volt az első élményem a zenei mámorról. Ez az érzés egybeolvadt a menet élén haladó mártírkoporsók, a csontos, egyszerű arcú, nyílt, magabiztos tekintetű férfiak látványával. Chopin indulója romantikus kommunista csinált belőlem jóval azelőtt, hogy tudtam volna, mit jelent a szó. Ez a jelentés azonban hamarosan világosabbá vált a számomra, s amit megtudtam, az bimbózó tudósi lelkem teljes egyetértésével találkozott.

A kommunista forradalom vérontás nélkül győzött. Károlyi azt remélte, hogy rendszerét támogatni fogják a nyugati hatalmak, amelyeket politikai szövetségeseinek tekintett, s akikért a fejét kockáztatta, hiszen akkor nyilvánította ki irántuk való szimpátiáját, amikor Magyarország még háborúban állt velük. Csalódnia kellett. Külső segítség és támogatás híján nem maradt más megoldás a számára, mint lemondani az egyetlen szervezett erő javára, amely meg tudta akadályozni a káoszt. Csak húsz évvel később, amikor közös száműzetésünk során barátságot kötöttem Károlyival, csak akkor fogtam fel a maga teljességében e napok tragikus jelentőségét - a nyugati demokráciák vakságát és fantáziátlan

ügyetlenségét, amellyel hátat fordítottak liberális szövetségesüknek, és akaratlanul annak a hatalomnak a születésénél bábáskodtak, amelynek célja a megsemmisítésük volt. Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság a nyugati politika közvetlen következménye volt - az első példája annak a gyakorlatnak, amelyből a következő negyedszázad folyamán aztán szinte rendszer lett.

Minderről én persze akkor mit sem tudtam. Chopin indulóját a *Marseillaise* és az *Internacionálé* lelkesítő ütemei követték, melyek a Tanácsköztársaság száz napja alatt tüzes dallamáradatba fojtották a zenekedvelő Duna-parti várost. Mint ahogy Bécs annak idején Johann Strauss hegedűjére valczerezett, úgy menetelt most Budapest népe a *Marseillaise* ritmusára.

A „nép” ez esetben nemcsak a munkásosztályt, a napszámosokat és a szegényparasztokat foglalta magába, hanem a haladó szellemű városi középosztályt és a vezető értelmiséget is. A kommunizmus új szó volt 1919-ben, és jó, igazságos, reményteli szónak hangzott. Az egyik legelső cikk, amelyet a *Vörös Újságban* olvastam, azt magyarázta, hogy Magyarország termőföldjének több mint harminc százaléka feudális nagybirtokosok kezében van, akik az összlakosságnak mindössze két százalékát leszik ki. Nekem ez újdonság volt. A cikk feltette a kérdést: helyes és egészséges dolog-e, hogy egy ország minden ezer lakosából egy dúsgazdag, a többi viszont nagyon szegény, s hogy nem volna-e jobb egyenlően elosztani a javakat mindenki között. A második alternatíva logikusabbnak látszott. Korábban nem volt szokásom újságot olvasni, most azonban majdnem ugyanolyan érdeklődéssel olvastam a *Vörös Újságot*, mint Jules Verne-t. Miért nem beszélt senki eddig ezekről a dolgokról?

Nem kétséges persze, hogy a magyar szociáldemokrata párt már évek óta mondogatta e dolgok nagy részét, de az ő mondókájuk nem jutott el az apolitikusan gondolkodó emberekhez. Az európai szociáldemokrácia önnön halálos ítéletét írta alá akkor, amikor minden hadban álló országban támogatta a

háborút - ugyanazt az imperialista háborút, amelyet két évvel korábban a bázeli kongresszuson előre látott, és feltétel nélkül elítélt. Az Internacionálé különböző tagozatainak sovíniszta, háborúpárti magatartása semmiben sem különbözött az egyházakétól, melyeknek papjai és lelkipásztorai minden országban egymással szemben álló hadseregek győzelméért imádkoztak. Ez, után a tragédia után az európai szociáldemokrácia ugyan politikai tényező maradt, de forradalmi hevülete mindörökre elmúlt. Az Oroszországból felhangzó kinyilatkoztatás újszerűnek, frissnek hatott. A romba dőlt, káoszba süllyedt kontinensen sokan úgy hallgatták, mint a Sínai-hegyről szóló szöveget.

Az *Internacionálé* magyar változatának egyik versszaka így szól:

*A múltat végképp eltörölni,
Rabszolgahad, indulj velünk!
A Föld fog sarkából kidőlni,
Semmi vagyunk, minden leszünk.*

Akkor, ama száz tavaszi nap alatt valóban úgy látszott, mintha sarkából dőlné ki a Föld, mint ahogy arról - emlékeztem rá - már Arkhimédész is álmodott. Izgalmas dolgok történtek még az iskolában is. Új tanárok tűntek fel, akik új hangon szóltak hozzánk, és felnöttekként kezeltek bennünket. Egyikük Szabó Dezső volt, egy ünnepelet regény szerzője, mely a magyar parasztságról szólt. Félszeg, kissé gátlásos és feledékeny férfi volt, aki lágy hangján olyasmiről mesélt nekünk, ami távolabb volt, mint a Hold: arról, hogyan él egy napszámos a faluban. Más ifjú tanáraink fiatal értelmiségiek voltak, akik soha azelőtt nem tanítottak iskolában. A közgazdaságtan elemeiről tartottak órákat, meg az alkotmányos kormányzásról, olyan tárgyakról, amelyek nem szerepeltek a tantervben, új távlatokat nyitottak, és új kapcsolatot kínáltak a valósággal.

Az első vers, amit annak idején az iskolában megtanultunk, a magyar himnusz volt, utána egy hazafias dal következett, mely arra buzdított bennünket, hogy maradjunk töretlenül hűek a Hazához, „a

bölcsőtől a síríg”.* A népszerűségi lista következő helyén egy Petőfi-vers állt, amely kijelentette, hogy „Ha a föld isten kalapja, / Hazánk a bokréta rajta!” A magyarok, ez a kis, egyedül álló etnikai enklávé Európa közepén, melyet évszázadokon át elnyomtak a környező németek és szlávok, a sovinizmus különösen heveny válfaját fejlesztette ki a maga számára - de hát kisebb helyi eltérésekkel ugyanezt a szöveget tanították a francia, német, olasz vagy orosz iskolákban is az 1918 előtti Európában. Hallani, hogy új tanáraink finoman gúnyt úznak az Isten kalapját díszítő szent bokrétából, megrázó forradalmi élmény volt, a szó igazi és teljes értelmében.

Május elsején ünnepség volt az iskolánkban. Az egyik fiú a végzős osztályból - vonzó, tehetséges tizenhét éves ifjú, akinek már több verse megjelent egy irodalmi folyóiratban - Danton és Saint-Just emlékét dicsőítette. A beszédet a fiúk és az új tanárok óriási lelkesedéssel fogadták; a régi tanárok gyilkos hallgatással tüntettek. A Tanácsköztársaság összeomlása után a fiatalembert kidobták az iskolából, és úgy hírlett, megölték a fehérgárdisták. Ez volt az első ilyen jellegű élményem; személyes és ijesztő jelentést adott az „ellenforradalmi terror” kifejezésnek.

Az 1919-es május elsejei népünnepély a rövid életű Magyar Tanácsköztársaság apoteózisa volt. Mintha az egész város a feje tetejére állt volna. Budapest köztereit túlméretezett szobrok tömkelege sújtja; a bronzba öntött nagyságok ágaskodó lovon készülnek az ellenségre rontani, vagy szónokolnak, egyik karjuk előrenyújtva, a másik alatt papírtkerecs. Május elsején ezeket a szobrokat gömb alakú faszerkezet takarta, melyet vörös vászon borított be; rá a világ földrészeit és tengereit festették. Ezek a gigászi glóbuszok - némelyikük majd húsz méter magas, mert az alattuk lévő bronzhős különösen magas lovon ült sajátosan lenyűgöző hatást tettek az emberre. Mintha óriás léggömböket horgonyoztak

* Ez alighanem a Szózat lehetett. (A ford.)

volna a közterekhez, melyek rögvest a levegőbe emelik az egész várost; az új, nemzetközi szellemet jelképezték, s az új rendszer elszántságát, hogy valóban „a sarkából döntse ki” a Földet. De még ennél is megindítóbbak és szebbek voltak a plakátok, amelyek minden falfelületet beborítottak, és színes kiállítótermékké varázsolták az utcákat. Ezeket a modern magyar festészet legjobbjai tervezték, akik később előzönlötték Európát és Amerikát, és mindeütt neves művészek, karikaturisták és címlaptervezők lettek. Az egyik plakát kubista volt, a másik futurista; mind a névtelen munkásokat, parasztokat és katonákat ünnepelték, s egy sem volt köztük, amelyik valami vezért ábrázolt volna. Történelmi ritkaság, s csak a szakemberek tudják, hogy az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság plakátjai egyben az alkalmazott - kommerciális - művészet egyik csúcsát jelentették.

A száz nap egy másik furcsasága az volt, hogy úgy tűnt, Budapest lakossága főként fagyalton él. Majdnem éhínség volt, mivel a parasztok nem voltak hajlandók papírpénzért eladni a termékeiket, az élelmiszert jegyre adták, és eltűnt az üzletekből. A vörös rendszer által kibocsátott élelmiszercsekkért és papírpénzért nem lehetett mást kapni, mint káposztát, fagyott fehérrépát - és fagyaltot. Gondolom, valamelyik dús képzelőerejű komisszár egy állami raktárban vaníliaszállítmányba botlott, és úgy döntött, hogy az egészből fagyaltot gyártat valami államosított hűtőüzemben.

Az egész ország cserekereskedelemből élt; a parasztok a városba hozták a csirkét, a tojást, a tejet, a vaját, és faliórákkal, bronzszobrocskákkal, bútorvédőkkel, használt ingekkel és öltönyökkel megrakodva tértek haza. Az 1932-es szovjet éhínség idején módomban volt látni ennek a folyamatnak épp az ellenkezőjét: az erőszakos kollektivizáció által a földjükről elűzött ukrán parasztok és kulákok Harkov utcáin árulták szebbnél szebb hímzett asztalterítőiket, csipkés ágytakaróikat, selymekendőiket és aranyozott ikonjaikat - fekete cipókért és néhány zsák krumpliért. A parasztság minden szocialista

forradalom legfőbb akadálya; ez a marxista elmélet megoldatlan problémája. A parasztprobléma ugyanis elsősorban lélektani kérdés, a pszichológia pedig hiányzik Marx sematikus absztrakcióiból. Lenin azért tudta átmenetileg enyhíteni a parasztok ellenségességét, mert eltért attól, amit az ortodoxia hirdetett. A magyar kommunista pártban nem volt lenini kaliberű lángész; ők elhalasztották a földosztást abbéli félelmükben, hogy az elhamarkodott cselekvés zűrzavarhoz vezet. Alighanem ez volt a legnagyobb hiba, melyet a rövid életű rezsim elkövetett.

Nincs bennem kétség afelől, hogy orosz példaképét követve a kommunizmus idővel Magyarországon is totalitárius rendőrállammá fajult volna. Európa egyetlen kommunista pártja sem tudott ellenállni a romlásnak, melyet közvetlen parancs és közvetett fertőzés hozott rá Moszkvából. Ez az utólagos tudás azonban nem teszi meg nem törtéنتté a magyarországi, a bajor, a Ruhr-vidéki vagy éppen az oroszországi forradalom korai napjainak mámoros lelkesedését.

De vissza a fagyfalhoz. Felmerülhet a gyanú, hogy a Tanácsköztársaság iránti szimpátiámban szerepe volt annak a fantasztikus mennyiségnek, amit elfogyasztottunk: az alatt a száz nap alatt fagyaltot ettünk reggelire, ebédre és vacsorára. Eme gyanú azonban annál is alaptalanabb, minthogy kizárólag egyetlen fajta volt: vanília, azt pedig nem szeretem. Azért említettem a dús fantáziájú komisszár döntésének ezt a különös következményét, mert mélységesen jellemző azokra a vidáman gondtalan, dilettáns, sőt szürrealisztikus módszerekre, amelyekkel a Tanácsköztársaságot vezették. Volt valami kedves az egészben - legalábbis ha ahhoz az örülethez és embertelenséghez mérem, amely a következő években Európára szakadt. Nem volt terror. Előfordultak erőszakkitörések vidéken, verések a rendőrségen, de ezek csupán megfeleleltek a magyar hagyományoknak. A Tanácsköztársaság alatt kivégzettek száma ötszáz alatt volt.

Bár megrögzötten polgári család voltunk, apám pedig, mint gyártulajdonos, a kapitalista kizsákmányolók osztályába esett, sohasem éreztük, hogy ne volnánk biztonságban. A radioaktív szappant gyártó üzemet annak rendje-módja szerint államosították, apámat pedig kinevezték vezérigazgatónak, körülbelül annyi fizetéssel, mint ami azelőtt a haszna volt. Két tyúkot tartottunk az erkélyen a panzióban, ahol laktunk; ezt a kommunista körzetfelügyelő úgy emlegette, mint követésre méltó példát: bezzeg mi hozzájárulunk a közös erőfeszítéshez, hogy a vörös metropolisz önellátóvá váljék.

Egy nap pirkadatkor két egyenruhás férfi ébresztett bennünket, vállukról levett puskával, szuronyuk a mennyezetre szegezve. A Vörös Hadsereg katonái voltak, és az volt a dolguk, hogy lakásokat és szobákat rekviráljanak - a lakáshiány is minden forradalom krónikus kísérőjelensége. Két szobát foglaltunk el a panzióban; az egyiket a szüleim, a másikat én. A katonák nagyra nyílt, naiv szemmel nézelődtek, láthatóan zavarban voltak a feladatuk miatt. Apám nem volt otthon, azt hiszem a gyárban éjszakázott. De az anyám, érezve a katonák önbizalomhiányát, egymaga is elbánt velük. Az egyik kísérletet tett rá, hogy felvesse: esetleg egyetlen szoba is elég lehetne nekünk. - Hogy képzeled, hogy hárman lakjanak egy szobában? - kérdezte sértett hangon az anyám. - Hát, ami azt illeti - mondta félszeg mosollyal a katona - annál én már rosszabbat is láttam. - Nyilván vidékről való volt, és a magyar parasztok sokszor heten is aludtak egy szobában. A másik katona ki sem nyitotta a száját, csak a szemét meresztgette, s közben igyekezett nem észrevenni anyámat a köntösében. Aztán bocsánatkérő mormolások közepette mindketten kimasíroztak a szobából.

Ilyen volt az egész. Már említettem, hogy a város jobb negyedekben lakó átlagpolgár valószínűleg sosem látott ipari munkást. Volt dolga a bádogoszal, a villanyszerelővel, meg az emberrel, aki a függönyöket jött felakasztani; ők mind a nagyvárosi kisiparosoknak ahhoz a csoportjához tartoztak, me-

lyet korrumpált a borraivaló, és amely hozzászokott, hogy a személyzeti lépcsőt használja. A gyári munkások, vasutasok, bányászok, napszámosok és falusi munkások hatalmas tömege azonban idegen emberfaj az átlagos középosztálybeli város lakó számára. Az egyik csudás dolog a Tanácsköztársaságban az volt, hogy ezek a különös lények most egyszerre mindenféle láthatóvá váltak, és mindenki legnagyobb meglepetésére kiderült: egészen mások, mint a szerelő, a takarítónő vagy a taxisofőr, akik eddig „a népet” képviselték a polgár behatárolt világában. Esetlenek voltak, és ugyanakkor volt bennük valami különös önbizalom és méltóság. Igazi felfedezést jelentettek a kávéházak és az elegáns korzó népe számára - meg az én számomra.

Egy nap Margit unokanővérem magával vitt Újpestre, egy fémipari üzembe, ahol politikai gazdaságtani előadásokat tartott. Margit csúnyácska, húsz év körüli lány volt, a Galilei Kör tagja, a radikális értelmiség e gyűjtőhelyéé, amely egyszerre volt Budapest Fabiánus Társasága, Jakobinus Klubja, mindez együtt. Egy ór, aki láthatóan ismerete és kedvelte az unokanővéremet, bevitt bennünket egy műhelybe, ahol vagy húsz különböző korú férfi üldögélt padokon. Amint Margit belépett - én a nyomában -, mind felálltak, mint az iskolás gyerekek, mikor a tanár az osztályba lép, aztán nagy csoszogások közepette helyet foglaltak. Az unokanővérem - ugyanaz, akit később két gyermekével együtt elgázosítottak Auschwitzban - mintegy tíz percen át beszélt a pénz jelentőségéről és történetéről, arról, hogyan használnak egyes primitív törzsek kagylókat pénz helyett, mások dohányt vagy sót, hogy leegyszerűsítsék a cserekereskedelem folyamatát, ami, mondta ő, voltaképpen a pénz célja. Alighogy belekezdett, két férfi azonnal elaludt, méghozzá olyan bámulatossá hirtelenséggel, mint az éjszakára ólba zárt tyúk. Néhányan félig hunyt, összehúzott szemmel hallgattak, melyben a megértés leghalványabb szikrája sem lobbant, de a többiek mohón itták a szavait, tűnődő, megbabonázott kifejezéssel az arcukon. Az arcukra írt, megindító tudásszomj láttán hirtelen közel éreztem magamat hozzájuk. Ad-

digra már megkedveltem ezt az utcáinkat előzőnlő idegen emberfajtat, tetszettek a katonák, akik megkísérelték lefoglalni a lakásunkat, és tetszettek a plakátok, amelyek gyönyörűen stilizálva ábrázolták őket, mint csupa kockát, háromszöget és sarkos felületet. Most, amikor tágra nyílt tekintetű iskolás gyerekké varázsolvá láttam őket, egyszerre csak megértettem, hogy ugyanazokkal az érzésekkel, kudarcokkal és vágyakkal küszködve élnek ők is, mint én magam. Aztán belém hasított a felismerés, hogy milyen érdemtelenül szerencsés is vagyok, hogy iskolába járhatok és könyveket olvashatok, míg ezek a csupa izom, kormos, izzadó emberek láthatóan úgy tekintik unokanővérem előadását, mint valami ritka és különleges adományt. Tizennégy évesen egészen fantasztikusnak látszott a gondolat, hogy iskolába járni egyfajta privilégium, és én nagyon eredeti és fontos felfedezésnek is tartottam ezt. De hát azóta újra meg újra rájöttem, hogy érzelmi szempontból a legmélyebb élmények azok, amikor az ember egyszerre csak felfogja valamely közhelyszerű igazság valós és teljes jelentését. A jelszó, hogy „egyenlő művelődési lehetőségeket mindenkinek”, azóta is megtartotta számomra a maga egyedi, személyes jelentőségét; hogy a szülők anyagi helyzete határozza meg egy gyermek lehetőségeit a szellemi kibontakozásra, azt én a mai napig civilizációnk egyik legémelyítőbb igazságtalanságának tartom.

Unokanővérem előadása után a munkások kérdéseket tettek fel - ki okosat, ki ostobát, de mindet azzal a megbűvölt, mohó tekintettel, melyen látszott az igyekezet, hogy a lehető legtöbb hasznot húzzák ebből a rendkívüli és rövid lehetőségéből. Amikor az unokanővérem bejelentette, hogy a foglalkozásnak vége, mert még kettőt kell tartania aznap délután, csalódottak voltak, akár a gyerekek, és könyörögtek neki, hogy jöjjön máskor is. Nem hiszem, hogy erre valaha is sor került volna, mivel röviddel ezután véget ért a száz nap; és gondolom, azokra sújtottak le leghamarabb a bosszúálló puskatúsok, akik a legértelmesebb kérdéseket tették fel.

Évekkel később tanúja voltam a számomra oly emlékezetes összejövétel egyfajta folytatásának. 1932-33-ban keresztül-kasul utaztam Szovjet-Oroszországot, és számos oktató előadáson vettem részt különböző gyárakban. Egy szovjet gyárban az átlagos politikai előadás két-három óra hosszát tartott - a nyolc- vagy annál is több órás munkanap után. Bármilyen volt is az előadás voltaképpeni témája, annak kötelezően fel kellett ölelni minden „tézist” vagy jelszót, melyet Sztálin legutóbbi beszéde vagy az éppen aktuális párthatározat felsorolt. Csak egyet is kihagyni - mondjuk azt, hogy „a könnyűfém-ipar felülvizsgált tervének túlteljesítésére irányuló termelési erőfeszítések fokozása”, vagy „a munkásosztály német szociálfasiszta árulóinak, mint a hitlerista banditák trockista szövetségeseinek, valamint általában az imperialista háborús uszítóknak leleplezéséért folytatott küzdelem erősödése” - mondom, csak egyet is kihagyni ezek közül a nyelv-törő rituális formulák közül azt a vádat vont a előadó fejére, hogy „szántsándékkal mellőzi a pártprogram egy fontos pontját, és ezáltal bűnös ellenforradalmi agitációt fejt ki”. Minden gyűlés egyhangú határozattal ért véget, melyben a közösség kifejezte „forró üdvözlését” vagy „felháborodott tiltakozását”. Az életveszélyesen komoly, végtelesen bonyolult bizánci rituálét az első betűtől az utolsóig el kellett végezni. Az 1930-as évekre a tömegek nevelése, mint a kommunista élet minden más aspektusa, az eredeti szándék gyilkos paródiájává vált.

Ez még olyan látszólag személyes dolgokra is állt, mint az értelmiségiek lelki viszonya a munkásosztályhoz. Az értelmiség 1919-ben egyszerre csak felfedezte a külvárosi proletárt mint hús-vér-verejték embert. Ez a felfedezés a nagylelkűség valószínű áradatát indította el, és a testvériség új perspektíváit nyitotta meg. 1930-ra ez a spontán érzés a pártvonal által előírt „proletkulttá” kövült. A társadalmi háttéré miatt hátrányos helyzetű embertárs iránti testvéri melegség érzése a primitív, faragatlan alak, a humortalan tőkfej megaláz-

kode imádatává változott: a legkisebb közös nevező kultuszává.

A Magyar Tanácsköztársaság egyik legfigyelemre-méltóbb vonása az volt, hogy - ami forradalmaknál oly igen ritka - volt humora. Budapest viccektől volt hangos, melyeket a kávéházakban, vagy a város híres kabarészínpadain meséltek. Később, a hitleri Németországban és a sztálini Oroszországban „ellenforradalmi” viccet mesélni, vagy akár meghallgatni elegendő alap volt ahhoz, hogy valaki koncentrációs táborba kerüljön. 1919 idilli napjaiban Budapest egyik legnépszerűbb komikusa még megengedhette magának, hogy estéről estére előadja a színpadon híres számát, az „És ez így megy tovább”-ot.

A kommün első napjaiban Budapest polgárai mindannyian meg voltak győződve afelől, hogy ez a különös új rezsim legfeljebb egy-két hétig tarthat; a közvélekedés az volt, hogy „ez így nem mehet tovább”. A szóban forgó komikus, akinek a nevére már nem emlékszem, gyászos arccal, nyakában egy harmonikával lépett a színpadra. Megállt a közepén, és egyetlen szó nélkül elkezdte kihúzni a harmonikát. Az ütött-kopott hangszer egyre csak nyúlt, s a közönség kacaja közepette már egészen képtelen hosszúságot öltött, mígnem a komédiás értetlen arcot vágva megjegyezte: *És ez így megy tovább*. A budapestieknek van egyfajta sajátos akasztófahumoruk; „és ez így megy tovább” - ez a kommün legnépszerűbb szállóigéjévé lett. Mondták, hogy egy este maga Kun Béla, a kommunista diktátor is végignézte az előadást, és hogy a humorista száma után felállt díspáholyában, és jókedvűen közölte a közönséggel: - Meg lesznek lepve: Ez, tényleg így megy tovább.

A történet eme utolsó részének valóságosságáért nem vállalom a felelősséget, de maga a tény, hogy az emberek elhitték, jellemző a száz nap hangulatára.

*

1919 júniusában a cseh és román hadsereg elsöpörte a Magyar Tanácsköztársaságot. Akiknek a vezetők közül sikerült Oroszországba szöknie, mint Kun-

nak, azokat a harmincas évek végén lezajlott tisztogatások során likvidálták. A főváros rövid ideig tartó román megszállása után Horthy admirális vette át a hatalmat, és létrehozta a háború utáni Európa első félfasiszta terrorrendszerét. A húszas évek végére a Horthy-rezsim fokozatosan liberalizálódott, de első néhány évében pogromjai, zsinagógákba hajított bombái, kínzókamrái és embervadászatai - mondhatni - keserves ízelítőt adtak abból, ami később bekövetkezett.

A román megszállás alatt volt, hogy szüleim és én végérvényesen búcsút mondtunk Magyarországnak, és Ausztriában telepedtünk le. A román katonaság bevonulása körüli izgalom, kissé kalandos, iratok nélküli határátkelésünk Ausztriába, a környezetváltozás, valamint az intenzív tanulás, hogy felvegyenek az osztrák iskolába, hamar elfeledtette velem a száz napot.

Ez az időszak mély benyomást tett rám, de inkább csak tudat alatti szinten, A fenséges gyászmenet és a Chopin-induló, az óriási vörös léggömbök, az iskolai május elsejei ünnepély és az újpesti előadás érzelmi hatása sokáig csak szunnyadt bennem. Nem élénkítette fel az érdeklődésemet a politika és a társadalmi kérdések iránt. Még az újságolvasásról is leszoktam megint, és szívvel-lélekkel visszatértem a természettudományhoz, a matematikához és a sakkhöz. Politikai libidóm felébredt, aztán újból elaludt; freudi terminológiával élve „latens periódusba” lépett, mely hosszú évekig tartott.

9.

A SZERZŐ ARCKÉPE TIZENHAT ÉVES KORÁBAN

Nehezen elviselhető, száználmas alakként nőttem ki a gyermekkorból. Szinte egész serdülőkorom egyetlen kínos emlék. Kéthárom évig pontosan az volt érvényes rám is, amit Cyril Connolly mondott a fiatalságáról: „Mindig, minden adott pillanatban utáltam magam; e pillanatok összessége az életem.”

Alacsony voltam és sovány, hajamat oldalt elválasztva és lenyalva, vízzel és brillantinnal letapasztva hordtam, aránylag kellemes, de kialakulatlan, gyermeteg vonású arcomon állandó önelégült vigyor ült, amely pimasznak tűnt, és roppant gátlássságomat és önbizalomhiányomat volt hivatva elfedni.

Vagy húsz évvel később egy jó szemű Kominternügynök ezt mondta nekem: - Mindenkinék megvan a maga kisebbrendűségi komplexusa, kinek kisebb, kinek nagyobb, de a magáé nem komplexus. Az katedrális.

Már szoltam az elemekről, amelyek ezt a struktúrát kialakították, vagy céloztam rájuk. A meggyőződés, hogy bármit teszek, az helytelen, másoknak rossz, engem pedig szégyenbe hoz, idejekorán megalapozta az örökös szorongást és büntudatot bennem. A magány hosszú időszakai és az eszelős izgalom, amely elfogott, ha nagy ritkán más gyerekekkel találkozhattam, későbbi barátságaimra és más társasági kapcsolataimra is átvitték a maguk feszültségét. Ráadásul mindehhez volt még egy körülmény, amely egy ideig minden másnál jobban gyötört: tizenhat éves koromban egy híján én voltam a legalacsonyabb fiú az osztályban, az az egy pedig törpe volt.

Mint már említettem, mind fizikailag, mind szellemileg lassan értem. Huszonkét éves koromig nőttem, amikor is elértem jelenlegi százhetven centimet. A mai napig feszélyez, ha egy koktélpartin, állva, nálam magasabb nővel kell beszélgetnem; márpedig, amint azt minden író tudja, az a nőtípus, aki a fogadásokon lerohanja az embert, és áradozik a könyvéről, általában több mint negyvenöt éves, és

több mint száznyolcvan centi. De ami manapság mindössze enyhe kényelmetlenség, az tizenhat éves korban valódi kinszenvedés volt. Nem voltam hajlandó táncórára járni abbéli félelemben, hogy nálam magasabb lánnyal leszek kénytelen táncolni. Ha a barátaim társasági összejövetelre hívtak, agyafúrt ravaszsággal kérdezősködtem hosszasan az odavárt ifjú hölgyek szellemi képességei, szem- és hajszíne és - mintegy mellékesen - testmagassága iránt. A pusztá közlés, hogy lesz ott egy szép, magas, szőke lány, nekem elegendő volt ahhoz, hogy gyengélkedésre hivatkozva kimentsem magam. Napóleon, Beethoven és más, termetre kicsi, de annál nagyobb emberek példája vigasztalt ugyan, de nem nagyon. De intő példaként sem szolgált az alacsony emberek hagyományos hiúságát, agresszivitását és hatalomvágyát illetően.

E gyötrelmet és szégyent jórészt egy véletlenül kihallgatott beszélgetés okozta. Két osztálytársam szülei beszélgettek egy fürdőkabin mellett, ahol - anélkül, hogy ők tudták volna - éppen átöltöztem. - Hát nem rémes, hogy milyen gyorsan nő a fiam? - kérdezte az egyik, mire a másik így válaszolt: - Ugyan, *emiat*t igazán nem kell nyugtalankodnia. Az volna a szörnyű, ha olyan kicsi volna, mint az a Koestler gyerek. - Persze ez a kellemetlen élmény nem járt volna ekkora hatással, ha nincs meg hozzá eleve a szükséges neurotikus alkat, amely kapva kap a gondatlan kéz által odanyújtott táplálékon.

Tizenhét éves korban beiratkoztam az egyetemre. A *Burschenschaft*ban, amelybe beléptem, minden gólya külön becenevet kapott a diákszövetségtől, amely befogadta. Ezt a nevet nagy ceremónia közepette adták át, s az ünnepélyes pillanatilag titokban tartották. A név, amelyet meglepetésszerűen a nyakamba vetettek, s amelyet évekig kellett viselnem, „Perqueo” volt - amit egy régi német diákdalból vettek:

*Es war der Zwerg Perqueo, im Heidelberger Schloss
An Gestalt kleiwinzig, am Durste riesengross
Man schalt' ihn ein Narren; er sprach: „Ihn lieben Leut“
Währt Ihr, wie ich, doch alle
Feuchtfröhlich, und geseheit...“**

A vers vége egyfajta engesztelésül szolgált.

Alacsonyágom mellett kisebbrendűségi komplexu-
som másik fő tényezője nevetségesen gyermeki külső-
m volt. Tizenhat évesen tizennégynek látszotam,
húszévesen tizenhatnak, harmincévesen huszonegynek.
Ma már, amikor a külsőm utolérte koromat, nem volna
ellenvetésem, ha tíz év letörlődne az arcomról és a
testemről. A múlt kínszenvedései, mihelyt bevonta
őket balzsamával az emlékezet, elmondhatatlanul
nagy számárságnak tűnnek. De gyötrelmeim mégiscsak
valódi gyötrelmek voltak - mint például az a kínos
félreértés Feiszal iraki király szárnysegédjével...

Ez 1928-ban történt, amikor Bagdadban jártam.
Akkoriban a Ullstein-lapok közel-keleti tudósítója
voltam, és kiküldtek, hogy tudósítsak a sorozatosan
ismétlődő iraki kormányválságok egyikéről. Érkező-
semkor kérelmeztem, hogy interjút készíthessek
Feiszal Ibn Huszein király Őfelségével. Tahszin
bej, a király szárnysegéde fogadott, ragyogó hófe-
hér díszegyenruhában. Értesült az érkezésemről, me-
lyet - ahogy az Európa egyik legnagyobb hírlapcso-
portja képviselőjének kijár - a helyi sajtó is köz-
zétett. Tahszin bej kedvesen fogadott, de ha csak
megközelítettem valami politikai témát vagy a kirá-
lyi audiencia kérdését, rögvest másra terelte a be-
szélgetést, és afelől érdeklődött, miféle dolgokat
tanulnak a fiatal fiúk az európai iskolákban. A ri-
tuálisan előírt mennyiségű keserűes kávé elfo-
gyasztása és egy kínosan elhúzódó beszélgetés után
felállt, és ezzel a kérdéssel vetett véget a tár-
salgásnak:

* Volt egy törpe, Perqueo, Heidelberg várában;
Termete apró, a szomja óriás.
Bolondnak mondták; ő szólt: „Ej, ti jó emberek,
Bár volnátok mind, mint én,
italtól vígak s bölcsek...”

- No, és mikor várhatjuk a kedves papája látogatását?

A derék bej nyilván úgy vélte, hogy Ullsteinék képviselője csak komoly, meglett korú férfiú lehet, aki előreküldte a fiát udvariassági látogatásra. Ez egyszer azonban kivételesen sikerült a helyzet magaslatára emelkednem. Udvarias meghajlással feleltem:

- *Mon père, c'est moi.*

Nem csak másokhoz vagyunk hűtlenek; azok vagyunk saját múltunkhoz is. Az esetlen kamasz, az ostoba ifjonc, aki valaha voltunk, visszatekintve oly groteszknak tűnik, olyannyira idegennek énkéntől, hogy automatikusan lenézzük, megmosolyogjuk. Lelketlen árulás ez; de hát az ember akarata ellenére is elárulja a múltját.

Ennél az árulásnál azonban rosszabb az igazság eltorzítása, ami vele jár. A fiatalság kínjai egy cseppet sem mulatságosak, de a távolság és a nézőpont miatt annak látszanak, és az ember akaratlanul is belecsúszik egyfajta atyáskodó, anekdotikus stílusba. Igyekszem ellenállni ennek a kísértésnek, amikor e sorokat írom, de igen nehéz bármennyire is együtt éreznem - és még nehezebb azonosulnom - azzal a fiúval, akit porig alázott, ha osztálytársai „Autua Koestlea”-nak csúfolták, mert nem tudta rendszeren ropogtatni saját nevében az „r”-eket; aki öntudatlanul lábujjhegyre emelkedett, mint a viaskodó kakas, ha magasabb fiúkkal beszélt; s aki, tizenhat éves korában, amikor először hívták meg egy díszebédre, egy álló órán át, vagy még annál is tovább, mindössze annyit volt képes magából kicsikarni, azt is csak ritkán, hogy „Igen, asszonyom”, meg „Nem, asszonyom”, miközben hol lilára, hol sápadtra vált, és keserves kínokat állt ki, olyan helyzetben érezve magát, melyet a franciák találóan így neveznek: *suer entre les fesses.*

A bátortalanság volt a legnagyobb csapás, amit nem enyhített, hogy hullámokban, rohamszerűen tört rám. A gátlásos ifjút nagyfeszültségű vezetékhez lehetne hasonlítani, melyet vastag szigetelőréteg

vesz körül, mely védi, de ugyanakkor el is vágja a külvilággal való érintkezéstől. A gátlásos embereknek többféle típusa van. Némelyeknél a feszültség fokozatosan enged, ahogy múlik az idő, a szigetelőréteg rugalmasabbá válik, s a félnépszerűből udvarias tartózkodás lesz - ez a magatartás olyannyira illik az angolszász vérmérséklethez, hogy kifejezetten ápolják, mint modort. Másoknál épp az ellenkezője történik: a védőréteg merev, áthatolhatatlan burokká válik, mely fojtogatja azt, aki hordja, és mindenkit elriaszt, aki arra jár.

Aztán ott a harmadik típus - az, amelyikhez én tartozom -, amelynek a gondját „időszakos gátlásosság” nevezhetnénk. Az „időszakosan gátlásos” emberek esetében a szótlan és görcsös periódusok rendkívüli bőbeszédűséggel és gátlástalan viselkedéssel váltakoznak. Hogy egy adott alkalommal a kettő közül melyik lép előtérbe, az olyan feltételektől függ, melyek fölött a „betegnek” nincs hatalma. Ha a körülmények olyanok, hogy kontaktus jön létre a vezeték feszültség alatti belseje és a környezet között, akkor szabadon kezd áramlani az elektromosság, és nagy valószínűséggel rövidzárlat keletkezik, melyet tündöklő szikraeső és kiégett biztosítékok kísérnek. Más alkalmakkor csak dörzslődésre és súrlódásra kerül sor a környezet és a szigetelőréteg között, s a gátlásos ember belül marad, betokosodva, bepólyálva, fulladozva, süketen és némán.

Az alkohol segít, de csak bizonyos korlátok között. Többnyire átítatja a szigetelést, mely így válogatás nélkül, mindent vezet. Ha az illető a kezdeti időszakban görcsös állapotban van, a szesz azzal a hatással járhat, hogy fokozza a görcsöt, egészen a hullamerevségig. Ez az egyik legkellemetlenebb társasági élmény ami csak elképzelhető.

Az „időszakosan gátlásos” embertípus nem keverendő össze a mániákus depresszióssal, bár a kettő gyakran együtt jár. Ha a mániákus depressziós ráadásul még időszakos gátlásosságban is szenved, akkor a mániás szakaszok elősegítik a gátlások leomlását, és megfordítva.

Ilyen volt tehát az anatómiája az átkos fél-szepségnek, melyet úgy hordoztam végig ifjúságomon, mint leprás a csengettyút: elhal a nevetés, ha a terembe lép, és lépteit hallatára kiürülnek az utcák. Másokkal vagy nem volt kontaktusom, vagy ha igen, az olyan volt, mint valami ugrás, fejfel az intimitásba. Az utóbbi azonban ritkán esett meg; legtöbbször inkább úgy éreztem, saját készítésű, hordozható börtönben élek, s zavart, elutasító tekintetek vesznek körül.

*

Ezen a sajátságos gondon még a mocsárba esett Báró csodagyógymódja sem sokat segít. Vagy pontosabban csak aprónként, fokozatosan hat. Az embernek húzni, húzni kell a haját, hogy az arcát a mocsár fölött tartsa, míg lassan, igen lassan ismét csak kialakul a *modus vivendi*.

Az első Báró-módszer, amellyel megpróbálkoztam - hetyke agresszivitásba menekülni a féltékenységből - , csődöt mondott. Egy sor olyan fájdalmas veréshez vezetett - fizikaiakhoz csakúgy mint erkölcsiékhöz -, amelyek még megalázóbbak voltak, mint a baj, melyből ki kellett volna gyógyítaniuk. A legsúlyosabb ilyen püfölést folyamatosan kaptam tizenötödik és tizenhatodik éveimben, melyeket egy kis fiúkollégiumban töltöttem a Bécs melletti Badenban. A kollégiumnak talán egy tucatnyi lakója volt, s közülük csak négyen tizenöt év fölöttiek. A kisebb fiúk a földszinten laktak, mi négyen, a nagyok, az emeleten.

Egyenes következményeként jellememnek, melyet oly kedvező színekkel festettem le az imént, a nagyok két táborra oszlottak: az egyiket „triumvirátusnak” hívták, a másik én voltam. Ez a helyzet ott-tartózkodásom végéig fennmaradt. Bárki, aki ifjúkorában átélte egy intézet purgatóriumát, át tudja érezni, mit jelenthetett az az élmény.

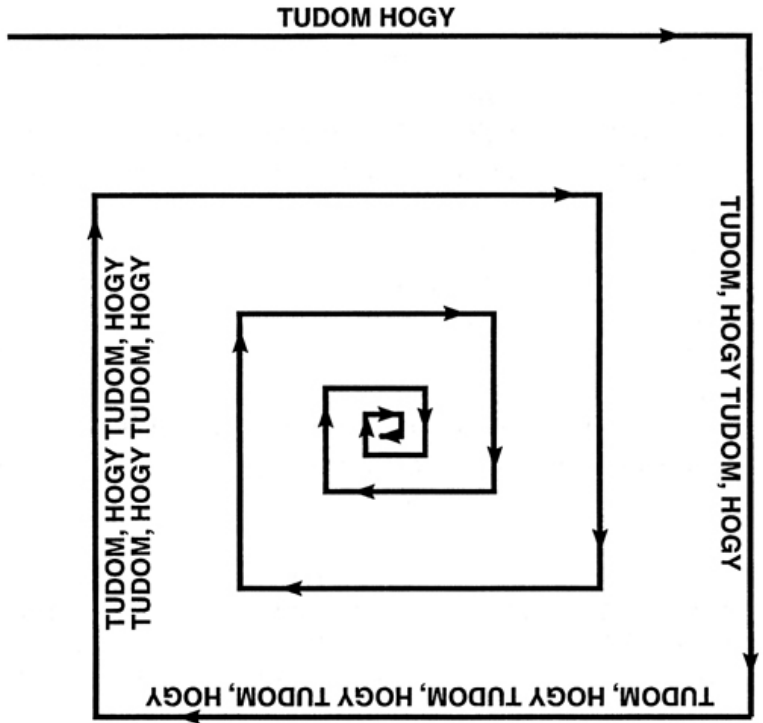
Az agresszív szakasz után következett annak elmentése: a magányos, érzékeny, világra csodálkozó tekintetű költő póza, valahol Hamlet és Werther között, kit tüdővész ítélte korai halálra. De ez ki-

mondottan rosszul állt nekem. Számos más magatartással és pózzal is megpróbálkoztam, hogy elfedjem roppant kiegyensúlyozatlanságomat és önbizalomhiányomat. Olyanok voltak, mint a konfekcióöltönyök: az egyik derékban volt túl szűk, a másiknak az ujja túl hosszú. Alattuk nem volt igazi személyiség, semmiféle kemény mag, csak cseppfolyós érzelmek, egymásnak ellentmondó impulzusok, egy alaktalan feszültségcsomó.

*

Valamikor tizenhat éves korom táján új dologba habarodtam bele: ezt „az ego-spirál paradoxonának” neveztem. A mögötte rejlő alapprobléma oly régi, mint Achilles meg a teknőc paradoxona, de ettől nálam még mániává vált. Nagyjából a következőről volt szó:

A kutya vacsorázik. A kutya jól érzi magát. De tudja-e a kutya, hogy jól érzi magát? Kétséges... Az ember kalandregényt olvas. Jól érzi magát. Ő tudja, hogy jól érzi magát. De azt tudja-e, hogy tudja, hogy jól érzi magát? Ha átlagember, akkor aligha... Akkor nézzük magunkat, a mi magasabb rendű önelemzési képességünkkel. Gondolkodom ezen a kérdésen. Tudom, hogy ezen a kérdésen gondolkodom. Tudom, hogy tudom, hogy ezen a kérdésen gondolkodom. Tudom, hogy tudom, hogy tudom... és így tovább. Kicsoda vagy micsoda ez a megfoghatatlan egyre kisebbedő „én”, amely mindig egy lépéssel odébb van a folyamattól, és hogyan lehet utolérni? Mivel addigra kialakítottam azt a szokást, hogy diagramokban és geometrikus ábrákban gondolkodjam, a kezemből kicsúszó, megfoghatatlan én keresését szögletes spirálisként ábrázolva láttam, azaz:

Nos, matematikailag kimutatható, hogy egy ilyen spirál egyre közelebb és közelebb húzódik a közép-ponthoz, anélkül, hogy valaha is egészen elérné, ugyanúgy, ahogy az 1-es szám állandó felezése - 1 , $1/2$, $1/4$, $1/8$, $1/16$... és így tovább - egyre kisebb és kisebb törtet ad, anélkül, hogy valaha is elérné a nullát. Így a törekvés, hogy „megfogjuk az ént”, hogy elérjük az azonosságot az alany között, aki tudja, és tudásának tárgya között, szűkülő spirálisként ábrázolható, amely csak végtelen számú befelé fordulás után éri el önnön közepét. Vagyis meglett a nyílvevő tökéletes ellenpontja. A végtelenül távolit keresve a nyílvevő a semmibe szállt; az én spirálja viszont egyre csak forog befelé, a végtelenül közeli nyomában, mely azonban éppoly utolérhetetlen, mint a másik.

Idáig rendben is volnánk. Csakhogy mi a helyzet akkor a földigiliszta énjével, amelyet egy vagy

több részre is felszeletelhetünk, s ezek új életre kelnek, mint megannyi teljes értékű egyed? Ketté lehet-e vágni az „Egót” egy „E”-vé és egy „gó”-vá? S a kétfejű borjú egói vajon másolatai-e egymásnak? Rájöttem, hogy a giliszta meg a borjú egészen jól összeegyeztethető az én spirálisommal. Mert a spirál középpontját, mely egy geometriai pont, nem lehet ugyan részekre szelni, viszont az ego-spirálnak nincs középpontja; másfelől ez a spirál nem egy hely, hanem egy funkció vagy folyamat, amelyet annyiszor lehet megkettőzni, ahányszor csak akarjuk. Amikor ezt a kérdést megoldottam, nagy kő esett le a szívemről, és roppant megelégedettség töltött el.

Annál is inkább, mivel a konvergens soroknak, egészen csodálatos tulajdonságaik vannak. Ha például ad infinitum folytatások az 1, 1/2, 1/4, 1/8, 1/16... sort, aztán összeadjuk a benne szereplő számokat, a végösszeg mindig pontosan kettő lesz. Vagyis, bár a sort sosem tudjuk befejezni, mégis tisztában vagyunk vele, hogy „mire megy ki a játék”. Hasonlóképpen, noha az ego-spirál közepét sosem érhetjük el, meg lehetős pontossággal megjósolhatjuk, hogyan fog működni és viselkedni.

Több mint huszonöt évvel később, amikor pszichológiai és neurológiai tanulmányokat folytattam, visszagondoltam naiv spekulációimra a nyílról és a spirálról, és az jutott eszembe, hogy ezek akár a transzszerűen felfokozott tudatállapotok két ellentétes archetípusának is felfoghatók. A „nyílvevessző-állapotban” a tudat a Nagy Egésszel való misztikus egyesülés irányába terjed, míg az én - úgy érezzük -, feloldódik a végtelenben. Az ezzel ellentétes „spirális-állapotban” a tudat összezsugorodik, az éne összpontosul, igyekszik azonosságot teremteni a szubjektum és az objektum között, átítatni az ént önmaga ismeretével. Úgy tűnik, a keresztény misztikusok által leírt önkívületi állapotok nagyrészt az első kategóriába tartoznak, míg bizonyos jóga gyakorlatoknak, melyek célja a testi és lelki funkciók feletti tudatos uralom, inkább a spirális állapothoz van közük.

Hogy a felfokozott tudatállapotnak, illetve kontemplatív transznak két ellentétes típusa van, olyan hipotézis, amelyet épp most igyekszem kellőképpen alátámasztani egy folyamatban lévő munkámban. E kitérő célja itt csupán annyi volt, hogy még egy példát szolgáltatassak rá: bizonyos vezérmotívumok, melyek az ember későbbi fejlődése során újra meg újra előkerülnek, már igen korán jelentkeznek, és a megszállottságig fokozódhatnak. Mindig úgy éreztem, hogy az *on revient toujours*-t *ça revient toujours*-ra kellene változtatni.

A tiszta, egyértelmű személyiség hiányaért, azért, amiért az érzések áradata mélyén nem rejlett tömör vonzasközpont, később kárpótolt, hogy gyorsabban, megelőlegebben tudtam alkalmazkodni emberekhez és helyzetekhez. Gyors előrehaladásom az újságírói pályán megadta a szakmai - ha nem is az emberi - magabiztosságnak egyfajta minimumát, és a sokfajta társadalmi kapcsolat, melyet a foglalkozásom megkívánt, rákényszerített, hogy kialakítsak egy felszíni technikát, amelynek révén elboldogulok velük. Emberi kapcsolataim - még a véletlen találkozások is, akár egy-egy összejövetelem vagy a vonaton - érzelmileg ugyanolyan kiegyensúlyozatlanok maradtak, mint addig, csak a külső felszín lett simább, illedelmesebb. Olyasfajta ember lettem, aki-ről azt mondják: „mindenkivel megtalálja a hangot”; vagyis sündisznóból kaméleonná váltam. Nem mesterseges pózt vagy maszkot hordtam immár, hanem egy teljes álszemélyiséget öltöttem fel, amelyet részben a külső kondicionálás hozott létre, részben pedig a belső igény, hogy valamiféle *modus vivendi*t találjak a társadalommal.

Az ilyen szervesen növesztett hamis személyiségek - szemben a tudatosan felvett pózokkal - automatikusan, erőfeszítés nélkül működnek. Társadalmunk túlon túl is bővelkedik álszemélyiségekben, amelyeket az emberek önvédelemből fejlesztettek ki, s amelyek aztán megrögzötté válnak, és még az arcvonásokat is annyira megváltoztatják, hogy azok egy cseppet sem illenek hordozóik igazi jelleméhez. Talán ez az oka annak, hogy a kiváló festők, zené-

szek, írók és tudósok többsége egészei másképp néz ki, mint ahogy az ember várná. Az egyik legnagyobb zenekari karmesterünk úgy fest, mint egy főpincér, legismertebb festőnk, mint egy töpörödött bohóc, a Nobel-díjas írók és költők csoportképe pedig olyan, mintha hites könyvvizsgálók és biztosítási ügynökök összejövételén készült volna. Közülük talán csak Gide látszik igazán önmagának, részben mert baszk sapkát tett a fejére, részben mert exhibicionista volt. Másfelől viszont, ha az ember feltűnően intellektuális arcú és spirituálisan nemes vonású személlyel találkozik, szinte biztosra vehető, hogy vagy pénzügy-minisztériumi tisztviselő, vagy dilettáns, másodrangú művész.

Sokféle hamis személyiség van; az, amelyikhez én tartozom, többek közt arról ismerszik meg, hogy magabiztos, ha közönség előtt beszél, vagy egy zsűfolt összejövételt tart szóval, ám minél kisebb a hallgatóság, annál bizonytalanabbá válik, és ha egyedül marad valakivel, előtör alapvető féltékenysége. A valódi emberek többnyire éppen fordítva vannak ezzel.

A gátlásosság és az önbizalomhiány mind a mai napig néma társaim maradtak. Sosem nőttem ki őket, csak föléljük növesztettem egy bőbeszédű, barátkozó, mesterségesen előállított személyiséget, amelyet megvetek - mint ahogyan sok nő megveti a rugalmas gumiból készült melltartótömést, melyet a természetes hiány pótlása végett mégiscsak hordani kényszerül.

*

A serdülőkor egyfajta érzelmi tengeribetegség. Mindkettő mulatságos, de csak visszatekintve, ha már túl vagyunk rajtuk. A tizenhat éves, lenyalt hajú, öntelt vigyorú kamasz, aki voltam, érzelmi tengeribetegségben szenvedett: mohón vágyott az örömökre, és büntudat gyötörte, ide-oda hanyódott a fensőbbégtudat és a kisebbségi érzés között, az elmélkedő magány és a mindent kibeszélés meg a játék kielégületlen vágya között; továbbra is ugyanúgy foglalkoztatta az Abszolút felé suhanó nyíl-

vessző, bár már halványult a remény, hogy valaha is utoléri; még mindig kereste a mindentudó sámánt, de legalább annyira aggódott, nehogy Matilda, az adakozó természetű intézeti szolgálólány megvonja tőle kegyeit. A kora gyermekkor ősi rémségei visszahúzódtak, de el nem tűntek; lappangva várakoztak valahol, ugrásra készen, ha kihívás érné őket. A korai, bensőséges kapcsolat az Ősrémmel azt eredményezte, hogy tartósan jelen volt az a bizonyos más-sik világ, a tragikus sík, amely párhuzamosan él a létezés mindennapi gyakorlatával, még akkor is, ha a kettő közti aknajáratok gondosan lezárt fedelét erős csavarok rögzítik az ember lába alatt.

Ez a lappangó balsejtelem - a bűn és a küszöbönálló büntetés tudata - mintha mindig jelen lett volna, mint a hullámok ütemes csapkodása éjjel a tengerparton. Míg hallani a hangokat a nyitott ablak alatt, a nevetést a mólón, meg tud feledkezni róla az ember. Ám amikor a nevetés elhal, s a hangok elnémulnak, a tompa dübörgés ismét felerősödik, és mi rájövünk, hogy ez a zaj mindig is jelen volt, és hogy sosem szűnik meg; a hullámok fejjel rontanak a móló köveinek, ezentúl is, örökkön-örökké.

**MÁSODIK RÉSZ -
A NYÍLVESSZŐ KÉTFELÉ HASAD
(1922-1926)**

Tout comprendre, ne se rien pardonner.

10.

„ÚGY ÉLÜNK, MINT A KANNIBÁL”

A bécsi *Technische Hochschule* - hasonlóan a kontinens más felsőfokú műszaki tanintézeteihez, de eltérően az angolszász gyakorlattól - egyetemi rangot élvez.* Akik itt végeznek, mérnökök vagy a mérnöki tudomány doktorai lesznek, és - megint csak nem úgy, mint az angolszász országokban - a társadalmi ranglétrának ugyanazon a fokán állnak, mint az ügyvédek, orvosok vagy más diplomás szakemberek. Ennek megfelelően a bécsi Műegyetemen ugyanaz a sznobizmus és csapatszellem uralkodott, mint más egyetemek hallgatói között. Az orvostanhallgatók és a bölcsészek lenézték a műegyetemistákat, akik ezt viszonzták, már ahogy az különböző egyetemi fakultások hallgatói között szokás. A különböző diákcsoportok közti igazi szövetségi rendszer azonban nem fakultások vagy egyetekem, hanem faji és politikai elvek mentén alakult.

Bécs egyetemi hallgatóinak mintegy a fele „színeket viselt”, azaz párbajozó diákszövetségekhez tartozott, amelyeket *Korps*nak vagy *Burschenschaft*-nak hívtak. Ehhez a német egyetekemek szolgáltatták a példát; a hagyomány a középkorig nyúlt vissza. A hajdani német *Schiller*, a diák, közmondásosan vad és zabolátlan, hetvenkedő legény volt, fő foglalatossága, legalábbis a legendák és népdalok szerint, az ivászat és a szerencsejáték, a vetélytársak keresztüldöfése, valamint a falusi Gretchenek elcsábítása, akik vagy a fogadós, vagy a molnár leányai; lásd az Auerbach-pincebeli tivornya jelenetét a *Faust*ban, vagy amikor Mephisto vándordiaknak adja ki magát.

Aszerint, hogy honnan valók voltak - többnyire a különböző német fejedelemségek szerint - ezek a korhelyek és garázdák szövetségekbe tömörültek. E

* Minthogy Magyarország e tekintetben mindig is a kontinentális gyakorlatot követte, a szóban forgó tanintézet magyarul csak „Műegyetem” lehet. (A ford.)

szövetségek voltak a *Korpsok* és *Burschenschaftok* ősei. Évszázadokon át fennmaradtak, némelyik majd ötszáz évig, egészen addig, míg a nemzetiszocialista rezsim, tartva független szellemiségüktől, feloszlatta őket. A különböző *Korpsok* neve - Teutonia, Saxonía, Swabia, Thüringia, Bavaria, Gothia, Vandalia és így tovább - ugyanaz volt, mint a középkorban, s ugyanaz volt az ünnepi uniformisuk is, amelyben minden szombat reggel ott parádéztak az „Aula”, a bécsi egyetem I. bejárati nagyterme körül. Az egyenruhákat egykori német fejedelemségek heraldikai színei díszítették; ezek virítottak a sapkákön, köpenyeken, nadrágvarrásokon és vállszalagokon. Vagy száznemzedéknyi *Fuchsból* (rókából, azaz újoncból) lett már *Bursch* (azaz senior), majd *Alte Herr* (öregfiú), ám a *Korpsok* megőrizték identitásukat, szokásaikat és hagyományukat. Vezető szerepet játszottak a napóleoni háborúk utáni német *risorgimentó*ban; aztán fokozatosan a sovinizmus és sznobizmus színes kövületévé váltak, a német egyetemek sötét reakciós szellemének jelképévé. Az első világháború előtti időben a párbajforradásos képű, sörtehajú *Herr Professor* a maga arrogánsan együgyű arckifejezésével a karikaturisták kedvelt célpontja volt. Mindennek ellenére ezekben a különös öskövületekben maradt annyi méltóság és függetlenség, hogy a fasiszta államszervezet ne viselje el őket; az én időmben, a húszas évek derekán azonban még ők uralták a bécsi egyetemi életet.

Miután tizennégy évesen kommunista voltam, tizenhét évesen egy párbajozó diákszövetség tagja lettem. Mi több, az én szövetségem cionista *Burschenschaft* volt.

Az akkori bécsi *Burschenschaftok* három fő csoportba sorolódtak: voltak a nagynémetek, a liberálisok és a cionisták. Akadt egy-két katolikus *Korps* is, melyet a teológiai kar diákjai hoztak létre, ezek azonban tartózkodtak a párbajozástól, így aztán nem is vették komolyan őket. Ami pedig a szocialistákat illeti, nekik nem voltak *Burschenschaft*-jaik, csak klubjaik; ezeket egyszerűen semmibe vették.

A nagynémet szövetségek az egykori német Korpsok, a Saxonia, a Gothia, a Vandalia és a többiek ausztriai ágai voltak. Hitlernek még a nevét sem ismerte senki, amikor ők már régen fajelméleti alapokon álltak, és csak telivér árjakat vettek fel a soraikba.

A liberális Korpsok nagynémet-ellenesek voltak, haladóbb nézeteket vallottak, és a cseheket, magyarokat, zsidókat és más alacsonyabb rendű fajok tagjait is befogadták.

Az első cionista *Burschenschaft*ot - tizenkettő volt belőlük a Bécsi egyetemen - még az 1890-es években alapította Dr. Theodor Herzl, az Új Cion prófétája. Az volt a céljuk, hogy megmutassák a világnak: a zsidók éppúgy megállják a helyüket a párbajozásban, az ivászatban és az éneklésben, mint bárki más. A kisebbségi érzés és a túlkompensálás törvényeinek megfelelően hamarosan megint pápábbak akartak lenni a pápánál. Az első cionista *Burschenschaft*, a *Kadima* (héberül „előre”) alapítói hat álló hónapon át napi nyolc órában tanulták a lovassági karddal való párbajozás művészetét, mielőtt először megjelentek volna a nyilvánosság előtt, „színestül”, az összes kellékekkel felszerelve, a bécsi egyetem Aulájában. A „teutonok”, a „szászok”, a „gótok” és „vandálok” úgy elképedtek, hogy tömegverekedés tört ki. Ez párbajsorozathoz vezetett, amelyben a kadimiták fasírtot csináltak ellenfeleikből. A „Kadima” után alakult az én *Burschenschaft*om, az „Unitas”, majd az „Ivria”, a „Lebanonia”, a „Robur”, a „Jordánia” és a többi. A túlkompensáció félelmetes ösztönzőerő. Ahogyan a dadogó Démoszthenész Görögország első orátorává tette, hogy kavicsal a nyelve alatt gyakorolta a beszédet, úgy lettek az elszánt lebanoniánusok és jordaniták az egyetem legrettegettebb és legagresszívebb kardvívói.

1920-ban a nagynémet *Burschenschaft*ok országos gyűlést tartottak Weidhofen városában. A gyűlés minden nagynémet *Korps*ra kötelező határozatot hozott, mely így szólt: „Bárki, aki zsidó anya fia, becsülettel nem rendelkezőnek tekintendő, ezért nem

illeti meg a fegyverrel való elégtétel joga." Hogy a hírhedt „Weidhofeni Határozat” valóban a félelmetes cionista kardvívői vitézség következménye volt-e, mint ahogyan a zsidók állították, vagy más fejleményeké, mellékes kérdés; a lényeg, hogy nehéz helyzetbe hozta a cionistákat. Miután immár nem szállhattak szembe ellenfeleikkel lovaghoz illő módon, karddal, csak az ököl és a bunkó maradt, hogy bizonyítsák férfias bátorságukat. Az eredmény az lett, hogy a bécsi egyetem egy sor véres és minden méltóságot nélkülöző tömegverekedés színhelyévé változott.

Ezek általában szombat reggelenként zajlottak, amikor a *Burschenschaftok* hagyományos parádéjukat tartották az Aula árkádjai alatt. A nagynémetek és a liberálisok párosával sétáltak az árkádok körül, a cionisták egy helyben álltak, és harciasan meresztgették a szemüket. Minden *Burschenschaft* a maga kijelölt oszlopának talapzatánál csoportosult. A nagynémetek és liberálisok sapkát és vállszalagot viseltek, és vastag sétabot volt náluk; a cionisták sétabotja ugyanolyan vastag volt, de ők a vállszalaghoz keménykalapot hordtak. Ez egy rektori határozat következtében alakult így, amely megtiltotta a zsidó szövetségeknek a sapkaviselést, mert „idegen színek” díszlettek rajtuk, de - jellegzetes osztrák kompromisszumként - engedélyezte vállszalagjainkat, amelyeken ugyanezek a színek voltak. Az hogy az oszlopok lábánál álltunk, ahelyett hogy körben sétáltunk volna, eredetileg a tiltakozás egy formája volt, aztán egyszerűen szokás lett belőle. A sapkatilalomnak viszont megvolt a maga előnye: mi több újságpapírral tömhettük ki a kalapunkat, mint ellenfeleink a sapkájukat, márpedig az ilyen tömés remek védelmet jelent, ha az embert fejbe verik egy sétapálcának álcázott bunkóval.

A verekedés szinte mindig ugyanazzal kezdődött. Egy lebanoniánus vagy jordanita úgy érezte, hogy „provokálták”, azaz képzelt vagy valós sérelem érte valamelyik teuton vagy vandál részéről: az illető rábámult, vagy súrolta a könyökével. Ekkor odalé-

pett az illetőhöz, összevágta a bokáját, és kijelentette:

- Herr Kollege, ön engem provokált. Felkérem, kövessen a feljáróra!

A másik ezt nem utasíthatta vissza, mivel a szabályok előírták, hogy minden Becsületbeli Ügyet a feljárón kell elintézni, az alma mater felségterületén és jogi fennhatóságán kívül.

Ők ketten tehát szervezetük tagjai, valamint a velük szövetséges és szimpatizáns erők diszkrét kíséretében kivonultak a feljáróra. Amint kiértek, a sértett fél ismét összezsapta a bokáját, és harsányan elordította a nevét; így tett a másik is. A sértett ezután átnyújtotta névjegyét, és feltette a rituális kérdést:

- Mely helyen és órában kereshetik önt a segédeim?

Ezen a ponton kétféle dolog történhetett. Ha a sértő szövetsége nem tartotta magát a Weidhofeni Határozathoz (ezek között voltak a liberálisok és a nagynémetek egy kisebb része), akkor elfogadta a kihívást. Másnap a segédek találtak egy kávéházban, és az ügyet vagy illő bocsánatkéréssel, vagy párbajjal rendezték. Ha azonban „weidhofenista” volt, a sértő ünnepélyesen megkérdezte:

- Herr Kollege, ön árja?

A cionista szövetségek szabályzata úgy rendelkezett, hogy e kérdésre válaszul fejbe kell verni az illetőt a sétabottal, vagy pofon ütni, azaz valamiféle jelképes testi sértéssel kell felelni rá. Ha valaki nem így tett, annak a szövetségből való azonnali „szégyenteli elbocsátással” kellett számolnia. Amikor először voltam szemtanúja egy ilyen jelenetnek, a főhős éppen a saját Korpsom egy tagja volt, magyar, akárcsak én, aki az „Attila” becenevet viselte. Alacsony fiú volt, az ellenfele viszont szőke teuton óriás. Attila megpróbálta fejbe verni, ahogy illik, ám a másik széles vigyorral kivédte az ütést, és barátom botja máris pörögve

szállt a levegőben. Attila azonban szinte ugyanabban a pillanatban előrenyújtotta a bal kezét, és sikerült a kezefejével súrolnia a másik arcát. Miután a szertartásos rész ily módon véget ért, általános verekedés kezdődött, és a következő, amire emlékszem, az, hogy ülök a járdán, keménykalapom (pontosabban az apámé, melyet ezekre a szombati alkalmakra kölcsönvettem) teteje beszakítva, és egy sebből, mely a szemem fölött van, csöpög a vér. Eből a kényelmes helyzetből néztem végig a verekedés hátralévő részét és a rendőrség érkezését, majd szövetségünk rendezett sorokban elvonult kedvenc patikánkba, hogy betapasszuk sebeinket, onnan pedig kedvenc Bierstubénkba mentünk.

*

A sors iróniája, hogy akinek a révén ebbe az egészbe belekeveredtem, az éppen az én örökké túl óvatos anyám volt. Egyik jó barátja egy csíkos nadrágos előkelőség volt, Herr Finanz-Rath Dr. Benedikt. (Ausztriában minden magára valamit adó embernek volt valami kormány-, udvari vagy pénzügyi tanácsosi címe, mint ahogy Franciaországban mindenki a Becsületrend lovagja vagy tisztje). Benedikt pénzügyi tanácsos úr az „Unitas” öregfiúja volt, aki örökösen új jelentkezőkre vadászott. Benedikt pénzügyi tanácsos úr, alighogy megpillantott egy családi zsúron, azonnal magyarázni kezdte az anyámnak, hogy az egyetemi életbe induló fiatalember úgy kerülheti el a legbiztosabban a bajt, a rossz társaságot és a kétes kísértéseket, ha belép az ő *Burschenschaft*jába. Az „Unitas”, magyarázta tovább, kizárólag a legjobb körökből származó fiatalembereket fogadja tagjai közé, hogy együtt járjanak az operába, közösen tanuljanak és művelődjenek. Szó nem esett párbajozásról, fejbetörésről, cionizmusról vagy bármilyen hasonló, kellemetlen témáról. Mellesleg addig még csak nem is hallottunk a cionizmusról, sem a szüleim, sem én.

Az „Unitas” székhelye ekkor már harminc éve egy bérház alagsorában volt a Josephstadtban, Bécs egyik rangos negyedében. A *Bude* (szállás vagy odú) egy nagy vívóteremből állt, egy gyűlésteremből,

ahol a hivatalos ügyeket vitatták meg, továbbá egy harmadik helyiségből, ahol a vendégeket fogadták. A következő három évre ez a különös létesítmény lett az én második, sőt voltaképpen egyetlen igazi otthonom. Első látogatásom sorsdöntő következményekkel járt: bevont a zsidó államért folytatott küzdelembe, amelyben huszonöt éven át vettem részt, és ebből négyet Palesztinában töltöttem. Ezért ezt az eseményt egy kissé részletesebben is le kell írnom.

Az időpont: 1922 szeptembere. Éppen betöltöttem tizenhetedik évemet, és beiratkoztam a Műegyetemre. Amikor a házmesterfülkében megkérdeztem, merre találok az „Unitas Akadémiai Szövetséget”, a házmesterné kissé csodálkozva mért végig. Pillantását - helyesen - úgy értelmeztem, hogy „maga túl fiatalnak látszik az ilyesmihez”. Ez az asszony, Frau Dvorzak, amint azt később megtudtam, a szövetség fontos oszlopa volt. Ha a szálláson párbajt vívtak, őrséget állt, figyelte, nem jönnek-e a rendőrök, miközben lakásában, a konyhai tűzhelyen egy serpenyőben már főtt is a sérültek sebeinek összevarrásához szükséges steril sebészti és cérna. Anyai gesztussal egy sötét lépcső felé irányított, mely az alagsorba vitt. A lépcsők alján lévő ajtó, melyet a szövetség színei és címerpajzsa díszítettek, egyenest a vívóterembe nyílt, ahol éppen Dr. Hahn, későbbi jó barátom adott leckét két „rókának”. Mindhárman hatalmas, a hátán és vállon ki-párnázott vívómaszkot viseltek, amely harcias, lovagi külsőt kölcsönzött nekik. Amint beléptem, egy bizonyos grandezzával felemelték a maszkot, összecapták sarkukat és elkiáltották a nevüket, ahogy a kontinensen bemutatkozni szokás.

Korán érkeztem, a szövetség többi tagja még nem volt ott, így Hahn, aki abban a szemeszterben „rókaparancsnok” (vívótanár és kiképzőőrmester) volt, felajánlotta, hogy öltsek maszkot, vegyek kardot, és szórakozzam velük. Nekem több sem kellett. A következő gyönyörűséges negyedórán a két „róka” meg én vadul csépeztük a levegőt, gyakoroltuk a kvartokat, terceket és a többit. A kardok, amelyeket használtunk, az osztrák lovasság középnehéz szab-

lyái voltak. A „német nagystílusnak” megfelelően, melyet az összes *Burschenschaft* osztott, a kardot tartó kart mereven kinyújtva kellett tartani, sosem volt szabad vállmagasságnál lejjebb engedni, a fegyvert pedig alkarcsavarásokkal és laza csuklómozdulatokkal kellett forgatni - ami, tekintettel a kard súlyára, meglehetősen nehéz volt. Ha az ember maszkját telibe találta egy kvart, a feje beleszédült, és csillagok táncoltak a neme előtt, még mielőtt megérezte volna a vasrácsnak csapódó kard csilholta szikrák kellemes, égett szagát. Belegondoltam, milyen lehet maszk nélkül kapni egy ilyen vilámcsapásszerű kvartot, de Hahn, gondolataimban olvasva, rokonszenves, forradásos arcán széles mosollyal elmagyarázta, hogy a legrosszabb, ami történhet, az, hogy az embernek egy-két szilánk lepattan az arccsontjáról, de, tette hozzá, az is nagy ritkaság. Azt is kijelentette, hogy kimondott vívótehetség vagyok, ami - mint azt a későbbi események bizonyították - szemérmetlen hazugság volt.

Közben újabb szövetségi tagok érkeztek, s közülük két „junior” bemutatót tartott - álpárbajt, segédekkel és az összes ünnepélyes külsőséggel együtt -, ami lenyűgöző hatást tett rám. Amikor vége lett, Hahn hozzám lépett, és ezt kérdezte:

- Természetesen ön is egyetért azzal, hogy a párbajozás értelmetlen, idióta szokás, ugyebár?

Elpirultam, és zavartan hümmögtem, mire Hahn baráti komolysággal elmagyarázta, hogy ők mindannyian megvetik ezt a barbár, civilizálatlan intézményt, de a körülmények kényszere folytán mégis kénytelenek művelni, mert csak így lehet megcáfolni a zsidó gyávaság legendáját: saját fegyverével kell legyőzni az ellenséget. De ha azt hiszem, ők komolyan veszik ezt a hülyeséget, súlyosan tévedek.

Ez az éles elméjű dialektika nagyobb hatást tett rám még a romantikus atmoszféránál is - melyet pedig már készpénznek vettem. De a csavaros ésszel és gúnyos fölényvel párosuló romantika még inkább megfelelt nekem. Legjobban az tetszett, hogy mindenki „Herr Kollege”-nek hív - ez volt az egyetemi

körökben dívó formális megszólítás -; úgy tűnt, mindenki komolyan vesz, mint valami nagyra becsült vendéget, és igyekeznek a lehető legkedvesebb lenni. Izgatottan vártam, hogy megkezdődjék az igazi műsor, amire tulajdonképpen meghívtak, azaz a *Kneipe*.

A „Kneipe” volt a párbajozás mellett a *Burschenschaftok* másik legfontosabb intézménye: egyfajta szigorúan szabályozott, rituális ivászat. Maga a „Kneipe” szó középkori német nyelven fogadót vagy ivót jelentett, s a mai napig használatos a tolvajnyelvben, ahol a kanmuri vagy az olcsó kocsmá megnevezésére szolgál. A régies „kneipen” igeforma italozást jelent.

Két „róka” elővette a nagy fegyverszekrényből a deszkalapokat és bakokat, amelyeket kifejezetten e célra tartottak ott, és szakszerű mozdulatokkal hosszú asztalt állított össze belőlük, majd leterítette fehér vászonnal. Két másik „róka” Dvorzak úr segítségével boroshordót gurított le a lépcsőn, teli újborral, a híres bécsi *Heuriger*rel. Elhangzott a parancsszó, és az előírt ülésrendnek megfelelően mind elfoglaltuk a helyünket. Az asztal két részre oszlott: a Felsőház a senioroké, az Alsóház a rókáké volt. A Felsőház asztalfőjén a *Praeses* ült; az Alsóház fölött viszont a Rókaparancsnok elnökölt, akinek a hosszú asztal túlvégén, az úgy nevezett *Contrariumon* volt a helye. Mind a *Praesidium*, mind a *Contrarium* előtt kard volt az asztalon; a többiek csak kék-fehér arany vállszalagjukat viselték. A vendégek - magam, és egy más reménybeli tag, aki később annyit ivott, hogy taxin kellett hazaszállítani, és többé hírét sem hallottuk - a „rókák” között kaptak helyet. Ünnepeles, komoly gyülekezet ült együtt a hatalmas vívóterem falain díszlő tróféák és címerek alatt.

Minden „Kneipe” programja három részre oszlik: a hivatalos részre, a nem hivatalos részre és a „disznóólra”. Ha hölgyvendégek vannak jelen, ami egyszer-kétszer fordul elő évente, a „disznóól” elmarad.

A *Praeses*, egy Horvátországból való, jóképű, fekete fiatalember, akit Hans Kolbannak hívtak - a második világháború alatt deportálták és megölték - , felállt, és háromszor az asztalra csapott a kardjával, néhány szóval üdvözölte a „nagybecsű vendégeket”, aztán megnyitottnak nyilvánította a „Kneipét”. A hivatalos rész daléneklésből és pohárköszöntőkből állt. A ceremónia rendjét olyan szigorúsággal kellett betartani, mint az állami protokollt.

A dalok éneklésére latinul adták ki a parancsot, s a pohárköszöntőket is latinul mondták. A dalok sorrendjét is megváltoztathatatlan előírás határozta meg. Ez a következő volt:

1. *Gaudeamus Igitur* - latinul.
2. *Hatikva*, a cionista himnusz - héberül.
3. *O Alte Burschen-Herrlichkeit* - németül.
4. *Ergo Bibamus* - latinul.
5. *Vivat Academia* - latinul.
6. Az Unitas Szövetség Dala - németül, egy héber dallamra:
„Fel, népem, nemes tettekre,
Csatákra, harcra készen”, és így tovább.

A dalokat mind vigyázállásban kellett végigénekelni. A tóosztokat (a *Praesidiumra*, a *Contrariumra*, különböző élő és elhunyt öregfiúkra) is vigyázállásban, a bokákat összecsapva kellett meginni. A teli poharak felemelését és az üresek visszahelyezését az asztalra olyan precíz váll- és karmozdulatokkal hajtottuk végre, mint ahogyan a díszőrség tiszteleg a puskájával. A *Contrarium* a rókák legkisebb fegyvelemsértését is - mondjuk, ha mocorogtak éneklés közben, vagy kilöttyintették borukat - azonnal ünnepélyesen jelentette a *Praesidiumnak*. A *Praesidium* ilyenkor azonnal a büntetéssel sújtotta a delikvenset, hogy „merüljön a poharába”, vagy *ad diagonalem* (míg a folyadékszint a ferdére billentett pohárban eléri a pohár fenekének felső részét), vagy *ex*, vagyis az utolsó cseppig.

Ez utóbbi esetben a szabálysértőnek kérésre be kellett mutatnia a „körömbizonyítékot”, azaz nagyujja körme felett felfordítani a poharát, ekképp bizonyítva, hogy nem maradt benne egy csepp sem. A ceremóniális rész során csak utasításra volt szabad inni; az azonban szabályos volt, sőt dicséretes, ha valaki osztozott társa büntetésében, felugrott, összevágta bokáját, és vele ivott *ad diagonalem*, vagy *ex*, ahogy éppen kellett. A poharak öblösek voltak, a bor erős, az egyetlen megengedett táplálék pedig sós perec. A hivatalos rész vége felé a „rókák” közül ketten engedélyt kértek latinul - *per Contrarium ad Praesidium* - hogy kimehessenek a mellékhelyiségbe, rókázni. Ki is vonultak, falfehéren, de fegyelmezetten és nagy méltósággal. Sokkal jobb színben tértek vissza; a hajuk nedvesen tapadt a fejükre, ahogy az arcukat megmártották a hideg vízben. Olyan üdvözlőfogadta őket, mint a harctéri sebesülésből felépült katonákat, amikor visszatérnek a századhoz.

A nem hivatalos rész bekövetkeztével enyhült a szigorúság. Most már szabad volt szólni az asztal-szomszédokhoz vagy a szemben ülőkhöz, és engedélyt kérni rá - *per Contrarium ad Presidium* -, hogy beszédet mondjon az ember. Volt daléneklés, szólóban és kórusban, de most már ülve; a vigyázállás ekkorra már a kipróbált veteránoknak is nehezebbé esett volna. Részeg azonban még mindig nem volt senki. Emelkedett volt a hangulat, de korlátok közt tartotta az illem és a fegyelem. Ebben a jól bevált régi római módszer volt a résztvevők segítségére: az ember időről időre elnézést kért, kivonult, és ledugta a nagyujját a torkán. A nem hivatalos rész fénypontja a „bormese” volt. Ez afféle kacskaringós, humoros szónoklat volt, telve utalásokkal különböző köz- és magánéleti eseményekre, és valamilyen „senior” adta elő. A szabályok szerint a történet fonálának „hurkokban” kellett szövődnie, azaz alliterációk, asszonáncok és szabad asszociációk segítségével ugrálnia egyik témáról a másikra. Bor tompította ítélőképesem szerint ez volt a legszellemesebb beszéd, amelyet valaha is hallottam.

Különös módon nem rúgtam be. Ez részben annak volt köszönhető, hogy Hahn rajtam tartotta a szemét, részben pedig annak, hogy erős szellemi stimulus vagy érzelmi izgalom hatása alatt mindig is gyorsan égettem el az alkoholt, míg ha unatkozom, vagy rossz a kedvem, olyan csekély alkoholemennyiségtől is kinos részegség fog el, aminek szerencsésebb körülmények között a sokszorosát is elfogyaszthatom minden kellemetlen hatás nélkül. Ez alkalommal mind szellemileg, mind érzelmileg izgalomba hozott a különös környezet, az egzotikus rítusok, de legfőként az a számomra újszerű élmény, hogy egy baráti, testvéri közösség befogad. Mindig magányos voltam, kisgyerekként, iskolásként egyaránt, és mindennél magányosabb az intézetben, ahonnan csak nemrégiben távoztam. A Triumvirátustól elszenvedett sérelmek még friss emlékként sajogtak bennem. Ott, a hosszú asztal mellett, a díszes nagyteremben - körülöttem csupa vidámság, dal, nevetés, a bendőmben egy-két liter kellemesen parázsló újbor - úgy éreztem, mintha sötét alagútból bukkanék vakító fényre hirtelen. Életemben először találok a társadalmi emóciók leghatalmasabbikával, a bajtársiasság érzésével, azzal, hogy mit jelent tartozni valahová.

Még ugyanazon az estén beléptem a szövetségbe. A nem hivatalos rész egy pontján Hahn és Attila - később mindketten közeli jó barátaim - politikai beszélgetésbe vontak be. Attila kezdte, méghozzá azzal, hogy megkérdezte, mi a véleményem a cionizmusról. Hűen az igazsághoz azt feleltem, hogy még sohasem gondolkodtam felőle, és jószérivel azt sem tudom, a szó mit jelent. Lényegében annyit, felelte erre Attila, hogy a zsidókat vagy húsz évszázada üldözik, és semmi okunk abban reménykedni, hogy a huszonegyedikben nem fogják. Antiszemitákkal vitatkozni reménytelen, annál is inkább, mivel a zsidók ténylegesen beteg fajta. Nép, amelynek nincs hazája, ami olyan, mintha egy embernek nem volna árnyéka; ezenfelül vízfejű társadalom, mert aránytalanul sok közöttük az ügyvéd, a kereskedő, az orvos, és nincs paraszt vagy gazdálkodó - ami olyan, mint egy fejtetőre állított piramis. Az egyetlen gyógymód:

visszatérni a földhöz. Ha a zsidók olyanok akarnak lenni, mint a többi nép, akkor nekik is országuk kell legyen, mint más népeknek, és olyan társadalmi szerkezetük, mint a többi népnek. Ennyi az egész, más megoldás pedig nincs.

Ez olyannyira egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnt, hogy nem is értettem, miért nem jutott eszembe már korábban magamnak is. Ide hát engem - személy szerint - soha nem ért sérelem az úgynevezett „zsidókérdés” miatt, nem is bántott a dolog soha, így aztán ugyanolyan unalmas, távoli problémának láttam, mint, mondjuk, a regionális autonómia kérdését vagy a spanyol örökösödési háborút. Nekem különösen mulatságosnak tűnt, hogy Hahn és Attila, akiket annyira foglalkoztat a „zsidókérdés”, még csak nem is látszanak zsidónak. Attilának, valódi nevén Jacob Tellernek - ő később fogorvos lett Tiberiasban, és néhány éve halt meg - tipikus mongol képe volt: kiugró arccsontja és ferde vágású, vidáman csillogó tatár szeme; innen eredt a beceneve is. Ami pedig Hahnt, alias „Gockl”-t, a kakast illeti - ma sebész Tel-Avivban -, a szőke hajával, pisze orrával és párbajforradásaival olyan, hogy akár róla mintázhatták volna Hitler árja hősét.

Pusztán a vita kedvéért megkérdeztem Hahnt, honnan tudja, hogy zsidó.

- És azt honnan tudom, hogy Otto Hahn vagyok? - kérdezte vissza ő. - Ezen a néven szólítanak, tehát el kell fogadnom. - Folytatásul egy orvostanhallgató pontosságával világosított fel arról, hogy mindenféle fajelmélet tökéletes értelmetlenség, hogy a legtöbb úgynevezett faji jellegzetesség egyáltalán nem örökletes, hanem a környezet nyomására alakul ki, és csak egyetlen módon lehet megállapítani, hogy valaki zsidó: a születési bizonyítványából. Mindennek azonban, mondta, semmi köze az igazi problémához. Nem a meghatározás a lényeg, hanem a bátorság és a méltóság.

Ez egy cseppet zavaros volt, de nem számított. Érzelmileg már túl voltam az ugráson. Mire elérkezett a „disznóól” ideje, én már magától értetődő

igazságnak láttam, hogy nincs a világon irigylésre méltóbb dolog, mint az „Unitas” seniorának lenni, és karddal és tollal harcolni az Új Jeruzsálemért.

Maga a „disznóól”, a *burschenschaftok* eme patinás intézménye, korántsem volt annyira rémisztő, mint ahogyan azt a neve alapján gondolná az ember. A neve, ha nem tévedek, a *Faust* diákénekeiből származik: „Úgy élünk, mint a kannibál, / Mint ötszáz lusta disznó.”* A műsor a *Schülerek* régi, szabad-szájú nótáinak énekléséből állt, amelyek közül több középkori eredetű volt, és sajátosan népi módon vegyült bennük a költészet a nyílt trágársággal. A pornográfia éltető eleme a leplezett utalás; ezekben a dalokban a nevéen neveztek mindent. Némely amerikai „smoker”, kanmuri atmoszférájához képest ennek a disznóólnak egyfajta egészséges földszaga volt: kirobbanó kacagás jellemezte, nem fojtott kuncogás. Az egyik öregfiú-falstaffi méretű óriás, egykor az Aula nagynémetjeinek réme – „A fogadós felesége” előadásának igazi szakértője volt. Ez a ballada vagy saga a tizenkilencedik század elején született, s azóta minden diáknemzedék újabb és újabb versszakokkal gazdagította, de csak az igazán szellemesek szálltak tovább szájról szájra, vagy jelentek meg nagy ritkán nyomtatott magánkiadásokban. Úgy mondták, összesen vagy kétszázötven verszaka van már, amiből P. állítólag százhetet tudott kívülről. A versszakok a „Élt egy ifjú hölgy ...” kezdetű malac limerickekre emlékeztettek a leginkább. A „disznóólnak” az volt a fénypontja, amikor valaki saját szerzeményű új strófával állt elő, ez azonban kockázatos vállalkozás volt, mert ha a mű nem aratott sikert, a szerzőnek – szigorú büntetésként – többször is a poharába kellett „merülnie”.

A bécsi diákszövetségek hírhedt szabadszájúságában a tagok életkorához illő vidámság és túláradó életkedv fejeződött ki, nem a kielégületlen vágyakozás. Az átlagos osztrák diáknak nem kellett sem gazdagnak, sem különösebben vonzó külleműnek lennie ahhoz, hogy barátnőt találjon magának abból a ked-

* Franyó Zoltán fordítása.

ves hölgyfajtából, amely ma már sajnos a múlté, s amelyet *das süsse Wiener Mädl*nek hívtak. Az „édes bécsi kislány” bolti elárusító volt, gépíró, vagy varrodában dolgozott. Francia „kolléganőjével”, a midinette-tel ellentétben, aki már a század elején kihalt, az édes bécsi kislány még nagyon is kézzelfogható és megnyugtató valóság volt a húszas években. Ízlésében, vágyaiban szerény volt, a szerelemért szeretett; ha moziba vitték néhanap, vagy *Weinstubéba*, az számára már a gavalléria csúcsa volt. Csinos volt, enyhén kacér, és rendkívül jó modorú, diák barátai pedig nagy tapintattal és udvariasan bántak vele. Hála létének, a bécsi diákszövetségek nagyrészt ment voltak a homoszexualitástól és a más ifjúsági kluboknál oly gyakori neurotikus veszekedésektől és bonyodalmaktól.

Ha úgy látszanék, túlon túl romantikus színben tüntetem fel ezt a szellemileg abszurd, ugyanakkor érzelmileg nagyon is kielégítő társaságot, annak alighanem az az oka, hogy még mindig visszacseng a meleg bajtársiasság emléke. Kétségkívül paradox helyzet, hogy ezek a szélsőségesen konzervatív, megkövesedett, hetvenkedő, párbajozó *Burschenschaftok* lélektani szempontból egészségesebbek voltak, mint bármely más zárt csoport vagy klikk, amellyel azóta találkoztam. Ha ma - sok-sok gyűlölködés és frakcióharc veteránjaként, melyeket kommunista sejtek, írókongresszusok és „haladó” bizottságok gettóiban éltem át - visszatekintek erre az időszakra, szinte hihetetlennek tűnik, hogy igen neurotikus fiatalember létemre három évet töltöttem el egy csomó pályakezdő értelmiséggel szoros közösségben - ráadásul zsidó értelmiséggel -, anélkül, hogy egyetlen komoly veszekedésnek részese vagy akár tanúja lettem volna. Talán mindez csak abban a sajátosan bécsi atmoszférában volt lehetséges, amelyben a *lasser faire*-gondolkodás és az erotikus tolerancia erős hagyományon alapuló fegyelemmel és szertartásos udvariassággal párosult. Nagyrészt ugyanez a harmónia uralkodott a többi szövetségben is, akár nagynémetek, liberálisok vagy cionisták voltak, s akár a Teutonig vagy a Jordánia színeit viselték. Állandó belviszályok dúltak ezzel szemben a szocia-

lista diákklubokban, amelyek „színes majmoknak”,
barbároknak és tökfejeknek gúnyoltak bennünket.

11.

KIS HIJÁN NORMÁLIS LESZEK

Első politikai ébredésemet tehát Chopin *Gyászindulójának*, másodikat pedig a *Gaudeamus Igiturnak* köszönhetem. Mindkét esetben az érzelmi elkötelezettség volt előbb, csak aztán következtek az érvek.

Ez megalázó beismerésnek tűnhet egy politikus író részéről. Hogyan is lehetne értékelni egy olyan ember ítéletét, megbízni kritikái képességeiben, aki saját bevallása szerint efféle abszurd, szentimentális élmények hatására dönti el, melyik oldalra áll a politikában?

A téma megér egy kis kitérőt, szerintem ugyanis a történet, amit elmeséltem, meglehetősen tipikus. Azoknak persze groteszkül hangzik, akik biztosra veszik, hogy az emberek politikai magatartását elsősorban racionális megfontolások alakítják. E naiv elképzeléssel szemben a tények láthatóan arra utalnak, hogy a politikai libidó lényegében éppoly irracionális, mint a nemi ösztön, és az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokat, viselkedésmintákat - ugyanúgy, mint a szexuálisakat - korai, főként tudattalan élmények formálják: traumatikus megrázkódtatások, komplexusok, azonosulások, elfojtások és a többi. A korai érzelmi kondicionálás döntő szerepet játszik; csak azután jönnek az érvek, melyek igazolják, ésszerűsítik a krédót. „Uram, olyan dolog nincs - mondta volt Dr. Johnson -, ami mellett ne lehetne elfogadható érveket felhozni.”

Mindez távolról sem jelenti, hogy letennénk a politikai ítéletalkotásról. Attól, hogy ismerjük a különféle impulzusok irracionális forrásait, még nem válik szükségtelessé, hogy az ész uralkodjon felettük. De a diagnózis előbbre való a terápiánál; s bármely politikai magatartás diagnózisának le kellene hatolnia az észérvek és a frazeológia rétegén át a lélektani gyökerekig - amelyekről gyakran kiderül, hogy végső soron olyasfajta logikailag ab-

szurd, ám érzelmileg nagy erejű élményekből tevődnek össze, mint a *Gaudeamus* vagy a *Gyászinduló*.

Valamely politikai álláspont racionális és erkölcsi értékét csak akkor lehet megítélni, ha világosan megkülönböztetjük a politikai libidó elsődleges és másodlagos fejlődését. Az első szakasz szükségképpen irracionális; esetleg valami elsöprő hatású érzelmi élmény uralja, mint például Lenin bátyjának kivégzése vagy az a folyamatos kondicionálás, amelyet az angol „public school”-ok, a bentlakásos magániskolák adnak. Az emberek többsége sosem növi ki ezt a kezdetleges, emotív szakaszt; politikai meggyőződések a csecsemőkori fixációk állapotában maradnak. Az, hogy miként szavaznak egy-egy választáson, körülbelül annyira racionális, mint a neurotikus ember párválasztása.

A második szakasz, ha egyáltalán sor kerül rá, a kétely korszaka: az emotív hit fölött megjelenik, és megerősíti uralmát a kritikai érvelés. Freudi nyelvezetre fordítva ez megfelel annak a szakasznak, amikor a valóságelv az örömelv fölé kerekedik. Ennek a korszaknak azzal kell végződnie - és olykor-olykor így is végződik -, hogy megjelenik az új, immár érett hit, melyben az ész és az érzelem harmóniában olvad össze.

A politikai érettség egyáltalán nem életkor kérdése. A felnőttkori megtérés, akár vallási, akár politikai, sokszor pszichikai éretlenségből fakad, és kevésbé különbözik a hit megszerzésének primer gyermekkori folyamatától.

Az én gyermekkori elragadtatásom a Száz Nap felett úgy elmúlt, akár a bárányhímlő; alig hagyott tudatos nyomot maga után. Amikor tizenkét évvel később beléptem a kommunista pártba, az okok, amelyek erre készítettek, minőségileg és nagyságrendileg is egészen mások voltak. Hogy a kubista plakátok és vörös glóbusok félig elfeledett emlékképei tudat alatt belejátszottak-e ebbe, azt nem tudom eldönteni. Ha igen, akkor addigra már át kellett jutniuk az ész szűrőjén. Lehet, hogy a savanyú marxi szövegeket némileg megédesítette egy csepp megőrzött

fagylaltutóíz, vagy talán a nemzetközi munkásosztályról alkotott fogalmamra vetült rá a Margit unokanővérem előadását hallgató verejtékes, kormos alakok árnya. Az vesse rám az első követ, akinek nézetei és meggyőződése minden tudattalan elfogultságtól mentesek.

A cionizmushoz való viszonyom szintén több szakszon át alakult. Fejest ugrani könnyű volt; az ezt követő küzdelem a tisztánlátásért már nem. Ráment vagy huszonöt év. Azon az első estén, ott az „Unitasnál”, az egész probléma oly egyszerűnek látszott: bátorság és méltóság kérdése csupán, ahogyan Hahn mondta. Ugyanígy egyszerűnek láthatták a dolgokat a fáraó rabszolgái, amikor útnak indultak az Ígéret Földje felé, boldog tudatlanságban a sivatag felől, mely előttük állt.

*

Attól az estétől számítva még három év telt el addig, míg húsz évesen megszöktem hazulról, és hajóra szálltam Palesztina felé.

Több önálló szál húzódik végig ezen a szakszon. Az első a *Wein, Weib und Gesang* gyönyöreinek mohó kergetése volt. Mindent megtettem, hogy gúnynevemhez méltón „italtól víg s bölcs” legyek. Ami a vígságból és főleg a bölcsességből hiányzott, azt pótolta az izgatott, túláradó társaságvágy, a játékra kiéhezett gyermekkor robbanó hajtóereje. Még mindig féltékenység és merevgörcs lett rajtam úrrá olyanok társaságában, akik bármilyen okból felébrésztették bennem a kisebbségi érzése, társaim közt azonban tökéletesen felengedtem. Mivel időm legnagyobb részét velük töltöttem, hatásuk rám igen hasonló volt a csoportterápiái kezelés pszichiátriai hatásához. Időszakos gátlásossági rohamaim ritkultak, s bár sosem szabadultam meg tőlük teljesen, a baráti környezet hatására bekövetkezett külső változás a társasági viselkedésemben gyors volt és látványos. Olyannyira, hogy még kardvívói ügyetlenségetől sem lett kisebbségi komplexusom. Egyetlenegy párbajt vívtam, a liberális *Korps* egyik tagjával, aki szerencsémre ugyanolyan tehetségtelen

volt, mint én. Beszereztem tőle egy vágást az államra, amely - akkor nagy bánatomra - nem hagyott látható nyomot, és egy még annál is apróbbat a szemem fölé, s bár nem sikerült vért fakasztanom, ellenfelemnek egy jó félóra után fel kellett adnia, mert rakoncátlankodott a szíve (egyenlő ellenfelek között nem volt ritkaság a két-három órás párbaj, melynek során patakokban folyt a vér).

Ami a lényeg: ki nem tüntettem magam, de nem is csináltam magamból bolondot, s ez azt a megnyugtató érzést keltette bennem, hogy normális vagyok. Szerencsémre a párbajozási lehetőségek ritkultak, mivel ellenfeleinkkel, a nagynémetekkel csak ökölrel és bottal verekedhettünk, a liberálisokkal pedig nem volt értelme kikezdeni, mivel ők egészében véve a mi oldalunkon álltak. Összesen vagy egy tucat párbajt néztem végig, köztük igen csúfakat is, például amikor egy barátom felső fogsora jelentős részét elvesztette egy mély kvart következtében; az Ősrémnek azonban itt nem jutott szerep. Őt csak az irracionális, az ismeretlen hívta életre, míg az egyetemi kardpárbajok és verekedések úri módon elintézett, rituális ügyek voltak.

Leszolgáltam a „rókaidőt”, aztán negyedik szemeszteremben az „Unitas” Praesese lettem, s ezzel egyidejűleg mind a tizenkét ausztriai cionista *Burschenschaft*ot magába foglaló gyülekezet elnöke - a legfiatalabb, aki valaha is betöltötte ezt a fényes tisztséget -, ami roppant módon hízelgett a hiúságomnak. Az egész dicső korszakra az tette fel a koronát, amikor tizenkilenc évesen vagy háromszáz, színeket viselő diák és öregfiú bankettjén elnököltem az egykori bécsi császári palota nagytermében, melyet a köztársaság államosított, és ünnepek céljaira adott bérbe - ezúttal éppen a mi *Burschenschaft*unk megalakulásának harmincadik évfordulójára. A bankett után tánc következett, melyet nekem kellett megnyitnom Hans Kolban hűgával, végigvalcerezve az ösvényen, amelyet kétsornyi, harci színekben pompázó lovag alkotott, fejünk fölé emelt karddal, mintha csak egy, a Bécsi Kongresszusról szóló kosztümös filmben lennénk. Az öntet-

szelgés eme tobzódása után a hiúságom alábbszállt - pontosabban más, kevésbé szembeötlő csatornába terelődött. Mire valamelyes ismertségre tettem szert íróként, addigra a hiúság durvább formái, mint a nyilvános szereplés élvezete, a fogadások meg a többi öröme már kiégtek belőlem. Sok szól amellett, hogy az ember lehetőleg még fiatalon elégítse ki, akár túlzásig is, a maga imbecillis vágyálmait, mielőtt azok hozzánőnek és megsavanyodnak. A művésznek nem áll hatalmában teljesen levetköznie hiúságát, mely alighanem létfontosságú része alkotói tehetségének; legalább arra azonban képesnek kellene lennie, hogy önteltsége képlékeny agyagát egy kicsit kevésbé idétlen formákba gyúrja és alakítsa, mint a szereplés a televíziós képernyőn, vagy a jó-tékonyági vásárokon való könyvdedikálás.

E három bécsi évem kellemes oldalaira visszatekintve örülök, hogy - mintegy önmagamat is óvva - könyvem elején beszéltem a „nosztalgikus eltévelyedésről”. Nem kísértett meg különösebben a vágy, hogy beleméremüljek a fehéreneműs szekrény levendula-illatának, vagy a különféle dadák és nagybácsik csupa ránc mosolyának taglalásába; annál nehezebb megállnom, hogy ne enyelegjek egy kicsit Bécs búbaszellemeivel, ne meséljek a nyáréji szőlőskertekről a Grinzingben, a Duna-parti piknikekről, az olvasgatásról a napfényben fürdő városi parkokban, éjszakai, gyertyafényes felvonulásokról a Ringen, Richard Strauss-bemutatókról az Operában, Alexander Moissi Hamlet-alakításáról; de leginkább, hogy némán haladjak el az édes bécsi kislányok, a sok Friedl és Hansl, Christl és Bertl mosolygó arcképe előtt, akik mintha kedves, gunyoros pillantással a szemükben pukedlizznének, akár Degas valamelyik balettjelenetében. Volt egy divatos dal Bécsben akkortájt: „Miért is sírnánk, ha válni kell? / Azt mondjuk csak, »au revoir«, / És mosollyal áldjuk az Úr nevét, / Ki szívünket köti, s oldja is már.”

Az a Bécs oly távol van tőlünk ma már, akár az Atlantisz, az elsüllyedt világrész. A csillagok, melyek egykor oly fényesen ragyogtak az egén, kialudtak, mielőtt kijelölték volna a helyüket a

mennyek térképén. Tudja-e valaki Nyugaton, és emlékszik-e még Keleten, ki volt Karl Kraus, a legragyogóbb szatirikus, aki valaha is német nyelven írt; ki volt Peter Altenberg, a bécsi kávéházak Johnson doktora; a korai Werfel; Anton Kuh; Egon Erwin Kisch; ki olvasta von Hofmannsthal könyveit Richard Strauss operáiról? Mint valami állandó fesztivál, olyan volt az opera, a balett, a Burgtheater klasszikus repertoárja, a koncertek és a Bécsi Filharmonikusok, mint valami végső tűzijáték; aztán az óra éjfelet ütött, és Európában eljött a záróra. Újra életre kelteni ezt a kort, de a filmipar cukormázás Bécs-képe nélkül: ez dédelgett terveim egyike, azokra a bizonyos, elméletben feltételezett évekre, amikor majd mégis, tudatosan, átadom magam a nosztalgikus eltévelyedésnek.

Nincs sok reményem rá, hogy ez az idő valaha is eljön. Ami a jelen vállalkozást illeti, elég annyit feljegyezni, hogy az alatt a három év alatt, tizenhétől húszéves koromig, képes voltan büntudat nélkül jól érezni magamat. Az Ősrém mélyen szunynyadt; ez volt életem egyetlen korszaka, amikor az örömteli pillanatok összege nagyobb volt a többinél. Röviden: abban a három évben olyan boldog voltam, amennyire boldognak lennem egyáltalán megadott, és mindent egybevéve háromévi boldogság negyvenhatból nem is olyan rossz arány a mi korunkban.

12.

A NYÍLVESSZŐ KÉTFELÉ HASAD

Egyetemi éveim másik fő fejleményét már nehezebb summázni.

Élénken látom magam előtt, amint a nyílvevessző - melynek soha véget nem érő röpte a térben így vagy úgy mindig jelen volt tudatomban - hosszában kettéhasad. A két fél taszító hatással van egymásra, pályájuk elhajlik, egymással ellenkező irányban száguldanak tovább, az egyik a Cselekvést jelképezi, másik az Elmélkedést. A gyermekkori vágy, hogy a végtelen titkát megismerjem, két egyidejű és egymással minden tekintetben ellentétes szenvedéllyel hasadt ketté.

Meglehetősen tisztán emlékszem arra a pillanatra is, amikor nyílvevessző kétfelé hasadt, s a két fél megkezdte önálló életét. Ez 1924-ben történt, egy tavaszi reggelen. Egy padon ültem a Volksgartenben, az egyik varázslatos bécsi parkban, mellettem könyvhalom. Egy pamflet volt legfelül a legutóbbi palesztinai arab zavargásokról, teli iszonyú részletekkel, kardélre hányt gyerekekről, mint Heródes korában, meggyilkolt zsidó telepekről, akiket előbb megvakítottak és kasztráltak, a mandátumi hatóságok passzív magatartásáról, s hogy nem engedélyezik, hogy a zsidók önvédelemből felfegyverkezzenek.

Míg a pamfletet olvastam, szinte fulladoztam a tehetetlen haragtól, s az egész belsőm forrongott. Az erkölcsi felháborodás a mai napig közvetlen fizikai hatással van rám. Mint a legtöbben, akik krónikus felháborodásban szenvednek - ugyanúgy, ahogy mások krónikus emésztési zavarban -, egy-egy roham idején én is érzem, ahogy az adrenalin befolyik a véráramba, s már felszülnek is a vércukorral feltöltődő izmok, erőszakos cselekvésre készen. Van, aki ilyenkor remegni kezd, más dühöng, forradalmi vitacikket ír, vagy gyomorfekélyt kap, ki-ki vérmérséklete, hajlama szerint. Amikor végeztem a pamflettel, s egy kicsit lecsillapodtam, hozzálát-

tam az ábrándozáshoz - ez állandó szokásaim egyike - arról hogy az üldözöttek oltalmazásának szentelem majd az életem, mint harcos, és mint olyan könyvek írója, melyek felrázzák a világ lelkiismeretét. Gondolom, több tonnányi adrenalint fogyasztottam már el így.

Még mindig ennek az álomnak a hatása alatt, tettere készen, kivettem a következő könyvet a csomóból, és kinyitottam a megjelölt oldalon. Ez Weyl bevezetése volt Einstein relativitáselméletébe. Hirtelen megütötte a szememet egy kifejezés, amely mind a mai napig megmaradt az emlékezetemben. Arról volt szó, hogy relativitás általános elmélete olyan „jégmezők csúcsain át kalauzolja az emberi képzeletet, ahol emberi lény még soha nem járt”. Ez a közhely váratlanul erős hatással volt rám. Láttam Einstein világrengető egyenletét - Energia egyenlő Tömeg szorozva Fénysebesség a négyzetten -, amint egyfajta finom ködben lebeg a jégmezők fölött, s ez a kép valami végtelen nyugalmat és békességet árasztott. A Szentföld gyermekmártírjainak és kasztrált telepeseinek jelentősége mikroszkopikusan kicsinnyé lett. Állat állattal táplálkozik, a tengeren és az őserdőben, amióta csak szerves élet van a világon; ez a természet és a történelem törvénye, és nincs miért nyugtalankodni emiatt. E szerencsétlenek sorsát ugyanazzal a nyugodt, távolságtartó meditatív szemmel kell nézni, mint a szupernovákká robbanó csillagokét, a napfoltkitöréseket, a mocsárrá rothadó sziklákét vagy a szénné átalakuló őskori erdőkét. Ezt a nézőpontváltást hasonlóan hangsúlyos fiziológiai változás kísérte. A felháborodás fullasztó torokszorítását felváltotta az „óceánérzés”^{*} derűs nyugalma, oldott belső csendje.

Azóta is sokszor átéltem mind a kétfajta lelkiállapotot, de sosem annyira közel egymáshoz, mint ekkor. A kettő minden tekintetben egymás szöges ellentéte: ellentétes a fiziológiai mechanizmusuk, az intellektuális látásmódjuk, érzelmi tónusuk s a be-

* Freud kifejezése a misztikus vagy vallásos élmény megjelölésére.

lőlük következő társadalmi magatartás. Az erkölcsi felháborodást egyfajta folyamatos belső égéshez lehetne hasonlítani, amely a cselekvéshez szükséges hőt és nyomást állítja elő. Az „óceánérzés” hatására viszont a tudat kitágul, minden feszültségtől és irritációtól megszabadul, s ideiglenesen feloldódik a Nirvánában.

Noha a két állapot bármely adott pillanatban kölcsönösen kizárja egymást, az időben váltakozhatnak. Egyetlen napon belül is jelentkezhethet a hangulat és látásmód gyors ingadozása, de akár évekig is uralkodhat az egyik vagy a másik egy ember életében. Nyilván e kettősség hatására alakult ki a „visszavonulás”, a magányos lelki gyakorlat intézménye, amely minden civilizációban létezik valamilyen formában. Az én esetemben erre a visszavonulásra előbb az adott módot, hogy rendszeresen bezártak valahová, hol börtönbe, hol koncentrációs táborba, ami aztán spirituális szempontból mindig áldásnak bizonyult; később pedig szerényebb szokásra tettem szert: vidéken, nehezen hozzáférhető helyeken kezdtem lakni. Jelen soraimat a Delaware folyó egy szigetén írom, szinte teljes magányban.

E könyv soron következő részeiben az elmélkedési hajlam kisebb szerepet játszik majd, mint a cselekvés hajlama. Ez szükségszerű, minthogy az „óceánélményt” a verbális közlés szintjén szinte lehetetlen érzékeltetni, s a kifejezésére irányuló kísérletek - hacsak nem költői tehetség az ember, és én nem vagyok az - többnyire laposra vagy érzélgőse sikerednek. Így hát a két ellentétes erő közti egyensúly óhatatlanul felborul. De ha nem is beszéllek róla sokat nyíltan, mégis mindig az „óceáni” típusú élmény volt az, ami életem valóban fontos döntéseit diktálta, és határozta meg váratlan, cikcakkos fordulatait.

Elég nagy falatnak hangzik mindez, hiszen önnön kétlelkűségéről beszélni az embernek - különösen, ha ráadásul közép-európai, aki Goethén nőtt fel, s azon, hogy „keblemben két lélek lakozik” - a hiúság különleges formája. Am ha hú akarok maradni az igazsághoz, akkor hangsúlyoznom kell, hogy az én keb-

lemben is két lélek lakozik, mert ez a kettősség mindig is megmaradt bennem, s éppen az ebből eredő örökös kötélhúzás e beszámoló egyik állandó vezérmotívuma. Ezt tükrözik könyveim címeinek ellentétpárjai: *A jogi és a komisszár, Bepillantás és kitekintés, Sötétség délben, Le Zéro et l'Infini, Érkezés és távozás* és így tovább. Többé-kevésbé tudattalanul választottam ezeket a címeket, s csak jóval később ébredtem rá, mi rejlik mögöttük.

*

Mint Pavlov professzor kísérleti kutyája, amikor egyszerre két, egymással ellentétes ingerrel hatnak rá, úgy botladoztam a magam cikcakkos útján ide-oda. Hol a politikai fanatizmus, hol a szemlélődő távolságtartás vonzott jobban, s egyszerre lettem volna jógitanonc és zsebkomisszár. Korunk olyan erőteret hozott létre, amely nem kevéssé hasonlatos Pavlov professzor laboratóriumának feltételeihez. Szegény kutya, amikor alávetik e feltételeknek, olyan viselkedéssel reagál, amit „kísérleti neurózisnak” hívnak; az író viszont nem ugat, ő úgy válaszol az egy mással ellentétes ingerekre, hogy szavakkal, könyvekben dolgozza fel őket. Mindazt, amit írtam, akár úgy is fel lehet fogni, mint a korunk laboratóriumában keletkezett kísérleti neurózis ábrázolatát.

Konkrétabban: a szóban forgó laboratórium századunk második negyedének Közép-Európája volt; az ingerek pedig, amelyekre reagáltam, annak a kulturális rétegnek előbb anyagi majd fizikai megsemmisítése, amelyből származom. A legóvatosabb becslés szerint is minden négy emberből, akit harmadéves korom előtt megismertem, hármát utóbb Spanyolországban öltek meg, Dachauban kínoztak halálra, Belsenben gázosítottak el, Oroszországba deportáltak, vagy ugyanott likvidáltak. Volt, aki az ablakon ugrott ki Budapesten vagy Bécsben, másokat az örökös száműzetés nyomorúsága és céltalansága tett tönkre. Az én reakcióm ezekre az ingerekre egyfelől a „krónikus felháborodás” néven leírt állapot volt; minden újabb megrázkódtatás után még nagyobb bűnnek látszott a távolságtartás, a tartózkodás pedig,

gyalázatos szökésnek. Másfelől tisztában voltam az-
zal, hogy a távolságtartás és tartózkodás a művé-
szet alapvető értékei. Így a cselekvés és elmélke-
dés közti konfliktus logikusan vezetett a művészet
és a propaganda konfliktusához. Legtöbb regényemet
azért rontottam el, mert hú akartam lenni valamifé-
le „ügyhöz”. Tudtam, hogy a művész nem buzdíthat,
nem prédikálhat, mégis folyton buzdítottam és préd-
ikáltam. Könnyebb a sátán kísértéseinek ellenáll-
ni, mint az olyan csábításnak, amikor a kísértő jo-
gos felháborodástól fuldokló keresztes vitéz álcá-
jában jelenik meg, az „eszképizmus” kivédhetetlen
vádjával fanatikus ajkán, s arcodba vágja, hogy „te
csak hegedülsz, miközben Róma lángokban áll”. Rá-
adásul még csak nem is azt mondja, hogy „miközben
Róma lángokban áll”, hanem azt, hogy „miközben az
unokanővéreidet gázkamrába küldik Auschwitzban”,
vagy „miközben a barátod a népbíróság előtt beis-
merte, hogy náci kém”. Így aztán természetesen be-
kellett vallanom, hogy elkövettem a Művészi Távolsá-
gtartás bűnét, és vissza kellett bújnom a keresz-
tes vitézi páncélba. Csakhogy ez sem volt tartós
megoldás, mert vaskesztyűs kézzel írni hosszú távon
lehetetlen. Erre az ember újra beismeri bűnét, és
előlről kezdődik az egész.

Mindebben az a legzavaróbb, hogy mindkét beis-
merés jogos, a bűn valódi. „Nem uralkodhatsz bűn
nélkül” - mondta Saint-Just. Vannak helyzetek, ami-
kor cselekedni vagy írni, sőt élni sem lehet bűn
nélkül. Idomítsd a kuttyát arra, hogy fusson a ke-
rékpár után, az autó után azonban semmiképp, aztán
menj el mellette motorbiciklin. Kísérleti neurózis-
sal fog reagálni. Szoktass egy népet arra, hogy a
tolerancia jó dolog, az ellenvélemény üldözése pe-
dig rossz, aztán kérdezd meg tőle, üldözni kell-e
azokat, akik el akarják törölni a toleranciát; na-
gyon hasonlóan reagálnak majd ők is. Békés korszak-
okban az efféle paradoxon csupán mulattató rejt-
vény, válságok idején azonban végzetes lehet az
egyén vagy akár a civilizáció számára.

A legtöbb, amit - vagy harmincévi sikertelen
próbálkozás után - a fenti ellentmondás áthidalásá-

ban, s a nyíl két, különvált felének újraegyesítésében sikerült elérnem, az alábbi óvatos megfogalmazás volt, melyet *A vágyakozás kora* című művem egyik alakja mond:

A művészet elmélkedő dolog. És könyörtelen is. Az ember vagy írja meg könyörtelenül, amit igaznak vél, vagy fogja be a száját. Nos, én történetesen úgy hiszem, hogy Európa halálra van ítélve, egy fejezet a történelemben, mely a végéhez közeledik. Ez, hogy úgy mondjam, az én elmélkedésem igazsága. Ha távolról szemlélem a világot, az örökkévalóság jegyében, akkor ez még csak nem is nyugtalanító. Csakhogy én épenséggel a gonosz elleni harc erkölcsi parancsában is hiszek, még ha a harc reménytelen is. És ezen a síkon az én elmélkedési igazságom defetista propagandává s egyben erkölcstelen hatássá válik. Az elmélkedés vagy cselekvés dilemmájából nincs kiút. Voltak idilli korok a történelemben, amikor a kettő együtt járt. Olyan időkben, mint a miénk, összeférhetetlenek. És én nem vagyok elszigetelt, egyedülálló eset. Az európai művészet lassan kihal, mert igazság nélkül nem élhet, az igazsága pedig arzénná lett...

Ha a filozófus pesszimizmusa érvényes magatartásmód, akkor ugyanennyire érvényes a harcok humanistának az a kötelessége, hogy még akkor is reméljen, amikor már nincs remény. A morbid kétségbeesés vádját, mely oly gyakran ér bennünket, szerintem az váltja ki, hogy a lelkünkben összezavarodik két sík, amelynek külön kelte válnia: a végtelen jegyében való személytelen elmélkedés síkja - és a bizonyos erkölcsi parancsok nevében végrehajtott cselekvés síkja. El kell fogadnunk a kettő közti örökös ellentmondást. Ha elismerjük, hogy a defetizmus és a kétségbeesés, még ha logikailag, igazolhatók is, erkölcsileg helytelenek, s hogy a gonosszal szembeni cselekvő fellépés erkölcsileg még akkor is szükséges, ha logikailag képtelenség,

lehet, hogy a humanista dialektika új megköze-
lítés módjához jutunk...

13.

AZ ELSŐ KERESZTES HADJÁRAT

Alighogy belevetettem magam, hamarosan már nyakig benne is voltam a cionista tevékenységben.

A judaizmus nem vonzott. Asszimilált környezetben nőttem fel, mely nem a judaisztikus hagyományban gyökerezett. Az én szellemi táplálékom a magyar, orosz, francia és angol irodalom volt; nem ismertem más zsidó irodalmat, mint az Ótestamentumot, az meg nem is irodalom a szó elfogadott értelmében. Most, cionista mozgalom révén, először kerültem kapcsolatba lengyel és orosz zsidókkal, akik talmudista iskolákban nevelkedtek, jiddis nyelven: ezen a középkori németből és héberből összevegyített konyhanyelven, amelyhez orosz, lengyel, litván vagy lett elemek keveredtek, aszerint, hogy hol beszélték. Ez a behízelt tónusú, éneklő zsargon, amely minden tényszerű állítást érzelmivé alakít, kifejezetten taszított engem. Nem volt sem rögzített nyelvtana, sem szintaxisa, hiányzott belőle minden logikai precizitás. Nem beszélték, hanem énekeltek, gesztusokkal kísérve. Semmi, amit jiddisül mondtak, nem tűnt készpénznek vehető, egyszerű kijelentésnek; különféle utalásokkal és felhangokkal volt tele minden, érzelmek olajozták, s egyfajta logikai homály burkolta. Az első perctől fogva nem kedveltem ezt a nyelvet és a mentalitást, melyet tükrözött, s ez ellenszenvem a mai napig sem szűnt meg.

Eloolvastam néhány jiddisből fordított történetet a gettóbeli életről, s ez még inkább elidegenített. Áporodott levegő csapott meg, szűk utcák és szellőzetlen ágynemű szaga, lelki belterjesség; és nyakatekert észjárás, és mindezt egyfajta túlérlett, önbecsmérlő humor fűszerezte. Szolgalelkűség és szellemi arrogancia, ravaszság és érzelgősség, miszticizmus és sóvárgás keveredett egymással ebben az irodalomban, klausztofóbiás érzést keltve bennem. Legszívesebben betörtem volna az ablakot, hadd áradjon be a friss levegő.

Akkor még nem tudtam, hogy teli a világ gettókkal, amelyekben nem zsidók élnek. Nem tudtam, hogy azok a sajátosságok, amelyek taszítanak, nem faji jellegzetességek, hanem olyan körülmények következményei, amelyek minden hermetikusan zárt közösségekben megtalálhatók. A börtönök és a koncentrációs táborok, a kolostorok, művésztelepek, etnikai kisebbségek, homoszexuális klikkek, tébécé-szanatóriumok, politikai és vallási szekták mind kisebb-nagyobb gettókká fejlődnek. Mindnek kialakul a maga melegházi atmoszférája, sajátos tolvajnyelve; elkülönült, fallal körülvett univerzummá lesznek. Ezekben a zárt közösségekben, különféle kombinációkban, minden egyes úgynevezett zsidó vonás fellelhető. Csakhogy a kelet-európai zsidóságnak már tíz vagy tizenöt nemzedék óta kellett szívnia a gettó fojtó levegőjét. Állítólagos faji és öröklött jellegzetességeik túlnyomó része társadalmi nyomásra jött létre, és társadalmi úton öröklődött tovább. Úgy tűnik, ez a lelki és fizikai sajátosságokra egyaránt érvényes. A cölibátusban élő katolikus papok akik sokszor egész életükben küzdenek a kísértéssel, gyakran olyan benyomást keltenek, mintha külön emberfajhoz tartoznának. A rabok is, akiket hosszú börtönbüntetésre ítélték, mintha egészen pontosan leírható „faji” vonásokat öltenének. Bujkáló, számítóan alattomos, megkeseredett, szolgálai és ugyanakkor pimasz tekintet lopózik a szemükbe; ajkuk elkeskenyedik, orruk vékony és hegyes lesz, orrlikaik kitágulnak, elsárgásodnak, térdük megroggyan, a karjuk mintha aránytalanul meghosszabbodna, és himbálózik, mint a gorilláé. Hasonlóképpen a zsidók is, akik száműzöttek voltak Egyiptomban és Babilonban, aztán mindenütt a földtekén, az idegen, ellenséges környezet hatására kifejlesztettek bizonyos jellegzetes vonásokat:

...Hazátlanná téve a térben, új dimenziókba kénytelenek terjeszkedni, ahogyan a vakban kifejlődik a hallás, a tapintás. A térbeli dimenzió vesztével fejlődött ki a fajtának ez az ága, mint ahogyan más nemzeteknél is kifejlődött volna a Földön a Jupiteren vagy a Marson. Látásukat befelé fordította. Ravasszá tette

őket, és karmokat növesztett rajtuk, hogy megkapaszkodjanak, amikor a szél olyan országon viszi át őket, amely nem az övék. Növelte szellemi arroganciájukat: megfosztva a tértől, úgy vélik magukról, ők az örök idő kiválasztottjai. Növelte felületük védekező-alkalmazkodó képességét, megszilárdította belső magvukat. Az állandó súrlódás simára csiszolta megannyi felületüket: homokká csökkenve csillogniuk kell, ha nem akarják, hogy rájuk tapossanak. Szolgásgában élvén, büszkeségük második természetévé vált a meghunyászkodás. Természetes kiválasztójuk a korbács: kikorbácsolja az életet a gyengéből, belekorbácsolja a becsvágy görcsét az alkalmasba. Ha egyenlő esélyt akartak szerezni az élet bármely területén, már a kezdet kezdetén előnnyel kellett indulniuk. Végletekben való létezésre kárhoztatva, minden tekintetben olyanok, mint a többi nép, csak éppen még olyanabbak... Természetes céltáblái minden elégedetlennek, hisz oly elkészerítően, oly abnormálisan emberiek...*

Azért idéztem ezt a passzust húsz évvel később írt könyvemből, a *Mint éjjeli tolvajból*, mert ha most nem tennék egy ilyen előzetes kirándulást majdani, érettebb lelkiállapotomba, akkor túlon túl durvának és igazságtalannak tűnnék az, amit az előbb mondtam, s akár még az antiszemitizmus paradox vádjának is kitehetne, mint arra már nemegyszer volt példa. Az az igazság, hogy abban az időben, amelyről most beszélek, mit sem tudtam még a társadalmi presszió félelmetes testi-lelki hatásáról, ezért az első találkozás a hagyományokhoz kötődő kelet-európai zsidósággal egyszerűen zavarba ejtett.

De legalább ennyire zavarba ejtőek voltak bizonyos vallási dolgok. Kétezer évvel a Golgota hegyén történtek után hitét gyakorló zsidó embernek még mindig nem volt szabad kimondania a názáreti Jézus nevét; csak úgy emlegethette, hogy „az az ember”

* Borbás Mária fordítása.

vagy ami héberül ugyanez: *oto ha' ish*. A zsidó gyerekeket évszázadokon át a jesivában nevelték, a talmudista iskolában, ahol bibliamagyarázatok magyarázatain alapuló skolasztikus példákkal tömték a fejüket. Ez a fajta skolaszticizmus Európában a reneszánszsal kihalt; a zsidó iskolákban azonban maradt szinte az egyetlen szellemi tudomány. Ugyanakkor a mózesi rítus „értelmezések” bonyolult rendszerévé korcsosult, melyek az eredeti törvények megkerülésére szolgáltak. A talmudista iskolában zsidók sok-sok nemzedéke tanulta meg „nemnek” értelmezni az „igent”, míg e technikából szellemi feltételes reflex lett. Hogy mennyiben volt ez a nem e világi ügyekben végbement szellemi romlás annak a társadalmi presszióknak a következménye, mely a zsidókat a jogrend peremére szorította, és mennyiben hatott vissza a talmudista mentalitás a társadalmi viselkedésmintákra, az mellékes kérdés. A végeredmény mindenestre bűvös kör lett, antiszemitizmust termelő örökmozgó, amely egyhangúan változó ritmusban kapcsolta össze az üldöztetést és a megmenekülést.

Akkoriban azonban a történelmi háttérről éppen csak halványan sejtettem valamit. Csak azt tudtam: taszít a vallási gyakorlatnak az a formája, amely láthatóan abból áll, hogy be kell csapni Istent és a saját lelkiismeretünket. Megtudtam, hogyan járnak el az ortodoxok a zsidó húsvét ünnepén, amikor a törvény előírja, hogy csak kovásztalan kenyeret szabad enni, és a házban nem lehet olyan edény, amely valaha is kovással volt kapcsolatban. - „A te házában” - nyilatkoztak a tudósok -, az annyit tesz, hogy „a birtokodban”. Eszerint nem kell mást tenni, mint az ünnep előestéjén átmenni keresztény szomszédodhoz, és névlegesen üzletet kötni vele: „eladod” neki az edényeidet, megbeszélve, hogy vissza fogod őket „vásárolni” az ünnep után. Nem is kell átvinni az edényeket a szomszédhoz, akár a házában is maradhatnak, hiszen ha egyszer nincsenek már „a birtokodban”, az Úrnak annyi elég... Ugyanígy: tüzet gyújtani sabátkor bűn; de fizetni egy keresztény szolgálónak, hogy el kövesse ezt a bűnt, megengedett ortodox gyakorlat. Úgy tűnt, a zsidó

rituálé jelentős része efféle kukacoskodásból áll, és kibúvó manőverek sorozatává korcsosult. A sivatag vallásából a gettó vallása lett.

A legérthetetlenebb azonban az volt, hogy a hagyományhű zsidók láthatóan a szó szoros értelmében fogják fel a „kiválasztott faj” legendáját. Tiltakoznak a faji megkülönböztetés ellen, és egyazon lélegzettel fennen hirdetik a maguk faji fensőbbiségét, mely Jákob frigyén alapul az Úrral. Én meg, mivel hatéves koromban azt tanultam, hogy Magyarország a bokréta Isten kalapján, mérgeződtem, sőt egyenesen allergiás voltam rá, ha bárki, bármilyen alapon, azt állította, hogy kiválasztott fajhoz tartozik.

Elég az hozzá, hogy minél többet tudtam meg a judaizmusról, annál inkább elkeseredtem - és annál buzgóbb cionista lettem. A Zsidó Állam volt a szememben az egyetlen gyógyír arra a betegségre, amelyet megnevezni vagy leírni nem tudtam, de amely, úgy látszott, szorosan összefügg azzal, hogy a zsidóknak nincs sem országa, sem zászlaja. Ezek híján csak fizetővendégek idegen házakban, s akár túrik, akár verik őket, mindig úgy tartják, nem olyanok, mint más: ebben rejlik a betegség gyökere. Ha majd a Zsidó Állam újjászületik, automatikusan következik a gyógyulás, és minden rendbe jön.

Talán azért is volt ekkora vonzereje rám a „nemzeti otthon” eszméjének, mert én magam gyermekkorom óta szállodákban és panziókban éltem. Lehet, hogy bennem, aki velejemig „gyökértelen kozmopolita” voltam, fiatalkoromtól fogva többnyelvű és többkultúrájú, fizikailag is örökös mozgásban, volt valami tudattalan vágyakozás, hogy gyökeret ereszsek, valami készítés, hogy alkossak és építsek, várost a sivatagban, kertet a mocsárban. Emellett Izrael Állam újjáélesztése valami olyasmi volt, mint hidat verni két évezrednyi történelmen át; a társadalomszervezés csúcsteljesítménye. Köss össze és építs, egyre építs! Cion annak a dalnak volt az újabb változata, amely azt ígérte, hogy „a Föld fog sarkából kidőlni”.

A hivatalos cionizmus azonban eléggé nyomasztó volt az 1920-as években. Főleg pénzkunyerálásból állt: pénz kellett a Zsidó Nemzeti Alapnak, a Zsidó Újjáépítési Alapnak, pénz a Hadassza Kórházra, a Héber Egyetemre, a Becalél Művészeti Iskolára, és pénz kellett, hogy a pénzgyűjtőknek legyen fizetése. A cionizmus a gettóból való menekülésként jött létre, ám a gettó utolérte; mint áporodott ködfelhő, ott gomolygott a levegőben Cionista Kongresszusok s a mozgalom irodái és klubjai fölött. A közönséges tagok legfőbb feladata az volt, hogy a pénzgyűjtő perselyt csörgessék, mint valami állandó jótékonyági kiárusításon. Innen származott a vicc is: „Cionizmus az, amikor egy ember pénzt kér egy másiktól, hogy egy harmadik elmeessen Palesztinába.”

Az alapítók, Herzl és Nordau nagyra törő elképzelését úgy lefaragták, hogy már csak ez a sivár, elbürokratizálódott jótékonykodás maradt belőle. A világ zsidósága nem élt azzal a történelmi lehetőséggel, amit a Balfour-nyilatkozat kínált a számára; az azt követő tíz év alatt kevesebb, mint száz ezer zsidó telepedett le Palesztinában. Még magát a Zsidó Állam gondolatát felcserélték a homályos „Nemzeti Otthon” kifejezésre, amelynek a nemzetközi jogban nincs semmiféle konkrét jelentése. A bevándorlás patakja éppen csak csörgedezett: tíztizenötezer ember utazott oda évente. Csodálatra méltóak voltak az úttörők teljesítményei, akik lecsapolták a mocsarakat, és gyümölcstermővé tették a kőszivatagot, és éppoly bámulatosak kommunális településeik, ahol eltörölték a pénz használatát, és minden, az utolsó ingig és zsebkendőig, közös tulajdonban volt. Csakhogy szilárd gazdasági és politikai háttér nélkül ezek az utópisztikus vállalkozások ugyanúgy kudarcra voltak ítélve, mint a múlt minden hasonló kísérlete.

Egy olyan egyéniség mentett meg a teljes kiábrándulástól, akinek döntő szerepét a zsidó állam létrejöttében mind a mai napig nem ismerték el kellőképpen. Vladimir Jabotinsky volt a neve, és ő lett az első politikai sámán az életemben.

Negyvenes évei derekán járt, amikor megismer-tem. A közepesnél kicsit alacsonyabb férfi volt, a tartása katonáié, a beszéde irodalmaré. Odesszából származott, mint Lev Trockij, akivel voltak rokonvonásai, és a sorsuk is mutatott bizonyos párhuzamokat. Nagy feje volt, szláv arcvonásokkal, és volt valami különös, tizennyolcadik századi udvariasság a modorában. Személyes varázsa, mely híveit és ellenfeleit egyaránt rabul ejtette, részben a hangjában rejlett: amilyen nyelven csak megszólalt - és nyolcat beszélt tökéletesen -, az mind úgy hangzott, mint az olasz.

Jabotinsky - „Altalma” írói álnéven - már húszegynéhány évesen hírnévre tett szert Oroszországban. Remek publicistaként és előadóként harcot folytatott a társadalmi forradalom híveinek érzélgős parasztkultusza ellen, és nyugati mintájú, polgárosult liberalizmust hirdetett. Gyűlölte a korai orosz forradalmárok messianisztikus terrorizmusát, amellyel a nagy tizenkilencedik századi liberálisok és humanisták példáját szegezte szembe. A nagyvárosias Odessa nemzetközi, felvilágosult légkörében nőtt fel, és idegen volt tőle a zsidó hagyomány. Amikor Herzl bevonta őt a cionista mozgalomba, itt is ugyanazt az álláspontot foglalta el, mint Oroszország problémáival kapcsolatban. Megvetette a mozgalmat átható homályos miszticizmus és félszeg érzélgősséget; utálta vezetőségének talmudisztikus logikáját és köntörfalazó taktikáját. A cionista kongresszusokon olyan hangot ütött volt, amely egyenes volt, világos, európai és a legkevésbé sem „zsidós”, már ahogyan azt a hagyomány hoz kötődő, zsargonon nevelkedett vezetők értették. Az akkori cionisták legnagyobb része úgy képzelte el a Nemzeti Otthont, mint valami megszépített gettót, a gettó korlátai nélkül, de annak atmoszférájával, sőt építészetével, melyet az első telepések buzgón le is másoltak. Jabotinsky és követői számára a cionizmus teljes szakítást jelentett a múlttal; nyugatosítást jelentett, brit mintájú parlamentarizmussal, francia mintájú, világi oktatási rendszerrel, nemzeti hadsereggel, s az eretnekséget megkoronázandó, az ősi héber ábécé latinizációjával. Mindez

óhatatatlanul azzal a következménnyel járt, hogy megbélyegezték, mint eretneket, antiszemitát, militaristát és később - természetesen - mint fasisztát.

Az első világháború alatt Jabotinsky türelmes, állhatatos igyekezete rávette a brit kormányt, hogy járuljon hozzá egy „Júdeai Ezred” felállításához, amely az első zsidó harci erő volt az újkorban. Az ezred Allenby tábornok alatt harcolt a palesztinai hadjáratban; maga Jabotinsky századosi rangban szolgált benne. 1920-ban, az első arab lázadások idején illegális zsidó védelmi szervezetet hozott létre, amely harcolt Jaffában és a jeruzsálemi Óvárosban. E zavargások során estek azok az atrocitások, amelyek olvastán olyannyira felháborodtam. Mind a lázadás arab felbujtóját, mind pedig Jabotinskyt, mint a zsidó védelmi erő szervezőjét, tizenöt évi kényszermunkára ítélte a brit hadbíró-ság. Néhány hónap után azonban Jabotinsky amnesztiában részesült; amikor kiszabadult az akkói börtönerődből, nemzeti hősként ünnepelték. 1922-ben beválasztották a Cionista Végrehajtó Bizottságba, a szünetben lévő zsidó állam árnyékkormányába, de hamarosan politikai okokból lemondott, megint amiatt, hogy a „Zsidó Államot” a homályos „Nemzeti Otthon” kifejezéssel váltották fel. Próféta elörelátása egy olyan kérdésben, amelyről akkor azt hitték, merő szórágás, húsz évvel később igazolódott be, amikor a brit kormány azzal az ürüggyel tiltotta meg a zsidók további bevándorlását Palesztinába, hogy a „Nemzeti Otthon” már létrejött, és teljes.

Jabotinsky 1924-ben megalapította a saját mozgalmát, a „Cionista Aktivisták” szervezetét, amelynek nevét később „Cionista Revizionisták”-ká változtatták. Még később ez a szervezet lett a Stern és az Irgun terrorista csoportok bölcsője, amelyeknek döntő része volt a független Izraelért folytatott harcban. Jabotinsky nem érte meg a végső győzelmet, sem azt, amikor róla nevezték el Tel-Aviv egyik legforgalmasabb útját. Amikor pedig 1924-ben előadó körútja során Bécsbe látogatott, ezeket az eseményeket még a jövő fátyla borította.

„Jabo” érkezését - a barátai becézték így - egyik alvezére, Dr. Wolfgang von Weisl jövetele előzte meg. Weisl korábban az osztrák hadsereg tisztje volt (és később többek között az izraeli tüzérség parancsnoka a Negevben). Szeretetre méltó, merész, kalandor természetű ember volt, az egyik legjobb barátom lett, és sokszor fog még szerepelni e lapokon. 1924-ben, amikor megismerkedtünk, von Weisl a Neue Freie Presse (Bécs *Timesa*) közéleti tudósítója volt, és az „Unitas” öregfiúja.

Jabo és csoportja felismerte, hogy a cionista pártgépezet fizetett bürokraták kezébe került, akik csak saját érdekeiket védték. Ezért elhatározták, hogy a *Burschenschaftok*ra összpontosítanak, mint egy olyan fiatalos energia tartalékaira, melyet nem elégítenek ki a rákényszerített sivár pénzgyűjtési feladatok. Von Weisl huszárrohammal vette be az „Unitast”. Három vita-összejövetel elég volt hozzá, hogy mind egy szálíg feltétel nélkül az Aktivista ellenzék zászlaja alá álljunk. Jabotinskyt a Korps tiszteletbeli *Bursch*ssá választotta - ebben a ki-tüntetésben eddig csak Herzl és Nordau részesült - , és rendeltünk hozzá egy aranyjelvényt. Ezzel az aranyjelvényvel egy bársonydobozban utaztam én 1924. május elsején a lundenburgi határállomásra, jókedvűen és harmadosztályon, együtt Puttlal, a falstaffi „öregfiúval”, a nagynémetek rémével (neki ma bridzsklubja van Tel-Avivban, továbbá egy kefe-gyára).

A határállomás zsúfolt peronján fényképről ismertük fel Jabotinskyt, amint egy olasz nyelvű Dante-kötettel* a hóna alatt kilépett az osztrák vámőr-ségről. Rám várt az a rémisztő feladat, hogy hozzá-lépjek, üdvözöljem őt Ausztriában, s a vámtisztek és utasok elkerekült szeme előtt a kabáthajtókájára tűzzem az aranyjelvényt. Puttl és én, mindketten kék-fehér-arany szalagunkkal a keblünkön, úgy áll-tunk ott, mit Dávid és Góliát. Megkönnyebbülésre

* Jabotinsky sok más klasszikus művel egyetemben Dante Isteni színjátékának részleteit is lefordította modern héber nyelvre.

Jabo maga is inkább Dávid-termetű volt. Elegáns könnyedséggel fogadta az egészszet, és néhány udvarias szóval megköszönte a megtiszteltetést. Csak akkor lett elege, amikor Puttl megkísérelte, hogy mellére keresztbe egy szalagot aggasson. Ehelyett zsebre vágta, mondván, hogy nem szeretné megijeszteni a pincért az étkezőkocsiban, ahová mindjárt meg is hívott bennünket. Később elmondta nekem, hogy ritkán érezte magát ilyen kínosan életében. Úgy látszott, egy kicsit mulat rajtam, de azonnal megkedvelt, s még mielőtt rövid bécsi tartózkodása véget ért volna, megkért, legyenek a titkára és előadótársa körútja következő szakaszán, Csehszlovákiában. Ezzel aztán istenigazából elindultam a cionista hadi ösvényen.

Jabotinsky beszéde a Kursaalban, a legnagyobb bécsi hangversenyteremben, emlékezetes esemény volt. Sok politikai előadót hallottam azóta, de egyet sem, aki minden olcsó szónoki fogás nélkül három álló órán át úgy el tudta volna varázsolni hallgatóságát, mint Jabotinsky. Egyetlen közhely nem volt a beszédében, melyet a Burgtheater hagyományaihoz méltó néemtséggel adott elő; ereje mondanivalója áttetsző világosságában logikai szépségében rejlett. Egyik csodálója - vagy Lord Wedgwood vagy Anatole de Monzie - a kor legjobb szónokának nevezte, s az egyetlennek Lloyd George mellett, aki egyformán kiemelkedő, mint szónok, publicista és politikus.

Jabo távozása után néhányan létrehoztuk az „Aktivista Liga” ausztriai szervezetét, a Cionista Revizionista Világszervezet elődjét. Az alapítók, amennyire emlékszem, a következők voltak: Dr. Norbert Hoffmann, egy zsidó irodalmi folyóirat szerkesztője, Dr. Paul Diamant ügyvéd és genealógus, ma gazdálkodó Jeruzsálem közelében, Dr. Benjamin Akzin, jelenleg a nemzetközi jog professzora a Héber Egyetemen és jómagam. Kezdetből fogva élesen szemben álltunk a cionista vezetéssel.

Programunk fő pontjai az alábbiak voltak:

Hogy a cionizmus célja megalapítani a Zsidó Államot a Jordán folyó mindkét partján.

Hogy a Zsidó Állam előfeltétele zsidó többség létrehozása Palesztinában.

Hogy ezt a többséget nemzetközi kölcsönrel elősegített tömeges bevándorlással kell elérni nemzetközi koldulás helyett.

Hogy költséges és törpe utópisztikus kísérletek helyett a cionista szervezetnek arra kell összpontosítania erőfeszítéseit, hogy a zsidó gyáriparosok és a zsidó középosztály tőkét vonzza magához.

Hogy a palesztinai ipar fejlődésének elősegítésére védővámot kell bevezetni.

Hogy az önvédelem érdekében törvényesíteni kell egy brit parancsnokság alatt álló zsidó milíciát, s így véget vetni annak a megalázó helyzetnek, hogy a zsidóknak a saját országukban a brit katonák és adófizetők védelmére kell hagyatkozniuk.

Hogy a Gyarmatügyi Hivatal és a palesztinai helyi közigazgatás ellenségességét megszüntetendő, tömeges petíciót kell szervezni, amelyben a világ zsidósága a brit nép és kormány elé tárja a tényeket és elképzeléseit.

Hogy miután a Zsidó Állam létrejött, azt hetedik domíniumként fel kell venni a Brit Nemzetközösségbe.*

Programunk - azaz Jabotinsky programja - legtöbb pontját később a hivatalos cionizmus is magáévá tette, és ezek végül valósággá váltak. Jabotinsky tragédiája a szokásos, klasszikus tragédia volt: megelőzte a korát néhány évvel. Alapvető vérmérsékletbeli különbség volt közte és a cionista vezetés között, amelyet Dr. Weizman testesített meg. A vezetőség minden módon igyekezett tagadni, hogy a cionizmus célja egy zsidó állam létrehozása

* Ez az utolsó pont csak 1927-ben került be a revizionista programba, nem hivatalosan azonban már korábban megvitatták és elfogadták.

volna; még a kifejezés is tiltva volt a hivatalos cionista frazeológiában. A színpalak mögött azonban az avatottak nem győzték idézni Weizman híres magánmegjegyzését: „Mindig erre gondolni, sosem beszélni róla.” Más szóval a hivatalos cionista diplomácia a hagyományos megközelítéshez folyamodott „a hátsó ajtón át”, Jabotinsky viszont a bejárati kapun akar) dörömbölni. Ám ha nincs a hivatalos vezetés óvatossága és machiavellizmusa egyfelől, az ellenzék és utódaik, a terroristák merészsége másfelől, a mozgalom vagy lassan sorvadtt volna el vagy valami Don Quijote-i gesztussal semmisül meg.

Ez azonban utólagos bölcsesség. 1924-ben, amikor én a cionista politika résztvevője lettem, minden egyszerűnek és világosnak látszott: nekünk, az ellenzéknek igazunk van, a többiek tévednek. Ez a meggyőződés olyannyira mély és erős volt, hogy még ma is örökösen erőt kell vegyek magamon, hogy amennyire lehet, e feljegyzések mentesek legyenek az elfogultságtól.*

Még egy apró epizódot le kell írjak a kuriózum kedvéért. Egy nap 1925-ben, amikor éppen ágyban feküdtem betegen, Dr. Hahn és Dr. Diamant jöttek hozzám látogatóba. A zsidó ifjúsági szervezetről beszélgettünk, amelynek a megalapítását Jabotinsky tervezte, és amely a cserkészlet egyfajta cionista változata lett volna. Hahn, aki ügyesen tervezett, és Diamant, aki viszont mindent tudott a zsidó heraldikáról, ott, az ágyamon ülve, közösen felvázoltak egy egyenruhát. A tervet elküldtük Jabónak, és némi módosítással végül is ez lett a Betar uniformisa, a revizionista ifjúsági szervezeté, amely a palesztinai terroristák tartalékként és kiképzőtestületeként szolgált.

A Cionista Kongresszus első bécsi választásakor a pártunk pontosan hetvenkét szavazatot kapott. A szavazók közül hetvenet személy szerint ismertünk,

* Az egész probléma részletesebb elemzését lásd: *Promise and Fulfilment* (Ígéret és beteljesülés), 1949.

ám hogy ki volt a maradék kettő, az a mai napig titok.

14.

KOESTLERÉK TÖNKREMENNEK

Minél mélyebbre merültem a cionista politikába, annál kevesebbet törődtem a tanulmányaimmal. Harmadik szemeszterem után már alig jártam az előadásokra. Ha eljött a vizsgaidőszak, egy-két hétre bezárkoztam, egész éjjel tanultam, és valahogy sikerült átmennem. De minél többet tanultam a gőzkazánokról és kompresszorokról, a magasfeszültségű transzmisszióról és az elektromos generátorokról, az acélfeldolgozásról és az ellenálláspróbákról, annál jobban untam őket. Korábbi szenvedélyemet a műszaki tervezés iránt felváltotta a társadalmi tervezés szenvedélye, az alkalmazott tudománynak pedig nyilvánvalóan alig akadt köze a világegyetem titkaihoz.

Estéimet politikai összejöveteleken és - ezekhez kapcsolódóan - a *Burschenschaft* roppant élvezetes tevékenységeivel töltöttem, nappal viszont, amikor a Műegyetem előadásain kellett volna ülnöm, titkos életet éltem az egyetemi könyvtár egy sarkában, ahol olyan dolgokról olvastam, amelyeknek sem tanulmányaimhoz, sem politikai tevékenységemhez nem volt semmi köze. Freudot már korábban felfedeztem, s miután átolvastam az analitikai irodalom jelentős részét, a szakadár iskolákhoz, Adlerhez, Stekelhez, Junghoz fordultam, onnan a pszichiátriához, a kísérleti pszichológiához és a művészetpszichológiához. Ugyanakkor az elméleti fizika forradalmi fejlődésével is igyekeztem lépést tartani, ami megint csak nem volt semmiféle összefüggésben a műegyetemi tananyaggal. Tizenéves korom vége felé tehát jellemem és vágyaim kettőssége, a hasadás egészen hangsúlyossá vált: az aktív fél elszánt volt, fanatikus és türelmetlen minden eltérő véleménnyel szemben, míg a másik az „óceánérzés” partjain élt valahol, és türelmes alázattal, szemenként vizsgálta át a homokot.

Ebben az időszakban kezdődött egy másik nehézség, ami végigkísérte egész életemet: a nyelvek harca a fejemben.

Tizennégy éves koromig németül beszéltem otthon, és magyarul az iskolában. Az iskola és az etnikai környezet volt az erősebbik hatás: magyarul gondolkodtam, és első irodalmi próbálkozásaim is magyarul íródtak.

Tizennégy éves koromban Bécsbe költöztünk, és engem osztrák iskolába küldtek. Ám még jó ideig továbbra is magyarul gondolkodtam és írtam. Nyomtatásban a nevemet először egy folyóiratban láttam, ahová elküldtem kedvenc magyar költőm, Ady Endre néhány versének német fordítását.

Aztán lassanként a német lett az úr. A serdülőkor szerelmes verseit és az elmaradhatatlan rímes elbeszélő költeményt németül követtem el, de közben még időnként írtam elbeszéléseket magyarul. Az átmenet csak huszonegy éves koromban fejeződött be, amikor német lapok tudósítója lettem. Onnantól kezdve harmincöt éves koromig németül írtam és gondolkodtam.

1940-ben másodszor is nyelvet kellett váltanom, németről angolra, mégpedig hirtelen és átmenet nélkül. A *Sötétség délben* volt az utolsó könyv, amit még németül írtam. Minden további könyvem angolul íródott. Ma ébren angolul gondolkodom és beszélek, álmodni magyarul, németül, vagy franciául álmodom. Mivel rendszeresen, mondhatni krónikusan beszélek álmomban, a feleségem gyakran többnyelvű halandzsára ébred.

*

Tizenhét vagy tizenkilenc éves lehettem, amikor az apám tönkrement. Nem is tudta többé összeszedni magát, így alighogy elmentem hazulról, én lettem a szüleim egyetlen anyagi támasza.

Apámnak még a tönkrejutása is nagystílű volt, mint minden, amit életében tett. Miután Bécsbe költöztünk, egy frissen alakult importvállalat elnöke lett. Hivatali autója volt, ami az 1919-ben Bécsben fényűzésszámba ment, és lakosztályunk a Grand Hotelben, ami az előkelőség csúcsát jelentette. Mindez persze túl szép volt ahhoz, hogy így maradjon.

Egy vagy két év múlva apám megvált a cégtől, hogy újra önállósítsa magát, és a Grand Hotel-beli lakosztályt előbb bútorozott lakásra cseréltük az Arisztokratikus Belvedere negyedben, aztán panziószobák következtek a tisztességben megkopott Alsegrund kerületben.

Úgy 1922 körül apám társult egy jó nevű, régi bécsi textilimportőrrel, W. úrral. Hűen eszményképéhez, az „amerikai üzleti stílushoz” - ahogy azt ő elképzelte - apám nem készítettett írásos szerződést, és az egész vállalkozás a kölcsönös bizalmon alapult. Igen ám, de ezek a nagy ausztriai infláció évei voltak amikor a puszta életben maradásért lopni, csalni, hazudni kellett, amikor tisztos családanyák prostituálták magukat, hogy fenntartsák a család jövedelmét, és patinás üzleti vállalkozásokon is úrrá lett a valutaspekuláció láza. Ebből a boszorkányszombatból, mely egyszer s mindenkorra tönkretette a közép-európai középosztály testét-lelkét, innen szállt a magasba a különféle totalitárius eszmék mérgező füstje; ez volt a civilizált lét végjátékának kezdete a Duna mentén és a Rajná-tól keletre. Nem csoda hát, hogy a jó nevű W. úr is, sok nemzedéknyi tisztos kereskedőember leszár-mazottja, seprűnyélre ült, és kifosztotta az én gyanútlan apámat.

A módszer, amelyet alkalmazott, hihetetlenül egyszerű volt. A cég pénzügyi tranzakcióit egy-két nappal vagy héttel korábbi, vagy későbbi időpontra könyvelték, mint ahogyan a valóságban lezajlottak. Tekintettel arra, hogy a valutaárfolyamok az infláció miatt roppant gyorsan változtak, ez a manipuláció elég, volt ahhoz, hogy a csinos hasznót a könyvekben katasztrofális veszteségnek tüntessék fel. A könyvelést W. úr cégének egyik idős, megbízható könyvelője végezte, apám pedig sosem vette a fáradságot, hogy ellenőrizze. Ha szüksége volt rá, pénzt vett ki, s a többi köztiszteletben álló üzlettársára hagyta. Tette ezt addig, míg egy szép napon W. úr közölte, hogy nincs több felvehető pénz - a veszteségek mindent elnyeltek. Bizonyítékul ott voltak a könyvek.

Apám kétségbeesetten jött haza; teljesen összeomlott. Akárcsak azon a napon, amikor kitört az első világháború, hoztam neki a vizet a szódabikarbónával, míg ő a díványon feküdt, és gyomorgörcs kínoztta. Még azon az estén, egy jó óra múlva megszólalt a telefon. Az idős G., a cég könyvelője akart személyesen beszélni az apámmal.

Vacsora után megjelent. Aszott kis emberke volt, keménykalapban, csíkos nadrágban, zsakettkabátban. Az öreg G. vagy negyven éve dolgozott W. úr cégénél, már a jelenlegi W. apja, sőt nagyapját is szolgálta. Kedves, a hatvanas évei végét taposó öregember volt, az egykori császári Ausztria valószínű jelképe. Kérte, hogy négyszemközt beszélhesen az apámmal. Egy óra múlva távozott, hamuszürke arccal, még öregebben. Lelkiismerete parancsára el kellett mondania apámnak, hogy W. közvetlen utasítására mintegy két éve módszeresen hamisítja a könyvelési dátumokat. Mi több, írott beismerő vallomást hozott - kézzel írta, formás, szép betűkkel -, amelyben minden lényeges tény benne volt, és az apámnak adta.

Ez természetesen egyet jelentett a börtönnel, a szégyennel szegény öreg G. számára, vagyis maga volt a vég. Az, hogy ilyen vallomást tett, nemcsak az ő tisztességét dicsérte, hanem a tizenkilencedik századét, ahová való volt; de ugyanakkor elismerése is volt apám szeretetre méltó jellemének, lefegyverző ártatlanságának.

Apám ügyvédhez fordult, és W. urat sikkasztás vádjával letartóztatták. Az öreg G. valamilyen paragrafus alapján szabadlábban maradt. W. úr, míg börtönben ült, felajánlotta, hogy egymilliárd osztrák schillinget fizet apámnak, ha visszavonja a vádat. Ez elég tisztességes summa volt még az inflációs időkben is, mintegy a fele annak, amit W. úr a könyvelő vallomása szerint elsikkasztott. Apám ügyvédje azonban ellenezte a megegyezést, ezért apám elutasította azt. Néhány nappal később W. urat óvadék ellenében szabadlábba helyezték, további néhány nap múlva pedig az ügyet áttették a büntetőjogi bíróságról a kereskedelmi peres ügyek bíróságára. Az

ügyvéd megesküdt, hogy ez csak megvesztegetéssel történhetett így; az infláció idején a köztisztviselőket, akiknek a fizetéséből egy fél kiló vajra, ha tellett, éppoly könnyű volt megvásárolni, mint feleségeiket és leányaikat a Kärtnerstrasse bárjában.

A per évekig húzódott. Az előzetes meghallgatás előtt huszonnégy órával az öreg G.-t holtan találták nyomorúságos albérleti szobájában. A boncolás olyan agyi elváltozást állapított meg, amely eddig nem jelentkezett, és egyetlen rohammal megölte. W. úr ügyvédei arra hivatkoztak, hogy G. bosszúból tett hamis vallomást. Egy szerencsétlen halott kisember szava állt szemben W. úr cégének hatalmával, erejével, jó kapcsolataival. Persze ott voltak még a W.-cég iratai, csakhogy azokat időközben összekeverték és átrendezték. A vizsgálat még vagy egy évig húzódott. Az egésznek az lett a vége, hogy apám semmit sem tudott bizonyítani, és elvesztette a pert. A pereskedés költségei felemésztették csekély maradék tőkéjét is; apámnak vége volt.

Ez a kis történet tehát annak a korszaknak az anyagi háttere, amelyről beszéltem. Tönkretette apám azelőtt kicsattanó egészségét és idegeit is. Nem tudta többé kiheverni az emésztő bánatot, amely az elszenvedett igazságtalanág miatt kínozta, a katasztrófa miatt, amelyben hátborzongató módon fonódott egybe Isten csapása és emberi gonoszság. Úgy sajnáltam, hogy szinte fájt, és ugyanakkor nőtt bennem a felelősségérzet. Az én drága taníttatásom maradt az egyetlen befektetése, amelyből még hasznot várhatott a jövőben. Egy év múlva megkapom a diplomát, aztán megpróbálok műszaki rajzolóként elhelyezkedni valamilyen gyárban. Az elszegényedett, csonka Ausztriában, amely inflációból csúszott váltságba, onnan pedig a végromlásba, nehéz volt mérnöki állást találni, s a kezdő mérnököket nevetségesen fizették. Mégsem volt más lehetőség. Tíz év múlva valószínűleg főmérnök leszek, húsz-harminc év múlva pedig alelnök vagy valami hasonló. És közben a nyilvánzó kettétörve vagy épen, tovább folytatja útját a kéklő végtelenben.

15.

AZ ESZTELENSÉG ÁLDÁSAI

1925 késő őszén apámnak sikerült annyi pénzt összekaparnia, hogy Londonba utazhasson, és újra felvegye a kapcsolatot az angol gyárosokkal. Bár kifelé továbbra is megőrizte a kirobbanó optimizmus látszatát, és másról sem beszélt, mint „kolosszális” és „lenyűgöző” tervekről, melyek megvalósulása a küszöbön áll, önbizalma már elveszett, ezért támaszul magával vitte az anyámat is. Magamra maradtam a panzióban, ahol a legutóbbi három évben laktunk.

*

Egy októberi éjszakán későn keveredtem haza egy hosszas vita után, amelyet a szabad akaratról és a determinizmusról folytattunk egy Orohov nevű orosz diákkal. Orohov szocialista volt, és olyannyira megtestesült Dosztojevskij-figura, hogy hasonlóval soha nem is találkoztam: mintha egyenest az Ördögökből lépett volna elő. Csúnya volt, melegszívű, gyötrődő és őszinte. Egy évvel később öngyilkos lett, mert nem bírta tovább elviselni a roppant szegénység kínjait: éjjel a fagyos Dunába ugrott egy hídról.

Akkori vitánk során, Orohov csupasz szobájában, ő makacsul védte a determinista álláspontot, míg én azt hajtogattam, hogy bizonyos korlátok között az embernek igenis van döntési szabadsága, és végső soron ura sorsának. Nem ittunk alkoholt, csak gyöngge teát literszám, mégis megrészegülten, mámoros fejjel jöttem el. Zuhogott az eső, s nekem nem lévén kalapom, sem esernyőm, egyenesen ujjongtam afölött, hogy csuromvizesre ázom, az eső befolyik a gallérom alá, és jeges patakocska csordogál lefelé a gerincem mentén. Az utcán egy árva lélek sem járt; a rengeteg tea, amit megittunk, arra kényszerített, hogy megálljak egy lámpaoszlop mellett, s ez a kis egyéni hozzájárulás a nagy zuhataghoz valahogy szimbolikusan és jelentőségteljesnek tűnt. Hazaértem, egyfajta mániákus izgalmi állapotban

gyufát gyűjtöttem, és lassan elégettem az egyetemi indexemet. Ausztriában ez az igazolvány a diák szent útlevele volt: belejegyezték a letett vizsgákat, az elvégzett kurzusokat és minden olyan tény a tanulmányaival kapcsolatban, aminek jelentősége volt. Pótolni igen nehéz volt, ha nem éppen lehetetlen, mivel a túlzásúfolt Műegyetemen csak a vizsgaeredményekről vezettek nyilvántartást, az előadások látogatásáról nem, pedig az egyes esetekben kötelező volt. Indexem elégetése a szó szoros értelmében hidégetés volt; azonnal véget vetett minden reménynek, hogy valaha tisztos polgár leszek, a mérnöki kar tagja.

Nem előre megfontolt szándékkal tettem. A gondolat tudattalanul bizonyára már régóta ott érett bennem valahol. Tudatos eszemmel azonban soha még csak gondolni sem mertem volna rá. A hetedik, azaz az utolsó előtti szemeszterben abbahagyni a tanulmányaimat, s ezzel lemondani egy nehéz, de biztos szakmáról akkor, amikor éppen volt szüleim minden reménye: ez valóban az esztelenség és felelőtlenség csúcsa volt.

A hirtelen döntés indítékait nehéz megmagyarázni. Sokkal könnyebb lenne a történetet elmesélnem, ha azt mondhatnám, „ellenállhatatlan vágy hajtott, hogy művész legyek”. Akkor azonban még nem is gondoltam rá, hogy író legyek. Serdülőkori irományaim - néhány költemény és elbeszélés - gyalázatosan rosszak voltak, és én tudtam ezt. A cionista politizálást komolyan vettem, de meg sem fordult a fejemben, hogy azonnal Palesztinába menjek. A cionizmus elsősorban politikai feladatot jelentett: megszervezni az európai és amerikai zsidóságot. Tehát ez sem volt magyarázat.

Látszólag örült cselekedetem igazi oka az volt, hogy magába az esztelenségbe szerettem bele hirtelen. Az Orohovval való vita olyan állapotot idézett elő, amelyet csak úgy tudok leírni, mint heveny „óceánérzési” rohamot, ebben az állapotban pedig minden érték a visszájára fordul. Magának az élménynek nincs verbális tartalma; tagolatlan, fénylő mámor csupán, de néha elég ereje van hozzá, hogy

kristálytisztává tegye az elme amorf, felszín alatti folyamatait. Hirtelen magától értetődő igazsággént jelent meg előttem, hogy a ráció abszurd. Már Kant bebizonyította, hogy a rációnak le kell mondania azokról a kérdésekről, amelyek igazán fontosak, mint az örökkévalóság vagy a végtelen. Einstein megadta a kegyelemdőfést a józan észnek. Freud egy másik szférában végezte be a folyamatot. Az infláció, az ezerkoronás kenyérárak, a gazdasági mércéket tették teljesen abszurdá. Az öreg G. szomorú vége világosan megmutatta, hová vezet a hétköznapi józanság és tisztesség. Az élet káosz, s a káosz kellős közepén ésszerű pályát kezdeni örültség. Lehet, hogy ez kissé ingatag szellemi konstrukciónak hangzik, de akkor én rendkívüli erővel éreztem át - olyannyira, hogy úgy láttam, mindazok, akik a ráció parancsai szerint rendezik el életüket, nem érdekelnek mást, mint megvetést és szánalmat.

Nem volt semmiféle tervem azon kívül, hogy „a saját életemet akarom élni”. Ehhez pedig „le kellett szállnom a sínről”. Ezt a metaforikus sánt én egészen tisztán láttam lelki szemeim előtt, mint korhadó talpfákon nyugvó acélsinpárt, mely a végtelenbe fut. Az ember születésekor rákerül egy bizonyos sínre, úgy ahogy a vonatot az útirányának megfelelő sínpárról indítják, a menetrend szerint. Ha pedig egyszer rajta vagy a sínen, többé nincs szabad akaratod. Az életedet - ahogy Orohov mondta - külső erők határozzák meg: acélsínek, állomások, váltók, szemaforok. Ha elfogadod ezt a helyzetet, a sínen járás szokássá válik, amelytől nem szabadulhatsz többé. A lényeg az, hogy le kell ugrani a sínről, mielőtt még a szokás kialakulna, mielőtt a zörgő, csattogó börtön rád zárul. Metaforát váltva: a ráció és a szokás kényszerzubbonyba préseli az embert, amely alatt az élő test elrohad.

Roppant ékesszólóan fejtegettem a barátaim előtt ezeket az érveket - méghozzá egyre bőbeszédűbben, ugyanis mihelyt szünni kezdett a pillanatnyi megvilágosodás, nagyon megrémültem attól, amit tettem. A válaszuk egyhangú volt: „Neked egyszerűen elegend van abból, hogy mérnöknek kell lenned. Le-

het, hogy valóban nem ez az igazi hivatásod, de az ég szerelmére, bírd még ki a hátralévő hat hónapot, fejezd be az egyetemet, aztán tégy amit akarsz. Így legalább lesz egy diplomád, amire, minden kötél szakad, még mindig támaszkodhatsz. Bármilyen is a terved a jövőre, csak egy elmeháborodott tehet olyat, hogy az utolsó pillanatban eldob magától egy biztos szakmát." „De én éppen úgy akarok viselkedni, mint egy elmeháborodott” - ismételtettem makacsul.

Az indexem elégetését követő éjjel volt egy roppant eleven álmodcán*. Ő fogta a kezem. Egy vaskereskedés mellett mentünk el, mire én kiteptem magam a nevelőnő kezéből, berohantam a boltba, és vettem egy ást...

Az álom eléggé átlátszó módon utalt vissza egyik kedvenc gyermekkori ábrándomra. Mielőtt iskolába kerültem volna, a nagy magányosság korszakában, ötödik évem körül, gyakran álmodoztam arról, hogy elszököm hazulról, veszek magamnak egy ást, és úgy keresem meg a kenyerem, mint azok az emberek, akiket oly sokszor láttam, amint fákat ásnak ki, vagy villamossíneket fektetnek az utcán. Mit sem izgatott, hogy nincs pénzem az ásóvásárlásra, legalábbis nem jobban, mint az a másik apróság, hogy hogyan fogok ötévesen kubikosnak szegődni.

Az ásó-ábránd, meg az álom, amely felidézte, valami mélyen fekvő menekülési sémára, szokásra látszik utalni, egyfajta készletelésre, hogy megszökjek, és felégessem a hidakat. Ez lángolt fel nyíltan az Orohóval folytatott vita éjjelén - és később is, néhány döntő pillanatban. Ez a „hidégetési szokás”, a maga rejtett morbid üzeneteivel és váratlan áldásaival, fokozatosan bontakozik majd ki az olvasó előtt, epizódok során át, amelyek mind arról szólnak, hogyan rúgtam fel jó állásokat és szakítottam meg személyes kapcsolatokat, egyiket a másik után, és hogyan téptem ki frissen eresztett gyöke-

* Sajnos itt feltehetően egy, vagy több teljes sor hiányzik a nyomtatott szövegből - erre utal az egymásba csúszott álmo(m/t) és utcán szó. (A dig.)

reimet számos országban, ahol éppen hogy megpróbáltam letelepedni.

*

Az a négy hónap, amely az említett éjszaka és Palesztinába való indulásom közt eltelt, egyetlen zavaros rémálom. A döntő, hogy abbahagyom a tanulmányaimat, a „tragikus sík” ritka levegőjű atmoszférájában született, ahol nem számít más, csak olyan végső kérdések, mint a szabad akarat meg a determinizmus, gyakorlati megfontolások fel sem mérülnek. Csakhogy a nap huszonnégy órájának döntő része a mindennapi dolgok „triviális síkján” zajuk, ahol a nagy szavaknak nincs kézzelfogható értékük, és az emberek vállvonogatva rázzák le őket magukról, mint a túlfeszített idegállapot kifejezéseit.

Az átmeneti hónapok alatt a büntudat és a lelki furdalás purgatóriumában éltem. A szüleim Angliában rekedtek. Gyanítottam, hogy nincs pénzük a visszaútra. A Pension Glaserben több hónapi bérrel tartoztam, de apámnak valahogy sikerült időnként egy-két fontot küldenie a tulajdonosnak, s mivel zálogként elraktározták néhány bútorunkat és bőröndünket, lakásomat és ellátásomat nem fenyegette veszély. Ettől csak súlyosbodott a büntudatom, mert el tudtam képzelni, micsoda kínszenvedéssel kaparja össze balszerencse sújtotta apám azt a néhány fontot miközben én itt vesztegetem az időt az egyetemi könyvtárban, és írom a hazug leveleket, ébren tartva szüleim hitét, hogy egy-két hónap múlva végzek, fizetést kapok, és gondoskodom majd a megélhetésünkről.

Olyan nyomással nehezedett rám a büntudat, hogy reggelenként képtelen voltam felkelni, délután ket-tő-háromig is szundikáltam, vagy ábrándoztam, sőt voltak napok, amikor egyáltalán fel sem keltem. Ettől a rémes interregnumtól eltekintve egész életemben kínosan ragaszkodtam hozzá, hogy reggel fél nyolckor felkelek, és futok a hideg zuhany alá, vagy hideg fürdőt veszek. Ha kivételesen tovább alszom, bűnösnek érzem magam, mint egy kisdiák. Délutánig fetrengeni a gyűrt ágyban tehát a züllöttség

mélypontját jelentette a számomra - mégsem tudtam felkelni. Nyilvánvalóan a félelem volt az erő, amely e mindennapi küzdelemben olyannyira megbénított. Ameddig az ágy méhében maradok, az megvéd az olyan presszióktól, amelyek vissza akarnak kényszeríteni a gőzkazánokhoz meg az áramfejlesztőkhöz, vissza a józan észhez és valami kisvárosi gyár műszakirajzoló-irodájába. A meleg ágy ugyanakkor biztonságot nyújtott az irracionálisabb félelmekkel szemben is - azzal a homályos, de rémisztő büntetéssel szemben, amire számítottam, s amelyet régi ellenségem, az Ősrém készített elő a számomra. Amikor végre sikerült felkelnem, azonnal a ruhámba bújtam, kikerülve a hideg zuhanyt, s vele azt, hogy az ellenséges valóság hirtelen áttörje az álmatag ködöt, amely még mindig beburkolt. Elballagtam a könyvtárba, de még arra sem tudtam rákényszeríteni magamat, hogy megmosakodjam és inget váltsak.

Ekkor írtam egyetlen versemet, amit ma is tartok valamire. Ez egy frissen született automobil imája, amely egy fagyos reggelen lekerül a szerelőszalagról, és ki a gyárból. Motorját először gyújtja be a kurbli; a teste remeg, félelem tölti el az országuттól, amely előtte áll. Így imádkozik: „Ó, Uram, adj még egy kis időt, mielőtt sebességbe téssz!”

Mégis, mindennek ellenére kitartottam elhatározásom mellett, hogy nem teszem többé a lábam a Műegyetem karslplatzi épületébe. Kétfajta bátorság van, a bátor emberé és a gyáváé. Az enyém mindig a gyáva ember bátorsága volt, amely a kettő közül a makacsabbik. Halálosan rettegetem az úttól, amelyet választottam, de kitartottam mellette, miután felírtam ezt a jelmondatot egy kartonpapírra, és az ágy lábához támasztottam:

BÁTORSÁG AZ, HA SOSEM ENGEDED, HOGY
CSELEKEDETEIDET FÉLELMEID BEFOLYÁSOLJÁK.

Rám is fért ez az önbiztatás, hiszen soha, sem ezelőtt, sem ezután, nem éltem át még egy időszakot, amikor ennyire gyötört volna a bűntudat és a rettegetés, még a későbbi évek külsődleges szempont-

ból sokkal drámaibb eseményei idején sem. Miközben már réges-rég nem bántanak olyan álmok, hogy megint börtönben vagyok, a mai napig azt álmodom időnként, hogy visszaküldtek a Műegyetemre, és kétségbeesetten igyekszem ott folytatni a tanulmányaimat, ahol abbahagytam, hogy bepótoljam az elvesztegetett éveket.

Az egyetlen személy, aki - úgy tűnt - egyetlen az elhatározással, egy véletlen ismerős volt, akivel csak egyszer találkoztam, és akkor is csak pár percre. A Pension Glaser vendégei között akadt két különös ember, az első igazi, elitértelmiségiek, akikkel összehozott a sors. Az egyik Dr. Theodor Wiesengrund Adorno volt, a zenekritikus, Schönberg tanítványa. Félszeg szórakozott, különc fiatalember volt, akiben volt valami kifinomult báj, amelynek értékelésére én akkor még túl éretlen voltam. Mondják, Thomas Mann gyilkos karikatúrát rajzolt róla a *Doktor Faustus* egyik alakjában. Egy hasonlóképpen visszahúzódó szőke nővel osztotta meg kis asztalát az ebédlőteremben ez Anny Mewes volt, a színésznő, Rainer Maria Rilke egykori ismerőse; Rilke hozzá címezte néhány levelét. Adorno és Anny Mewes néha leereszkedtek hozzám távoli intellektuális magaslatookról egy-két barátságos szóra. Persze aligha vehettek komolyan egy sületlen *Burschenschaftlert*, aki háromszínű szalaggal a mellén parádézik, de mintha valamiféle csendes, távolságtartó mulatsággal figyelték volna bohóckodásomat.

Egy nap Adorno és Mewes kisasszony vendéget fogadtak exkluzív asztaluknál: egy zömök, középkorú asszonyt, akinek mozdulatai katonásak voltak, az arca csúnya és rokonszenves. Mint később megtudtam, ez Regina Ullmann volt, egy svájci költőnő, aki, noha a kritikusok igen nagyra tartották, a nagyközönség előtt szinte ismeretlen maradt. Vacsora után Mewes kisasszony odahívott az asztalukhoz, és - gondolom, mint valami kuriózumot - bemutatott Regina Ullmann-nak. Ullmann kisasszony rám meresztette a szemét, és megkérdezte, igaz-a hogy a szüleim távollétében és hozzájárulásuk nélkül abbahagytam a

tanulmányaimat. De olyan tárgyilagosan tette fel kérdését, annyira mentesen minden pedagógiai felhangtól, hogy a gátlásaim eltűntek, és kiselőadásba kezdtem a sínekről való leugrás szükségszerűségéről és az irracionalitás áldásairól. Figyelmesen végighallgatott, aztán így szólt: - Úgy látom, maga annyira meg van győződve eszméiről, hogy már meg sem érti azokat, akik nem osztják őket - igazam van? - Lelkesen egyetértettem, mire azt mondta: - Hát, fiatalember, lehet, hogy magának van igaza.

Ennyi volt az egész. Soha többé nem láttam Ullmann kisasszonyt, nem is hallottam róla, és egyetlen könyvét sem olvastam. De ez a kurta párbeszéd óriási megnyugvással töltött el.

*

Az elhatározás, hogy Palesztinába menjek földet művelni, a hídégetés logikus következményének látszhat, pedig csak hetekkel később jutott eszembe. Az emberi agy nem logikai gép; a gondolatok és elhatározások inkább növények módjára, megmegrándulva, tekeregve nőnek, mintsem tervrajz után, s ami egy probléma nyilvánvaló megoldásának látszik, csak visszatekintve látszik annak.

„Halúca”-ként, azaz pionírként, más szóval tőke nélküli mezőgazdasági munkásként Palesztinába jutni talán nem volt annyira nehéz, mint bekerülni az amerikai bevándorlási kvótába, de éppen elég nehéz volt az is. A brit mandátumi kormányzat korlátozott számú bevándorlóit igazolványt adott a Cionista Szervezetnek évente, amely ezeket szétosztotta a különböző cionista pártok között. Minthogy az egyes pártoknak adott igazolványok száma eldöntötte azt is, hogy e pártok mekkora relatív támogatottságra tesznek szert Palesztinában, ezekért az igazolványokért még keményebb harcot és alkukat folytattak, mint a szervezet pénzének rájuk eső részéért. A tőke nélküli „halúca”-igazolványok szinte mind a baloldali cionista szervezetekhez kerültek. Ezek gazdasági iskolákat működtettek Európa-szerte, ahol a jelöltek mezőgazdasági alapképzést és teljes politikai felkészítést kaptak. Az előképzés egy-két

évig tartott, sőt néha tovább, aszerint, mennyi bevándorlási igazolványhoz lehetett éppen hozzájutni.

A frissen megalakult Revizionista Párt addig még nem is kapott bevándorló-i igazolványokat. Az én esetem azonban eléggé kivételes volt, mert ritkán fordult elő, hogy szépreményű cionista politikusjelöltek és *Burschenschaft*-vezérek favágók és vízhor-dók akartak volna lenni. Így bevettem néhány kapcsolatot, megírtam egy-két ékesszóló kérvényt, s miután vizsgát tettem újhéber nyelvből is, a Cionista Szervezet Palesztina-hivatala, egy jóakarató bécsi ügyvéd, Dr. Blauer elnökletével úgy döntött, hogy felvesz a bevándorló-i igazolványra várók listájára mint mezőgazdasági munkást. Máig emlékszem a nyájas Blauer doktor kissé kétkedő tekintetére, amikor hozzám szólt. Igen valószínű, hogy neki is volt egy fia, aki egyetemre járt, és igencsak elle-nezte volna, ha ilyen vad kalandra adja a fejét. Cionistának lenni egy dolog; hogy egy „jó családból való” fiú kivonuljon a természetbe, moszkitók és arabok közé, az egészen más.

A héber nyelvvizsga még az előkészületek leg-könnyebb része volt; egyfajta „kuktafazék-módszerrel”, nagy nyomás alatt néhány hét alatt vi-szonylag folyékonyan megtanultam a Biblia újjáé-lesztett nyelvét. A várakozás volt a legnehezebb, s a bizonytalanság, hogy megkapom-e a bevándorló-i igazolványt, amelytől immár minden függött. Úgy láttam, ha elutasítanak, nincs kiút a rémálomból, amelyben élek.

1926 márciusának közepe táján kaptam meg az igazolványt. A szüleim még mindig Angliában voltak. Hosszú levelet írtam nekik, talán a legékesszólóbb és leghazugabb írásművet, amely valaha is kikerült a tollam alól. Megmagyaráztam benne, hogy egy évre Palesztinába megyek egy gyárba segédmérnökösködni, mert így, ilyen gyakorlattal sokkal könnyebben ka-pok állást Ausztriában, és gyors karriert csinálha-tok. A leggyönyörűbb dicséret, amit a szüleimről elmondhatok, hogy fenyegetések és átkok helyett ál-dásukat küldték, s vele anyám intelmét, hogy tart-sam távol magam a rossz társaságtól „ott Keleten”,

és kössek sálat a nyakamba a hajón, mert a fedélzet többnyire huzatos.

Jelképes napon hagytam el Bécset és a szülői otthont: 1926. április elsején. Az, hogy épp a boldok napja volt, mit sem vont le az esemény ünneplényességéből. „Teljes színben” kivonult az egész *Burschenschaft*, s a cionista himnuszt énekelték a peronon, mialatt én sugárzó képpel lógtam kifelé a harmadosztályú fülke ablakán. Aztán felcsendült a kalandra induló fiatal ember fülének legkedvesebb muzsika, az állomásról kihúzó vonat füttye, pöfögése és rándulásai. Rejtett jelentést is hordozott, melyet akkor még nem tudtam megfejteni. Azt jelentette, hogy gyermekkori vágyálmom valóra vált: megszöktem, és vettem magamnak egy ásót.

**HARMADIK RÉSZ -
A VILÁGCSAVARGÓ SZABADSÁGA
(1926-1927)**

Csakhogy M. de Pontverre, noha derék ember volt, semmiképpen sem volt erényes ember; ellenkezőleg, rajongó volt.

ROUSSEAU: Vallomások

16.

MEGMÉRETVE ÉS KÖNNYŰNEK TALÁLTATVA

A cionista telepések abból a meggyőződésből indultak ki, hogy a zsidóság csak akkor születhet újjá nemzetként, ha más nemzetekhez hasonló társadalmi szerkezetre tesz szert, melynek szilárd alapja a parasztság és a fizikai munkásság. Hogy a dolgok rendje helyreálljon, a fejről a talpára kell állítani azt a társadalmi piramist, amely a gettóban jött létre, ott, ahol a zsidók évszázadokon át a pénzkölcsönzők, kereskedők és közvetítők parazita életmódjára voltak kényszerítve. Az ígélet földje csak akkor lehet az övék, ha saját kezükkel művelik meg a talaját. „Ha nem fordítom rá erőmet, ne is én arassam le a termést” - írta Bialik, a héber költő.

Ez az új felismerés alakította ki a cionista mozgalom jellegét. A „vissza a földhöz!” jelszó nem valamiféle romantikus ábrándból eredt; történelmi szükségszerűség fejeződött ki benne.

Mihelyt e szükségszerűséget felismerték, jellegzetes zsidó túlzással szinte vallásos imádattal övezték a kétkezi munkát, a léleknemesítő testi munkát”. „A munka kultusza egybeolvadt a marxista osztályfogalmakkal, a tolsztojánus erkölcsiséggel és zsidó messianizmussal. A nemzeti újjászületés és a szocialista utópia e különös elegye legtisztább formájában azokban a közösségi településekben vagy kommunákban testesült meg, melyek a társadalmi kísérlet sajátos vonásait kölcsönözték Izraelnek.”*

*

Úti célom e közösségi települések egyike volt - a *Kevuca Hefciba* a Jizreel völgyében. A *kevuca* „csoportot” vagy „közösséget” jelent, s a kisebb fajta kollektív települést hívják így; a nagyobb kibucnak nevezik. *Hefciba* a domboldal arab neve, ahol a település volt.

* Promise and Fulfilment (Ígélet és beteljesülés).

A Jizreel völgye széles ívet rajzol a Földközi-tengertől a Jordánig. A bibliai időkben ez volt a legtermékenyebb síkság Palesztinában, s ma újra az. 1926-ban még javarészt köves sivatag volt, melynek lakóit malária, tifusz és fosztogató beduin törzsek zaklatták. A völgyet szegélyező dombokon arab vályogfalvak szóródtak szét, egyfajta természetes mikrivel olvadva bele a föld és sziklák ibolyaszínű ködébe. Lenn a síkságon terültek el az első úttörő zsidó települések a maguk szemet szúróan idegen, fehér, kocka alakú betonépületeivel. Kihívást jelentettek a tájjal és bennszülött lakóival szemben egyaránt.

Hefciba volt akkortájt a legkeletibb, tehát a tiszta arab terület legbelsejében lévő település. Az éghajlata is ennek volt a legrosszabb, minthogy vagy száz méterrel a tengerszint alá esett. (A Jizreel völgye kelet felé lejt, míg el nem éri a Jordán völgyét, mely a földkerekség felszínének legmélyebb árka.) Nyáron fojtó volt a hőség, s ezt csak súlyosbította a hamszin, a forró sivatagi szél, mely súlyosan megviselte az idegeket - az egykori török törvény enyhítő körülményként értékelte, ha a gyilkosságot hamszin idején követték el. Csak úgy nyüzsgöttek a moszkitók, legyek, csótányok és mindenféle bogarak - ez volt az egyetlen, amiből a természet bőségesen juttatott a vidéknek, mivel a föld szikkadt volt és köves, és nem látott ekét másfél ezer éve, a hefcibai telepések érkezéséig. A telepések szinte mind ügyvédek, építészek, bölcsészdoktorok voltak Bécsből és Prágából. Semmiféle tapasztalatuk nem volt sem a mezőgazdaság, sem a kemény kétkezi munka területén. A település a Gilboa-hegy lábánál épült, a dombnál, ahol Józsué legyőzte az amoritákat, és megállította a napot.

Egy este érkeztem Hefcibába, 1926 áprilisában. Amikor először megpillantottam a települést, megdöbbsentem. Néhány napja szálltam csak partra Haifában, és még abban a káprázatban éltem, melyet a város kikötőjének, arab bazárainak színes, festői, keleties látványa nyújtott. Most pedig egy lehangelő, nyomornegyedszerű oázisban találtam magam,

amely sivár zöltségágyásokkal körülvett fakunyhók-ból állt. A kunyhók nem afféle fatörzsekből összerótt házikók voltak, mint amilyeneket az amerikai úttörő korszakról szóló könyvek képeiről ismer az ember, hanem düledező viskók, olyanok, amilyenekben Európa legszegényebbjai laktak, ha nem éppen kislejtezett vasúti kocsikba költöztek. Csak két épület volt betonból: a tehénistálló meg egy szögletes, fehér ház, ahol a település gyermekei laktak együtt, külön a szülőktől. Nem tudom, mit képzeltem, milyen lesz a település, de hogy ilyen, azt biztosan nem.

Vacsoraidőben érkeztem. A telepen élő férfiak és nők a közös étkezőül szolgáló fabarakban gyűltek össze. Padokon ültek, bakokra fektetett nyers deszkalapokból készült asztalok mellett. Legtöbben húsz és harminc év közöttiek voltak, de sokkal öregebb hatást keltettek, mert mindannyian elcsigázottak voltak, látszott rajtuk a fizikai kimerültség. Tányérjuk fölé görnyedtek, a könyökük az asztalon, és még szólni is fáradtak voltak. Napbarnított volt az arcuk, de nem egészségesen az. Sokukon a malária sárgás árnyalata is megjelent. A nők vonásai eldurvultak az éghajlattól és a nehéz munkától. Senki sem kérdezte, mit keresek itt, még csak érdeklődést sem mutattak, amikor beléptem. Legalábbis én ezt hittem; csak később éreztem meg azt a néma, feszült figyelmet, amellyel a jövevény minden mozdulatát alapos vizsgálatnak veti alá a közösség.

Megkérdeztem, hol találom Gütiget, a kommuna egyik vezetőjét, az „Unitas” egykori tagját, akit értesítettek a jövetelemről. Maláriás rohama van, szólt a válasz. Anélkül, hogy bármit is hozzáfűzött volna ehhez, a férfi, akihez fordultam, közelebb húzódott a szomszédjához, hogy helyet adjon nekem. Leültem, és az asztalfőtől elindulva végigadogattak hozzám egy tányér levest meg egy darab kenyeret, de még mindig nem kérdezte egyik szomszédom sem, hogy ki vagyok, vagy mit akarok. A palesztinai kommunák egyik alapvető szabálya volt - és az a mai napig -, hogy a betérő utas fizetség és minden kérdés nélkül ételt és fekhelyet kap.

A vacsora hagymalevesből, kenyérből, kecsketúróból és olajbogyóból állt. A másnapi ebéd ugyanez volt, a reggeli pedig tea, hagymasaláta és nyers zöldség. Hús csak hetente egyszer jutott, sabbatkor.

Végül is sikerült szóba elegyednem jobb oldali asztalszomszédokkal, egy fekete hajú, sovány férfivel, aki vastag szemüveget viselt. Mélyen barázdált arca erőt, értelmet és szelídséget sugárzott egyszerre. Loeblnak hívták; pontosabban Dr. Loeblnak. A neve szerepel Palesztináról szóló regényem, a *Mint éjjeli tolvaj* ajánlásában.

Elmondtam Loeblnak, hogy azzal a szándékkal jöttem, csatlakozom a közösséghez. - Végleg? - kérdezte anélkül, hogy felpillantott volna a tányérjából. Azt feleltem, hogy nem tudom; szeretnék egy-két évig itt dolgozni, később esetleg állást keresni Tel-Avivban, vagy politikusnak állni. Loeblnak erre nem szólt egy szót sem. Kanalazta a levest, és rágta a kenyeret, olyan összpontosítással, mint azok, akik állandóan küzdenek, hogy fenn tudják tartani fizikai erejüket. A súlyos betegek esznek így, meg a koncentrációs táborok foglyai, akik tudják, hogy minden elfecskérelt kalória egy-egy elfecskérelt életésély. Aztán egy kis idő múlva mégis megszólalt: elmondta, hogy a gazdasági válság miatt több a jelentkező, mint ahányat a település fel tud venni. Rémült arckifejezésem láttán hozzátette, hogy beszél a titkárral - a titkár a település polgármestere és vezetője -, és megtudja van-e mód, hogy néhány hétig ott maradjak, próbaidőre.

Mielőtt a kommuna elfogadná tagjául, minden jelentkezőnek át kell esnie egy próbaidős szakaszon - afféle noviciátuson amíg fizikai teljesítőképességét és alkalmasságát a társadalmi beilleszkedésre felméri a közösség. Mint jóval később megtudtam, én már Loebllal folytatott rövid beszélgetésünk alatt megmértem, és könnyűnek találtattam. Egy kommunába éppúgy nem szokás „egy-két évre” beállni, mint ahogy egy kolostorba, vagy szerzetesrendbe sem. A legújabb időkben már elfogadottá vált, hogy egy fiatalember hat hónapot vagy egy évet töltsön egy kö-

zös gazdaságban, mielőtt a városban kezd pályát. Akkoriban azonban még életre szóló elkötelezettséget jelentett, ha az ember belépett egy kevacába.

Fekhelyet kaptam egy kopár, fullasztóan meleg szobában, amelyen két másik férfival osztottam. A szoba egy kunyhóhoz tartozott, melynek másik felében egy házaspár lakott. A vékony, fából készült elválasztófalon keresztül minden szavukat hallani lehetett, mintha csak mindannyian egy szobában letünk volna. A magánélet hiánya, egészen a közös zuhanyozóig és a közös latrináig, jobban megviselte a telepések idegeit, mint a betegségek és a testi kimerültség elleni küzdelem. A kommunák közös elve volt, hogy mindig a gyermekek és az állatok gondozása az első, a felnőtt emberi elem ellátása csak ezután következik. Ezért az első betonépület, amelyet emeltek, a tehénistálló volt, a második pedig a gyerekház, míg a telep férfi és női lakói sokszor még évekig sátrakban és viskókban maradtak. Ezt az önként vállalt nélkülözést részben a körülmények diktálták, részben a telepések kollektivistá ideológiája. A kevacát a tagjai afféle misztikus közönségnek tartották, amelyben nemcsak a tulajdont, de az ember gondolatait, érzéseit, az élet legbensőségesebb dolgait is meg kell osztani - a nemiség kivételével. A promiszkuitásra való hajlamot az individualista önzés és a nem megfelelő társadalmi beilleszkedőkészség jelének tekintették. Persze így is előfordultak szexuális konfliktusok és tragédiák, de az ilyesmi kivétel volt - gondolom, főként azért, mert a nemi étvágyat lecsökkentette a kimerültség és a testvéri érzés semlegesítő hatása. Mellesleg ez utóbbi egy sajátos jelenséghez vezetett: egyfajta vérfertőzést alakult ki az egy kommunán belüli férfiak és nők között, aminek exogámia lett az eredménye, azaz szívesebben választottak kívülállót házastársul.

Az érkezésemet követő reggel egy meredek, lejtős mezőre osztottak be munkára, amelyet a jövőben krumpliföldnek szántak. Egyelőre még csak karókkal kijelölt, száraz sivatag volt, amelyben, úgy látszott, több a kő, mint a föld. A köveket egyenként

kellett összeszedni és kosárban elcipelni. Miután egy-egy kisebb részről eltávolítottuk a köveket, azt kapával feltúrtuk. Egy-két órányi ilyen munka után a kezem csupa hólyag lett, nedves zsebkendővel takart fejem szédelgett, és a csontjaim úgy fájtak, mintha kőpadra vontak volna. Loebel, aki a csapat munkáját irányította, a szeme sarkából figyelt engem, és többször is szólt, hogy álljak ki, és pihenjek egy kicsit. A második és harmadik nap sem volt jobb; csak az első hét vége felé kezdtem fokozatosan beleszokni a munka ritmusába, és elsajátítani a technikát, amellyel minden mozdulatnál energiát takaríthat meg az ember.

De hiába csökkent a fizikai megterhelés, az én számomra a földmunka továbbra is kínszenvedés maradt. Mindig szerettem kétkezi munkát, az ácsolást, padlótisztítást vagy a villanyszerelést; ma is külön ajándék a számomra, ha egy-egy napot azzal tölthetek, hogy elvégzek a ház körül ezt-azt. De ásni, csákányozni és kapálni mindig utáltam - bár később katonaként bőven volt benne részem az Útépítő Hadtestnél. Gyűlölöm e munka egyhangúságát, azt, hogy soha sincs vége, és az embernek nem adja meg a jól elvégzett feladat elégtételét. A kollektív telepeken azonban természetesen a földmunka volt az egyetlen amit a fiatal tagokra bízhattak; az asztaloskodás vagy a műszaki munka az idősebb, szakosodott dolgozók előjoga volt.

A próbaidóm négy vagy öt hétig tartott. Nagyon igyekeztem, hogy ne vegyék észre ellenszenvemet az ásó iránt, ez iránt a rozsdás, agyagcsomós szerszám iránt, amely olyannyira más volt, mint a szabadságról szőtt álmaim csillogó-villogó jelképe. Egy közösségben azonban, ahol mindenkire örökösen rávetül a többiek vizsla tekintete, ott semmiféle jellemvonást nem lehet eltitkolni; még egy múló hangulat is, a pillanatnyi elégedetlenség mégoly halvány árnya, a bárki iránti vonzalom, vagy ellenszenv első jele is azonnal ismertté válik mindenki előtt. Nem pletykázkodás következménye ez, nem is kémkedés, hanem inkább valamiféle hatodik érzéké, amely a szoros közösségben alakul ki, és a szeizmográf pon-

tosságával jelzi az egyéni zavarokat. Ez a kevuca-
tagot azzal a különös érzéssel tölti el, hogy szin-
te átlátszó, mintha egész életét röntgenkamera
előtt élné, amely elől nem bújhat sehová. Az esetek
jó részében ez előbb-utóbb lelki válsághoz vezet.
Általában két emberből egy nem bírja a megterhe-
lést, és a második vagy harmadik évben otthagyja a
kevucát. A másik, aki marad, többé-kevésbé állandó
jelleggel beilleszkedik; aztán további egy-két év
múlva már minden más életformára alkalmatlanná vá-
lik.

Lehet, hogy néhány hónap alatt esetleg megked-
veltem volna az ásást, de kezdeti ellenszenvemet
nem tudtam palástolni. Ellenem szólt, hogy csak
korlátozott ideig akartam maradni - ami frivol vagy
„világi” magatartásnak számított-, ellenem szólt az
is, hogy több volt a jelentkező, mint a hely, és
végül politikai hovatartozásom is. A közös telepü-
lések ideológiailag a szélsőbaloldalon álltak,
Jabotinskyt militaristának tartották, pártját pedig
fasiszta mozgalomnak.

Amikor a próbaidőm véget ért, Loebel roppant ta-
pintattal közölte, hogy a taggyűlés két másik je-
lölt javára döntött velem szemben, akik fizikailag
és lelkileg alkalmasabbak a kevucaéletre, mint
én. Vegyes érzésekkel fogadtam a döntést. Fájt az
elutasítás, ugyanakkor tudat alatt megkönnyebbül-
tem. Említett hátrányaim valóságosak voltak, de ha
igazi hivatástudat van bennem, valószínűleg leküz-
döm őket. Ugyanakkor terveim megghiúsulása keserű
csalódást jelentett, s bár nyilvánvaló, hogy telje-
sen alkalmatlan lettem volna arra az életformára,
még ma is fáj, hogy kudarcot vallottam.

Nem kétséges, hogy bánatom oka részben a sér-
tett büszkeség, volt, de ugyanolyan lényeges, hogy
az alatt a néhány rövid hét alatt nagyon megked-
veltem Loebelt, Gütiget és a többieket, és megkapott a
kevucaélet különös varázsa. E vonzalom jelle-
gét nehéz szavakba önteni. A hőskorban a kevuca
egyszerre volt szocialista kolostor és romantikus
vadnyugati kaland. Egy öreg puskával a kézben őrt
állni a Gilboa ,hegy lábánál olyan élmény, amit ne-

hezen felejt el az ember. És nem felejtí a békés szombat délelőttök boldog nyugalmát, amikor a testi pihenés, a közösségi mosodából kapott tiszta ing és a hús az ebédnél mind-mind csupa ritka gyönyörűség, amit az utolsó cseppig ki kell élvezni. Sem azt a meghatározhatatlan örömet, hogy gyökereket növeszt egy vad, megszelídítetlen helyen, és olyasfajta emberi kapcsolatokat alakít ki, amelyek másutt ismeretlenek - szerves, szorosan tapadó kötelékeket, mint a kúszónövényeké, melyek szétválaszthatatlan, élő gubanccá növesztik egybe a különálló fákat. Azt hiszem, a kora keresztény közösségek óta nem voltak a földön olyan különös testvéri szervezetek, mint a palesztinai közösségi települések a kezdeti időkben.

Az élet a kevacában annyit jelentett - és jelent még ma is Palesztina egyes részein, például a Negev sivatagban -, mint hősi szegénységben élni, és keserves harcokat vívni az emberi tűrőképesség határán. A normális társadalom intézményei és az életet megkönnyítő dolgai nem voltak sehol. Egyenruhás rendőr vagy csendőr nem védte a telepeseket az ellenséges földön; forgathatták egyik kezükben az ekét, a másikban a kardot, mint Ezra korában, a babilóniai fogságból való visszatérés után. A közösségi településekről a bérmunka minden fajtáját kitiltották. Akárcsak a magántulajdont és a pénz használatát. A közösség tagjának annyit kellett dolgoznia, amennyire csak képes volt, s ennek fejében csak azt kapta, amennyi a létezéshez okvetlenül szükséges. Tető volt a feje fölött, kapott ételt, szappant és fogkefét, munkaruhát és olvasnivalót, bélyeget és óvszert, a közösségi raktárból, ingyen. Gyermekait a közösség óvónői és tanítói nevelték a közösségi gyermekházban. Pénzt csak a kommuna kincstárnoka használt a külvilággal bonyolított ügyletekben; de még ezek is jórészt papíron bonyolódtak. Amire a közösségnek szüksége volt, azt hitelbe vásárolták a héber szakszervezetek szövetkezeti boltjaiból, és ugyanennek a szövetkezeti szervezetnek egy másik fiókja vásárolta meg a kommuna termékeit. A közösségi településen született és felnöött gyerekek sohasem láttak bankjegyet vagy

fémpénzt; a szó szoros értelmében fogalmuk sem volt a pénz értékéről, sem pedig arról, hogyan kell banni vele.

Mindez a külvilágtól való különös elidegenedettségre vezetett. A kevucában nehéz volt az élet, ám ugyanakkor mentes a hétköznapi társadalmi lét gondjaitól, szorongásaitól. A közösség az ember minden szükségletéről gondoskodott, a bölcsőtől a koporsóig.

A közösségek igen sok tagja, ha már öt-hat évet eltöltött ebben a belterjes és mesterséges környezetben, végleg alkalmatlanná vált bármilyen más életformára. Nem tudott többé szembenézni az olyan társadalom küzdelmeivel, amelyben verseny folyik. Képtelen volt visszazokni a külvilág társadalmi értékeihez és viszonyaihoz, problémáihoz és bizonytalanságaihoz. Ebből a szempontból paradox módon a tébécé-szanatóriumok visszatérő vendégeire emlékeztettek, akik, mint a nyesett szárnyú madarak, sosem merészkednek túl messze az oltalmazó menedéktől.

Amikor először jártam a hefcibai kevucában, talán ha húsz vagy harminc közösségi település létezett Palesztinában. Mire Izrael függetlenségét kiáltották, a számuk már százhuszra nőtt, s mikor e sorokat írom, több mint kétszáz van belőlük. Ellenében a történelem más utópisztikus kísérleteivel - Spartacus „napvárosaitól” az oweniták „Új Harmóniájáig” -, amelyek rövid idő alatt mind csődöt mondtak, a palesztinai kommunáknak sikerült fennmaradniuk, mint a mezőgazdasági társadalom egy stabil formájának. A legrégebbi települések némelyikén a gyermekek már a harmadik „bennszülött” nemzedékhez tartoznak. Valójában a kevucát illetően a legkülönösebb dolog az, hogy fennmaradt.

Hiba volna azonban túlbecsülni ezeknek az egyedülálló közösségeknek a társadalmi jelentőségét vagy tömegméretű kísérletekhez használni őket mintául. A kollektív települések lakói önkéntesek elitcsapata: létük zord körülményeit maguk választották. Egy ilyen társadalmat kényszerrel felépíteni éppoly lehetetlen volna, mint a népesség jelen-

tős részét szerzetesi esküre kényszeríteni. Még a buzgó önfeláldozás szellemével eltelt önkéntes telepesek is kénytelenek voltak idővel engedményeket tenni, és enyhíteni az eredeti közösségi doktrína szigorúságán. A negyven év alatt, azóta, hogy az első kollektív települést megalapították Deganjában, a Tiberias-tónál, a kevuca szerkezete fokozatos átalakuláson ment át. A településeknek ma már lehetnek bizonyos tulajdontárgyaik, ruháktól rádiókészülékekig és más kényelmi eszközökig. A legtöbb közösségi telepen a kisgyermekek már a szüleikkel lakhatnak ahelyett, hogy elkülönítve, a közösségi gyermekházban éljenek. Némely település többé már nem tisztán mezőgazdasági, hanem saját ipari üzemeket és kézműves műhelyeket működtet. Mások zsebpénzt adnak tagjaiknak, amit azok tetszés szerint költhetnek el. Itt-ott vegyes formák jönnek létre, félúton a közösség és a szövetkezeti gazdaság között. A szerves fejlődés azonban semmit sem von le a korai úttörők értékéből és teljesítményéből, s nem kisebbiti az erkölcsi inspirációt, amit a felnövekvő izraeli nemzet kapott tőlük.

Gyakran meglátogattam Hefcibát újra - és sok más közösségi települést is -, azóta, hogy sikertelenül próbáltam letelepedni ott, Gilboa hegyének árnyékában. Kezdetről fogva vonzott a gondolat, hogy regényt szőjek egy kevuca élete köré; ez volt az első regénytéma, amely felötlött bennem. Csak húsz évvel később valósítottam meg, amikor 1945-ben megírtam a *Mint éjjeli tolvajt. On revient toujours á son premier amour* - ez néha írókra és témákra is érvényes.

FŐKÉNT AZ ÉHSÉGRŐL

Ezzel kezdetét vette a nyomorúság és éhezés korszaka, amely körülbelül egy évig tartott.

Nem egészen egy font volt a vagyonom, amikor Palesztinába érkeztem. A csomagom egyetlen bőröndből állt, amelyben volt egy tartalék öltöny, egy pár cipő és hat ing, továbbá A világ mint akarat és képzet Schopenhauertől, két papírborítású kötetben, amelyek közül az egyiket Haifába érkezésemkor ellopták. A másik kötetet, együtt az öltönnyel, az ingekkel stb., a közösség raktárának akartam átadni Hefcibában. A pénz nem foglalkoztatott, mivel tudtam, a közösségi település tagjaként arra nem lesz szükségem.

Amikor távoztam Hefcibából, úgy húsz piaszterem marad, vagyis nagyjából egy dollár. Gyalog kellett visszajutnom Haifába. A távolság nem túl nagy, mindössze hatvanöt kilométer, de a trópusi hőség miatt, s mert cipelnem kellett bőröndömet, továbbá mivel időközben enyhe vérhasfertőzésre tettem szert, az út három napomba tellett. Egy-másfél kilométerenként be kellett húzódnom valami bokorba, márpedig abból nem volt sok a Jizreel völgyében akkortájt. Mindeme kellemetlenségek ellenére meglehetősen élveztem a kalandot. Élelemért, szállásért megálltam az útba eső más közösségi településeken - Tel-Jószéfben, Ain Herodban - vagy az új falvak egyikében, mint például Nahalalban, ahol a parasztok ugyanolyan vendégszeretőek voltak. A völgyben - a jövődő állam mezőgazdasági szívében - csak egyetlen nyelvet beszéltek, a hébert. Haifában és Tel Avivban az ember még hallhatott orosz, lengyel, jiddis vagy német beszédet az utcán, a völgy telepesei azonban, mint minden másban, ebben is puristák voltak. Kemény emberek voltak és hallgatagok; amiben különböztek más vidékek parasztjaitól, az bibliai vendégszeretetük volt, s az a kulturáltság, amely akkor került a felszínre, ha sikerült közös nyelvet találni velük. Bármilyen jóságosak voltak is, én tudat alatt alacsonyabb rendűnek tekintettem

őket a hefcibai csoport tagjainál. Annak ellenére, hogy csak rövid ideig éltem a közösségben, és ott-tartózkodásom elutasítással végződött, máris rám ragadt valami az igazi telepes parókiális büszkeségéből.

Úgy értem Haifába, hogy a húsz piaszterem érintetlenül megvolt, a vérhasból pedig kigyógyultam. Elképzelésem sem volt, hogy mit tegyek ezután, de reméltem, hogy a Revizionista Párt majd segít állást találni.

Amikor megérkeztem Európából - és mielőtt még elindultam volna Hefcibába -, felkerestem a párt haifai csoportjának vezetőjét. Dr. Abram Weinshall Palesztina egyik legismertebb ügyvédje volt; még ma is az. Akkor harmincas évei elején járt, magas volt, kisfiús külsejű; tartózkodó, szerény modora, száraz humora, öniróniája olyan benyomást keltett, mintha valami előkelő angol magániskolába járt volna. Csak amikor a bíróság előtt érvelt vagy politikai vitába kezdett, akkor jutott a felszínre visszafogott szenvedélyessége és ragyogó esze. Bakuból származott, Németországban és Svájcban tanult, s egy gyönyörű orosz színésznő volt a felesége. Éppen amikor megismerkedtünk, akkor vállalta el azt az ügyet, amely alighanem a Közel-Kelet történetének leghíresebb pere volt: az utolsó török szultán, Abdul-Hamid örökösének keresetét a brit kormánnyal szemben a korábban a török kalifátus birtokát képező területek tulajdonjogáért. Az ügy évekig húzódott a különböző helyi és nemzetközi bíróságokon, és meglehet, hogy a mai napig is tart.

Első találkozásunk kora délután, ebéd után kezdődött Abram irodájában, Palesztinába érkezésem másnapján. Egész délután folytatódott, aztán a vacsoránál, Abram otthonában, hajnali háromig - összesen vagy tizenkét óra hosszat. Mindketten Jabotinsky odaadó hívei és csodálói voltunk. Összehasonlítottuk a pártunkon belüli fejleményeket Európában és Palesztinában, és jövőbeni politikai kampányokról szőttünk terveket. Politikai nézeteink azonosságától függetlenül is szinte azonnal megked-

veltük egymást; egy barátság kezdete volt ez, mely a mai napig tart.

Hefcibából visszatérve felhívtam Abramot az irodában. Azt mondta, örül, hogy nem lettem paraszt, és azonnal meghívott: lakjam nála és a feleségénél, ameddig csak tetszik. Virgonc örömmel elfogadtam, és útnak indultam a lakásuk felé. Egy fél piasztert költöttem villamosra, és további ötöt virágra a szép Zinának.

A lakásuk egy új lakónegyedben volt, félúton felfelé a Karmel-hegyre. Noha Abram azt mondta, Zina otthon van, a csengetésre senki sem jött elő. Mivel az ajtó nem volt zárva, beléptem a nagy nappaliba, amely félhomályba borult, s vagy húsz fiatal férfit és nőt láttam mozdulatlanul feküdni a padlón, a falak mellett, az asztalok alatt és a díványokon. Karjukkal eltakarták a szemüket, és fájdalmas sóhajokat és nyögéseket hallattak. A szoba közepén Zina ült egy gonggal a kezében, időnként ezt suttogta: *Lehitrakez-lehitrakez*, azaz „koncentrálj!” Amikor megpillantott a bőröndömmel a kezemben, a másik szoba felé intett, és súgva mondta: - Sss! Most koncentrálunk. Éppen órát tartott amatőr színészeknek. Az ellazult helyzetben való koncentráció valami orosz avantgárd színésziskola előírt gyakorlata volt. Bármennyire is szerettem Zinát, ezek a gong-ütögetéssel, szövegkórusokkal, nyögésekkel és kiáltásokkal kísért tanórák eléggé rémségesek voltak.

Vendégeskedésem Weinshalléknál rendkívül élvezetes közzjáték volt, a kegyelem néhány hete, mielőtt megkezdődött volna az éhezés. Abram és én eszelős szenvedéllyel vetettük magunkat a közös politikai tevékenységbe, amely három vállalkozás körül kristályosodott ki. Az első egy héber nyelvű hetilap volt, melynek *Zafon*, azaz „Észak” lett a címe (Haifa Észak-Palesztina központja). A második egy Európa számára indított politikai sajtóügynökség, a *Szochnut Medinit Leumit*, ami szó szerinti fordításban annyit tesz: „Nemzeti Állam Ügynökség”. A harmadik a *Szehuténu* volt - a „Jogunk” -, egyfajta polgárjogi liga, melynek az volt a célja, hogy

jogi segílyt nyújtson a zsidóknak a mandátumi adminisztráció visszaéléseivel szemben. Ez a három vállalkozás - egymás között csak „a három Sz.”-nek hívtuk őket - minden éjjel kettő-háromig elfoglalt bennünket, miközben a másik szobában Zina tanítványai vonítottak és deklamáltak. A héber lapot elindítottuk; kézzel nyomtatták egy kis nyomdában odalenn az arab bazárban. Mivel héber nyelvtudásom távolról sem volt elegendő a szerkesztőségi feladatokhoz az volt a fő dolgom, hogy hirdetések gyűjtsek a lapnak. Ez azt jelentette, hogy napi nyolc órán át gyalogoltam a forró, poros haifai utcákon, minden ékesszólásomat latba vetve a boltosoknál, üzletembereknél és kávéház-tulajdonosoknál. De azt is jelentette, hogy igen hamar és közelről megismertem ennek az ipari úttörő-városnak sokszínű lakosságát és mentalitását.

A polgárjogi liga Abram kedvenc ügye volt, a sajtóügynökség az enyém. Igazi egyszemélyes vállalkozás volt, „one-man show”. Az anyag nagy részét én írtam, én gépeltem stencillapokra, magam sokszorosítottam, borítékoltam be, s a borítékokat magam dobtam megdicsőülve a postaládába. A bulletin hente egyszer jelent meg, csütörtökön, körülbelül tíz sűrűn gépelt oldalon. Cikkek és hírek voltak benne, s vagy ötven cionista folyóiratnak küldtük meg Európába és az Egyesült Államokba. Egy hónap után két állandó előfizetőnk is lett: egy Rigában, Lettországbán, egy pedig a csehszlovákiai Brnóban, évi öt palesztinai fontért. De anyagaink nagy része más nyelvű cionista lapokban is megjelent, igaz, forrásmegjelölés és térítés nélkül. Ez felért egy kisebb politikai győzelemmel, mivel a revizionista ellenzék igényeit a cionista vezetőség módszeresen figyelmen kívül hagyta, s a célunk az volt, hogy áttörjük az elhallgatás falát. Bulletinünknek megvolt az az erkölcsi előnye, hogy magából Palesztinából jött, onnan, ahová minden cionista tekintet összpontosult, de ahová kevés cionista indult is el. Így minden Palesztinából érkező hang eleve tekintélyt sugallt, ugyanúgy, mint a moszkvai hang a kommunisták körében. Az Ügynökség beindítása után alig néhány héttel a *Jüdische Rundschau*, a hivata-

los cionizmus legfontosabb lapja Európában, jónak látta leközzölni egy egész oldalas cikket, amely részletesen felvázolta a cionista programot. Aránylag nagy port is vert fel. Úgy éreztük, hogy Jerikó falai végre leomlottak, s ezt Abram, Zina és én valószínűleg fagyaltorgiával ünnepeltük meg Haifa legjobb görög kávéházában. Fagyalt „a görögnél”: így mulattunk akkortájt. Attól kezdve, hogy betettem a lábam a Szentföld mértékletes úttörői közé, az alkoholnak még az ízét is elfelejtettem.

Még kétfajta mulatság létezett az 1926-os Haifában. Azokon a ritka éjszakákon, amikor nem dolgoztunk a „három Sz.” valamelyikén, elmentünk egy nyitott arab kávéházba, amelynek filmvetítövászna is volt. Ha jól emlékszem, „Édenkert” volt a neve, és tényleg paradicsomi hely volt. Western némafilmsorozatok voltak műsoron, amelyeket egy félszemű arab kísért pianinón. A repertoárja a Carmen Torredorindulójából és a Tosca Levéláriájából állt. Az előbbi postakocsirablásokhoz, üldözési jelenetekhez és a pisztolypárbajokhoz szolgált kíséretül, míg az utóbbi a szerelmi jelenetek hangulati aláfestését biztosította. Lévén az arab zene lényege a monotonia és az ismétlés, ezzel mindenki roppant elégedett volt. Az ember szürcsölgette az édes, forró kávé az apró csészéből, szívta a vízipipát, nézte a csillagos eget vagy a szürkés, „esős” vásznon zajló eseményeket, melyeket holdfényes éjszakákon alig lehetett kivenni, és boldog megelégedettség töltötte el. Nem egészen olyan volt, mint ahogyan Európában a titokzatos Keletet elképzelik, mégis, még a vendégek a fejfedője nélkül is, és az időnként közöttük feltűnő, csendes transzjordániai beduin csapattal, az „Édenkertben” jelen volt az igazi Kelet lótuszvirágos hangulata.

A másik lehetőség arra, hogy „murit” csapjunk, az volt, hogy teliholdas éjszakán taxit béreltünk, és végighajtottunk a homokos tengerparton Akko ősi erődje felé. A haifai öböl - ma a világ egyik olajfinomító központja - akkor még elhagyatott volt; nem volt ott más, csak a hold meg a tenger, néhány pálmafa imitt-amott a dűnéken, s nagy néha egy-egy,

a tevéje holdárnyékos oldalán alvó arab. Félúton az öbölben megálltunk, és úsztunk egyet a holdfényben. A testünk csillogott, mint az ezüstös halaké. Aztán ha a „görög” még nyitva volt, betértünk még egy lefekvés előtti fagylaltra, mintha csak az utolsó pohár ital volna.

Körülbelül egy hónap múlva Weinshallék új lakásba költöztek, és én úgy éreztem, eljött az idő, hogy a saját lábamra álljak.

„Három Sz.-linket” Abram szinte teljesen a saját zsebéből finanszírozta, így természetesen fizetés nélkül dolgoztam. Most megegyeztünk, hogy mindaddig, amíg a sajtóügynökség nem tudja magát eltartani, havi egy fontot kapok, ami ágybérletre elegendő, és tíz százalék jutalék üti a markom a hirdetések után, amelyeket hetente szerzek a lapunknak. Balszerencsémre alig egy napra rá, hogy eltávoztam Weinshallék oltalmából, kiderült, hogy egy Rabinowitch nevű alkalmazottunk a hirdetési díjak zömét begyűjtötte ügyfeleinktől, majd eltűnt, valamerre, úgy Bagdad irányában. Ez súlyos csapás volt, mind az újságra, mind rám nézve. Én hetykén kijelentettem, hogy majd megleszek valahogy így is, és bár Abram és Zina tudták, hogy nem vagyok éppenséggel gazdag, arról fogalmuk sem volt, hogy mennyire szegény is vagyok valójában.

Első egyfontos fizetésemmel a zsebemben, s egy fillérrel sem többel, elindultam ágyat keresni. Találtam is egyet, a „német kolóniában”, Haifa egyik kertvárosában. A szobán egy Danzig nevű zsidó rendőrrel és tizennyolc éves húgával osztoztunk. Oroszországból jöttek, a lelkük ártatlan volt, mint az orosz diákoké, és teljesen természetesnek vélték ezt az összeállítást. Én - egy kissé mást értve természetességen - tantaluszinak, különösen mivel Danzig kisasszony igen csinos volt, a bátyja viszont éppen rendőr. De hát az ágyért csak havi nyolcvan piasztért kértek, vagyis húsz megmaradt arra, hogy megkezdjem önálló pályafutásomat. Napi két piasztéren élve ezzel az összeggel ki tudtam húzni tíz napig. A két piasztérből egy csésze feketekávé tellett, egy pitára, azaz lapos, kerek, ko-

vásztalan arab kenyérre, és egy negyed kiló olajbogyóra. A kávé reggel megittam, a nap hátralévő részében pedig olajbogyót és kenyeret rágcsáltam, ha nagyon elfogott az éhség.

A következő néhány hónap alatt egyfolytában éhes voltam. Hamarosan hozzászoktam ehhez az állapothoz, bár kezdetben egy kicsit nehezemre esett éhgyomorral elaludni. Egészében véve nem találtam sem különösebben fájdalmasnak, sem elkeserítőnek ezt az élményt, csak testi energiám csökkent valamelyest. De még ennek is megvoltak a maga előnyei, különös tekintettel Danzig kisasszony csábítóan dús fürtű fejére a párnán, és eoli lélegzetvételére a bátyja hortyogása mellett. Csökkent életerőm emellett gyakran emelkedett, filozofikus hangulatba hozott, és néha kellemes ködbe burkolt. Álmodozva - főként ennivalóról próbáltam az arab bazárok vidám, színes, de sietség nélküli forgatagában, cirokliszttel megrakott tevék, rövid lábú szamarakon ülő hosszú lábú bibliai aggastyánok és csíkos hálóingre emlékeztető köntösű arab utcagyerekek között. Ott lézengtem a nyitott standok körül, melyek izgató illatokat árasztottak: a fűszerkereskedések százféle illatát, friss bőrszagot a nyeregkészítők és cipészek boltjaiból, a kebab sütődék szén- és égett-húszagát, a süteményesboltokból áradó méz- és báránnyaggyúszagot, s mindez belevegyült a nap és a por, a tevehúgy és pörkölődő kávé általános, mindent betöltő aromájába. Ez a szagszimfónia enyhítette az ember éhségét - már ha sikerült kellő távolságban maradnia a kebabárusoktól.

Az éhségnél is jobban kínzott a cigarettahiány. Volt egy ismerősöm még Bécsből, egy Sobelson nevű építész, akinek az irodája félúton volt a német kolónia és a városközpont között. Mindennap meglátogattam, mondván, hogy csevegjünk egy órácskát, a valóságban azonban azért, hogy elszívhassam egy-két cigarettáját. Ezért az aljas, számítógépes magatartásért váratlan jutalomban részesültem, ugyanis éppen aznap, amikor már az utolsó piaszterem is elfogyott, és napi olajbogyó-tartalékom egy maréknyira csökkent, Sobelson állást talált nekem egy Boutagi nevű

építésznél. A Boutagi család az egyik legismertebb keresztény arab család volt Haifában; áruházaik és garázsaik voltak, ügyvédi irodát tartottak fenn, és helyet foglaltak a városi tanácsban. A Boutagi klán egyik tagja, egy idős, kedélyes és telhetetlen úr, korábban egész vagyont keresett azzal, hogy kicsiny, nyomorúságos házakat épített araboknak. Nem volt semmiféle építészeti jogositványa, s a török uralom idején nem is volt szüksége rá. Akkoriban az építési engedélyek beszerzéséhez csak baksis kellett. Aztán a vállalkozó elküldte néhány emberét a helyszínre, ahol agyagból és napon száradt téglákból összeróttak valamit, ami nagyjából háznak látszott. Nem irányította őket semmiféle terv, csak a hagyomány és a tapasztalat. Most azonban, brit fennhatóság alatt, be kellett nyújtani a tervrajzokat, egészségügyi feltételekről kellett gondoskodni és tűzvédelmi előírásokat betartani. Az öreg Boutagi így jobbnak látta, ha felvesz egy európai építészt, aki jobban boldogul az efféle úri huncutságokkal. Én ugyan egyáltalán nem voltam építész csakhogy éppen ezért havi négy fontért is elszegődtem hozzá; egyébként műegyetemi tanulmányaim során tettem is valami felületes vizsgát az építészet alapelemeiből - bár az „építészet” ez esetben szivattyúházakra, kisebb transzformátorállomásokra és hasonló egyszerű betonépítményekre vonatkozott, amelyekkel egy villamosmérnöknek dolga lehet. Ilyen árnyalatnyi különbségektől azonban nem hagytuk zavartatni magunkat, és én hatalmas lelkesedéssel vettem bele magam egy két család számára készülő, kétemeletes kőház tervezésébe, balkonokkal, fürdőszobával, oszlopokkal, mór arkádokkal és sok-sok mézeskaláccsal. Az épület még egy hozzáértő építésznek is gondot okozott volna. Végül is, noha az öreg B. és jómagam minden tőlünk telhetőt megtettünk, az erőfeszítéseink eredményeként született tervrajz hosszabb időn át közmulatság tárgya volt a Körzeti Megbízott Építészeti Ügyosztályán. Egyéb apró hibáktól eltekintve a tetőt alátámasztó oszlopoknak nem volt min állniuk, ami abból eredt, hogy némi zavar támadt az inchek és a centiméterek körül. Ezzel építészeti pályafutásom mintegy három hét után véget is ért.

Túl szégyenlős voltam hozzá, hogy előleget kérjek a munkaadómtól; mire kidobott, a kifizetett három font nagy részével Danzigéknak tartoztam, akik-től kisebb összegeket kértem kölcsön kenyér- és olajbogyó-ellátásom biztosítására, valamint heti két-három meleg ételre. Fura, hogy a fizikai éhezés gyakran abnormális büszkeséget ébreszt. Amikor a legéhesebb voltam, Abram és Zina folyton enni hívott, amit azzal az ürüggyel utasítottam vissza, hogy nem érek rá. Amikor meg - úgy egyszer egy héten - elfogadtam a meghívást, a vacsora valóságos kinszenvedéssé vált, mivel úgy éreztem, vissza kell utasítanom a repetát, és titkolnom mohóságomat. Gyanakodtam, hogy barátaim olvasnak a gondolataimban, és csak azt lesik, hány áldott falatnyi gőzöl-gő piláfot tömök a számba. Különös, hogy Knut Hamsun *Éhségétől* eltekintve milyen kevés szó esik az irodalomban erről az elemi emberi élményről. Úgy látszik, a civilizált emberben van valami szemérem, ami minden testi folyamatra kiterjed: ugyanolyan ösztönös kényszer, hogy leplezze az éhségét, mint a meztelen ember számára, hogy eltakarja a nemi szervét. George Orwell volt a kevés kortárs író egyike, aki hosszabb ideig megtapasztalta a súlyos éhezést; ám az ő önéletrajzi írása is, a *Down and Out in Paris and London* (Nincstelenül Párizsban és Londonban), épp hogy csak a leghalványabban utal a fizikai éhségre magára. S bár nemegyszer a fejembe vettem, hogy megvitatom Orwell-lel ezt a kérdést, alighanem ugyanez a furcsa szemérem volt az, ami minduntalan elfelejtette velem, ahányszor csak találkoztunk - míg végleg el nem késtem vele.

Miután építészként csődöt mondtam, kísérletet tettem rá - ha nem is valami nagy lelkesedéssel -, hogy limonádéárus legyek a bazárban.

A limonádé kelendő árucikk volt Palesztinában. Szinte minden utcasarkon lehetett látni egy-egy „gazusz”-bódét. A „gazusz” - a francia *eau gaseuse* eltorzított változata - gyűjtőnévként szolgált mindennemű színes, bugyborékoló italra, melyet egy ballonüvegekből mértek ki. Ezek a bódék, a szivárvány minden színében pompázó narancs-, citrom,

tamarind-, datolya és dinnyeízű italaikkal sokban hozzájárultak az utcák színességéhez. Ma már lényegében eltűntek - együtt a Kelet szinte minden más nyomával - Izrael szürke, kötelességtudó, szorgos államából. A „gazusz”-bódékon kívül voltak mozgó-árusok is, akik egy jeges limonádéval teli, rézből készült lopótökfélével járták az utcát, amely hátul függött az övükön, és azt kiabálták:

- *Ja lemún, ja lemún!* - miközben egy pár rézkasztanyettát csattogtattak az ujjaik között. Így egy napon, amikor kifogytam az olajbogyóból, kölcsönvettem ezt a felszerelést egy arab „gazusz” bódéstól, elkezdtem fel-alá járkálni a bazárban, „Ja lemún”-t kiabálva, és erősen igyekezve, hogy minél szakszerűbben csattogtassam a kasztanyettát. A szakszerűséggel azonban mégiscsak lehetett valami baj, mivel az volt az érzésem, hogy az egész szúk, rajtam mulat. Többórai munkával mindössze két pohár lemúnt sikerült eladnom, egyenként fél piaszterért, ami még a bódétulajdonos jégköltését sem fedezte.

Mint minden szakmának, a limonádéárusításnak is megvannak a maga fogásai és titkai. Minden félórában vissza kell térni a bódéhoz újabb jégért. Két jégcsere után újra kell ízesíteni a keveréket, nehogy elvizesedjék. A limonádétartály vagy köcsög mellett egy üveg vizet is vinnie kell magával az embernek, hogy minden egyes vevő szeme előtt kiöblíthesse a poharat. A kiáltozásnak és a kasztanyettacsörgetésnek elég fülsértőnek kell lennie ahhoz, hogy felhívja magára a figyelmet, ugyanakkor a „lemún” szót vontatott, keserves hangrezegtetéssel kell kiejteni, hogy szomjúság gyötörte sivatagi karavánok képét idézze fel a reménybeli vevő lelki szemei előtt. Magyarán a limonádé árusításnak is megvannak a maga Napóleoni és Jessie Owensei s ha nem vagy született tehetség, jobb, ha feladod. Ezt a mesterséget egyébként is közel negyvenfokos hőségben kell gyakorolni, és több mint tízkilónyi felszerelést kell cipelni bőrszíjakon. Én három további kísérlet után mindenesetre feladtam.

Nem sokkal a limonádé-kaland után elköltöztem Danzigék szobájából, és néhány napig egy festékbolt

padlóján aludtam mely egy barátom bácsikájáé volt. Távozásom oka egy nyúlformába öntött szappandarab volt. A szobánk üres volt, kivéve három ágyat, néhány széket és egy polcot. Danzig kisasszony szerette a szépet, s a polcon ő állította ki - ahogy ő nevezte a „múzeumát”. A múzeumi tárgyak a következők voltak: egy cionista naptár címlapja, amelyen Dr. Theodor Herzl volt látható a felkelő nap fényében, Boecklin *Az áldottak szigete* című képének reprodukciója, valamint a szappanból készült nyúl. Minden áldott nap a nyúl volt az utolsó - a fülei már olvadtak -, amit e világból láttam, mielőtt álomra hunytam a szemem, és ébredéskor is a nyulat pillantottam meg elsőnek. Hamarosan kezdett betolakodni az álmaimba is. Ennél még a festékbolt betonpadlója is jobb volt. Annál is inkább, mivel ha a nyúl nincs, valószínűleg feleségül vettem volna Danzig kisasszonyt pusztán azért, hogy az ágyunk öt centivel közelebb kerüljön egymáshoz.

A festékboltban néhány napig egészen kellemesen éltem. A barátom, akinek a bácsikája volt a tulajdonos, egy *Burschenschafter* volt Bécsből, az osztrák-magyar császári lovasság egykori tisztje; Buxbaumnak hívták. Nagy karfiolfüle volt, borotvált koponyája, és kerek, vidám képe, rajta valóságos térkép, melyet mértani alakzatokban összevarrott párbajforradások alkottak. Buxbaum is mérnök volt - pontosabban ő igazi, aki el is végezte a bécsi Műegyetemet -, és akárcsak én, állástalanul csavargott. Neki azonban, nagy irigységemre, volt egy barátnője, annak pedig saját szobája, így amíg ő a lány karjaiban szunnyadt, nekem be kellett érnem a festékbolt kemény padlójával. Aznap éjjel, amikor beköltöztem a boltba, az egyik sötét zugban felfedeztünk egy zsák rizst. Igaz, belefészkeltek magukat az egerek, de a rizs akár egy évre is elegendő volt - mármint ha meg tudjuk főzni valahogy. Mindketten mérnökök lévén, sikerült megoldanunk a problémát. Egyetlen hőforrásunk egy olajlámpa volt; ezt a padlóra tettük, s egy kéményfélét építettünk köré téglából. Ennek tetejére egy üres festékesdobozt tettünk, amelyet terpentinnel tisztítottunk ki, s ezt megtöltöttük vízzel és rizzsel. Még mérnök lé-

tünkre is meglepődünk, milyen kevés hőt és mennyi kormot termel egy olajlámpa; doboznyi rizsünk megfőzése négy teljes órát vett igénybe. Viszont megadta azt a csodás érzést, hogy teli gyomorral aludhattam el, Buxbaum pedig férfienergiával feltöltve indulhatott szerelmi légyottjaira.

Zárástól a reggeli nyitásig maradhattam csak a festékboltban, azaz este nyolctól reggel nyolcig. Néhány napig jól ment minden; főztük a rizst, és Buxbaum még egy zacskó sóra is szert tett valahogy. A terpentíniz vagy elpárolgott a dobozból vagy megszoktuk. Egy végzetes napon azonban Buxbaum hozott egy üveg vodkát, melyet a barátnőjétől kapott ajándékba. Hajnalra ki is végeztük, biztosítva egymást afelől, hogy minél többet iszunk, annál józanabbak leszünk. Kiéhezett állapotunkban azonban a hatás katasztrofális volt. Buxbaum bácsikája, egy fekete sábeszdeklis szigorú kis ortodox zsidó a festékeshordók közt elterülve talált ránk reggel. Majd huszonnégy órán át eszméletlen maradtam; ott feküdtem az üzlet egy hátsó szobácskájában elrejtve.

Másnap új menedékhelyet találtam magamnak: egy bőrdíványt egy fogorvosi rendelőben. Ez is csak éjszaka lehetett az enyém, viszont csak ötven piaszterbe került egy hónapra. A rendelőben még palesztinai mércével mérve is iszonyú volt a hőség. Az ablak az óváros egy szűk sikátorára nyílt, és átellenben, vagyis alig öt méterre tőlem, egy baloldali héber ifjúsági csoport főhadiszállása volt. Itt minden este összejöveteleket, vitákat tartottak, teli vitriolos marxista szenvedéllyel, s ami még ennél is rosszabb: a szónokok még csak nem is héberül, hanem jiddisül ordítottak. A marxista dialektika olyan módszer, amely egy hülyét is képes roppant éleselméjűnek feltüntetni; sajnos erről az igazságról én magam nagyon is hamar megfeledkeztem. A fülsértő, önhitt hangok hamarosan éppúgy betörtek álmaimba, mint korábban a nyúl. Az ilyen kisebb bosszúságoktól egyébként is mindig jobban szenvedtem, mint a nagy, drámai bajoktól. Így hát a hó vé-

gén a rendelőből is elmenekültem, és a Revizionista Klubban vertem tábort.

Klubunk, amelynek tiszteletbeli titkára voltam, egy szobából és egy erkélyből állt. A szoba kopáran maradt, csak négy fapad volt benne, és két, újságokkal és folyóiratokkal elborított asztal, amely ágynak kissé kemény volt, viszont hűvös. Egyetlen megmaradt ingem és zoknim, amelyeket minden éjjel kimostam megvarrtam, már egy ideje foszladoztak. A gondolatot sem tudtam elviselni, hogy ebben a lerongyolódott állapotban Weinshallékat vagy bármelyik más ismerősömet felkeressem. Buxbaum Tel-Avivba ment, s ezzel mindörökre eltűnt az életemből, ahogy az az efféle testvéri, de rövid életű, véletlenszerű barátságokkal oly gyakran megesik.

Egy júliusi napon a tőkém abszolút nullára zuhant. Elköltöttem az utolsó piaszttert. Éjjélkor, amikor már minden vendég eltávozott a klubból, megvettem az utolsó olajbogyómat, és elnyújtóztam az asztalon. Rengeteg cigarettacsikk hevert köröskörül, nekem pedig még volt némi cigarettapapírom, tehát dohányt elhasználhattam. Ahogy feküdtem ott a hátamon, úgy szívtam az egyik cigarettát a másik után éhgyomorra, egyszerre csak mámoros boldogság fogott el. Tudtam: csak annyi kell, hogy nyugodtan végiggondoljam a helyzetet, s a Báró a segítségemre siet. Ő megmutatja, hogyan húzzam ki magam a moscsárból.

Így is lett. A harmadik vagy negyedik cigaretta után sugallat irt. Az jutott az eszembe, hogy a mi civilizációnkban egyszerűen nem történik olyasmi, hogy egy fiatalember éhen haljon, mármint hogy a szó szoros értelmében az éhezésbe haljon bele, úgy találják meg a testét. Én legalábbis mindaddig sosem hallottam ilyet. Ergo, érveltem magamban, lehetetlen, hogy én erre sorsra jussak. Ha pedig lehetetlen, akkor fölösleges aggódni miatta. Azt ugyan nem tudtam, hogyan éri el valaki, hogy teljesen pénztelenül ne haljon bele az éhezésbe, de mivel elvileg már bebizonyítottam, hogy lehetetlen, valaminek szükségszerűen történnie kell. A megoldás tehát - különös tekintettel legyengült fizikai álla-

potomra - az, hogy nem teszek semmit, hanem várok az eseményre, amelynek a logika szabályai szerint be kell következnie, hogy megakadályozza a lehetetlent. Ezzel elégedetten álomba merültem.

A következő napot a klubban töltöttem, újságot olvastam, vitatkoztam a vendégekkel a palesztinai védővámokon vagy ültem az erkélyen, és bámultam az Allenby Street különös forgatagát odalenn, a tevéket, autókat, szamarakat, a fekete fátylas arab nőket, a khaki színű sortból kiduzzadó combú zsidó lányokat, a lemúnárusokat, és a többi. Éjjel az asztalon aludtam vagy szunyókáltam, egyre jobban tökéletesítve az újságpapír matracként és párnaként való alkalmazását.

Ez a békés életmód négy napon át tartott egyetlen falat étel nélkül. Csak egy kicsit éreztem magam éhesebbnek a szokásosnál, egyébként teljes volt a békém. Egyfajta egyéni játékot játszottam önmagammal és a sorssal, olyat, amit akasztófahumort kedvelő barátaim az „Unitasból” igen élveztek volna. Annak a lehetetlensége, hogy ily módon meghaljak az éhségtől, nyilvánvalóbb volt a számomra, mint valaha. Ugyanakkor a várakozás kellemes izgalomával töltött el a kíváncsiság, hogy mi is lesz az az esemény, amely ezt majd megakadályozza.

Éhezőfakíri pályafutásom ötödik napján szokásom szerint az erkélyen üldögéltem, amikor egy „arabadzsi”, egy arab konflis felkeltette a figyelmemet. Magas arab volt az utasa, a fején beduin fejfedő, körülötte töméntelen csomag. Mintha csak megérezte volna a tekintetemet, felpillantott az erkélyre, és kiáltva üdvözölt, méghozzá „bécsiül”. Ahogy alaposabban megvizsgáltam, kiderült, hogy nem más, mint Dr. von Weisl az „Unitas”-ból, ekkor már az Ullstein-lapok közel-keleti tudósítója.

Megállította az arabadzsit, és felrohant az emeletre, kettesével véve a lépcsőfokokat, miközben arab fejfedője és köntöse csak úgy lobogott körülötte. A Dzsebel-ed-Drútból tartott visszafelé - ezért viselt arab jelmezt - állomáshelyére, Jeruzsálembé. Miután röviden híreket váltottunk, meghí-

vott egy fagylaltra a göröghöz, s már úton is voltunk az arabadzsiban.

Négy és fél napi koplalás után fagyfaltot enni érdekes élmény. Az első falat úgy hasít az ember gyomrába, mint a borotva; a második vagy harmadik után viszont az a különös érzése támad, hogy hűtőházat helyeztek üzembe a teste közepében. A görög-nél harminc fok fölött járhatott a hőmérséklet, nekem azonban vacogni kezdett a fogam, és hideg verejték öntött el, aztán meg ki kellett rohannom háyni. Miután megkönnyebbültem, és a fejemet a csap alá tartottam egy darabig, hirtelen nagyszerű lett a közérzetem, és mámoros boldogságban ültem vissza a helyemre. Weisl megkérdezte, mi bajom, mire elmondtam, hogy nemrégiben *papatacsi*-lázrohamom volt - ami igaz is volt. A *papatacsi*-láz olyan betegség, amelyet az azonos nevű légy csípése okoz. Az ember láza harminckilenc-negyven fokig szalad fel, ez négy napig tart, aztán lassan elmúlik, és semmi ártalom nem marad utána. Orvos lévén, Weisl egy csésze forró teát javasolt a fagyfalt helyett. A teával egy tálkányi sütemény is járt, amit nagy gyönyörűséggel elfogyasztottam. Lelkesen beszélgettünk tovább, mígnem Weislnek sietve távoznia kellett, hogy még elérje a vonatát. Megkért, hogy fizessem ki a számlát a kezembe nyomott egy egyfontos bankjegyet, és már rohant is a várakozó arabadzsi felé. Tiltakozva szóltam utána, hogy a számlánk aligha lesz több öt piaszternél. - Ne légy hülye! - kiabálta vissza Weisl. Köntösét csíkos nadrágja fölött fellebbentve bemászott az arabadzsiba, aztán nem volt sehol.

A találkozásnak - úgy tűnt - varázsos hatása lett. Másnap új ingben és új zokniban díszelegve, valamint kávéból és két tojásból álló kiadós reggelivel a gyomromban úszni mentem a német kolónia strandjára. Míg a homokon heverésztem, egy vörös képű fiatalember jött oda hozzám, és igen melegen üdvözölt. Mivel nem ismertem meg, elmondta, hogy Reichnek hívják, az apja főrabbi volt Badenben, ahová iskolába jártam, és felismert engem.

- Sosem hittem volna, hogy ilyen híres ember leszel - tette hozzá.

- Én, híres? Mitől? - kérdeztem.

- Hogyhogy mitől? - kérdezett vissza rabbi módra Reich. - Akinek a cikkét az első oldalon hozza a *Neue Freie Presse*, az híres ember.

A *Neue Freie Presse*, mint már elmondtam, egy kicsit olyan volt, mint Közép-Európa *Timesa*. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területének minden polgára roppant mód nagyra tartotta és tisztelte. Még hónapokkal korábban, egy vakmerő pillanatomban elküldtem hozzájuk egy útijegyzetemet „Érkezés Palesztinába” címmel, abban a biztos tudatban, hogy körülbelül annyi esélyem van a megjelenésére, mint a lottófőnyereményre. Oly kevés volt rá a remény, hogy teljesen el is felejtettem az egészet. Az ifjú Reich közlése többet jelentett a számomra, mint pillanatnyi győzelmet. Voltaképpen újságírói és írói pályám kezdete volt, és ott, a napégette tengerparton, abban a pillanatban, valami különös erővel fel is fogtam ezt.

Említettem, hogy már korábban is jelentek meg cikkeim a cionista sajtóban, de az egészen más volt. A cionista lapok afféle családi ügyet jelentettek; egy kis, alig ismert szekta tagjai írták olvasták őket. A szakmai különbség körülbelül akkora volt, mint a között, hogy az ember iskolai amatőr színelőadásban vesz részt vagy a Metropolitan Operában énekel.

Fellelkesülten indultunk Reich szobájába megnézni a lapot. Mivel ő máris a híres embernek kijáró alázattal viselkedett velem úgy éreztem, méltónak kell lennem e ranghoz, és meghívtam egy fagyfaltra a göröghöz. Amikor azonban végre a szobájában voltunk, s a kezemben volt a lap, szörnyű csalódás ért. A cikk valóban ott állt az első oldalon, csak hogy a harmadik bekezdés negyedik mondatában, ahol én azt írtam, hogy „a haifai kikötőben a víz nyugodt volt, mint a zöld üveg”, a nyomda „üveget” szedett „üveg” helyett. A szívem majd megszakadt, és meggyanúsítottam a szerkesztőt, hogy merő félté-

kenységből, szánt szándékkal gyilkolta meg a cikket. Az, hogy Reich nem fogja fel, micsoda borzalom, ha az ember tisztos neve olyan szöveg alatt áll, amely a tenger vizét üreghez hasonlítja, tán még jobban feldühített. Szóval pontosan úgy reagáltam, ahogy igazi hivatásosnak illik.

A második, még ennél is keserveesebb csalódás egy héttel később következett. A szüleim visszatértek Londonból Bécsbe, és édesanyám gratuláló levelet küldött, amelyben diszkrétan a tudomásomra hozta, hogy egy jó barátján keresztül, aki viszont az újság szerkesztőjének volt barátja, egy kicsit besegített abba, hogy a cikket közöljék. Ezt a kiábrándulást sosem tudtam egészen megemészteni.

Idővel a Neue Freie Presse csekkje is megérkezett; egy font tíz schillingről állították ki. Ez az összeg, azzal együtt, ami Weisl kölcsönéből megmaradt, majdnem két fontra növelte a vagyonomat. Úgy éreztem, itt az idő a környezetváltozásra, és az újrakezdesre. Megbeszéltem a kérdést Abrammal, és úgy döntöttünk, hogy Tel-Avivba kell mennem, ahol valamivel jobbak az álláskilátások, és hogy onnan folytassam tovább a sajtóügynökség munkáját.

Takarékossági okokból, no meg, hogy világot lássak, ismét gyalog utaztam; ám a táskám, az időközben ronggyá foszlott tartalék ruha és cipő híján, immár könnyebb volt.

18.

BOHÉMVLÁG TEL-AVIVBAN

Palesztina három fő városa közül Haifa életerős ipari pionírváros volt, kikötővel és gyárakkal. Jeruzsálem, a maga szent helyeivel, egyetemével, rendházaival és zárdáival, szellemi központ és kormányzati székhely. Mindkettőben együtt éltek keresztények, zsidók és muzulmánok. Egyedül Tel-Aviv volt tisztán zsidó: az első héber város, amelyet azóta alapítottak, hogy Titusz lerombolta Jeruzsálemet. Olyan volt, mint egy régi álom, amely váratlanul valóra válik, s mint minden álom, zavaros, irracionális, nehezen leírható, és alkalmanként rémálomba fordul. Már a neve is paradox: a „tel” dombot jelent, „aviv” pedig tavaszt; ehhez képest a város sík, a téli esőket pedig többnyire különösebb átmenet nélkül követi a forró nyár. Regényemben, a *Mint éjjeli tolvajban*, amely részben önéletrajz, megpróbáltam leírni a város rejtelmes hangulatát:

„Ahányszor Joseph Tel-Avivba érkezett, ellentétes érzelmek kerítették hatalmukba: elérzékenyülés és viszolygás. Elérzékenyülés a világ egyetlen tisztán zsidó városa iránt, amely a Tavasz Dombja lírai nevet viseli, elérzékenyülés Tel-Aviv százötvenezer polgárának tülekedő életereje iránt; és viszolygás az általuk teremtett zürzavar iránt. Eszelős, szívbe markoló, őrzítő város volt, amely első pillanatban nyakon fogta az idekerült utazót, örvényként magával ragadta, és néhány nap múltán ott hagyta, ernyedten, kábán, hogy maga sem tudta, szeresse-e, utálja-e a várost, kacagjon-e, avagy dühögjön.

Alig egy nemzedéknyi idő telt el a kaland kezdete óta: akkor határozta el az arab Jaffában egy maroknyi bennszülött zsidó család, hogy lakónegyedet építenek maguknak, az általuk európainak vélt minta szerint. Következésképpen otthagyták a hangyabolyként nyüzsgő arab kikötő bazárlabirintusát, egzotikus illatait és leselkedő tőreit, és építeni kezdték a földközi-tengeri dűnék sárga homokján álmaik másik városát: Varsó, Krakkó és Łódz külvárosi

gettóinak pontos mását. A Herzl doktorról elnevezett főutca két roppant rúd házsorának mindegyik épülete olyan volt, mint egy árvaház vagy rendőrlaktanya, ezeket a szépség kedvéért rózsaszínre, zöldre, citromsárgára vakolták, minek következtében a ház az első eső után olyan lett, mintha kiverte volna a ragya. Sok nyomorúságos bolt is volt, legtöbbjük limonádét, gombot és légyapírt árult.

Az ezerkilencszázas évek elején, a cionista kolóniák megjelenésével egyre nagyobb iramban terjeszkedett a város a tengerpart mentén. Lázás rohamokban nőtt, ahogy újabb és újabb bevándorlási hullám érkezett - a szárazföldről a tengeri dűnék felé haladt az aszfalt- és betonáradat. Tervezésre nem volt idő, se kedv; lázas és anarchikus volt a növekedés, akár a trópusi növényeké. Ahány új jövevény hozta magával megtakarított pénzét, mind nekiállt, hogy felépítse álmai házát, és jaj volt a városi hatóságnak, ha megpróbált beleszólni. Ez az Ígéret Földje vagy nem ez?! Úgy egy évtizeden át, amíg a kelet-európai elem uralkodott a bevándorlók között, a kővé vált álmok ihletforrása a lengyel kisváros kőlabirintusa volt. Vakolatútvesztő burjánzott a Tavaszbombjában, rozsdás vaskorlát szegélyezte a szűk mellű balkonokat, s díszítőelemként felfeltűnt egy-egy ión gipszoszlop vagy római portikusz.

A kezdeti idők Tel-Avivjában az élet sajátos jellegét mégsem azok határozták meg, akik építették - hanem a munkások, akik építették a házakat. Pionírváros volt az első zsidó város, mindkét nembeli tizen- és huszonéves fiatal munkásoké. Övék volt az utca; khaki ing, khaki sort és napszemüveg volt a divatos viselet, és a »hering« néven csúfolt nyakendő a ritkaság. Esténként, amikor hűs tengeri szellő enyhítette a napok fehér izzását karon fogva járták a forró aszfaltot az új sugárutakon, amelynek résein kitüremkedett a sárga homok, és amelyek átmenet nélkül a dűnékbe torkolltak. Esténként a tengerparton égő tábor tüzek körül járták a órát, és hetente legalább egyszer kirángatták az ágyból a pöffeszkedő Dizengoff polgármestert vagy a vén Herz

főrabbit, és vitték le a tengerhez, hogy járja velük a táncot. Keményen dolgoztak, érzelmesek voltak, és vidámak. Magával ragadta őket a lelkesedés, amely hullámvölgyet nem ismert, csak hullámhegyet... Kevés kávézó volt akkoriban, és sok munkásklub; az olcsó kávézók hitelbe adták az ételt, és hitelbe vásárolták a hozzávalót; hitelbe adták ki a lakást a hitelbe épült házak tulajdonosai; és a város mégsem omlott össze a homokon, melyre épült, hanem gyarapodott és növekedett..."*

A gazdasági válság mélypontján érkeztem Tel-Avivba. Az előző hónapokban a bevándorlás árama lelassult, alig csörgedezett, ami részben a brit hatóságok korlátozó intézkedéseinek volt köszönhető - a tőke nélküli bevándorlók számára kvótát állítottak fel-, részben annak, hogy a zsidó tőkésék nemigen kíváncsiak Palesztinába. Ha nincsenek bevándorlók, nincs építkezés sem, és mivel Palesztina fő iparága az építőipar volt, tömegessé vált a munkanélküliség.

Tel-Avivban csaknem ugyanolyan nehéz volt állandó munkát találni, mint Haifában. A második ciklem, amit a *Neue Freie Presse*-nek küldtem, soha nem jelent meg; más, különböző európai lapokhoz küldött kézírataim előre nyomtatott elutasító cetlikkel jöttek vissza. Ismét kenyér, olíwabogyó és szárított datolya lett az állandó étrendem; az utóbbi ugyanolyan olcsó volt, mint az olíva.

Egy ideig volt munkám egy turistairodában. Az angol és német levelezés volt a feladatom. Csakhogy más dolog viszonylag folyékonyan beszélni angolul és franciául, és megint más üzleti leveleket írni, nemcsak helyesen, hanem idiomatikusan a kereskedelmi szakkifejezésekkel. Két hét után kirúgtak.

A következő állásom már megfelelőbb volt: földmérősegéd lettem. A földmérő Abram fivére, Iljusa Weinshall volt, mérnök, Tel-Aviv hírhedett Don Juanja. Magas volt, sötét hajú és jóképű, ferde metszésű szemekkel és azzal a fajta faunosollyal,

* Borbás Mária fordítása.

mely a nők számára állítólag ellenállhatatlan. Ő volt az egyetlen a Weinshall fivérek közül, akivel nem lettünk barátok; ennek egyetlen oka az volt, hogy irigyeltem. A dolgom az volt, hogy vállamon egy négyméteres, fekete-fehér csikos rúddal caplasak fel-alá a dűnéken át, és bizonyos pontokon állítsam le, hogy Iljusa szextánsába kukucskálva megállapíthassa helyzetét. Mivel gyakran kilométernyire vagy annál is messzebb voltunk egymástól, úgy jelzett nekem, hogy a karját lengette vagy a sípjába fújt, amitől juhászkutyának éreztem magam.

Egy-egy nyolcórás munkanapon tizenöt mérföldnyit is meneteltem a homokon a perzselő hőségben, néha éhgyomorra.

Mégis, nyugodalmas, kellemes munka volt. A dűnék közt, a párás kék ég alatt cammogva zavartalanul szőhettem lusta álmokat a kérdőjel köré, amely a jövőm volt, és a szakszervezetek által jóváhagyott harmincöt piaszteres napibér köré, amit majd a munka után kézhez kapok. Sajnos Iljusa csak egyszer egy héten vehette igénybe a közreműködésemet, ami azt jelentette, hogy napi egy schillingből kellett élnem.

A sivatagnak azon a sávján, amelyet felmértünk, ma már a Bné-Berak ortodox zsidó település áll. Egyfajta tulajdonosi büszkeséget éreztem, amikor húsz év múlva felkerestem. Időközben szegény Iljusát, aki egy hisztérika karmai közé került Berlinben, elvitte egy szívroham.

*

Most, amikor ezt a fejezetet írom a tel-avivi életről, úgy érzem emlékeim alaktalanok és szanaszét terjednek. A megelőző és következő időszakokkal ellentétben ennek a három-négy napnak a képe életlen, nehéz fókuszba venni. Talán magának Tel-Avivnak az alaktalansága, megfoghatatlansága tükröződik ebben. Akárcsak azoknál a nyomtatott horoszkópoknál, amelyek szerint az embernek egyszerre művészi hajlamai vannak, ugyanakkor földhözragadt gondolkodásmódja, vidám, társasági lény, ámbár depressziók kínozzák, Tel-Avivról is minden állítás

igaz, és éppoly igaz az ellenkezője is. Napvilágnál olyan mint Whitechapel, éjjel, mint Monte-Carlo. Víg város és elszomorító város: arcél nélküli város. Az utcáknak nincs perspektívája és égre rajzoló körvonalai, mivel a házak nem kapcsolódnak egymáshoz, de kertek sem választják el őket; csak üres helyek vannak köztük, rendetlen, értelmetlen kis területek, mint rések az egymástól túl távol ülő fogak között. Az embereket is éppoly nehéz leírni. Már nem európaiak, ázsiaiak nem akarnak lenni, és megsértődnek, ha levánteieknek nevezik őket.

Egy mérnökkel, később pedig egy bankhivatalnokkal osztottam meg bútorozott szobámat. Semmire sem emlékszem velük kapcsolatban, még a nevükre sem. Egy nap, amikor elfogott a magány, egy kóbor kutyát szedtem fel az utcán, hazavittem, és megosztottam vele a kenyéremet. Két napon át egy percre sem tágitott mellőlem, a harmadikon eltűnt, és sosem láttam többé. Ez, gondoltam, jellemző Tel-Avivra. Volt egy szerelmi ügyem egy köztisztelőben álló tel-avivi család lányával. Egy nap kijelentette, hogy sürgős okok miatt azonnal össze kell házasodnunk. Félig boldogan, félig kétségbeesetten kértem kölcsön a gyűrűket Jasa barátomtól és feleségétől, egy másik barátomtól pedig egy sötét öltönyt, és elindultam leánykérőbe menyasszonyom papájához. A lány az utcán várt, és közölte, hogy a házasságunkat sürgető okok már nem állnak fenn. Találkoztunk még egyszer-kétszer, meguntuk egymást, aztán többé nem találkoztunk; ez is Tel-Aviv volt. De talán a legjellemzőbb Tel-Avivra az ottani utolsó állásom.

Egy-két hónapig hirdetésszerzőként dolgoztam a *Kereskedelem és Ipar* című héberül és angolul megjelenő folyóiratnál, amelyet a Palesztinai Gyáríparosok Szövetsége adott ki. A lap havi ötfontos fix fizetést adott, de ebből csak egy fontot fizettek ki készpénzben. A többi négyet utalványok formájában kaptam, amelyek napi két étkezésre jogosítottak fel egy bizonyos Altshuler úr vendéglőjében az Allenby úton. Altshuler úr az utalványt továbbadta Dr. Walter Moses cigarettagyárának, és négy font értékben cigarettát kapott érte. Dr. Moses a Keres-

kedelem és Iparnak adta tovább az utalványt hirdetés hely fejében. A kör bezárult.

Az önmagába zárt, kölcsönös hitelen alapuló gazdaság tökéletes példája volt ez. Az egyetlen baja, mint minden örökmozgó szerkezetnek, a súrlódásból eredő veszteség volt, ezt viszont a külföldről érkező adományok pótolták.

Elmúlt a nyár, és én nem jutottam sehová. Szüleimnek írt, hetenkénti leveleim - teli kimódolt hazugságokkal fényes kilátásaimról - egyre nagyobb fejfájást okoztak. Közeledett a huszonegyedik születésnapom. Hová vezet ez az egész? Örökösen éhes voltam. Képes voltam esténként egy teljes órát ücsörögni kedvenc tengerparti padomon, és nézni a járókelőket. Nem messze ettől a padtól volt egy gyümölcsösstand, ahol banánt és kis kerek kókusz-tortákat árultak. A banán fürtökben függött, és meg lehetett számolni a darabokat. Mindig kilencven és száztíz között volt a számuk. Lassanként valósággal a megszállottjuk lettem: állandóan és ostobán azon rágódtam, hogy vajon ha annyi pénzem lenne, hogy az egész standot megvenném, meg tudnék-e enni száz banánt egyszerre vagy rosszul lennék. Két évvel később, immár jól kereső tudósítóként, visszatértem ehhez a standhoz, és banánevési maratonba kezdtem. A tulajdonosnak azt mondtam, fogadról van szó. Huszonhatig jutottam, ez azonban egy kiadós ebéd után három órával történt, tehát nem bizonyít semmit.

Egyszer a főnököm a *Kereskedelem és Ipartól* rajtakapott, amint éppen egy óriási, félig olvadt csokoládétortát faltam mohón az utcán. Olyan ellenállhatatlan vágy fogott el iránta, hogy vettem egyet a standnál. Meglepettem meredt rám, aztán elfordította a fejét. Az a megalázó pillanat is példázza, amit fentebb a szégyenérzetről írtam, amely arra készíti az embert, hogy valamiféle fűgefalevéllal takarja el csupasz éhségét.

Haifában a lázas politikai aktivitás tartotta bennem a lelket. A Revizionista Párt ott leginkább Abramból és belőlem állt; ama szorgos város lakói

nem érték rá, hogy különösebben törődjenek a politikával. Tel-Aviv viszont a politikai élet központja volt, s egyben a Revizionista Központi Bizottság székhelye, a szokásos frakciókkal és belharcokkal. Az a naiv odaadás, amellyel Abram meg én a mi „három Sz.”-linket irányítottuk, itt provinciálisnak és idegennek látszott. Az én sajtóügynökségem senkit sem érdekelt különösebben, s mivel nem volt pénzem levélpapírra és bélyegre, beszüntettem az egészet. Úgy tűnt, amibe csak belefogok, kudarcba fullad. Vagy egy tucatnyi állást szereztem és vesztettem el feleannyi hónap alatt. Semmi kétség: mindenre alkalmatlan vagyok.

Barátomnak, Dr. Har-Evennek is ez volt a véleménye. Ő volt az első pszichoanalitikus, aki Palesztinába tette a lábát, ugyanakkor a Revizionista Központi Bizottságnak is tagja volt. Állandóan azt hajtogatta, hogy vissza kellene térnem Bécsbe a Műegyetemre. - Ha nem fejezed be az egyetemet- mondta, örökre csavargó maradsz. Bármilyen sikeres is vagy, szökevény és földönfutó leszel, és minden tisztességes ember megérzi rajtad a csavargószagot.

Mosche Har-Even Stekel professzor egykori aszisztense volt (aki Junghoz és Adlerhez hasonlóan otthagytta Freudot, és megalapította saját iskoláját).^{*} Az orosz származású Har-Even Bécsben dolgozott Stekelnél, és egy-két évvel előttem érkezett Palesztinába. Harmincas éveiben járt, magas, csontos, tar koponyájú férfi volt, jókedélyű tatáros arccal, és inkább kozák hetmannak látszott, mint zsidó pszichiáternek. A Közel-Keleten töltött három évem alatt ő volt a legközelebbi jó barátom, és soha meg sem próbált engem analizálni. - Reménytelen eset vagy szokta volt mondogatni -, az a fajta, aki az első félóra után analizálni kezdi az analitikust, és teljesen megőrjíti.

Akkortájt Har-Event ugyanolyan krónikus éhség gyötörte, mint engem. Azt hinné az ember, hogy egy pszichoanalitikus - ráadásul az egyetlen - degeszre

* Stekel „pszichanalitikusiskolának” nevezte a maga irányzatát, így, a szokásos „o” nélkül a közepén.

kereste magát a csak zsidók lakta Tel-Avivban. Ennek épp az ellenkezője volt igaz. Kiemelkedő képzettsége és vonzó személyisége ellenére Har-Evennek csak két-három páciense volt, óránként tízpiaszteres tiszteletdíjjal.

A hűvös fogadtatásnak, amelyben Tel-Aviv a maga első pszichoanalitikusát részesítette, az lehetett az egyik oka, hogy a város lakossága nagyrészt két olyan országból érkezett - Oroszországból és Lengyelországból -, amelyeket még nem fertőzött meg a mélylélektan. De azt hiszem, volt egy mélyebb oka is. A palesztinai zsidóknak, főként a második és harmadik generációbelieknek egészen más a lelki alkata és a kulturális helyzete, mint a többieknek, bárhol éljenek is. Zsidónak lenni alapvetően kisebbségi állapot. Amit Európában és Amerikában zsidó humornak ismernek, az egy elnyomott kisebbség zamatos terméke. Palesztinában ez kiszáradóban van. A tipikus „zsidó vicc” itt importáru.

Ami a neurózist illeti, a helyzet lényegében hasonló. Abban nem vagyok biztos, hogy Palesztinában a zsidók kevésbé neurotikusak, mint másutt, abban azonban igen, hogy kevesebbet foglalkoznak a neurózisaikkal. Az ellenséges környezet nyomása - akár nyílt üldözésről van szó, akár a megkülönböztetés finomabb formáiról - fokozza a befelé fordulásra való hajlamot. A palesztinai zsidó, lévén egy terjeszkedő pionírközösség tagja, ahol a presszió belülről kifelé hat, extrovertálttá válik. Lehet, hogy mindez túlzott általánosításnak tűnik, de igazolni látszik az új, bennszülött nemzedék szembeöt-lően „nem zsidós” megjelenése és mentalitása.

Ha én szökött diák voltam foglalkozás nélkül, akkor Har-Even tudós volt betegek nélkül, és - ha más okokból is - ugyanolyan pénztelen, mint én. Ismeretes azonban, hogy a pszichoanalitikusok jobban eligazodnak a való életben másoknál; Har-Even ezt azzal bizonyította, hogy megtanított egy roppant ravasz módszerre, amellyel csökkenteni lehetett az éhezést. Ezt a módszert Hitelrotációs Rendszernek neveztük el.

A nagy gazdasági válság idején a legtöbb tel-avivi vendéglő, a korlátozott mértékben is, de adott hitelt a törzsvendégeinek, mikor azoknak elfogyott a pénze. A Hitelrotációs Rendszer lényege az, hogy az ember rendszeresen ugyanott, „A” vendéglőben reggelizik, egy másikban, „B” vendéglőben ebédel, és a harmadikban, „C”-ben vacsorázik. Ha egy kis pénzhez jut, akkor kifizeti „A”-t, ahol a legtöbbel tartozik, legközelebb „B”-t, és így tovább, rotációban. Ha netán „A” vagy akár mind „A”, mind „C” beszünteti a hitelezést, még mindig megmarad „B”, azaz napi egyszeri étkezésre továbbra is van lehetőség. Azóta sem találkoztam pszichiáterrel, aki ilyen hatékony terápiás eredményt tudott volna felmutatni.

Később, amikor Jeruzsálemben állomásozó külföldi tudósító lett belőlem, minden hétvégét Har-Evennel töltöttem Tel-Avivban. Barátságaim többnyire két csoportba estek: vagy szellemi kapcsolatok voltak vagy haveriak. A kettő ritkán esett egybe, ugyanis azok, akiktől szellemi ösztönzést kaptam, általában jóval idősebbek voltak nálam vagy pedig más ízlésük, más szokásaik voltak, mint nekem. A haveri kapcsolatok viszont vagy Buxbaum-féle véletlen találkozások voltak nehéz helyzetekben - börtönben, koncentrációs táborban, a hadseregben - vagy valamilyen közös kedvtelésen alapultak, éven-iváson vagy pókerezésen, amelytől eltekintve semmiféle közös érdeklődésünk nem volt. Har-Even azon kevesek egyike, akikben mind a kettőt megtaláltam, s talán ez áll a legközelebb ahhoz, amit igazi barátságnak lehet nevezni; én legalábbis nem tudok pontosabbat. Az utolsó hírem felőle az, hogy sikeres pszichoanalitikus belőle a svájci Genfben.

Mint az imént mondtam, Tel-Avivból egyebek között két fontos hangulati elem hiányzott: egy csipetnyi freudizmus és egy csipetnyi humor. Míg Mosche Har-Even az elsőt próbálta meghonosítani, én egy barátommal arra tettem kísérletet, hogy a másiktól gondoskodom, mégpedig egy héber kabaré formájában.

Avigdor Hameiri, akárcsak én, Budapestről származott. Héber költő és regényíró volt, aki némi hírnévre tett szert a Biblia megkövesedett nyelvvel való merész, hipermodern kísérletei révén. Barátságunk akkor kezdődött, amikor két költeményét lefordítottam németre. A fordítások, egy kissé ömlengő dicshimnusz kíséretében - ez volt az első irodalmi esszém - meg is jelentek egy berlinicionista hetilapban. Hameiri, aki ma az izraeli kormány tisztviselője, alacsony, kirobbanóan energikus ember volt, lávaként ömlött belőle a szó, lelkes volt, sértődős gyakran vad dührohhamokat kapott. Egyszer egy veszekedés során, amely Rilke nagysága fölött tört ki, a földhöz vágta a szemüvegét, és veszett sztepptáncot járt rajta, míg csak ízzéporrá nem törött a lába alatt az üveg. Íróasztalfiókjai telis-tele voltak kiadatlan kéziratokkal; kis híján ugyanolyan pénztelen volt, mint én, de neki még a feleségét és a kislányát is el kellett tartania. Nemegetszer aludtam a padlón apró, nyomorúságos lakásukban a Jarkón kerületben, Tel-Aviv egyik külvárosában, ahol az utcák fokozatosan beleolvadnak a dűnékbe. A reggeli forró víz volt, benne néhány tealevél, és mindenki kapott egy alma nagyságú hagymát egy darab kenyérrel. A nyers hagyma egyébként örvendetes változatosságot jelentett a datolya-olajbogyó diéta után, és segített fenntartani vitaminháztartásomat.

Ha már a vitaminokról van szó, említést kell tennem arról a furcsaságról, hogy az éhínség emesztendeje alatt - amely a huszonegyedik életévem volt - mindvégig folytattam a növekedést, míg csak ki nem nőttem utolsó és egyetlen öltönyömet. Pedig, amennyire tudom, sohasem volt semmiféle hormonzavarom.

Miután a véleményünk megegyezett abban, hogy Tel-Aviv provinciális, sőtlan hely, amelynek semmi érzéke az igazi lángelméhez, elhatároztuk, hogy politikai-irodalmi kabarét alapítunk. Mindketten abban a városban nőttünk fel, amely Párizs után legjobb sanzonénekeseket, legszellemesebb humoristákat, a legmulatságosabb egyfelvonásos kabarédarabo-

kat tudta felmutatni. Két társunk is magyar volt: egy iparművész-tervező és egy Donáth nevű fiatal színész. Éjszakákon át vitatkoztunk a *Café Hungaríth*ban, az akkori tel-avivi bohémvilág fő találkozóhelyén, amelynek alakjai - Rubín és Mané Katz festők, Cvi Greenberg költő és mások - ma az izraeli irodalmi és művészeti élet hírességei. A kabaré, amelynek „Matateh” (A seprő) lett a neve, létre is jött - de csak egy-két hónappal az után, hogy én már eljöttem Tel-Avivból. Kevésbé harcias néven - mint „Szamovár” - a mai napig létezik, és amennyire tudom, még mindig ez az egyetlen irodalmi kabaré Izraelben.

A kabarétervvel egyidejűleg egy új területre is kiterjesztettem tevékenységemet: héber gyermekmeséket kezdtem írni. Ezeket egy pisze orrú kisfiú ihlette, aki Arik névre hallgatott, és a harmadik Weinshall-fivér fia volt. Jása Weinshall, a sebész, roppant jóképű, rendes, álmodozó férfi volt, aki szabad idejében életrajzi tanulmányokat írt a zsidó történelem csalóiról és különceiről. Gyönyörű, fiatal felesége volt, akit abban az évben Tel-Aviv szépségkirálynőjévé választottak. Arik ugyanolyan szép volt, mint a szülei. Amikor Weinshalléknál tértam, mindig az ölembe ült, és mesékért nyúzott, amelyeket a kedvéért rögtönöztem.

Máig is emlékszem az egyiknek a kezdetére:

„Egyszer volt, hol nem volt, volt egy király Izraelben, akinek háromszáz felesége volt. Az elsőnek vörös volt a haja, a másodiknak zöld, a harmadik púpos volt, a negyediknek meg bibircsók nőtt az orrán...”

- Miért? - kérdezte Arik.

- Nem tudom - feleltem. - Ilyenek voltak, és kész.

- De én tudom - mondta erre Arik. - Azért voltak ilyenek, hogy a király meg tudja különböztetni őket egymástól.

Úgy éreztem, ebben az egyetlen megjegyzésben benne van a meselogika lényege. Egy időre teljesen

lekötött, hogy meséket agyaljak ki Ariknak, és leírjam őket, azzal, hogy majd kötetet állítok össze belőlük. Jasa is buzdított.

- Tel-Avivnak szüksége van mesékre - mondta álmódó hangon. - Nekünk nincs folklórnk. Mit ér egy nemzet mesék nélkül?

Mindenkinek megvolt a maga kedvenc elmélete arról, hogy mi kellene Tel-Avivnak: mesék, kabaré, városi autonómia, repertoárszínház, várostervezési tanács, forgalmi tilalom szombatonként, állatkert, múzeum, engedélyezett bordélyházak. Múlt nélküli város volt, fantomként bukkant elő a zsidó történelem kétezer éves szakadékaiból. Olyan város, amelynek lakói alig tudták elhinni, hogy valóban létezik, miközben döbbenet és csodálattal nézték, hogyan nő a szemük előtt. Egy nap a polgármester, Adon Dizengoff egy követ dobott a tengerbe, hogy ezzel megnyissa a majdani kikötő építési munkálatait. Amikor a víz összecsapott a jelképes kő fölött, megfordult, és ünnepélyesen így szólt: - Polgártársaim, még ma is emlékszem azokra az időkre, amikor Tel-Avivnak még nem volt kikötője...

Valójában csak hármat fejeztem be a tervezett kötet meséiből. Ezek Csehszlovákiában jelentek meg egy cionista évkönyvben. Amikor hozzákezdtem a negyedikhez, telefonhívást kaptam Jeruzsálemből. Von Weisl keresett egy meglepő ajánlattal. Elmennék-e vele Kairóba, hogy ott egy német nyelvű hetilapot szerkesszek? Hát persze, hogy elmennék. Végre - úgy látszott mégiscsak lesz belőlem valami.

19. HOLTVÁGÁNYON

Az újság címe *Nil und Palestina Zeitung* („Nílu-si és Palesztinai Hírlap”) volt. Felét németül nyomtatták, felét arabul; anyagilag kairói német követség támogatta, amely növelni kívánta a német exportot, irányítani viszont Weisl irányította, aki cionista propagandát akart folytatni az arabok között. Pontosan három számot ért meg, aztán csendben kimúlt, mint minden addigi vállalkozásom az építészettől a limonádéárusításig.

A három téli hónap azonban, amit Kairóban töltöttem, új dimenziót adott a tapasztalataimnak. Akkor ennek nem voltam tudatában; egyszerűen csak szívtam magamba az új élményeket mint a szivacs. Hárman laktunk együtt - von Weisl, egy osztrák festő meg én - egy kis lakásban, jókora terasszal, a *Saria Falakin*. A festő, Robert Hoffmann, vázlatkészítő körútjain körbevitt a város bennszülött negyedein és végig a Nílus-parton. Általa tanultam meg gondolkodás nélkül, pusztán vizuális jelenségként látni és észlelni emberi lényeket - a hajósokat a Níluson vagy egy-egy koldust a mecsetek lépcsőin -, mint mellékalakokat egy időtlen tájképen.

Időm nagy részét az Egyiptomi Múzeumban töltöttem a múmiák és a Tizennyolcadik Dinasztia szobrai közt lézengve. II. Ramszesz koponyáján a puha, lenzőke hajszálak olyanok voltak, mintha csak az imént simított volna végig rajtuk a vizes fésű. Szédelgés fogott el, mintha valami sötét, zavaros kút fölé hajolnék, amibe valaki réges-régen követ dobott. Természetudományon nevelkedett agyam számára szinte botrányosnak tűnt, hogy bármilyen mélyre zuhanna is az a kő a múltba, sosem érhetné el a kút fenekét. Fordított tükörképe volt a nyílveesszőnek: az a tiszta, ritka levegőjű űrben száguldott, a történelem kútja viszont egy bensőségebb, emberi dimenzióba nyílt. Első, tapogatózó lépéseimet a tudományostól a humanisztikus emberkép felé tehát jókora kitérővel, a Tizennyolcadik Dinasztia fáraóin át tettem meg. Nem akkora paradoxon ez, mint

amekkorának hangzik; élete vége felé mintha Freud is valami hasonló élményen ment volna keresztül. Egyetlen olyan művét, amely szellemében humanisztikusnak mondható - a *Mózes* -, Ekhnaton ihlette, az örült fáraó aki bevezette az egyetlen és láthatatlan Isten kultuszát.

A zsidó Palesztina nyüzsgő forgataga után, amittől az ember úgy érezte magát, mint a nedves rongy a mángorlóban, Egyiptom váratlanul a nyugalom és békesség érzetét keltette - mint amikor a szomszédban egyszerre csak kikapcsolják a rádiót. A megnyugvás azonban csak átmeneti volt. A *Nílusi és Palesztinai Hírlap* halva született ötlet volt, Weisl termékeny képzeletének szüleménye, amellyel egy kis időre levette a lábáról a weimari köztársaság valamelyik vállalkozó szellemű diplomatáját. Mihelyt az első szerkesztéspolitikai és anyagi nehézségek jelentkeztek, tüstént nyilvánvalóvá vált, hogy az elképzelés tarthatatlan, és a lap megszűnt.

Ugyanilyen nyilvánvaló volt az is, hogy én ismét holtvágányra kerültem. Néhány hétig Weisl titkáráként dolgoztam. Aztán váratlan lehetőség nyílt meg előttem.

A Nemzetközi Revizionista Mozgalom növekedett; központját Berlinbe telepítették át. A szervezetnek szüksége lett egy titkára, és Jabotinsky engem javasolt jelöltként. Ha elmegyek Berlinbe, hogy megbeszéljük a dolgot a nemzetközi végrehajtó bizottság tagjaival - üzenték -, jó esélyem van rá, hogy elfogadnak. Azonnal indultam.

A legolcsóbb útvonalat választottam: egy kis román gőzössel Alexandriából Constantába, majd onnan vonattal Budapestre, ahol megszakíthattam az utat, hogy meglátogassam a szüleimet. Visszatérésem minden volt, csak nem dicső. De az utazás a Dardanellákon és a Boszporuszon át, egy látványos fekete-tengeri viharral tetézve, túlságosan lenyűgöző volt ahhoz, hogy a jövőn rágódjak. Ráadásul egy búbajos táncosnő társaságában utaztam, aki német apa és jávai anya gyermeke volt. Hazafelé tartott egy egyiptomi revüturnéről, és majdnem ugyanolyan pénz-

telen volt, mint én. Hosszú vasúti utazásunk vége felé már az utolsó filléremet is elköltöttem, és ő fizette reggelinket az étkezőkocsiban. Így tehát e rövid esztendő alatt szerzett tapasztalataim mellett még a dzsigolóéletbe is belekóstoltam - legalábbis egy csésze forró kávé és két szelet vajjas és dzsemes kalács erejéig.

Szüleimet egy albérletben találtam, abban a városban, amelyet anyám annyira utált, s ahová apám tönkremenetele miatt visszakényszerültek. Barátnőm, a táncosnő azonban továbbutazott Berlinbe, s engem túlon túl elbűvölt a szerelem és a vágy ahhoz, hogy keseregjek. Nem volt meg az útiköltségem Berlinbe, és apámtól nem kérhettem; így felkerestem Magyarország patinás német nyelvű lapja, a *Pester Lloyd* szerkesztőjét. A kis öregúr - Vészi-Weiss, a főszerkesztő - alaposan végigmért, aztán megkérdezte, mit akarok. Elmondtam, hogy a Közel-Keletről jövök, ahol cikkeket írtam a *Neue Freie Presse* számára (a többes szám olyan túlzás volt, amelyet az adott körülmények közt jogosnak véltem).

Az öreg Weiss csak a fejét rázta. - Ezt mesélje a nénikéjének - mondta. - Úgy néz ki, mint egy iskolás gyerek, és a *Neue Freie Presse*ről beszél itt nekem!

Elővettem az útleveletem, meg azt az egy cikket, amelyet anyám helyezett el a lapnál. Az öreg Weiss megkérdezte, hoztam-e valami kéziratot. Átnyújtottam neki öt útijegyzetet Palesztináról. Kiválasztott hármat, és kiállított egy utalványt azonnali kifizetésre a pénztárnál. - Ha maga jó a *Pressének*, akkor nekem is megfelel - mondta. - És most tűnés! Dolgom van.

Az öreg Weiss - kicsi, kopasz, struccfejú emberke volt - sok fiatal íróat pártfogolt ilyen atyai mogorvasággal. A háború előtti Európában még voltak olyan lapszerkesztők, mint ő. Ma már csak a filmvásznon látni ilyeneket.

A honoráriumot megfelezttem az apámmal, és már indultam is Berlinbe.

Ott egy nagyobb és egy kisebb csalódás várt rám. Tánconó barátnóm időközben elutazott Párizsba, úgy, hogy a címét sem hagyta meg, még egy levelezőlapot sem írt. A Revizionista Pártnak meg nem volt pénze. Megkaptam az állást a vele járó hangzatos címmel együtt - „Világfőtítkár” lettem -, de ez csak félállás volt, a fizetés pedig nyomorúságos: havi száz márka.

A munkám abból állt, hogy a mozgalom különböző szervezeteinek szóló leveleket diktáltam, amelyekben a Központi Bizottság döntéseit magyaráztam, válaszoltam a kérdéseikre, és nagyobb aktivitásra buzdítottam őket. Nem volt valami lelkesítő munka, viszont sokat megtanultam belőle a politika lélektanáról. A cionisták kisebbséget jelentettek a különböző zsidó kisebbségeken belül. A Revizionista Mozgalom, mondhatni, kisebbség volt a köbön. De minden egyes helyi szervezetben volt ellenzék az ellenzéken belül, és frakciók, amelyek körömszakadtáig harcoltak egymással. Ugyanaz a történet, ugyanaz a hiábavaló kis dráma játszódott le újra meg újra, Kovnótól Párizsig, Berlintől Szalonikiig. Az ellentétek hol személyesek voltak, hol ideológiaiak, de legtöbbször a kettő zavaros keveréke. Idővel megtanultam figyelmen kívül hagyni ezeket a helyi elvi vagy taktikai vitákat mint pusztán személyes versengések kivételését. De azt is megtanultam, hogy minél kisebb egy csoport, annál nagyobb az esélye, hogy szakavatott ideológiai szörszálhasogatókat és szektás monomániákusokat termel ki magából.

Akkor még azt hittem, hogy ez valamiféle sajátos zsidó vonás, vagy éppen a revizionista mozgalom átka, és nagyon elkedvetlenített. Néhány év múlva azonban igen hasonló viselkedéssel találkoztam a Kommunista Internacionálé berkeiben (ahol - a közhiedelemmel ellentétben - sok zsidó volt az alsóbb rétegekben, viszont annál kevesebb a vezetők közt). Részben éppen a *déjã vue* érzésének volt köszönhető - annak, hogy egyszer már végigcsináltam ezt az egészet -, hogy sohasem törekedtem politikai szerepre a kommunista mozgalmon belül, pedig hét évet

töltöttem el benne. Amikor pedig végül szakítottam a KP-vel, ismét csak korábbi tapasztalatok mentettek meg attól, hogy sok „renegát” társamhoz hasonlóan csatlakozzam a trockista mozgalomhoz, vagy valamelyik más szakadár baloldali csoportosuláshoz.

Visszatekintve tehát politikai inaskodásomnak megvolt maga haszna. A Berlinben töltött három-négy hónap viszont életem legsivárabb időszakai közé tartozott. Üres zsebű csavargónak lenni Keleten -, kaland; havi száz márkáért hivatalnokoskodni Berlinben nem az. Az Alexander Platz környéki proletárhegyedben találtam magamnak egy albérletet hatvan márkáért reggelivel. Így valamivel több, mint napi egy márkám maradt, ami nagyjából egy meleg étel ára volt. Színházra, mozira vagy arra, hogy egy lányt elvigyek valahová, ebből nem futotta. A húszas években Berlin a világ legnyitottabb, legnemzetközibb városa volt, élettől és izgalomtól lüktető. Én úgy éreztem, hogy mindebből kimaradok, és testi-lelki éhség, sóvárgás, magány és irigység lett rajtam úrrá.

Senkit sem ismertem Berlinben, csak egy nagybátyámat, aki egy kertvárosban lakott, no meg a főnökömet, Richard Lichtheim bankárt, a Revizionista Központi Bizottság tagját. Lichtheim a legjobb értelemben vett zsidó européer volt, az a fajta, akinek a német kultúra oly sokat köszönhet, s aki ellen ugyanez az ország a történelem egyik leggyalázatosabb bűntettét követte el. Borotvaéles elméjű, kiváló szervező volt, jó humorú, kifinomult ízlésű és végtelenül tisztességes ember. Később politikai okokból szakított Jabotinskyval, és onnantól fogva nem játszott jelentős szerepet a cionista mozgalomban.

Vagy húsz évvel berlini napjaink után, az arab-zsidó háború idején Tel-Avivban találkoztam Lichtheimmel. Családjával kivándorolt Palesztinába; és nem volt állása. Nagyszerű izraeli nagykövet lehetett volna bármelyik európai államban. Mivel azonban nem tartozott sem a hatalmon lévő párthoz, sem pedig más politikai klikkhez, nem juthatott kormánybeosztáshoz. Egy zajos kávéházban ültünk a

tel-avivi tengerparton, beszélgettünk az elmúlt időkről, a jövő zsidó államáról szótt álmainkról, és a jelenről, amely - mint mindig - az egykori vízió törvénytelen gyermeke. Lichtheim csendesen, keserűség nélkül mondta: - Elfelejtett ember vagyok. - Sorsa jellemző arra, ami a cionista mozgalom régi gárdájával történt. De legalább az orosz forradalom régi gárdájának sorsát elkerülték.

*

Egyetlenegy család volt még Berlinben, akikkel jóban voltam: Anyám fivére, Otto Devrient és felesége. Az ő történetük istipikus, ha másképpen is, és érdemes elmondanom. Otto bácsi tizenkilenc-húsz éves lehetett, amikor a köztiszteletben álló Hitzig családot tönkretették a jóképű, ámde sötét lelkű kalandor üzelmek, s a nagyapámat elzavarták Amerikába. Igen mély hatást tehetett rá a fájdalom és a szégyen, mert fogta magát, Berlinbe szökött otthonról, és áttért a lutheránus hitre, sőt még a nevét is Devrientre változtatta Hitzigről. Korai berlini éveiről nem sokat tudok. Gyerekkoromban úgy emlegették otthon, mint aki jómódú ember, de sajnos... - és ezen a ponton a beszéd mindig suttogássá halált. Amikor nagyobb lettem, kiderítettem, mi Otto bácsi sötét titka: egy „szendvicseslányt” vett feleségül. Amikor még idősebb lettem, azt is megtudtam, hogy a „szendvicseslány” olyan ifjú hölgy, aki fel-alá sétál a berlini mulatókban és egyéb rossz hírű helyeken, és virágot, csokoládét és sonkás szendvicset árul a közönségnek. S hogy a szégyent betetőzze, a leányzó keresztnéve Henne volt - amely egyszerűen annyit tesz, hogy „tyúk”.

Amikor 1927 tavaszán megérkeztem Berlinbe, néhány hétig Otto bácsi és Henne néni otthonában laktam. Szép, kertés ház volt a bájos koepenicki tó közelében. E ház különössége abban állt, hogy az összes helyiség padlóját keleti szőnyegek borították, beleértve a fürdőszobákat, a konyhát és a toalettet. Otto egy keleti szőnyeget importáló cég vezetője volt, és olyan szenvedéllyel szerette árucikkeit, hogy a legszebb ritkaságokat folyton hazahurcolta, amíg már nem maradt hely számukra. Bácsi-

kámmal és nénikémmel való egyetlen súrlódásunknak is ez volt az oka, én ugyanis szeretek vizet fröcskölve zuhanyozni, amit a fürdőszobapadlót borító egy tabrizi és két bokharai szőnyeg miatt nehezményeztek. Ettől eltekintve remekül kijöttünk egymással. Otto bácsi csendes, jóságos arcú emberke volt nagy barna szemmel és meglehetősen sajátos barokkos humorral, Henne néni szép, hófehér hajú, királynői modorú matróna. Gyermeektelenek voltak, mélységes odaadással szerették egymást és szentelen, elkényeztetett kutyájukat - egy tizenkét éves, köszvényes, biztosan és ugyancsak szagló korcsot -, amelyet nagybátyám „Tasziló báró” néven szólított. Otto nemrégiben vonult vissza az üzlettől, ideje nagy részét azzal töltötte, hogy zöld tiroli kalapban díszelve a kertben pepecselt, és időnként azzal rémítette halálra a környék gyermekeit hogy egyórányi némaság után váratlanul elnyújtott és vérfa-gyasztó jódlizásban tört ki. Egyébként különös hatalma volt gyerekek fölött: úgy futottak utána, mintha ő volna a hammelni patkányfogó.

Utoljára 1932-ben jártam Devrientéknél, néhány hónappal náci hatalomátvétel előtt. Ekkor már mindketten elmúltak hatvanévesek, de olyanok voltak, mint egy ifjú szerelmespár. Tasziló báró a kert egy sarkában nyugodott eltemetve, s a helyét egy ugyanolyan szentelen kölyökkutya foglalta el, akit II. Taszilónak hívtak. Bár Otto gyengélkedett egy kicsit, mégis minden jel arra mutatott, hogy hosszú, szép öregkort élnek majd meg virágaik és szőnyegeik között, egy majdani III. Tasziló hűséges szeretetétől övezve. Ehelyett jöttek a nürnbergi törvények, a vegyes házasság átka, már előrevetítette árnyékát a koncentrációs tábor s végül a gázkamra.

Henne néni megmenekülhetett volna, ha elhagyja Ottót. Nem volt rá hajlandó. 1939-ben, a háború kitörése előtti hónapokban egy barátnómet, Francine F.-et Párizsból Berlinbe küldték az egyik földalatti német párt futaraként. Az is a feladata volt többek között, hogy igyekezzék embereket kicsempészni Németországból. Megkértem, nézzen utána, mi

van Ottóval és Hennével, és nem lehet-e tenni értük valamit.

Akkor már hét éve, a náci rezsim kezdete óta nem írtam neki, mivel mint kommunista, feketelistán voltam Németországban, s egy tőlem kapott levél csak még nagyobb veszélybe sodorta volna őket. Francine-nak adtam egy jelszót: hivatkozzon arra, hogy „Dunditól” jött - ez volt a gyermekkori becenevem és fűzzön hozzá egy viccet Ottó bácsival folytatott egykori sakkjátszmáinkról, amelyekről senki más nem tudhatott.

Amikor visszatért Párizsba, Francine elmesélte, hogy zajlott le a látogatás. Csöngetett a kertkapun. Sokáig nem érkezett válasz, csak vad kutyaugatás hallatszott. Francine nyomta tovább a csöngőt, míg végül megjelent egy fehér hajú matróna, aki franciául beszélt vele a kerítésen át, de nem nyitott kaput. Francine a bácsikám iránt érdeklődött. Henne azt felelte, hogy ő beteg, és senkit sem akar látni. Francine közölte, hogy „Dundi” küldte, és elmondta a viccet a sakkról. A nénikém ekkor egy pillanatra maga elé meredt, aztán csak ennyit mondott: - Nem ismerek semmiféle „Dundit” - majd hátat fordított, és lassan visszament a házba.

A történet végét 1946-ban tudtam meg, amikor az anyám, aki Budapesten ragadt a háború alatt, kijött utánam Londonba. Az első háborús évek alatt még óvatosan fenntartotta a levélkapcsolatot Devrientékkal, főleg üdvözlőkártyákon és képeslapokon, mivel feltételezhető volt, hogy ezek kevésbé szúrnak szemet a cenzornak. 1942 nyarán, amikor Európa zsidósága kálváriájának végső stációjához ért, s működésbe léptek a gázkamrák, két levelezőlapot kapott egymás után, amelyeken Henne tudatta vele, hogyan végezte Otto. Egy este a szokottnál jóval nagyobb adag altatót vett be, és kisétált a kertbe. Henne meghallotta a kis tavi csónak láncának csörrenését, és utánament. Mire a stéghez ért Otto már kint járt a vízen, befelé evezett, távolodva a parttól. Henne kiáltott neki, kérlelte, hogy jöjjön vissza, de csak egy fél mondatot kapott válaszul: -

Kérlek, ne nehezítsd meg... - Másnap megtalálták a csónakot. Felfordulva lebegett a tó vizén.

Otto volt az anyám egyetlen fivére. Öngyilkossága után néhány hónappal egyetlen húgát, Rózát elgázosították Auschwitzban, lányával, Margit unokanővéremmel - ő volt az, aki annak idején a vasműbe vitt - és Margit két gyermekével, Kátival és Gyurival együtt. Kati tizenhét éves volt és fekete hajú, Gyuri tizenkettő és szőke. Kati zongoraművész szeretett volna lenni, Gyuri orvos.

20.

A FORDULÓPONT

A lehetőség, hogy végre hívatást találjak, és valamiféle állandó pályát kezdjek, 1927 szeptemberében érkezett el, nem sokkal huszonkettedik születésnapom előtt. Von Weisl, a *Neue Freie Presse* és az Ullstein-lapok közel-keleti tudósítója új feladatot kapott: nagy körútra küldték Indiába, Malájföldre és a Távols-Keletre. Régi beosztása, jeruzsálemi állomáshellyel, egyelőre betöltetlen maradt. Engem javasolt oda, és megkaptam az állást.

Az Ullstein-ház ekkoriban dicsősége csúcán állt. Egyfelől szupertröszt volt, a legnagyobb ilyen jellegű vállalkozás Európában és alighanem az egész világon. Csak Berlinben négy napilapot adott ki. Ezek a következők voltak: a nagy tekintélyű *Vossische Zeitung*, amelyet 1704-ben alapítottak, a *Berliner Morgenpost*, a legnagyobb példányszámú napilap az egész német nyelvterületen; a *B.Z. am Mittag* című délutáni lap, amely minden híresebbégi rekordot megdöntött, és a *Tempo*, egy bulvár stílusú esti lap. Több mint egy tucat heti és havi folyóirat csatlakozott hozzájuk, amelyek mindenfajta ízlést és a társadalom minden rétegét igyekeztek kiszolgálni, a magas színvonalra értelmiségi *Querschnitt*-től a népszerű *Grüne Post*ig, a tudományos *Koralle* magazintól a *Die Dame* című női divatlapig; de a tröszté volt a *Berliner Illustrierte* is, Európa legnagyobb képeslapja. Az Ullstein-cég emellett Németország legnagyobb könyvkiadóinak egyike volt, saját utazási irodát tartott fenn, sajtóügynökséget működtetett, és végül az Ullstein Hírszolgálatot, amelynek Skandináviától a Balkánig mindenütt voltak előfizetői. Röviden tehát Ullsteinének tudósítójának lenni minden újságíró álma volt, s az európai újságíró-arisztokrácia soraiba emelte az embert - de legalábbis roppant fontosnak érezte magát tőle. Különösen ha mindehhez huszonkét éves volt, a legfiatalabb, aki ezt a magasztos posztot valaha is betöltötte.

A berlini Kochstrassén lévő „Ház” atmoszférája inkább egy minisztériumé volt, mintsem egy szerkesztőségé. A cég tulajdonosai az Ullstein fivérek voltak, az öreg Leopold, a dinasztiaalapító fiai. Öten voltak, akárcsak hajdanán a Rothschildek, és ők is zsidók. A Ház a politikai liberalizmus és kulturális modernizmus jelszavait tűzte zászlajára. Antimilitarista volt, sovinizmusellenes és páneurópai; a francia-német barátkozás divatja a Briand-Stresemann-korszakban nagyrészt az Ullstein-lapok befolyásának volt köszönhető. Politikai hatalom volt, s ugyanakkor megtestesítette mindazt, ami a weimari köztársaságban előremutató volt és nemzetközi.

Úgy kaptam meg az állást, hogy mind von Weisl, mind én szemérmetlenül blöfföltünk. Weisl eltávozásra jeruzsálemi állomáshelyéről meghatározatlan időre szolt - talán egy, talán két évre. Ullsteinék nem akartak egy újabb, jól fizetett tudósítót felvenni erre az időre, inkább egy helyben lévő szabadúszó mellett döntöttek. Ezért mindketten eljátszottuk, hogy én állandó lakhellyel Jeruzsálemben élek, csak rövid látogatásra jöttem Berlinbe. Fel tudtam mutatni néhány cikket, amelyek különböző lapokban jelentek meg, és Weisl is igen melegen ajánlott, de jövőbeni főnökeimnek még így is erős kételyei voltak. A döntés a Személyzeti Osztály vezetője, Dr. Magnus, valamint Dr. H., a hírszolgálat főnöke kezében volt. Ellenem szolt ezerszer elátkozott kisfiús külsőm és gátlásosságom, amely a döntő kihallgatáskor előbb szinte megbénított, majd Dr. H.-nak egy gúnyos megjegyzésére hirtelen igen rosszul időzített agresszivitásba csapott át. H. azonnal megutált; emiatt aztán még évekig szenvedtem. Magnus viszont, ez a fanyar, kevés szavú hamburgi emberke, inkább atyaián viselkedett velem - talán mert ő maga gyógyíthatatlan félénkségben szenvedett, amit a könyörtelen, a szabályokhoz mereven ragaszkodó hivatalnok pózával álcázott. Végül azt mondta: - Nos, rendben. Próbát teszünk magával. Havi kétszáz márka, meg amit hozzákeres a cikkeivel. De ne feledje: ez próbaidő. - H. szó nélkül vállalt

vont; az arcára volt írva, mit gondol jövőbeni esélyeimről.

Amikor kiléptem a félelmetes épületből, a szívem még a gyomromban dobogott, de a fejem máris a felhőkben járt. Kétszáz, márka kis pénz volt, csak ideiglenesen vettek fel, és közvetlen felettesem ellenszenve súlyos hátrányt jelentett. Önbizalmam azonban, mely gyakran hibázkodott az emberi kapcsolatok terén, ha a szakmáról volt szó, nem ismert hátrásokat. A legcsekélyebb kételyem sem volt afelől, hogy ha esélyt kapok rá, rövid időn belül az újságírás igazi csillaga leszek. És most megkaptam ezt az esélyt.

Egyetlenegy nehézség állt az utamban: vissza kellett jutni Berlinből Jeruzsálembe. Némely korábbi passzusokból már kiderülhetett, hogy szinte áthatolhatatlan lelki gát meredt fel bennem, valahányszor arról volt szó, hogy pénzt kellene kölcsönkérnem valakitől, akár barátoktól is. Ugyanez a gátlás jelentkezett minden alkalommal, amikor a fizetésemet vagy a költségeimet kellett megbeszélnem a munkaadóimmal. Ez a komplexus - ezúttal kivételesen tiszteletre méltó, illedelmes komplexusról van szó - teljesen nyilvánvaló módon az apámhoz kapcsolódik. A büntudat, amiért félbehagytam a tanulmányaimat s ezzel csalárdul megfosztottam őt utolsó befektetése gyümölcsétől, sosem múlt el belőlem teljesen, s a munkaadók egy bizonyos értelemben mindig afféle apapótlékok. Röviden: nem voltam képes rávenni magam, hogy kölcsönkérjem az útiköltséget sem a bácsikámtól, sem Lichtheimtől vagy Weisltől, akik egytől egyig örömmel eleget tettek volna kérésemnek. Ehelyett groteszk odisszeára indultam dél felé.

Bécs volt az első lépés: odáig tartott a készpénzem vasúti távolságra átszámítva. Bécsben felkerestem a híres-neves *Neue Freie Pressé*t, és Ullsteinék megbízólevelével a zsebemben minden nehézség nélkül szerződést szereztem magamnak havi két cikkre. Ezzel máris megdupláztam majdani bevételtemet. Előleget kérni azonban rontotta volna a tekintélyemet, amellet pedig, mint készpénzügyek-

ben mindig, óhatatlanul jelentkezett az említett gátlás. Végül régi Unitas-beli bajtársaim siettek a segítségemre. Mindig is megosztottunk minden pénzen, amink volt, kiváltottuk egymás zsakettjét a zálogházból; ők nem apajelképek voltak, hanem testvérek. Egy két éjszakán át tartó tivornya és a Kneipék Kneipéje után az asztalra ürítették zsebei- ket, melyek tartalma épp hogy csak elég volt Buda- pestig, a következő állomásig a dél felé vezető úton, és oda is csak a létező legolcsóbb utazási eszköz, egy dunai gőzös igénybevételével Budapestre visszatérve felkerestem az öreg Weisst, és elkövet- tem azt a lélektani balfogást, hogy megmutattam ne- ki az Ullsteinéktől kapott megbízólevelet. - Szóval nagy fiú lett, akkor meg mire kellek én magának? - mondta duzzogó hangon. - Na, tűnjön el. - Vagyis megint elakadtam. Két napon át jártam az antikvári- umokat, és eladtam minden megmaradt, gyűrött tan- könyvemet, s velük gyermekkorom más féltve őrzött kincseit. Apámnak sikerült összekaparnia néhány pengőt, anyám pedig zálogba adta egyetlen gyémánt- gyűrűjét, amely túlélte a hajótörést. Ez volt a legmagasabb pszichológiai akadály, amelyet át kel- lett hágnom, s egyben az utolsó áldozat, amelyet nekik kellett hozniuk értem. Három hónappal később elkezdhettem pénzt küldeni haza, s egy év múlva már teljes egészségben én gondoskodtam róluk. Viselkedé- sem úgy lett egyre kevésbé neurotikus, ahogyan nőt- tek a csekkeken álló összegek.

Hajszálra annyi pénzzel távoztam Budapestről, hogy eljuthassak Palesztinába: dunai gőzössel le Giurgiuiig, onnan személyvonattal Constantába, majd román hajóval Jaffába. Giurgiuból Constanta felé Bukarestben kellett átszállnom, ahol meglátogattam, a Revizionista Párt helyi vezetőit. Ezek a kedves, vendégszerető emberek, akiket addig életemben nem láttam, komoly bajból húztak ki. Másnap, amikor Constantába érkeztem, megtudtam, hogy a hajóm két napot késik. Nemcsak hogy meg kellett élnem két na- pig, hanem még behajózási díjat is kellett fizet- nem, amire nem számítottam; csak annyi aprópénz volt nálam, ami számításom szerint elég lett volna némi élelemre a hajón.

Kétségbeesésemben a brit konzult kerestem fel azzal a légből kapott mesével, hogy utazás közben ellopták a pénztárcámat. „Constanța, mint minden kikötő, valóságos gyűjtőhelye mindenféle csirkefogónak, az emberiség söpredékének. A konzul vagy al-konzul, aki útközben elkészítettett, mutatós névjegyem hatására fogadott, udvariasan és tökéletes közönnyel hallgatott végig.

Ezen a héten ön a harmadik látogatóm, akinek ellopták a tárcáját - jegyezte meg szárazon. - Ha ön az Ullstein-lapok tudósítója, miért nem a német konzulhoz fordul? - Elmondtam - hűen az igazsághoz -, hogy ha a német konzulhoz fordulnék, a munkaadóim bizonyára tudomást szereznének róla a német külügyminisztériumon keresztül, és ez roppant kellemetlen lenne a számomra. De az efféle pszichológiai finomságok nem szokták meghatni a brit konzulokat - különösen, ha az ember magyar útlevéllel utazik, egy német lap tudósítójaként. Arra sem volt pénzem, hogy Bécsbe vagy Berlinbe küldjek vészjelzést; csak annyim volt, hogy helybeli táviratot küldhessek új barátaimnak Bukarestbe. Távirati úton azonnal megküldték az összeget, amit kértem - és legnagyobb szégyenemre be kell vallanom, hogy nemcsak a nevüket felejtettem el teljesen, de még azt is, hogyan néztek ki, és miféle emberek voltak. Két héttel később meleg köszönőlevél kíséretében megküldtem nekik a pénzt Jeruzsálemből, de nem válaszoltak rá, és soha többé nem hallottam felőlük.

1927 szeptemberének végén érkeztem meg Jeruzsálembe, szinte pontosan két évre rá, hogy elégettem az indexemet s vele a hidakat. Ezen a ponton ér véget inaskodásom története, a zavarodott vándorlások, tévutak korszaka. A következő négy év többé-kevésbé közhelyszerű sikertörténet; egy európai újságíró élete a Közel-Keleten, Párizsban és Berlinben, kitartó, kemény munkáról, feszítő nagyragyásról és hiú győzelmekről szól egészen a következő fordulópontig, 1931-ig, amikor ismét felégettem a hidakat a hátam mögött és beléptem a kommunista pártba.

Két csavargóévem alatt leginkább úgy éreztem magam, mint Petronius *Satyricónj*ának zavarodott hőse: „Az ember úgy ugrabugrál, futkos és riadozik, mint az izgága kiséger, mely a bilibe pottyant.” Visszatekintve azonban e korszak bakugrásai, értelmetlen kergetőzése és féktelen kalandjai egészen más, értelmes alakzatba rendeződnek. Másfelől viszont az a négy év, amikor „megjavultam”, s a ráció és az illem szabályainak megfelelően viselkedtem, életem legsivárabb és legterméketlenebb korszakának látszik, noha külsőleg csupa szín és változatosság volt, és arab sejkeknél tett látogatásoktól az Északi-sark fölötti Zeppelin-utazásig ívelt. Az idő mindent helyreigazító tükreben a szűk esztendők, melyek látszólag nem vezettek sehová, az élmények, a tapasztalat életteli gazdagságát mutatják, míg a céltudatos törekvés és siker évei spirituális szempontból a merő időtöltés, a várakozás szakaszának tűnnek.

**NEGYEDIK RÉSZ -
ÚT A TISZTES POLGÁRI LÉTHEZ
(1927-1930)**

Es pocht eine Sehnsucht an die
Welt An der wir sterben müssen

ELSE LASKER-SCHULER

21.

FEISZAL, IRAK KIRÁLYA

1940 tavaszán, nem sokkal azelőtt, hogy a németek megtámadták Franciaországot, a *Préfecture de Police* detektívjei házkutatást tartottak párizsi lakásomon. Egyebek közt magukkal vitték az előző tizenöt év során megjelent cikkeim teljes gyűjteményét. A cikkek több vastos albumba voltak beraasztva; azóta nem láttam őket többé. Két kiadatlan kézirat kivételével (az egyik a *Sötétség délben* volt), amely valahogyan elkerülte a figyelmüket, minden eltűnt, amit serdülőkoromtól harmincötödik évemig írtam.

Magam is meglepődtem azon, mily kevésbé fáj ez a veszteség. Bár a következő években gyakran dolgoztam könyvtárakban, soha még csak eszembe sem jutott, hogy utánanézzek elveszett cikkeimnek a sajtóanyagokban. Csak 1951 tavaszán, amikor írni kezdtem ezt a könyvet, és szükségessé vált, hogy betöltssem az űrt, ahol valami kiesett az emlékezetemből, csak akkor tudtam rávenni magam, hogy megkeressem őket. Elmentem a New York-i Közkönyvtárba, ahonnan a belvárosban lévő Hírlaposztályra küldtek, oda, ahol a *Vossische Zeitung* és a *Neue Freie Presse* példányait tartják.

A Hírlaposztály két emeletet foglal el egy sívár irodaházban a Huszonötödik Utcában. Teljességgel hiányzik belőle az Ötödik Avenue-n lévő főépület ragyogása. Van egy nagy, mocskos és elkedvetlenítő olvasóterme, ahol unott kutatók keresgélnek múltbeli információk után. Beadtam a megrendelőlapomat, és leültem egy padra a tintafoltos asztal mellé. Forróság volt, a terem izzadságszagú, s engem büntudat és rossz érzés töltött el - valami egészen más, mint amit akkor éreztem, amikor születésem „világi horoszkópját” akartam kideríteni.

Néhány perc múltán egy fiú több poros, barna papírcsomagot rakott elém, amelyek spárgával voltak összekötözve. Felnyitottam az elsőt: újabb fekete porfelhő szállt fel belőle, meg valamiféle

konfettieső. Először azt hittem, egér fészkelte be magát a csomagba, de a könyvtáros közölte, hogy a negyedszázados újságok egyszerűen szétporladtak. A jobb angol és amerikai lapokat szépen kötetekbe kötik, hogy megmaradjanak. A köztiszteletben álló *Vossische Zeitung* számaint ezzel szemben összekötötték, ahogy voltak - a dátumok teljesen összekeveredtek -, és közönséges barna papírba csomagolták. Napok, hetek, sőt egész hónapok hiányoztak; ami megmaradt, annak jó része barna konfettivé foszlott.

Elszomorító volt átlapozni a maradék oldalakat, amelyek hajlamosak voltak szétesni, ha az ember hozzájuk ért.

Amikor két teljes hónappal végeztem - 1927 augusztusával és szeptemberével - anélkül, hogy egyetlenegyszer is találkoztam volna a saját nevemmel, rossz érzésem már-már pánikká fokozódott. Csak nem merő képzelődés, amit a múlttól gondolok? Vagy minden nyomát eltörölte valami ismeretlen erő? Jó előre közöltem a könyvtárossal, hogy fénymásolatot szeretnék a cikkeimről. Időnként várakozó pillantásokat vetett rám - még mindig semmi. Arcomról ve-rejttékcseppek hullottak a konfettire és a porra. Nem csak a könyvtáros tartott szélhámosnak, hanem lassanként már én is annak éreztem magamat.

És végre! A *Vossische Zeitung* 1927. október 6-i számának egyik tépett lapján ott állt egy cikk „jeruzsálemi tudósítónktól”, *Die Erbschaft Zaglul Paschas* címmel. Amikor ott láttam alatta a nevemet, majdnem ugyanolyan mámoros büszkeség fogott el, mint amikor először jelent meg nyomtatásban vagy harminc évvel azelőtt.

Az egész eset jellemző rá, mennyire ambivalens a viszonyom a saját ifjúságomhoz. A pánik, amely úrrá lett rajtam, amikor nem találtam dokumentálható bizonyítékát a múltamnak - s amelyet futó kétely kísért, hogy egyáltalán létezett-e ez a múlt -, a korábbi énemmel való tökéletlen azonosulásról tanúskodik, arról, amiről szoltam már. Az azt követő gyerekes büszkeségérzet viszont azt jelzi, milyen

szívesen ismerem fel a múltat - már amennyiben az öröme és megelégedettségre ad okot.

A megelégedettség azonban hamar szégyenné változott, mihelyt elolvastam a feltalált opuszt s az utána következőket. Most értettem meg, miért ódzkodtam eddig annyira attól, hogy előkeressem őket. A stílusuk elviselhetetlen volt, modoruk és megközelítésmódjuk egy halott korszaké, amelyet nem huszonöt év, hanem szinte századok választanak el a mától. Kísérteties élmény volt. Minél több foszladozó csomagot bontottam fel portól köhögve, annál inkább úgy éreztem magam, mint az archeológus, aki valami fáraó sírjába tört be.

Csüggedésemnek volt egy szubjektív és egy objektív oka. E. M. Forster egyszer azt írta nekem, hogy „csak haraggal és szégyennel” tud korai munkáira gondolni. Ez alighanem hétköznapi reakció azoknál az íróknál, akik erősebben kötődnek munkájukhoz, mint énjükhöz. Attól azonban, hogy egy élmény mindennapos, még egy cseppet sem kevésbé fájdalmas. Az én esetemben a hatást csak fokozta a nyelvek közti ellentét. Azok az elveszett cikkek németül íródtak. Mire újból elővettem őket, már több mint tíz esztendeje angolul írtam és gondolkodtam.

Márpedig az angolszász és a német újságírás között alapvető különbség van - méghozzá olyan különbség, amelynek szerepe van ebben a történetben. A brit és amerikai újságírók, legalábbis elméletben, arra törekszenek, hogy személytelen, tárgyilagos beszámolót adjanak a tényekről. A politikai nézeteket és személyes ízlést illik a lehető legalacsonyabb szinten tartani, hogy az csak közvetetten, az elkerülhetetlen választásban és a hangsúlyok elhelyezésében legyen érzékelhető. A véleménykifejezés és ítélkezés a vezércikkírók és kolumnisták előjoga. A német újságírást, különösen a weimari köztársaság idején, homlokegyenest ellenkező magatartás jellemezte. Kiindulópontja a tudósító világnézete volt, s az újság politikai filozófiája, melynek írt. Nem az volt a dolga, hogy híreket és tényeket jelentsen (ez a feladat teljes egészében a hírügynökségekre maradt), hanem hogy a tények ürü-

gyén hangot adjon véleményének és orákulumi ítéleteket mennydörögjön. „A tények nyersen felszolgálva fogyaszthatatlanok az olvasó számára” -, mondotta volt egy híres német szerkesztő. „Főzve, megrágva és a tudósító nyálába pácolva kell tálalni őket.” A német olvasóközönség, amely ezen az étrenden nevelkedett, így aztán soha nem alakított ki empirikus viszonyt a világ dolgaival szemben; sosem tanult meg szembenézni a tényekkel és bizonyítékokat mérlegelni. Valóságmeggközelítését eltorzította a *Weltanschauung*, a világnézet, s az ember minél jobban hozzászokik a világnézethez, annál könnyebb lenni a lábáról.

Ez a szubjektivizmus a német újságírásnak nemcsak a tartalmát, de a stílusát is meghatározta. A külföldi tudósítótól azt várták, hogy inkább „írás-tudó” legyen, mintsem riporter, és hogy „egyéni stílusa” legyen, mint egy szépírónak. Az egyik ünnepeelt Ullstein-tudósító, Richard Katz alig okozott különösebb szenzációt, amikor időmértékes versben írta meg első oldalas vezércikkét. (A legtöbb német lap vezércikkei az első oldalon jelentek meg, ezzel is mutatva a kommentár elsőbbségét a hír fölött.)

Mintegy hangsúlyozandó jelentéseinek szubjektív jellegét, mindegyik fölött ott állt a tudósító teljes neve, s még egy kétsoros, távirati hírt is - mondjuk, egy vasúti szerencsétlenségei vagy hőhullámot - a monogramjával szignált. Ráadásul idejének jelentős részét a tudósító nem is a jelentéseknek, hanem a tárcaírásnak szentelte.

A tárca, a *feuilleton* a kontinentális és különösen a német újságírás átka volt, az útirajz, az esszé és a novella természetellenes vegyüléke, mely mindegyiknek a legrosszabb oldalát domborította ki. Mindig egyes szám első személyben íródott, s többnyire egyfajta mindentudó, bohókás stílusban. Miközben a magam cikkeit kerestem, több tárcát is elolvastam a korszak ünnepeelt mestereinek tollából - borítsa nevüket a feledés jótékony fátyla -, akiket egykor olyannyira csodáltam, s akik saját stílusomhoz a mintát adták. Mintha panoptikumban jártam volna; bár, gondolom, egy negyedszázad múltán a New

Yorker magazin gyűjteményes kiadása éppily kísértetiesnek és avíttnek látszik majd. A műalkotások fennmaradnak, a divatok és az „iskolák” nem.

Egy kissé megnyugtató, hogy milyen rosszak a nálam híresebb kortársak írásai is, de saját műveimet ettől még ugyanúgy utáltam. Csak ránéztem cikkeim címekre - „Bejrúti bűntanyák”, „Árnyékcsászár a kalifák trónján”, „Az Ezeregyéjszaka kávéháza” -, és szinte vonaglottam a szégyentől. A legrosszabb az egészben annak a gazdag tényanyagnak az elpocsékolása volt, amelyet három év alatt gyűjtöttem össze, míg a Közel-Kelet különböző országait beutaztam.

Akkori cikkeim közül csak néhány akad, amelynek az újraolvasását ki lehet bírni, s ezek éppen azok, amelyeket sietve írtam, bohókásság és világnézet nélkül. Minél nagyobb műgonddal írtam többször is újra egy-egy cikkemet, minél többet csiszoltam, annál kínosabbnak tűnik ma munkám eredménye. Ha csak egyszer tisztességesen lehordott volna valamelyik gyakorlott profi, ha kiverte volna belőlem az eleménckedést és a lilaságot, hosszú évek sivatagi vándorlását takarította volna meg a számomra. De hát a különböző berlini, bécsi és prágai lapkiadók szerkesztőinek jobban ízlett a mézeskalács, mint a tények eledele; kihúzták a számokat, de meghagyták a jelzőket, sőt néha még a magukéit is hozzátették. Lapjaik Közép-Európa legtekintélyesebb, legelismertebb folyóiratai voltak, így a hiba nem pusztán az enyém volt, hanem egy egész kultúráé, amely rohamosan vesztette el kapcsolatát a valósággal. A mézeskalács és a lilaság iránti igényt ugyanaz a mentalitás táplálta, amely néhány évvel később már kéjjel fürdött a náci misztika zavaros vizében.

*

Az arab országok egyik idilli vonása akkortájt az volt, hogy a vendégeskedő újságíró egyenest azt uralkodó királyhoz, emírhez vagy pasához fordulhatott információért, és többnyire mindjárt ebédre is ott fogták. Így hát alig huszonhárom éves koromra már azzal büszkélkedhettem - büszkélkedtem is -,

hogy személyes ismerősöm az iraki Feiszal király, Abdalláh, Transzjordánia emírje, az egyiptomi külügyminiszter, Nahasz pasa, a libanoni köztársaság elnöke, és így tovább. Maradandó benyomást csak ketten tettek rám: a joviális, ravasz, hirtelen haragú Abdalláh és fivére, Feiszal király.

Feiszal, Lawrence barátja, a sivatagi felkelés hőse, alighanem korunk utolsó igazán nagy arab fér-fija volt; szikár, fenséges, búskomor alak. Elete-mben nem ismertem még egy embert, akiből ennyire áradt volna a magányosság.

„Én első pillantásra éreztem, hogy ez az az ember, akit keresni Arábiába jöttem - az a vezér, aki teljes dicsőségre fogja vinni az arab felkelést”^{*} - írta Lawrence Feiszallal való első találkozásáról.

- Őfelsége kitűnő bridzsjátékos. Roppant kedves ember - mondta egy európai konzul neje Bagdadban, amikor megtudta, hogy a király audiencián készül fogadni.

- Remélem, Őfelsége óvatosan bánik majd a kijelentéseivel - szólt nyugtalan mosollyal az iraki brit főmegbízott.

A palotának az a helyisége, ahol Feiszal fogadott, úgy él az emlékezetemben, mint vakítóan fehér falú, nyolcszög alakú terem, amelyet nyolc márványoszlop támaszt alá. Feiszal egy zsámolyon ült, magában. Európai ruhában volt, kivéve az *irakijját*, a fekete, kétsarkú mezopotámiai fejfedőt. Negyvenesztendő volt akkor, alig tíz évvel idősebb, mint Augustus John portréján, amely *A bölcsesség hét pillérében* látható; mégis, szinte az apja lehetett volna a John-kép romantikus alakjának. A hegyes szakáll, a keskeny arc éles vonásai megmaradtak, de a fény eltávozott belőlük, s ez a benyomás olyan erős volt, hogy noha a napfényrel szemben ült, arcát az emlékezetben árnyék borítja. Magas volt most is, „nyúlánk és erőteljes”, ahogy Lawrence írta, s

^{*} T. E. Lawrence: *A bölcsesség hét pillére*. 1935. Schöpfung Aladár fordítása.

„a fején és a vállain királyi méltóság ömlött el”.^{*} Ám „gyöngeségének patetikus látszata” elmélyült, s az életerő már hiányzott. A kiábrándulás a sivatagi hősből árnyékcézárt csinált.

Lawrence-et is a kiábrándulás pusztította el, de csak azután, hogy megírta *A bölcsesség hét pillérét*, hogy emléket állítson benne Feiszalnak és önmagának. Kétlem, hogy Feiszal sok vigaszt talált volna benne. Azt is kétlem, hogy Feiszal egyáltalán elolvasta *A bölcsesség hét pillérét*, és hogy méltányolta a gesztust, melyet az irodalmi fejedelem tett királyi fegyvertársának.

Feiszal nem volt irodalmár, „nem szerette az okoskodást, mert ez bénította cselekedeteinek gyorsaságát”.^{**} Balsikere úgy vette körül, mint valami keserves sivatag; benne nem volt meg Lawrence tisztátalan szómágiája, amely vizet fakasztott a veregség sziklájából.

Az alábbi részletek abból a cikkemből valók, amelyben beszámoltam Feiszalnál tett látogatásomról (*Vossische Zeitung*, 1920. március):

Amint Tahszin bej a nevemet bejelentette, a király magas, karcsú alakja némán, mosolytalanul emelkedett fel, olyan halk mozdulattal, mely a mozdíthatatlanság érzetét keltette bennem.

Tudtam, hogy a király beszél franciául, ezért némi csalódást éreztem, amikor bekérette magántitkárát, hogy az töltsse be a tolmács szerepét. Karosszékekben ültünk, köztünk egy elefántcsont dohányzóasztal, s én a pánarab újjászületés kilátásairól kérdeztem Őfelsége véleményét.

A király lassan beszélt, mintha minden egyes szót megízlelne a nyelvéen. Arábia egysége, az egykor oly hatalmas birodalom újjászületése minden arab vágya. De az előrehaladás lassú, és akadályozzák a jelenlegi „sajátos körülmények”. Előbb mintha lenyelte volna, amit mondani ké-

* Schöpflin Aladár fordítása.

** Schöpflin Aladár fordítása.

szült, de aztán mégiscsak kimondta: „A külföldi befolyás nem kedvez ennek a fejlődésnek.”

Mennyi keserűség, fájdalom és tehetetlenség, mennyi összetört álom volt ebben az egyetlen mondatban! A menekülés Damaszkusból, a francia ágyúk elől, éjjel, álruhában, egy teherautón – a fényszórók vakon fúródnak a sivatagba, a város utolsó fényeit, melyet ő hódított meg győzedelmes serege élén, ahol az Alkotmányozó Gyűlés a nagy arab birodalom császáráként ünnepelte őt, lassanként elnyeli a homok. Aztán a száműzött Bagdadba érkezik, és Nagy-Britannia jóvoltából a koldusok, banditák és nomádok e nyomorúságos országának uralkodójává koronázzák...

A király folytatta:

„De bárhogy legyen is, a történelem a maga útján halad, és eszménk végül győzedelmeskedni fog. A folyamat lassú, de Arábia újjászületése előbb vagy utóbb tényyé válik.”

Megjegyeztem, hogy jártam Szíriában, Palesztinában és Transzjordániában, és láttam a pánarab mozgalom csíráit, de úgy tűnt, hogy hiányzik az egyeztető központ.

Ez félreértethetetlen célzás volt arra a szerepre, amit a múltban maga Fejszal játszott. A király kitérő udvariassággal válaszolt: „Ön sokat utazott és tanult, és szép öntől, hogy vette a fáradságot, és megtette a hosszú utat Bagdadig...” – De a diplomatikusan óvatosság fölött ismét csak győzött az érzelem hirtelen kitörése, mert Fejszal mintegy utólagos gondolatként hozzátette: „Lehet, hogy létezik ilyen egyeztető központ, ahogyan ön nevezi, még ha kívülről nem is könnyen látszik ...”

Az Irak és a közép-arábiai Vahhábita Királyság közti határincidensekre tereltem a szót. Akkortájt úgy tűnt, ezek könnyen háborúba torkollhatnak. Természetesen óvakodtam kiejteni Ibn Szaúd nevét, a Vahhábiták vezéréét, aki Fejszal apját és az egész

Hásemita-dinasztiát kiúzta a félszigetről. Feiszal apja, Huszein, a ravasz, öreg, egykori mekkai szerif, aki néhány évvel korábban minden arabok kalifájának kiáltotta ki önmagát, most száműzetésben haldoklott Cipruson. Arab hagyomány szerint a fiaira szállt volna a kötelezettség, hogy megbosszulják az apjukat ért szégyent. Csakhogy mindkét ország fölött Nagy-Britannia gyakorolta az ellenőrzést; elmúlt már az az idő, amikor egy arab uralkodó betarthatta a szent becsületkódexet. Ebben rejlett Feiszal tragédiájának igazi gyökere. Ő is tartózkodott attól, hogy megnevezze atyja legyőzőjét. A hangja udvarias maradt, de elvesztette zengését s egy árnyalattal élesebbé vált mintha ezzel kompenzálná tehetetlensége tudatát, a megalázottságot, amely lassanként tönkretette.

- Nem - felelte kérdésekre válaszul. - A közép-arábiai fejlemények semmiképp sem befolyásolják az arab újjászületést. A félsziget soha, még a Kalifátus virágkorában sem osztozott az arab birodalmak fejlett civilizációjában - és túlzás volna remélni, hogy ez a jövőben másképp lesz. Közép-Arábia a tudatlan fanatikusok földje, ma még inkább, mint valaha...

E ponton Feiszal úrrá lett önmagán, és diplomatikusabb nyelven folytatta tovább. Tagadta, hogy fennállna a háború veszélye; a különböző törzsek közti, határ menti összeütközések megszokott, a dolgok természetes rendje szerinti dolgok, csak a sajtó fújja fel őket. Ha az újságokat vissza lehetne tartani attól, hogy fokozzák a feszültséget, minden rendben lenne...

A nagy dolgok után ezzel a majdhogy szánalmas zárszóval ért véget az audiencia. Amint hajlongva hátráltam kifelé, igyekezve, nehogy belebotoljak a saját lábamba, először láttam Feiszalt mosolyogni. Nem igazán mosolyra való volt az arca, inkább hirtelen kitörő nevetésre, amely - úgy képzeltem - minden figyelmeztetés és átmenet nélkül jön, s tűnik el, s ezért a mosolyában volt valami ritka, lefegyverző vonás. Ennyit mondott még: - Ön még nagyon fiatal; reméljük hát, hogy mire visszatér ebbe

a távoli országba, sokkal közelebb talál majd bennünket az arab egységhez.

Nyilvánvaló volt, hogy egy szót sem hisz el abból, amit mond. Örültem, amikor a szárnysegéd becsukta az ajtót, s a vakítóan fehér teremben álló magányos, sötét alak elszomorító látványa eltűnt a szemem elől. Utolsó, szeretetre méltó megtestesítője volt egy idejétmúlt, anakronisztikus eszménynek, amelyet egy különc oxfordi zseni egyedülálló tehetséggel próbált meg feltámasztani, hogy aztán a Történelem egyetlen vállrándítással maga mögött hagyja.

22. BÚCSÚ JERUZSÁLEMTŐL

A Közel-Kelet az ellentmondások földje. Amikor Fejszal királynál tett látogatásomról visszatértem jeruzsálemi főhadiszállásomra, távirat várt azzal a sürgős utasítással, hogy nyomozzam ki, Puccini írta-e a *Turandotot*, vagy pedig két Rubensohn nevű tel-avivi nővér, akik azzal vádolták Puccinit, hogy ellopta tőlük az opera kiadatlan partitúráját.

Elmentem Tel-Avivba, és egy sivár albérleti szobában két tündéri prágai vénlányra leltem, akik úgy ugráltak körülöttem, mint az izgatott tyúkok. Egyikük abból élt, hogy egy moziban zongorázott (ez még a némafilm korszaka volt), a másik zeneórákat adott. Megmutatták egy kínai opera kottáit, amelyet vagy húsz évvel azelőtt írtak, a tel-avivi főrabbi írásos tanúvallomását, mely szerint a partitúra egyes részletei nagy hasonlóságot mutatnak a *Turandotéval*, s hosszú, bonyolult történetet adtak elő, amelynek lényege az volt, hogy egyszer megmutatták a partitúrát Puccini egy barátjának. Természetesen tökéletes csacsiság volt az egész, de hogy örömet szerezzek a két kedves üreglánynek, tárcát írtam róluk kedvenc *Neue Freie Presséjükbe*, amelyet - gondolom - a mai napig is mutogatnak, együtt a rabbi tanúvallomásával.

A Szentföld különös vonzerőt gyakorol mindenféle különcre, prófétára, megszállottra és vallási reformerre. Jeruzsálemben az egy négyzetkilométerre eső bolondok és mániákusok száma alighanem nagyobb, mint a világ bármely más városában. Egyikőjük egy időben mély benyomást tett rám.

A hetven sírkamra egyikében lakott, amelyeket a „Bírák sírjai” néven ismernek, Jeruzsálem peremén, ahol város véget ér, és kezdődik a sivatag. Apróte-tűs kis hírt olvastam róla az egyik helyi újságban. Eszerint nagy tiszteletnek örvendett a Bokharai Ne-gyedben élő keleti zsidók között, akik minden szombat csak úgy özönlöttek a barlangjához, abban a hitben, hogy ő a Messiás. Így hát 1927 decemberének

egy délutánján kísétáltam a Bírák sírjaihoz. Útközben elkapott a híres jeruzsálemi trópusi felhőszakadások egyike. Az utcák fehér krétapora, az omló sziklák terméke, amelyekre a város épült, egy szemvillanás alatt sártengerré vált. Az esőtől vakon botorkáltam a bokáig érő mocsáron át a sírok felé. A bokharai kisfiú, aki a vezetőm volt, megmutatta a sírt, ahol a Messiás lakott, aztán elszaladt. Az aknán át bemásztam a nyirkos kis sírkamrába, melyet kellemetlen szag és sáros félhomály árasztott el, és máris előttem állt a próféta. A termete kicsi volt, így majdnem teljesen felegyenesedhetett az alacsony sírkamrában. Fekete, bozontos haja fürtökben lógott a vállára, és körülvette foszladozó ingét; arca vértelen volt, a szeme nagy és jóságos. Fiatalember volt, még harmincéves sem lehetett, s kellemes, hétköznapi hangon beszélt. Látogatásomat a jelek szerint természetesnek vélte, és csendesesen elmondta, hogy egyesek bolondnak tartják, de jóval többen hisznek benne, hogy egykor orvos volt, és többször is megkísérelte az öngyilkosságot, amikor a lelki szenvedés már kibírhatatlanná vált a számára, hogy később remeteként élt a Sínai-sivatagban, aztán a Nébó hegyén, ahol Mózes meghalt. - Békés napokat töltöttem ott a Nébó hegyén - mondta elmélázva. - Csak a beduinok bosszantottak; egyszer meg is kellett ölnöm hármat.

Ugyanazon a csendes, meggyőző hangon mesélte tovább, hogy négyéves korában mindent megjövendölt, ami azóta történt; hogy 1928 lesz az Utolsó Ítélet éve, amikor az Isten Jeruzsálem utcáin jár majd újra, s hogy az Isten felülről derékig nő lesz, deréktől lefelé férfi. Minden kilenc emberből hét meghal majd. - De te - mondta, s közben csillogó szeme nyugtalanítóan közel került az enyémhez - te az életben maradó kettő közt leszel. - Hozzátette:

- Van egy cigarettád? Én nem vagyok aszkéta.

Rágyújtottunk - ő a rossz szagú sírkamrában állva, ahol csak egy ember fért el, én a római korból való, csúszós lépcsőkön kuporogva, amelyek odavezettek. Szelíd hangon vádolt, hogy kétkedő vagyok, hogy nem igazán hiszek benne; hogy arra gya-

nakszom, téveszméi vannak, holott voltaképpen egy könyvön dolgozik, amely majd megfejtí a világegyetem minden titkát. Ezek ugyanis homályos célzások formájában mind megtalálhatók a Bibliában. Minthogy magam is mindig a világegyetem titkait akartam megfejtetni, a rokonszenvem egyre nőtt. A próféta azonban egyszerre csak elvesztette érdeklődését irántam, a barlang nyirkos homokjára kuporodott, és énekelni kezdte azoknak a szívet tépő keleti zsidó daloknak az egyikét, amelyek határtalan önsajnálattuk miatt ellenállhatatlanok. A hatást fokozta a barlang visszhangzó akusztikája és az eső dobpergése odakünn.

Amikor véget ért a dal, így szólt: - Tudom, bizonyosságot akarsz. Ez egyszerű. Jusson az eszedbe a földrengés (abban az esztendőben volt Palesztina történetének legnagyobb földrengése). Négyszáz halott! Én tettem. Könnyű volt. Ennyi... - Felemelt két követ - ez volt a barlang minden berendezése -, és hirtelen haraggal egymáshoz ütötte őket. - Így csináltam a földrengést. Most már hiszel nekem?

Igent mondtam, megígértem, hogy visszajövök, odaadtam neki a nyirkosra ázott cipót, amelyet hoztam, kikászálódtam az aknából az esőbe, és visszafelé cammogtam a város fátyolos fényei felé - miközben elborított az a különös depresszió, amelyet „jeruzsálemi bánat-nak” neveztem el a magam számára. A barlang mélyéből ismét felhangzott a Messiás éneke.

Úgy egy hét múlva értesültem arról, amiről akkor azt hittem, a próféta történetének vége. A bokharai közösségből való híveinek egyike, egy fiatal leány, aki gyakran vitt vizet és kenyeret a sírjába, teherbe esett tőle. Eszembe jutott, hogy a próféta mondta is: ő nem aszkéta. A bokharaiak, akiknek zárt közösségként sikerült fennmaradniuk Közép-Ázsiában egészen addig, míg 1800 évvel később visszatérhettek Palesztinába, a legpuritánabb és legfanatikusabb zsidók a földkerekségen. Elhatározták, hogy halálra kövezik a hamis Messiást. Szerencsére egy jámbor rabbi Hollandiából, aki turistaként járt Palesztinában, véletlenül éppen akkor jött megnézni

a Bírák sírját, amikor a feldühödött bokharaiak csoportja megjelent ott. A történet hallatán a rabbi gyönyörű beszédet mondott ékes héber nyelven, telis-tele kevéssé ismert Talmud-idézetekkel. A bokharaiak, akik Talmud-ügyekben valódi műértők, nagy gyönyörűséggel hallgatták végig a mondókáját, és megbékélve hazamentek. A holland rabbi magával vitte a halálra rémült prófétát a szállodájába; onnan egy elmegyógyintézetbe került.

Majd huszonöt évvel az események után, 1951 januárjában levelet kaptam, amelyet a kiadómhoz címeztek. Drága, dombornyomású fejléccel ellátott papírra írták, s a Messiás diktálta a magántitkárnak. Elmondta, hogy olvasta az utolsó könyvemet; hogy emlékszik a nevemre egy cikkből, amelyet 1928. január 20-án közölt a *Neue Freie Presse* a nála tett látogatásom után; hogy szép cikk volt, és a könyv is szép; hogy közben ő is megírta a maga könyvét a világegyetem titkairól, amelyről annak idején beszélt nekem; hogy hozzá is juthatok, kedvezményes előfizetői áron, öt dollár ötven centért, csak a mellékelt nyomtatványt kell kitöltenem; és hogy egyáltalán, itt az idő, hogy végre én is csatlakozzam az általa alapított új kultusz többezernyi kiváló hívéhez, akik hetente összegyűlnek elegáns kis templomukban a St. Lenardo-völgyben, Kalifornia államban, a Hit és a Napsütés földjén. - Amitől megint csak rám tört a „jeruzsálemi bánat”.

*

A „jeruzsálemi bánat” helyi nyavalya, mint, mondjuk, a „bagdadi kelés”, és a város tragikus szépségének és embertelen atmoszférájának együttes hatása okozza. A befalazott sivatagi erőd magasztos és kietlen szépsége ez; a katarzis nélküli tragédiáé. Jehova zord arca tűnődik a forró sziklák fölött, amelyek több öldöklést, erőszakot és rablást láttak, mint bármely más hely ezen a világon. Lakóit megmérgezi a szentség. Josephus Flavius, aki pap volt a városban, és maga is a „jeruzsálemi bánat” áldozata, különösen fogalmaz: „Az isteninek s a halandónak egyesülése kellemetlen.” A város lakossága valóságos mozaik, de minden egyes része kellemet-

len. Talán a legkellemetlenebb a papság, akár muzulmán, akár keresztény, akár zsidó. A muzulmán papok az én időmben átlagosan évente kétszer szent vérfürdőre szólítottak. Némelyik békés arab földbirtokos Ramadánkor péntek reggel még elviccelődött zsidó bérlőivel, aztán elment a mecsetbe, meghallgatta az imámot, hazarohant, és egy konyhakéssel lemészárolta a bérlőt, feleségestől és gyermekestől. A görög, latin szíriai, kopt, örmény és egyéb keresztény papság öltre ment olyan kérdések fölött, hogy a görögöknek joguk van-e létrát állítani az örmény kápolna padlójára a célból, hogy megtisztogassák a kápolna felső részét, a párkányzat fölött, a betlehemi Születés templomában; és hogy a görögöknek vajon kifeszítve avagy természetes redőzettel kell-e odaerősíteniük függönyüket az alsó 2. sz. Szöghöz, a Jászolhoz vezető bal oldali lépcsősortól délnyugatra lévő oszlop lábazatánál (mindkét példa valóságos, és melléjük tehetem még az előírást, mely szerint „a latinok függönyének természetes módon kell lecsüggenie ugyanezen az oszlopon, úgy, hogy 16 milliméternyi hely legyen közte és a görög ortodoxok függőnye között”).

A zsidó papság örökös háborút vívott a muzulmánokkal afölött, kinek van joga megközelíteni a Siratófalat, és hogyan, egymás között pedig afölött, melyek a rituális vágás helyes módszerei; emellett arra biztatták ortodox híveiket, hogy a Sabbat szentségének védelmében verjék meg az istentelenekeket, akik cigarettáznak az utcán, és dobálják meg kővel az arra haladó autókat.

Ugyanílyen mérgezett volt a politikai légkör. A Huszeini törzs tagjai öldösték a Nasasibi törzs tagjait; zavargások évadán együtt öldösték a zsidókat; a zsidó pártok gyűlöltek egymást, az arabokat és briteket, ebben a sorrendben; a brit szahibok, akiket itt havadzsáknak neveztek, pedig pontosan úgy viselkedtek, ahogyan a brit szahibok szoktak.

Jeruzsálemben nem voltak kávéházak, mulatók, koktélpartik, vagy bármiféle éjszakai élet. Az emberek ki sem mozdultak családjuk, templomuk, törzsük vagy pártjuk köréből. Zord, farizeus város

volt, teli gyűlölködéssel, bizalmatlansággal és hamis relikviákkal. Én a Próféták Útja 29. szám alatt laktam, öt percnnyire a Via Dolorosától, és további öt-re Omar kalifa mecsetjétől, ahol egy schillingért megmutatják Gábriel arkangyal ujja nyomát egy követ. Eletemben nem éltem ilyen közel az istenséghez, s ugyanakkor ekkora távolságra attól. A város egész rémséges története, Dávidtól Heródesig, Pilátustól a keresztesekig, Titustól Glubb pasáig és Bernadotte-ig a hit pusztító erejét példázza, az ember képtelenségét arra, hogy megbékéljen Istenével, s ennek eredményét: a halandónak és az isteni-nek kellemetlen egyesülését. Ez a vereségtudat - amelyet csak még inkább elmélyít a sivatag, a kiszáradt vízfolyás és a terméketlen szikla magasztos csendje - ez az, ami a „jeruzsálemi bánatot” okozza.

*

Társadalmi helyzetem bonyolult volt. Bizonyos súlyt kölcsönöztek neki a lapok, amelyeket képviseltem. Jövedelmem gyorsan emelkedett, hála a rengeteg cikknek, amit a számos Ullstein-kiadványnak írtam, és az első év elteltével munkaadóim kétszázról hétszáz márkára emelték garantált havi minimum fizetésemet. Voltaképpen a jövedelmem körülbelül ezer márka volt havonta, ami a húszas évek elején a Közel-Keleten sok pénz volt, s noha immár én gondoskodtam a szüleimről is, még mindig igen kényelmesen megéltem belőle. Ugyanakkor, mint a revizionista ellenzék tagját, a cionista bürokrácia bojkottált, a hivatalos zsidó társadalom pedig kiközösített. Mint cionista, nem ápolhattam társadalmi kapcsolatokat az arabokkal; mint idegen, nem lehettem a brit klub tagja, sem a brit gyarmati társaságé. Mégsem voltam magányos. Volt néhány barátom Jeruzsálemben. Lovagolni jártunk a Júdeai-sivatagba, éjszakánként pedig számárháton ügettünk. A hétvégéket Har-Evennel töltöttem a víg Tel-Avivban. Ott volt a kutyám, Jessy, az első a farkaskutyák, skót juhászok, boxerek és bernáthegyiek hosszú sorában, amelyek a társaim voltak; és gyakran utaztam Galileába és a szomszédos országokba.

A körzetembe tartozott Palesztina, Egyiptom, Transzjordánia (a mai Jordánia), Irak, Szíria és Libanon. A távolból ugyan, de nekem kellett tudósítanom Ibn Szaúd Vahhábita királyságáról is. A Közel-Keletre való visszatérésemtől, 1927 ősztől kezdve Párizsba való áthelyezésemig, azaz két éven át átlagosan heti három teljes hosszúságú cikket írtam annak a regimentnyi újságnak és folyóiratnak, amely az Ullstein-cég tulajdonában volt, vagy az látta el anyaggal. E cikkeknek mintegy a fele politikai fejleményekkel foglalkozott, a másik fele útirajz volt, meg tárca mindenféle tücsökről-bogárról, héber színházról és bejrúti bordélyokról, bizánci mozaikokról és a beduin viseletről, Sába királynőjéről és a holt-tengeri lúgkögyákról. Az egyik, amely sajnos porrá foszlott a New York-i Közkönyvtár anyagában, Jessy - teljes nevén Kovács-házi Kovács Jessica - különös kalandjairól szólt, s a „Jeruzsálemi Fekete Kéz” néven ismert bűnbanda letartóztatásában csúcsondott ki.

*

Jessy volt az első farkaskutya, mely a Szent Városban ütötte fel tanyáját, s ezért egy bizonyos hírnévnek örvendett. (Rajta kívül csak egy farkaskutya volt az egész Palesztinában akkortájt: egy meglehetősen közönséges állat Tel-Avivban, mely a Pasa névre hallgatott). Jessicát Budapestről hoztam, amikor visszatértem első európai szabadságomról. Voltaképpen asszonyt akartam magammal hozni, hogy segítsen leküzdeni a „jeruzsálemi bánatot”, de a lány, akit kiszemeltem, az utolsó pillanatban rájött, hogy fél a szúnyogoktól meg az araboktól, s ezért inkább egy fogorvoshoz ment férjhez Szabadkára, Jugoszláviában (ahol a szúnyogok ádázabbak, mint Palesztinában). Így hát Jessy jött velem helyette. Megismerkedésünk drámai körülmények között történt. Egy sötét éjszakán bizonyos okokból, amelyeknek semmi közük e történethez, éppen zokniban, lábujjhegyen lopakodtam egy sötét kert-i ösvényen, kezemben a cipőmmel, amikor dühös kölyökkutya rontott elő a házból, kitepte egyik lakkcipőmet a kezemből és elvágtatott vele. Másnap délelőtt sike-

rült megtalálnom a tulajdonosát, visszaszereznem, ami a cipőből megmaradt, és ott helyben megvettem Jessyt. Utazásom történetét Jessyvel Budapestről Szabadkán át (hogyan bizonyítsam, már nem érdekel a hölgy) Athénbe (ahol elveszett, és egy turistacsoport találta meg az Akropoliszon), majd Krétán (ahol eltévedt a minósi labirintusban) és Alexandrián át (ahol elveszett, megrágott egy szállodaszőnyeget és megharapta egy lefátyolozott muzulmán hölgy lábszárát) Jeruzsálembé (ahol közéleti pályafutását azzal kezdte, hogy megszenteltségtelenített egy mecsetet) - mindezt egy „Kutyákról” című fejezetben szándékozom elmesélni egy későbbi kötetben. A történet csúcsponti része Belgrád és Athén között, egy vasúti hálókocsiban zajlott le, ahol közös kupém volt egy ellenszenves szaloniki kereskedővel. Mialatt mi lefekvés előtt még ittunk egyet az étkezőkocsiban, Jessy elrágcsálta a kereskedő ajándékát menyasszonyának, egy estélyi ruhát, melyet egy előkelő párizsi cégtől vásárolt, és eredeti kartondobozában tartott a csomagtartón; és - nyilván, hogy nemtetszését kimutassa - ki is hányta az egészséget, rá a vőlegény ágyára.

A muzulmánok szemében a kutya természetesen tisztátalan állat, a Próféták Útja pedig, ahol Jessyvel laktunk, az arab Muszrara negyedben van. Ennek következtében a fűszeres, a limonádéárus és az utcagyerekek hamarosan Abu Kalb - „A Kutya Atyja” - néven ismertek. Néhány hét után lemondtam minden további kísérletről, hogy leszoktassam Jessyt az elveszésről és arról, hogy önálló életet éljen. Reggeli után általában távozott, és udvariassági látogatást tett több barátomnál: Steinmetskynél, a könyvtárosnál, Pikovskynál, a rézmet-szőnél és egy magyar orvosnál, aki, mint ő, szintén a Kovács nevet viselte. Déli egy óra tájban hazatért ebédre, majd visszavonult egy kis délutáni szunyókálásra.

Egy nap azonban Jessica nem jelentkezett az ebédjéért. Szokásainak pontosságát ismerve nyugtalanodni kezdtem, és felhívtam Harrison őrnagyot a

palesztinai rendőrségtől. Az megígérte, hogy minden tőle telhetőt megtesz, hogy előkerítse.

Nos, az ezt megelőző időszakban több gazdag zsidó kapott fenyegető levelet „Fekete Kéz” aláírással, amelyben nagy pénzüsszegeket követeltek tőlük, mert ha nem... Az egyik áldozat egy Picotto nevű úriember volt, aki a Talpiot nevű külvárosban lakott. Ráparancsoltak, hogy tartson ötszáz fontnyi készpénzt a tárcájában, amíg a Fekete Kéz nem jelentkezik nála. Két nappal a levél kézhezvétele után egy rendőregyenruhás férfi jelent meg Picottóék lakásán. Miután bevezették a házigazda dolgozószobájába, jiddis nyelven közölte, hogy ő a Fekete Kéz, és jött az ötszáz fontért. Picottóné asszony azonban hallotta a beszélgetést a szomszéd szobából, s határozott nő lévén, rázárta az ajtót mind a rendőrrre, mind a férjére, majd segítségért kiáltott. Az álrendőr erre kiugrott az ablakon, és elmenekült.

Jessy nyomai egy városszéli táborhoz vezettek. Fiatal zsidó munkások laktak ott, akik útépitésen dolgoztak, és egy szélsőbaloldali csoport tagjai voltak. Mindenüket megosztották és közösségben éltek. Több arab kisfiú is látta, hogy „egy kék nyakörvet viselő, farkashoz hasonló kutyát” rángattak kötélen a tábor felé. Így két rendőr elment a táborba. Az ott lakók, akik nem ismerték a látogatás okát, oly gyanúsán viselkedtek, hogy a rendőrség átkutatta a tábor. Egy sátorrúdhoz kötözve megtalálták Jessyt, aki ragyogóan érezte magát a kommuna új tagjaként, és az egyik sátorból előkerült egy ügyetlen rendőrruhautánczat egy álbajusszal együtt. Ez lett a Fekete Kéz vége Jeruzsálemben. A banda egyébként természetesen tisztán eszmei indítékokból követte el a tetteit, ihletet az orosz bolsevikok korai napjaiból merített, amikor maga Sztálin is személyesen vett részt egy sor „kisajátításban”, mely a Párt pénzalapjait növelte. A módszereik olyannyira amatőrök voltak, s oly sikertelenek, hogy néhány heti börtönnel megúszták. Ez azonban semmivel sem csökkentette Jessy dicsőségét.

Valamikor 1928-ban Jabotinsky Jeruzsálembé látogatott, és átvette a legrégebb héber napilap, a *Devar Hajom* (Napi Posta) vezetését. Tagja lettem a szerkesztőbizottságnak, és volt egy heti rovatom a világeseményekről. De ami az újságot illeti, engem ezzel kapcsolatban más érdekelt. A héber sajtó kibírhatatlanul ünnepélyes, provinciális és önelégült volt. Emberibb, európaibb, hétköznapiabb arcot szerettem volna adni a lapunknak. Csökkenteni akartam a maró viták mennyiségét a tényszerű hírek javára, felvenni a harcot a „jeruzsálemi bánattal”. Sok más ilyen irányú lépéssel együtt hétvégi mellékletet javasoltam, kizárólag a szórakoztatásnak szentelve: találós kérdésekkel, rejtvényekkel, játékokkal, viccekkel, versenyekkel, sakkrovattal. Jabo egyetértett velem, és kinevezett a hétvégi melléklet szerkesztőjévé - ami olyan frivol újításnak számított, amilyenről a Szent Város soha még csak nem is hallott. Sikere lett, annak ellenére, hogy az induláskor súlyos baleset történt. Mellékletem első számában megjelentettem a „Húsz Kérdés” című játékot, amelyet az Uhu című Ullstein-magazinból oltóztam ki. A válaszoknak a következő hétvégén kellett megjelenniük. Csakhogy nekem még a hétvége előtt sikerült elvesztenem azt az Uhu-példányt, amelyben a válaszok voltak, és minden kétségbeesett kísérletem, hogy egy másik példányhoz jussak, csődöt mondott.

A legtöbb kérdés a „Milyen hosszú a Nagy Kínai Fal?”, meg a „Ki találta fel a légyapírt?” kategóriába tartozott, s ezeket meg is találtam a lexikonban. Két-három kérdésre azonban az ujjamból szoptam a választ. Rémálmaimban a mai napig üldöz az egyik kérdés: „Melyik rágcsálónak a leghosszabb az élettartama?” Megkérdeztem a Héber Egyetemet, a Cionista Végrehajtó Bizottság Mezőgazdasági Osztályát és egy fiatal angol nőt, akinek a madárfigyelés volt a szenvedélye; egyikük sem tudta a választ. Így hát kinyilatkoztattam, hogy a leghosszabb élettartamú rágcsáló a mókus. Soha senki nem vonta kétségbe ezen állítás igazságát.

A hétvégi melléklet sikere felbátorított és növelte nagyravágyásomat. Elhatároztam, hogy bevezetem a keresztretjtvény intézményét a héber kultúrába. Ez ravasz feladat volt, tekintettel arra, hogy a héber ábécé csak mássalhangzókból áll. Az i. sz. hatodik vagy hetedik században kidolgoztak ugyan egy magánhangzórendszert, ezt azonban szinte sohasem használják, sem kézírásban, sem nyomtatásban, amikor pedig mégis, mint például a kezdő olvasókönyvekben, akkor meg a magánhangzókat a mássalhangzók alá nyomtatják, nem velük egy sorba. Így a héber keresztretjtvény csak mássalhangzókat tartalmazhatott, ami mind az elkészítését, mind a megfej-tését igen nehezéte.

Ráakadtam egy ifjú héber filológusra, akit egy-fajta sportteljesítményként érdekelt a probléma, és mi ketten együttesen állítottuk elő az első hat példányt. Ezután viszont az a kérdés következett, hogy vajon milyen néven vezessük be őket. Jeruzsálemben - lévén a város az, ami - a keresztretjtvény név közfelháborodást keltett volna ortodox olvasóink körében. Ekkora botránytól még Jabo is visszariadt. Így végül a *Hidud Hamo'akh*, a „szellemi akrobatika” elnevezésnél kötöttünk ki. Amíg élek, büszke leszek arra a tényre, hogy én vagyok a héber keresztretjtvény atyja.

*

Mindeme időtöltések és a többi ellenére egyre inkább ráuntam Palesztinára. A cionizmus 1929-re holtpontra jutott. A bevándorlás patakja kis híján elapadt, épp hogy csak csörgedezett. A nácizmus viszont, amely nemsokára áradattá duzzadt, ekkor még a jövő méhében szunnyadó rém volt.

Lelkes ifjúként mentem Palesztinába, hajtott a romantika. Ám ott az utópia helyett a valósággal találkoztam, méghozzá egy ugyancsak összetett valósággal, amely egyszerre vonzott és taszított, de ahol - egy egyszerű okból - egyre inkább a taszító hatás került túlsúlyba. Ez az ok a héber nyelv volt. Ez a nyelv kövület volt, amely régóta nem fejlődött, s amelyet a zsidók már jóval a kereszt-

tény korszak előtt feladtak - Krisztus idején arámiul beszéltek -, most pedig óriási erőfeszítéssel új életre keltették. Archaikus szerkezete és szókincse teljesen alkalmatlanná tette rá, hogy modern gondolatok hordozója legyen, hogy kifejezze a huszadik századi ember érzéseinek, mondanivalójának árnyalatait. Azzal, hogy a hébert tette hivatalos nyelvévé, a kis palesztinai zsidó közösség nem csupán a nyugati civilizációtól szakította el magát, hanem önnön történelmi múltjától is.*

Úgy éreztem, hogy számomra szellemi öngyilkosság volna, ha én is ugyanezen a folyamaton mennék át. A cionizmus iránti lojalitásból megszereztem a palesztinai állampolgárságot és a palesztinai útlevelet, pedig ezt a lépést nem sok cionista vállalta - még Dr. Weizman is csak azután adta vissza brit útlevelét, hogy Izrael Állam elnökévé választották. Az európai állampolgárságról le tudtam mondani, az európai kultúráról nem. Romantikus bolond voltam, szerelmes az esztelenségbe, ám ezen a ponton az ösztönöm nem tűrt megalkuvást. Tudtam, hogy amíg héber nyelvű környezetben élek, mindig is idegen maradnék. Ugyanakkor azonban lassanként elveszteném a kapcsolatot az európai kultúrával. Húszévesen hagytam el Európát. Most huszonhárom voltam, és már volt elég részem a Keletben - arab romantikában épúgy mint zsidó misztikában. Elmém és szellemem Európa után vágyott, Európára szomjazott, Európa után epekedett.

A következő szabadságom 1929 júniusában volt esedékes. Elhatároztam, hogy onnan már nem térek vissza. Nem írtam kérelmet a munkaadóimnak, hogy helyezzenek át más állomáshelyre, attól félve, hogy elutasítják; mivel addigra már Közel-Kelet-szakértőnek számítottam, nyilván az lett volna a kényelmesebb a számukra, ha ott maradnék. Ezért kész helyzet elé akartam állítani őket és dupla vagy semmit játszottam: vagy új helyre tesznek,

* Arról, hogy ez milyen következményekkel járt Izrael jövőjére nézve, lásd *Ígéret és beteljesülés*.

vagy kezdek mindent előlről. Megint jelentkezett a hídégetési szimptóma.

Ezúttal francia hajóval utaztam Haifából Triesztbe. A hajón megismerkedtem egy csinos lánnyal, aki a fedélközben utazott. Tizennyolc vagy tizenkilenc éves lehetett, fekete volt, kicsi és törékeny, s egyfajta kék cserkészlány-egyenruhában volt, piros sállal a nyakában, vállán olyasfajta táska lógott szíjon, mint egy postásé. A második vagy harmadik este elmesélte a történetét. A Komszomol, a kommunista ifjúsági szervezet tagja volt, és Szovjet-Oroszország felé tartott. Ortodox zsidó szüleivel jött Palesztinába, akik időközben meghaltak, a tel-avivi Herclija iskolában végzett, majd Galileában dolgozott egy kollektív településen. Nem tetszett neki a cionista mozgalom szűk látókörű nacionalizmusa, s úgy döntött, hogy Oroszország az igazi. „Ha tényleg kell egy Messiás, akkor már megvan. Az emberiség Messiása Lenin.” Ezt halálosan komolyan mondta, és nem is hangzott komikusan. Egy Oroszországban élő bácsikája megszerezte neki a vízumot (a szülei Oroszországból származtak, s ezek még a boldog 1929-es napok voltak). Most tehát útban volt az Ígéret Földjéről a Föld Ígérete felé.

Triesztbe érve, ahelyett hogy felszálltunk volna a magunk vonatára - egyikünk Moszkva, a másik Berlin felé -, együtt szálltunk egy velencei vonatra. Akkor jöttem rá, hogy a lány minden csomagja az a szijas bőrtáska, amely törékeny vállán lóg. Két napot töltöttünk Velencében, amelyet én szüleimmel való korábbi látogatásaimról már ismertem, ő azonban még sohasem látott, és nyilván azután sem látthatott többé. Semmiféle tapasztalata nem volt sem palazzókkal, sem festményekkel, sem férfiakkal kapcsolatban, mégis olyan biztos ösztöne volt, mint egy madárnak vagy egy szentnek: egész személyiségét testestül-lelkestül megtisztította a salaktól kommunista hite. Ha valakiben*, hát benne megtestesült a végtelenbe tartó nyilvessző.

* A szövegben a *valaha* szó szerepelt - szerintem hibásan. (A dig.)

A vonataink közti peronon váltunk el egymástól - Bolzanóban vagy Meranóban, azt hiszem. Ő egészen Moszkváig megváltotta a jegyét egy utazási irodában, de már csak néhány fillérje maradt a bőrtáskában. Ráerőltettem egy kis pénzt, s az utolsó szavai, amelyekre emlékszem ezek voltak: - Tudod, hogy Oroszországból nem küldhetek pénzt, így csak a világforradalom után fizethetem vissza - és az három-négy évbe is beletelhet.

Egyetlen levelet kaptam tőle egy hónappal később, Moszkvából. Amit írt, semleges volt, és boldogtalannak hangzott. Azonnal válaszoltam, de többé nem hallottam felőle. Nem írogathattak haza a gyermek keresztes hadjárat résztvevői sem, akiket rabszolgának adtak el a móroknak.

Azért jegyeztem fel ezt az epizódot, mert - noha már a nevét is elfelejtettem - a piros sálas, bőrtáskás lány emléke velem maradt, együtt Chopin Gyászindulójával és Budapest óriás, vörös glóbusaival, mint a tudattalan egyik mérföldköve, amely kijelöli az ember jövőbeli útját.

*

Berlinben a vasútállomáson hagytam a csomagomat, és felkerestem közvetlen főnökömet, az Ullstein Hírszolgálat vezetőjét, Dr. Magnust. Vele való megbeszélésem kimenetelétől függött, jobb szállodába költözhetem-e vagy csak olcsóbbra.

Amikor Magnusnak elmondtam, hogy inkább megválok Ullsteinéktől, mintsem visszamenjek Jeruzsálembe, semmi jelét nem mutatta a meglepetésnek. Bólintott, mintha éppen valami effélét várt volna tőlem, néhány másodpercig vizsgálgatott, aztán ironikus mosollyal az arcán ezt mondta:

- Ha úgyis elege van a szentségből - mit szólna, mondjuk, Párizshoz?

A következő években érdeklődésem a cionizmus iránt elhalványult, és felszívódott a társadalmi problémák tágabb összefüggésében:

Annál nagyobb erővel támadt fel újra tizenhárom év múlva, amikor működésbe léptek Hitler gázkamrái.

23.

AZ OLAJFÁK HEGYÉTŐL A MONTPARNASSE-IG

1929 júniusáig így szólt a címem: Jeruzsálem, Próféta Útja 29. Júliusban ez lett: Párizs, Rue Pasquier 23.

Említettem már, hogy szellemi fejlődésem mindig is megrázkódtatások és zökkenők folyamatában haladt előre. Ezek mindegyikére valamiféle lelki ugrással, valamiféle hirtelen tudatmódosulással reagáltam. A nyugodt érés folyamatára sehol nem találok példát a múltamban.

E zökkenők között a legcsodásabb az a környezetváltozás volt, amikor a Júdeai-sivatagból a Luxembourg kertbe, a Szent Városból a Szajna-parti Szodomába, a civilizáció levantei pereméről annak fénylő középpontjába kerültem. Háromévi kulturális száműzetés és az érzékek kiéheztetése után, huszonegy évesen, az első találkozás hatása Párizssal nem is lehetett más, mint frenetikus és intenzív, akár egy vegyi reakció. Így is volt; csak hogy ez a reakció egészen más volt, mint amit vártam.

Külön szerencsém volt - bár ezt akkor nem méltányoltam -, hogy egy kollégám betegsége miatt azonnal be kellett vetnem magam a munkába. Az érkezésemet követő naptól kezdve szolgálatban voltam reggel kilenctől déli egyig, délután háromtól hétig, majd este kilenctől tizenegy óráig. Két hónapig arra sem volt időm, hogy megnézzem a Louvre-t belülről. Tehát sohasem láttam Párizst a turista szemével; mondhatni, funkcionálisan nőttem bele a város életébe, az első pillanattól kezdve átvéve egy párizsi kishivatalnok életvitelét és szerény jövedelmét. Már az első naptól bennszülötté váltam, olyan könnyedséggel, amely azt jelezte, mélységes affinitás él bennem - nem a francia művészet, építészet vagy irodalom iránt, hanem a létező legkonzervatívabb, legnyomasztóbb létforma, a francia *petit bourgeois*, a kispolgár élete iránt.

A paradoxon azonban csak látszólagos. Én gyökértelen vagabundus voltam, s mivel az ember mindig

vonzódik a magáéval homlokegyenest ellenkező életforma iránt, nagy gyönyörűséggel asszimilálódtam - ha ideiglenesen is, de szívvel-lélekkel - ehhez a formához. Ebédemet legtöbbször ugyanabban a kisvendéglőben fogyasztottam el a Rue de Mathuriuson, közel az irodához, ahol a szalvétám gyűrűjén ott állt a nevem. Este hét órakor elmetróztam a Chaussée d'Antinról a Place de la Bourse-ra, ahol a Café Vaudeville-ben fogyasztottam el az aperitifemet. Ott biliárdoztam egyet két éjszakás francia kollégámmal - az egyik az Agence Fournier riportere volt, a másik az Havas-ügynökségé -, azután pedig együtt vacsoráztunk, fél liter vörösborral fejéknént, egy *prix fixe*-ben, a Rue de Petits Champs-on.

Este kilencre már ott ültünk tintafoltos, cigaretta égette íróasztalainknál a Tőzsde épületének levegőtlen, füstös alagsorában, amelyet *Salle des Journalistes*-nek neveztek. Ez valami olyasmi volt, mint az újságírók purgatóriuma; közös sajtóhelyiségként szolgált a külföldi tudósítók közti kishalakkal, meg a nagy ügynökségek talpaló tudósítói számára, akiket a szakmában csak *négres*-nek vagy *pompriers*-nek hívtak. Tizenegykor, miután az utolsó telefontudósításom elment Berlinbe vagy rögtön hazamentem lefeküdni vagy még egy félórát elücsörögtem barátnőmmel a Dôme teraszán. Éjfélkor már aludtam; reggel hét óra harminckor kezdődött előlről az egész napirend. Idővel beszereztem egy apró, használt autót, ami lehetővé tette, hogy barátaimmal minden második vasárnap, amikor szabadnapos voltam, bérelt csónakkal evezzünk egyet a Marne-on vagy a fontainebleau-i erdőben piknikezzünk. Soha nem rúgtam be, nem késtem vagy hibáztam a munkában, és általában a kispolgári erények valóságos mintaképe voltam. Így telt hát az én első három-négy hónapom Párizsban - Cocteau és Hemingway Párizsában, a mozgalmas, zaklatott húszas években.

A tíz évből, amelyet ebben a városban éltem le, ez a néhány hónap volt látszatra a legegyszerűbb, ugyanakkor mégis a legmélyebben kielégítő. Megismerkedésünk első napján ingujjas-papucsos házasság-

életbe kezdtem Párizssal; az udvarlás és a szerelem csak sokkal később következett. Így eleve immunissá lettem a csalódásokkal szemben. Az első benyomásom Párizsról a metro másodosztályú kocsijárainak családias bűzébe burkolózott tömeg álomtól puffadt, mosdatlan arca volt reggeli fél nyolckor, a Tőzsde körüli sivár *prix fixe* vendéglők hangulata, az alagsori „négerek” reménytelen rabszolgamunkája. Láttam egymással szembeni komisszájukat és bájtalan szeretőiket, és - mindenekfölött - alaposan megtanultam a francia kisember jelszavát: *il faut se défendre*.

Ezt a frázist a harmadik vagy negyedik napon hallottam először az alagsorban, amikor az Agence Fournier egyik veteránja ezt mondta egy kollégának, rám célozva: *Il ne se défend pas mal, le petit*. Hallottam az autóoktatótól a fenyegető párizsi forgalom sűrűjében: *Vous vous défendez assez bien*. Hallottam, magyarázatként, amikor megtudtam, hogy Monsieur Robert, a Havas-ügynökség veterán talpaló riportere hajlandó a hivatalos előfizetési ár feléért eladni nekem a legfrissebb híreket: *On se défend*.

Monsieur Robert mellesleg hatvankét éves volt, és negyven évet szolgált le abban az alagsorban. A fizetése körülbelül a negyede volt az enyémnek. Eredetileg már ötvenöt éves korában vissza szeretett volna vonulni egy kis külvárosi házba. Egy évvel a nyugdíjba menetele előtt azonban minden megtakarított pénzét elvesztette az egyik pénzügyi botrány következtében, amelyek időszakonként sújtották Franciaországot. Így most további tiztizenöt évi alagsori rabszolgáskodásnak nézett elébe, mielőtt álma a kis házról megvalósulhatott volna. Ezt azonban a valóságban nem érte meg: 1935-ben szívrohamban meghalt, ott, ugyanabban az alagsorban. Keményen „védte” magát, mégis alulmaradt.

Hamar gyanítani kezdtem, hogy a „védekezik az ember” jelmondat korunk Franciaországának jelképe lehetne. A franciák alighanem a világ legindividualistább népe az amerikaiak után. Csakhogy míg az amerikai individualizmus fiatalosan agresszív, s a célja túljárni a másik eszén, addig a francia indi-

vidualizmus rezignált és védekező. A két háború közti francia külpolitikát a megszállottságig uralta a *sécurité* eszméje: biztonságban rejtőzni a Maginot-vonal mögött. A francia kisember életének is hasonló volt a modellje. Védekezett rosszul fizetett állásában; védekezett az állam ellen, úgy, hogy csalt a jövedelemadónál; védekezett embertársai ellen gyanakvó és dacos magatartásával, egyfajta savanyú mogorvasággal. Úgy is élt, beásva magát nyomasztó kis lakásába, szellőzetlen ruháiban, mint a csótány a páncéljában. És mégis: életmódja vonzott és lenyűgözött engem. Részben mert, ahogy mondtam, az ellentéte volt az enyémnek: szívós gyökerekkel kapaszkodott hazája, városa, *quartier*-je, családjá és szokásai talajába; és mert sohasem járt külföldre, nem érdekelték más országok és más életek; mert utálattal fogadta bármiféle változás gondolatát; mert magabiztos volt és önelégült, és minden szűklátókörűsége és komizsága ellenére mélységes harmóniában élt önmagával, s a maga morgolódo, savanyú, öngúnnyal teli modorában mégis több örömet lelt ételében, borában, horgászásában és szexuális életében, mint bármilyen más emberi közösség tagja, amelyet valaha is ismertem. Szerettem a francia kispolgárt, anélkül, hogy tiszteltem volna - ami már önmagában is teljesen újfajta élmény volt egy olyan zöldfülű romantikus számára, amilyen lényegében még mindig voltam.

*

Előző és új beosztásom között is éppoly feltűnő volt a különbség, mint a díszletek között. Jeruzsálemben a magam ura voltam; Párizsban főnököm volt és munkaidőm, amelyet kénytelen voltam betartani. Másfelől viszont a Közel-Kelet afféle politikai állóvíz volt, Párizs viszont Európa közepe.

Ullsteinék párizsi „nagykövete”, Dr. Leo Stahl vagy húsz év vet idősebb volt nálam. Róla szólva a „nagykövet” megnevezés nem is nélkülöz minden alapot, mivel a legnagyobb német hírlaplánc tudósítójaként, amely a francia-német közeledésnek is fő támogatója volt, jelentős politikai befolyással is rendelkezett. Zömök, testes, zsidó vallású bajor

volt, az első világháború veteránja, amelynek vas-keresztjét és a sánta lábát köszönhette. Ő volt a fegyverszünet utáni első, Franciaországba akkreditált német tudósító, s így személyes tanúja annak a történelmi parlamenti ülésnek, amikor a kivörösödött Briand, minden egyes mondatát az asztalra mért ökölcsapással nyomatékosítva, forradalmi kinyilatkoztatást tett: „A franciák nagy nemzet (bumm). A németek is nagy nemzet (bumm, halálos csend). Hát akkor hadd jöjjenek össze, *nom de Dieu* (dübörgő ováció).”

Ez volt az első, s amennyire emlékszem, az utolsó anekdota is, amelyet új főnököm szájából hallottam. Végtelenül tisztességes ember volt, munkájában a pedánságig lelkiismeretes, csak sajnos több volt benne a hivatalnokból, mint az újságíróból, ezért irodánk légköre inkább egy fiúintézetére vagy kaszárnyára emlékeztetett, semmint egy újság szerkesztőségére. Az iroda az elegáns Madeleine kerületben volt (a Tőzsde alagsorában lévő Sajtótermet csak éjszakai szolgálatban használtuk). Az állandó személyzet a főnökből, az ő két „négeréből” - Brix-ből és belőlem - és egy titkárnőből állt, akit a továbbiakban Irmgardnak fogok nevezni. Brix kerked, joviális, jó kedélyű ember volt, a Saarvidék szülötte, akiből tökéletesen hiányzott mindenféle ambíció, meggyőződés vagy lelki probléma; ő volt feszült négyesünkben a békítő, nyugtató, semleges elem. Később ugyanazzal a tisztességes, kívülálló jó kedéllyel szolgálta ki új, náci főnökeket, mint amivel a liberális Ullstein-céget, mégis azonos kevesek közé tartozik, akiket képtelen vagyok elítélni ezért. Ami Irmgardot, azaz Bébét illeti (a barátai így hívták), önfegyelemmel kell írnom róla, mert legboldogabb párizsi emlékeimet az a néhány hónap jelenti, amikor együtt éltünk, nevettünk és szeretünk egymást, s mivel a német megszálláskor eltűnt, nem tudom, él-e még. Bébé egy ókonzervatív, önhitt osztrák katonatiszt ragyogóan éles eszű, késői lánnya volt. Tizenkilenc évesen megszökött hazulról, majd különféle berlini és párizsi kalandok után az első valamirevaló állását a mi párizsi irodánkban kapta. Most huszonegy éves volt, karcsú és nyúlánk,

ártatlan babaarca inkább pikáns, mint szép. Különös, bizarr, szürrealisztikus humora volt, és valami sajátos készsége arra, hogy mintegy ártatlanul merengve a leghajmeresztőbb vagy legabszurdabb kijelentéseket tegye. Egyik vasárnapi kirándulásunkor, amikor villamoson utaztunk, kis híján mindkettőnket letartóztattak miatta, mert elfordította a vészféket a hátsó peronon, óriási zökkenéssel leállítva a villamost; egy más alkalommal a Marne-on szántszándékkal felfordította a csónakunkat, hogy megtudja, hogyan válnék be, mint életmentő; én vadonatúj flanelöltönyömben és hasított bőr cipőmben voltam. Ezeket, s a többi rosszalkodást azzal a tágra nyílt szemű, angyali, félkegyelmű ártatlansággal vitte véghez, ami jó néhány évvel később egy vagyont hozott Harpo Marx konyhájára. Harpóval szemben azonban Bébének megvoltak a maga nagyon is intelligens, önkifejezésben gazdag pillanatai. Ezek összegzéséből adódott első regénye, melyet a harmincas évek végén kiadott a Gallimard - röviddel azelőtt, hogy Bébé nyomtalanul eltűnt.

Első napomon az irodában találtam egy bejegyzést a naplójában - ami ez esetben semmiféle indiszkrétciót nem jelent, ugyanis Bébé a virágos francia tapétát használta napló gyanánt: „Ma érkezik a kis zseni a Siratófaltól, ezentúl senki se sír.” Ezzel megismerkedtem a stílusával. Egyik kedvenc időtöltése az volt, hogy kiagyalt híreket fabrikált, amelyeket - ha kevés volt a valódi - telefonon leadtam Berlinbe, ahonnan bekerültek a legkülönbözőbb lapok *Vegyes hírek*, *Faits divers* és *Kleine Nachrichten* rovataiba. Egyik legsikerültebb álhíre valahogy így szólt:

A mai napon olyan közúti baleset történt a Párizs-Orléans vasútvonal 32. kilométerénél lévő országúti kereszteződésnél, amely könnyen tömegszerencsétlenséggé válhatott volna. Egy friss tojással teli teherautó vezetőjének ittassága miatt összeütközött egy vajat és más tejtermékeket szállító vasúti szerelvényvel. A karambol következtében a teherautó kigyulladt. Halálos sérülés nem történt, azonban a tojások

és a vaj hatalmas rántottává sültek egybe, mely közel egy tonnát nyomott.

Bébével, a jókedvű Brix-vel és a kényelmes lakással a Rue Pasquier-n, amely irodánkul szolgált, mindannyian ragyogóan érezhettük volna magunkat, csak a Főnök hagyta volna, hogy egy kicsit könnyebben vegyük a dolgokat. Stahl nem terrorizált bennünket, nem volt zsarnok sem - ahányszor Berlinbe ment, mindig úgy tért vissza, hogy fizetésemelést kaptunk -, de az újságírást teljes egészében hivatalnoki munkává fokozta le. Egész, nap bezárva tartott bennünket az irodában, mit sem törődve azzal, milyen események zajlanak odakünn. Nem hitt az első kézből való tudósításban. Az volt a dolgunk, hogy olvassuk a francia újságokat, a hírügynökségi bulletinokat és nyomtatványokat, vessük össze és írjuk át őket. Így a párizsi Ullstein-irodában letöltött egész évem alatt egyetlenegyszer kaptam rá engedélyt, hogy személyesen is részt vegyek a parlament egy ülésén, amelynek tevékenységéről különben minden áldott nap tudósítottam - és ebben az egyedülálló élményben is csak három hónap után lehetett részem. Mindössze kétszer készíthettem valakivel interjút személyesen, nem pedig telefonon: először de Broglie-val, amikor megkapta a Nobel-díjat, másodszor pedig Carlo Rosellivel, amikor megszökött Olaszországból. Ezen alkalmak közül az első, amint arról még szó lesz, komoly személyes következményekkel járt. Ezeken kívül az egyetlen házon kívüli küldetésem egy utazás volt Tart-et-Garonne megye elöntött területére.

Maga a Főnök is csak ritka alkalmakkor hagyta el az irodát - sőt, voltaképpen oly ritkán, hogy ilyenkor a szó szoros értelmében az eszünket veszítettük a váratlan szabadság mámorától. A külvilággal való érintkezések részben azokon keresztül történtek, akiktől parlamenti és diplomáciai értesítéseinket szereztük, részben hivatalos ebédeken és vacsorákon zajlottak. Parlamenti értesítéseink forrása mellesleg egy szocialista képviselő volt. Ha kiderül, hogy „a németek pénzelik”, óriási botrány lett volna. Diplomáciai hírhozónk természetesen a

Deuxième Bureau-nak dolgozott, s a Főnök utasítása értelmében gondosan ragaszkodnunk kellett a fikcióhoz, hogy nem tudjuk, hogy ő tudja, hogy mi tudjuk. Őket, meg a többi alakot, akik eljöttek a Rue de Pasquier-re, hogy megkeressenek ötszáz franknyi mellékést azzal, hogy eladnak valami kétes belső pletykát, Fräulein Irmgard, alias Bébé látványos diszkrécióval vezette a Főnök színe elé. Brix-nek meg nekem sosem volt dolgunk velük, de a Főnök azt sem támogatta, hogy bármiféle más kontaktusba lépünk a külvilággal, és az ő otthonába sem hívtak meg bennünket soha. Mégis, mint már mondtam, Stahl jóindulatú és kedves ember volt; csupán csak megvolt a maga sajátos véleménye az újságírásról, s ahhoz aztán igazi német alapossággal ragaszkodott.

Mindennek az lett a következménye, hogy első párizsi évem alatt csak elvétve találkoztam franciákkal. Nem volt sem nevem, sem társadalmi rangom, s nem volt, aki bemutatson bármilyen francia családnak. Egyetlen francia otthon volt csupán, ahová néhanap meghívtak, Julien Luchaire professzor háza, s ott is német volt a ház asszonya. Egyébként egyetlen francia otthont sem láttam belülről.

Ez az élmény persze cseppet sem rendkívüli egy Párizsban élő külföldi esetében. A francia középosztály alighanem a legönközpontúbb, legzártabb társadalmi csoport Európában. Ha az ember megismerkedik egy londoni, római, stockholmi, vagy bécsi lakossal, és viszonylag jól kijön vele, az rögtön meghívja az otthonába egy ebédre-vacsorára vagy egy hétvégére. Párizsban az ember évek óta ismerhet valakit, időről időre együtt ebédelhet vele különféle vendéglőkben, ugyanakkor a lábát sem teszi be az otthonába soha. Az utolsó háború egy kicsit lazított a dolgokon, de még mindig áll, hogy az átlagos francia középosztálybeli család éles különbséget tesz az olyan barátok és ismerősök közt, akikkel alkalmilag, semleges területen találkozik az ember és azok közt, akiket az otthonába hív. Az utóbbiak vagy rokonok vagy „a család barátai”, akiket az ember együtt örökölt a zongorával és az ezüstrrel, s akikkel intézményesített kapcsolatot ápol, élete

végéig elfogadva és viszonzva a meghívásokat. Más szóval a párizsi kispolgárság élete alapvetően provinciális. Az ember „családi barátainak” köre hatvanéves korában lényegében ugyanaz, mint húszévesen volt. Minden valószínűség szerint ugyanabból a körből házasodott; néhány meggondolatlan kitörési kísérlet után a gyerekei is ugyanide fogynak visszatérni, és itt halnak majd meg.

Így mint a legtöbb idegen, én is a francia családi élettől elszigetelten éltem. Párizsban ez azonban nem jelent magányosságot. Londonban vagy New Yorkban könnyen találsz barátokat - és közben mégis olyan magányos lehetsz, mint a kivert kutya. Párizsban a házak zárva maradnak előtted, de a tiéd minden járda, minden kávéház, tiéd a város - és te is része vagy a városnak, akár elismerik ezt annak önhitt polgárai, akár nem. Sőt, valójában bensőségesebb és érzékibb a kapcsolatod vele, mint az övéké. Ők hermetikusan zárt köreikben élnek, te a szabad levegőn; ők a maguk *quartier*-jében, te Párizsban. Mert ez a város házasságtörő: törvényes uraival frigid, az átutazó idegennel szenvedélyes.

ELÉGIA A ROSSZ HÍRŰ HÁZAKRÓL

Mint mondtam, a nap nagy részét az irodában töltöttük. Ezután Brix és én az éjszakai szolgálatot láttuk el a Tőzsde alagsorában.

Az első három hónapban én dolgoztam a könnyeb-
bik váltásban: este kilenctől tizenegyig. Ekkor
Brix szabadságra ment, s nekem az ő műszakját is át
kellett vennem, hajnali négytől nyolcig. Kilenctől
ebédig kaptam időt az alváásra. Ez véget vetett ed-
digi nyugodt, polgári életformámnak, és teljesen új
szakaszt indított el Párizshoz való kapcsolatomban.

Brix évek óta dolgozott a hajnali műszakban,
már hozzászokott. Nekem el kellett döntenem, mi a
jobb: éjfélkor lefeküdni, és három óra tizenötcor
felébredni a vekker csörömpölésére vagy le sem fe-
küdni, hanem megelégedni négy óra alvással déle-
lőtt. Csakhogy hajnali négyig fennmaradni, éjszaká-
ról éjszakára, aztán munkába menni, nem könnyű -
még Párizsban sem, még huszonnégy évesen sem. Tár-
saim, köztük Bébé, egyenként elmaradoztak mellőlem,
s én végül egyedül csavaroghattam a Montparnasse-on
amíg csak a pincérek el nem kezdték felforgatni a
székeket, és fűrészport szórni a padlóra - ami a
lehető legszomorúbb látvány a hazatérést halogató
éjjeli bagoly számára.

Én azonban nem voltam igazi éjjeli bagoly. Csak
az időt húztam, hogy megússzam a kínszenvedést,
hogy az ember három órát alszik, aztán legszebb ál-
mából rángatja ki az ébresztőóra. Ezért aztán fog-
tam magam, és beültem valamelyik egész éjjel
nyitvatartó *brasserie*-be a Boulevard Edgar Quinet-
n, amelyet szinte kizárólag fáradt utcalányok látog-
gattak, vagy a Rue de Fabourg-on lévő *Chope du*
Nègre-be, amelynek ugyanazok voltak a vendégei,
csak itt oltalmazóikkal, mindenféle korú *maquerau*-
val és *souteneur*rel együtt, akik fő foglalatosság-
ként *belotte*-ot játszottak, miközben hölgyeiken és
azok ügyfelein tartották a szemüket. Vagy az *Halles*
körüli ógyelegtem, elnézegettem, hogyan pakolják be

a zöldséghegyeket, a tengernyi gyümölcsöt, halat és a húst, tojást és csirkét Párizs óriás gyomrába - és Zolát irigyeltem, aki anélkül írta meg híres regényét az *Halles*-ről, hogy akár egyetlenegyszer is ott járt volna éjszaka (inkább a Goncourt fivérek szemtanúi jelentéseire hagyatkozott).

Néha merő elkeseredésből és unalomból megettem két-három tucat osztrigát a *Chien qui Fume*-ben, elzászi borral öblítve le, aztán még jött a hagymaleves, a korhelyek hagyományos étke, akik az *Halles*-ban szokták befejezni az éjszakát. Ugyanazzal az utálattal néztem őket, amivel a tejes, a szemetes és az utcaseprő - akiknek hajnalban kezdődik a napja - szokta nézni, amint a rendetlen esti öltözékű, elázott társaság tovahajt. Mint mindenkinben, akinek az éjszakai munka a hivatása, bennem is kialakult a részegekkel szembeni mély megvetés, s egyfajta természetes bajtársi érzés a szórakoztatóipar páriái iránt - a pincérek és kávéházi zenészek, portások és utcalányok iránt. És mivel még mindig olyan volt a külsőm, mint egy iskolás fiúé, továbbá majdnem mindig józan voltam, miközben fel-alá vonszoltam magam az egyik ilyen helyről a másikra, hamarosan ismertté váltam az utcalányok és barátaik körében, mint *le petit journaliste*. Tudták, hogy én mindig jó vagyok egy *café-crème*-re brióssal vagy egy *crème de menthe au cassis*-ra, amely kideríthetetlen okokból az utcalányok kedvenc itala.

A nők nagyjában és egészében két kategóriára oszlottak: *sérieuse*-ökre és nem *sérieuse*-ökre. Ez utóbbiak vérmérsékletüknél fogva ringyók voltak, erkölcsileg felelőtlenek, az IQ-juk alacsony, és hajlottak az alkoholizmusra, a drogfüggőségre, de még inkább arra, hogy betegesen ragaszkodjanak valami különösen kellemetlen küllemű, sötét, kopott, zsíros hajú stricéhez. A stricikből szinte kivétel nélkül hiányzott minden férfiúi vonzerő. Játszották a kemény fiút, de még csak nem is úgy néztek ki; az uralkodó típus tyúkmellű volt, beesett arcú, lógó, kitömött vállakkal, alacsony és karikalábú. Nem volt bennük fizikai erő vagy bátorság, s ha verekedésre került a sor, rugós késükre hagyatkoztak vagy

nagy ritkán revolverre. Szexuális képességeikkel sem büszkélkedhettek. Sok közülük impotens volt vagy majdnem az, mások krónikus gonorrhoeában szenvedtek. És mégis, egyik nő a másik után mondta nekem: „Ezt te úgysem fogod megérteni soha. Ha ő csak a tenyerével hozzám ér, többet érzek, mint amikor más férfiak tíz lóerővel szeretkeznek velem.” (Itt mintha volna némi képzavar, de ezt most hagyjuk annyiban.)

E patológikus kapcsolat titka, úgy tűnt, főként a stricinek a nőivel szembeni brutalitásában rejlik. Egyfajta kiszámított és émelyítő brutalitás ez, amelynek megvan a maga rituáléja és nyelvezete. Vannak persze más tényezők is, amelyek esetről esetre változnak, de a közös nevező a brutalitás, amelynek nyilvánvaló funkciója kielégíteni a kurva vágyát a büntetés után - s ezt a vágyakozást csak erősíti, hogy többnyire tudattalan. „Most megbüntettek”: ez a legkedveltebb kifejezés a *souteneur* szótárában, és már a pusztá fenyegetés megteszi a hatását. A „büntetés” többnyire kimerül néhány pofonban, rúgásban vagy akár merő szóbeli szidalomban; a nyíltan szadisztikus cselekedet igen ritka. Ez ugyanis az egész kapcsolat célját tenné semmissé, amelynek alapja az az axióma, hogy a büntetés igazságtétel, amit az áldozat megérdemel, mert „rossz”. Röviden: a prostituált megteremti a maga bűnbánati rítusát. A rúgás a lábszáron és a pofon az arcon a feloldozás aktusát helyettesíti; az ol-talmazó-bosszúálló gusztustalansága és visszataszító külleme pedig logikusan illeszkedik a képbe.

Ennek az időszaknak az élménye olyasmire tanított meg, ami csak évek múltán tudatosult bennem. A büntudattal találkoztam, a maga legnyersebb, legprimitívebb és legkézzelfoghatóbb formájában. Döbbenetes volt látni, milyen erővel hat ez a bűnkomplexus olyan lényekre, akikből látszatra mindenfajta erkölcsi felelősségérzet hiányzik. De még ennél is döbbenetesebb volt a felismerés, hogy a büntudat s a büntetés utáni vágy nem hozza meg a kegyelmet, csak még mélyebbre süllyeszti őket a romlottságba. Olyan momentum ez, amit véleményem szerint Doszto-

jevszkij sosem értett meg - bár, igaz, hajszálnyira volt tőle. Büntudattól gyötört, részeges alakjai, akik szinte fürdenek az önlealacsonyításban, szinte könyörögnek, hogy arcul köpjék őket, s fonák módon kielégüléshez jutnak ebben a folyamatban, tökéletesen meggyőzőek. Megváltott prostituáltjai viszont többnyire nem meggyőzők, mivel Dosztojevszkij alvilág-látképéből hiányzik a legfontosabb alak, a strici. Pedig az előadás igazi hőse ő. A strici a bukott nő hamis Messiása, aki szenvedést okoz neki, de megváltást nem nyújt. Az, hogy létezik szenvedés megváltás nélkül, hogy a bűn tudata az ördög céljait is szolgálhatja, ez olyan gondolat, amelylyel még Dosztojevszkij sem tudott szembenézni.

Azokat a kurvákat, akik *sérieuse*-ök voltak, egészen más fából faragták. Voltaképpen akkora volt a különbség, mint a behívott és a hivatásos katonák között. Nekik nem voltak *souteneur*-jeik, vagy ha bajba kerültek, pusztán szükségből szereztek védelmezőt, szigorúan üzleti alapon. Ha lehetett, nem az utcán dolgoztak, hanem „zárt házakban”, ahogy a bordélyokat udvariasan nevezték.

A „házak” között ismét csak voltak „komolyak” és kevésbé komolyak. A komoly „házak” gondosan ügyeltek a hírnevükre; nem tűrték a részegséget, az illetlen viselkedést vagy a vendégek „megvágását”, a lányoknak pedig szigorúan be kellett tartaniuk az etikett előírásait. Volt néhány luxusintézmény, mint a „Chabannais”, a „Sphinx” vagy az a hely a Rue des Victoires-on, amelynek az volt a specialitása, hogy élőképeket adtak elő, szerzetesekkel, apácákkal, hercegekkel és pásztorlánykákkal rabelais-i pózokban. De ezeket a helyeket, mint mindent, ami kapcsolatban állt az idegenforgalmi iparággal, a szakma egy bizonyos lenézéssel kezelte. A komoly „házak” azokat szolgálták ki, akik a *quartier*-ben laktak, mindnek többé-kevésbé állandó vendégköre volt, méltányos díjszabása és meghitt hangulata, ahol az ember elüldögélhetett egy órácskát egy pohár sör vagy konyak mellett, majd fizetett és hazament, anélkül, hogy molesztálták volna - és a vendégeknek mintegy a fele pontosan ezt is

tette. Nemritkán a feleségüket vagy a barátnőjüket is elhozták, akik kíváncsiak voltak, milyen is egy „ház” belülről; csak az olcsóbb helyekről tiltották ki a növendégeket a konkurenciától félve.

Az átlagos komoly, jó hírű „háznak” volt egy nagy szalonja a földszinten, kávéházszerűen berendezve, bőrkanapékkal a fal körül, asztalokkal, székekkel. Az egyetlen látható különbség egy „ház” és egy kávéház között az volt, hogy a nőknél nem volt ruha vagy csak éppen hogy valami (kivéve természetesen azokat, akik vendégként jöttek); ehhez a körülményhez azonban az ember éppoly hamar hozzászokott, mint egy nudista telepen. Nemigen fordult elő trágárkodás, részegség is alig; nem volt sem féltékenykedés, sem veszekedés. Ha egy vendég el akart vonulni valamelyik hölgygel a fenti helyiségekbe, akkor külön-külön távoztak a szalonból, és vagy visszajöttek később, vagy sem. S bár nyilvánvaló, hogy a „ház” létének értelme ezekben az eltűnésekben rejlett, az összképben mégiscsak mellékes szerepük volt - éppen úgy, ahogy egy kávéház teraszán is órákig elücsöröghet az ember, s csak egy korty kávé iszik vagy semennyit. Ha túlon túl is sok a kínálkozó lehetőség, az automatikusan semlegesítő hatással jár. Egy serdülő fantáziájában a házastársi ágy az érzéki gyönyörök, a féktelen kéjvágy állandó színtere. Az, ahogyan az angolszászok a párizsi „házakat” elképzelték, ugyanilyen távol állt a valóságtól.

Ami viszont igazán csemegeszámba ment egy jó nevű „házban”, az az volt, ha az embernek módja nyílt végignézni és -hallgatni egy olyan beszélgetést, mely egy, a férje kíséretében érkezett, tisztes úriasszony és a műintézetben dolgozó lányok egyike közt ment végbe. A polgári házaspár méltóságteljesen, néha karon fogva vonult be a szalonba, a gérante mély tisztelettel köszöntötte őket, s úgy kísérte asztalukhoz, akár egy fényes étterem *maitre d'hôtelje*. A vasárnapi öltönyét viselő férj nehéz helyzetben volt; könnyednek és világfiasnak kellett mutatkoznia, ugyanakkor túl könnyed sem lehetett, sem pedig feltűnően jártas a „házban”, ugyanis min-

denképpen fenn kellett tartani a fikciót, hogy az elmúlt húsz évben, nőtlen kora óta meg sem fordult efféle helyen. A nej izgatott, irul-pirul. Impozáns keble piheg, zavartan igazgatja-huzigálja a tollbotát a nyakában. Leülnek, és odahívnak egy lányt magukhoz (ezt persze előre megbeszélték), hogy „tanulmányozzák az életet”. A beszélgetés, mely ekkor veszi kezdetét, valóságos tanulmány a francia udvariasságról.

Az úrinő tetőtől talpig begombolkozott, a lány legalább a köldökéig pucér, ám illedelmesen viselkedik és tökéletesen higgadt. Brandyvel, esetleg pezsgővel kínálják, de ő szerényen egy *crème de menthe*-et kér. - Nem kedveli a szeszes italokat, *les alcools*, Mademoiselle?

- Ó, nem Madame. Árt az emésztésemnek.

- Nohát, ez érdekes. Én is így vagyok vele. Ebéd előtt egy *apéritif*, meg egy pohár bor, az hagyján, de *les alcools*...

- Teljesen egyetértek önnel, Madame. Az nagyon rossz az emésztésnek. Egyszer, emlékszem...

És már folyik is a szó, beszélnek diétáról, májról, székrekedésről, kicserélik legföltettebb emlékeiket betegségeikről és operációikról. Innen már csak egy lépés a megélhetési költségek emelkedése. A férj mindebből kimarad, unatkozik, ami így is van rendjén, amikor két nő beszélget; aztán megpróbál rendelni még egy italt - a nők pohara még érintetlen -, de kemény kézzel megzabolázzák: *Ah, ces hommes*... „*Oh lá, lá, Madame, én aztán tudnék mit mesélni önnek...*”

Az asszony s a lány feje egyre közelebb kerül egymáshoz. Az úrinő már régen észre sem veszi, hogy a lány keble csupasz, pedig alig néhány perccel azelőtt még lopva irigy pillantásokat vetett rá. A lánynak hízeleg, hogy ilyen bensőségesen beszélgethet egy köztisztelőben álló úriasszonnyal. Mindkettőjüket mély megelégedéssel tölti el, hogy bosszút állhatnak a férjen, szegény marhán. Kacarásznak, kicserélik bizalmas tapasztalataikat, melyeket

egyetlen férfi sem tudna pirulás nélkül végighallgatni: a polgárasszony csodásan érzi magát. Végül a férj látványos ásitással előhúzza a zsebóráját, és kijelenti, hogy ideje volna menni, várja őket az ágy. Hogy megmentsen valamit férfibüszkeségéből, az „ágy” szót szánalmasan huncut kacscintás kíséretében ejti ki, a végsőig udvarias lány pedig veszi a lapot, és halk kuncogással jegyzi meg: - Ó, e tekintetben ön igen szerencsés helyzetben van, Monsieur - sokkal szerencsésebb helyzetben, mint amit ez a ház nyújthat. - Ezzel aztán el is válnak, mindannyian remek hangulatban és tökéletes egyetértésben.

Az egyetlen nehézség, már ami a lányt illeti, az, hogy meg kell találnia a megfelelő megnyitást a játékhoz. Ha bevezető csevegésével nem sikerül átjuttatnia a társaságot a holtpontra, akkor az úrinő zavarában szinte elkerülhetetlenül kiböki a végzetes kérdést:

- Nem fázik így, Mademoiselle?

Az erre adandó helyes válasz így hangzik: - *Ah, vous savez, Madame, on s'habitué*, utána pedig jöhet a szokatlan időjárás és a rossz termés, ami pedig némi kitérővel ismét csak a megélhetési költségek emelkedéséhez vezet; a többit lásd fenn.

*

Az a szociológiai felmérés, amely sosem készült el, több-kevesebb biztonsággal kimutatta volna, hogy az átlagos, komoly párizsi „házban” dolgozó, „komoly” lány huszonöt éves; egészséges, hála a rendszeres orvosi felügyeletnek s az elővigyázatosságnak; egy gyereke van vidékre kiadva; számításai szerint öt évig fog prostituáltként dolgozni, utána megtakarított pénzén boltot vagy kávéházat vesz valami kisvárosban, férjhez megy egy jól szituált özvegyemberhez, és boldogan, köztisztelőben él, míg meg nem hal. Minden héten ugyanakkor van a szabadnapja; aznap elegáns kosztümöt ölt, kissé bohókás kalappal, de mértéktartó sminkkel, s a napot a rokonaival tölti vagy a gyerekével, s annak nevelőszüleivel. A rokonoknak és a nevelőszülőknek fogalma sincs, mi a foglalkozása, és sem az öltözékében,

sem a viselkedésében nincs, ami megkülönböztetné attól az áruházi eladónőtől vagy *maison de couture*-beli varrónőtől, akinek kiadja magát. Ugyanígy, ha élete vágya beteljesül, semmiféle jel nem lesz, ami megkülönböztetné más kisvárosi divatboltok vagy kávéházak tulajdonosnőitől, akik szintén jómódú özvegyemberekhez mentek férjhez. Legfeljebb talán egy kicsit megértőbb lesz férje gyarlóságaival, szeszélyeivel s általában az emberi természettel szemben. A sok feketébe öltözött, felpolcolt keblű, anyás és energikus asszony között, aki Franciaország pénztárgépei mögött ül, ezrével vannak volt prostituáltak, s ez egy cseppet sem árt az országnak. Néhányan közülük-biztos vagyok benne - az Ellenállás hősei lettek.

*

Miután a párizsi „házakat” 1946-ban bezárták, igen hamar legendává váltak. Ha az olvasó némi nosztalgiát vélne kiérezni fenti soraimból, készséggel és szégyen nélkül teszek beismerő vallomást. A „házak” ugyanis alapvető részét képezték a párizsi színeképnek, a párizsi életnek és irodalomnak egyaránt. Ami a dolog erkölcsi oldalát illeti, az összes közhelyszerű, de attól még valós érv mellettük szólt: hogy a prostitúció egykorú a civilizációval; hogy úgyis fennmarad mindaddig, amíg a nemiséget biológiai, a házasságot viszont társadalmi és gazdasági feltételek határozzák meg; hogy a tiltás legfőbb hatása - akárcsak a szesztilalom esetében - az lesz, hogy előáll minden szimptóma, amely vele jár: a bűnözés, a szenny, a korrupció. A párizsi „ház”, míg törvényesen működhetett, nem volt sem Szodoma, sem pedig olyan idilli hely, mint ahogyan egyes regényekben ábrázolták. Szabályszerű, jól működő üzleti vállalkozás volt, ahol a szex, misztériumától megfosztva, adásvétel tárgya volt. Nem kétséges, hogy bármely emberi sajátosság áruba bocsátása lealacsonyító folyamat, ám ugyanilyen nyilvánvaló, hogy a között, hogy az ember az ölelését árulja vagy más formában prostituálja magát - politikailag, irodalmilag, művészileg -, a különbség csak fokozati, nem pedig elvi. Ha az előző job-

ban taszít bennünket, az csak arra utal, hogy komolyabban vesszük a testet a szellemnél. Abszurd dolog feltételezni, hogy egy piaci társadalomban a legnagyobb erejű emberi ösztön elkerülheti a kommercializáció folyamatát. Mihelyt pedig elismerjük, hogy a szex áruba bocsátása elkerülhetetlen, akkor a törvényes, szabályozott kereskedelem még mindig jobb a feketepiac szennyénél.

Én voltaképpen jobban szégyellem, hogy ilyen közhelyeket kell ismételnem, mint azt, hogy védem a törvényes prostitúciót. De az efféle kérdésekkel kapcsolatban olyannyira általános a gyáva-ság, hogy e lapos igazságok felemlegetése jogosnak látszik. Annál is inkább, mivel az eset, mely a párizsi „házak” bezáratásához vezetett, maga is egyfajta groteszk apoteózis a képmutatásnak. E tragikomédia hősnője nem más, mint az első világháború nevezetes kémnőinek egyike, Mme Marthe Richard.

Marthe Richard, alias Marthe Richer, született Bétenfeld, későbbi nevén pedig Marthe Crompton 1889-ben született Lotaringiában. Ő volt az egyik első nő, aki 1913-ban pilótaengedélyt szerzett. 1914-ben közfeltűnést keltett, amikor vadászpilóta akart lenni, s e célból javasolta, hogy a Hadügyminisztérium állítson fel egy női légierőt - amit az bölcsen elutasított. Férje, egy gazdag gyáros, 1915-ben elesett a harcmezőn, s Mme Richer úgy kívánt bosszút állni a haláláért, hogy eldöntötte: kém lesz. A francia hírszerzés főnöke, Cadoux százados a semleges Spanyolországba küldte őt, ahol sikerült kapcsolatba kerülnie von Krohn báró korvettkapitánnyal, a német kémisztólátatok főnökével. 1933-ban megkapta a Becsületrendet, majd három önéletrajzi könyvet is kiadott.

A legutóbbi háború alatt Marthe Richard-nak már nem volt rá alkalma, hogy kielégítse feltűnésvágyát. Az ő pillanata Párizs felszabadulása után jött el. A városi tanács tagjává választották, s a tanács első ülésén Mme Richard megdöbbenően egyszerű módot lelt arra, hogy mindörökre beírja a nevét a város történetének évkönyveibe. Tüzes szónok-

latot tartott a bordélyházak ellen, és javaslatot tett a bezáratásukra.

A karzaton tapsvihár tört ki. A városatyák zavarba jöttek. Más dolog tisztában lenni azzal, hogy a bordélyházak léte szükséges rossz, és megint más egy nyilvános ülésen felállni és megvédeni őket. Ez azt jelentené, hogy az ember szégyent hoz a pártjára, olcsó muníciót szolgáltat ellenfeleinek a támadáshoz, és ráadásul biztosan megvádolják, hogy a *taulier*-k, a bordélyosok gazdag, nagy hatalmú társaságainak fizetségében áll. Így azután egyre-másra emelkedtek szólásra a városatyák - a keresztény MRP tagjai, kommunisták, szocialisták és radikális szocialisták-, hogy tanúbizonyságot tegyenek: ők a Jó oldalán állnak. A szavazás nyilvános volt, s az általános zavarodottságban a hatvannyolc tanácstagból hatvanheten mondták ki a halált a „házakra”. Az egyetlen hősiés másként gondolkodót-bár ezenkívül mit sem tudni róla - a Panthéonban illene eltemetni.

A „házak” bezárása óta természetesen egyre nőnek a bűnözés és a vérbaj mutatói, és Párizsban ma több a prostituált, mint bármikor azelőtt. Magánemberként a legtöbb párizsi egyetért abban, hogy ropant hasznos dolog volna újra megnyitni a „házakat”. Am egyetlen egzisztencialistának, posztszürrealistának, az abszurd filozófiája védelmezőjének, a képmutatás ostorozójának, anarchistának és libertinusnak - kinek a könyvei hűvös klinikai precizitással és hallgatólagos egyetértéssel írják le a bűn minden elképzelhető és el nem képzelhető változatát -, egyiküknek sem volt mersze nyíltan véleményyt nyilvánítani a társadalmi higiénia e fontos kérdésében. Azzal mentegetőztek, hogy veszélybe sodornák politikai hírnevüket vagy kitennék magukat a vádnak, hogy lefizették őket a bordélyosok. A történetnek van egy különös folytatása. A haladó értelmiségieknek ugyanez a csoportja az orosz kényszermunkatáborok ellen sem volt hajlandó tiltakozni. Ez esetben attól tartottak, hogy azzal vádolják majd őket: „a Wall Street zsoldjában állnak”, vagy hogy „közösséget vállalnak a reakció erőivel”. Ami

csak azt mutatja, hogy napjaink baloldali intellektueljei a maguk módján éppoly gyávák és képmutatók lettek, mint az ókonzervatívok és a kispolgárok, akiket olyannyire lenéznek.

*

Egy kicsit átfogalmazva korábbi megjegyzésemet: ahol a szex adásvétel tárgya, árucikk, ott nem misztérium többé. A „ház” nem volt épületes látvány, de a homoszexualitás, az impotencia, a neurózis, a dadogás és pirulás, a szexuális bűnözés számára a halált jelentette. Hozzájárult a város lelki épségéhez.

A pszichoanalízis Franciaországba csak húszévi késéssel érkezett el, s a francia pszichanalitikusok a mai napig is nehezen tudnak megélni. Angliában és Amerikában a legtöbben, akiket ismerek, egy vagy több alkalommal jártak már pszichiáternél tanácsért; francia ismerőseim közül egy sem. A „neurózis” szónak még csak nincs is pontos francia megfelelője; a *névrosé*-t sokkal konkrétabb, klinikaibb értelemben használják. Ugyanez a helyzet olyan szavakkal, mint „hisztérikus”, „morbid” és „gátlásos”.

A franciák neurózis nélküli viszonya a szexhez egy régi civilizáció eredménye, amely egyedülálló szintézist valósított meg a mediterrán hedonizmus és a nordikus szorgalom között, amely összeházasította Erószt Logossal, féken tartva Thanatoszt, egy civilizációé, ahol Descartes és Rabelais kultusza békében megfér egymás mellett. Erész és Lógosz frigyének gyümölcse a tolerancia, s a tudás, hogy a társadalom stabilitása biztonsági szelepek rendszerén múlik. Legalizálni a prostitúciót, ha már megszűntetni nem lehet, ennek a bölcsességnek a része volt; már-már jelképes értékű, hogy a francia „házakat” *maison de tolérance*-nak hívták.

Az egyik legolcsóbb közülük a Rue de Fourcyn, a *Quartier Saint Paul*ban volt, az *Hôtel de Ville* és a Bastille közti sivár slumok negyedében. Gyári munkások, autószerelők, algériai szőnyegárosok, postahivatalnokok és napszámosok látogatták. Péntek es-

te, heti bérükkel a zsebükben, hosszan sorakoztak a férfiak az utcácska szűk járdáján. Akárha mozijegyért álltak volna sorba nagy békésen; az egyetlen különbség az volt, hogy a sor kizárólag férfiakból állt. Cigarettaztak, csevegtek, olvasgatták a *Paris Soir* sportrovatát, *cacahouette*-et és napraforgómagot rágtak. Időről időre kidugta a fejét az ajtón a *gérante*, és megkérdezte, vár-e vendég Mademoiselle Josette-re; ilyenkor aztán egy vagy két férfi nyugodtan kivált a sorból, és belépett a „házba”. A tarifa itt 1929-ben 4,50 frank volt (*serviette comprise*), ami egy olcsó *prix fixe*-beli étkezés árának felelt meg. Itt a szexet legkisebb közös nevezőre szállították le, az Üdvhadseregnél osztogatott leves erotikus változatává. Ez visszataszítóan hangzik, pedig inkább csak szánalmas, s még így is több volt a méltóság az egész jelenetben, mint egy amerikai sztriptíz show-ban. Ezek a férfiak legalább tudták, hogy nem csapják be őket, hogy éhségük majd kielégül, s számukra a Rue de Fourcyn lévő háznak, a maga olcsó csillogásával, még némi romantikus aurája is volt. Nekik ez olyan volt, mint a gazdagnak a mulató. Miféle jogon, miféle erkölcsi elv nevében fosztották meg ezeket a szőnyegárusokat, az éjjeli menedékhelyek lakóit a maguk *prix fixe* paradicsomától?

Az egyik lányt, aki a Rue de Fourcyn dolgozott, tényleg Josette-nek hívták. Fiatal volt, fekete hajú és csinos, olasz szülők gyermekeként született Marseille közelében. Úgy számolt, hogy két év alatt rendezni anyagi helyzetét, akkor hozzá megy a fiújához, aki éppen katonáskodik, és akkor fog leszerelni. Megtakarított pénzéből szervizállomást akartak nyitni valahol Provence-ban, s persze a fiú sohasem tudná meg, hogyan kereste meg Josette a hozományát. A munkanapja hajnali négykor ért véget, akkor aztán takaros, jól szabott kosztümjében, alacsony sarkú cipőjében gyalog ment a Gare de Lyon környékére, ahol lakott. Útközben hazafelé gyakran leszólították egyes kései járókelők, akik tisztességes nőnek nézték. Többnyire visszautasította a meghívásukat, pedig nemegyszer tíz- vagy hússzorosát is ígérték annak, ami a „ház” díjszabása volt. Részben azért

tett így, mert túl fáradt volt, részben pedig azért, mert untatta és taszította, hogy őriznie kell a látszatot.

- Nekem sosem fog menni az ilyesmi - magyarázta. - Undorodom a komédiázástól, a cécótól, a pi-piskedéstől. Itt minden egyenes és egyszerű. De abban a pillanatban, ha felveszek egy blúzt meg egy szoknyát a faromra, a tízszeresére emelkedik az áram, és *femme fatale* lesz belőlem. És tudod miért? Mert mihelyt felveszem a blúzom, ez itt (pucér mellére csapott) titokká válik.

Van, aki száz frankot is megadna csak azért, hogy bekukkanthasson ez alá a blúz alá, miközben itt öt frankért megkap mindent (*serviette comprise*). És elmondják, milyen okos vagyok, milyen *spirituelle*, meg hogy én vagyok az álmaik asszonya. Különösen az angolok meg az amerikaiak, útban haza a Rue de Lappe-ról, a *Bal Musette*-ből. Olyan kedvesek és szókék és buták, hogy az ember szánja őket. Ha önük is lennének olyan „házak”, mint ez, megtanulnák, hogy a nagy izgalom, az egész cécó a semmiért folyik - ekkora csinnadratta egy pusztá rán-tottáért! Mondják, az angolok fele impotens vagy pederasztá vagy *des mélancoliques*. Azért van ez, mert titkot látnak ott, ahol nincs más, csak egy fűző, rugós betétekkel. *Oh les pauvres malheureux...*

A Rue de Fourcyn lévő „házból” azóta mosoda lett, előtte immár nem állnak sorok. A garázmunkások, a napszámosok és a magányos postahivatalnokok nem várakozhatnak többé békében a maguk heti csillogás-adagjáért; fizetésnapokon koslathatnak kietlen utcasarkokon egy-egy rendőröktől zaklatott, lopakodó utcalány után, és lassanként kialakul bennük a bűntudat is. A nők sem maradhatnak „komolyak” többé. Tudják, hogy a provence-i bisztró helyett előbb vagy utóbb ott kötnek ki, ami a földi pokol maga: a La Petite Roquette nevet viselő női börtönben. A közerkölcsök nagyobb üdvére a strici immár teljhatalmú úr. A háború utáni Párizsban - akár az autógumi és a dollár - a szerelem is a feketepiacra vándorolt.

Amikor éppen végeztem ennek a fejezetnek az írásával, egy hír jelent meg a *Time* magazinban (1952. január 14-i szám), amelyben többek közt ez olvasható:

... A múlt héten Marthe Richard beismerte, hogy tévedett. Új könyvet írt *L'Appel des Sexes* címen, melyben most így beszél:

»A helyzet tűrhetetlenné vált. Újra meg kell nyitnunk a *maison de tolérance*-okat.«

25.

MÁGNESES VIHARBAN HÁNYKOLÓDVA

Minden hajnalban háromnegyed négykor lementem az egyik bisztróba a Tőzsde és az Halles között, megittam egy feketekávét, benne egy adag rummal, mellé pedig ettem egy *croissant*-t. Ezt a szokásomat mindig betartottam, függetlenül attól, mit ettem vagy ittam a hosszú éjszaka során, mert a rendes reggeli elfogyasztása a munkanap kezdetét jelzi. Az egyetlen engedmény, amit e szokatlan időpontnak tettem, az egy adag rum volt, amely a tűzforró, éjfekete eszpresszókávéba lötytyintve kijózanító, élénkítő hatást tesz az emberre.

Ezeket a bisztrókat többnyire újságkihordók látogatották a *Messengeries Hachette*-ből, az Halles trógerei és a szemetesek. Szokásos reggelijük egy pohár Pernod volt és egy darab fokhagymás kolbász. Érdekes volt elnézni némelyiküket, amint félig még alva, reszkető kézzel a szájához emeli a zöldessárga folyadékkal teli poharat. Az első korty után a remegés hirtelen megszűnt, s az egész ember mintegy varázsütésre láthatóan feltelítődött életerővel, készen a napra. Igazi reggelijüket, a kávét és a *croissant*-t csak egy-két órával később fogyasztották el.

A *Salles des Journalistes* ott a levegőtlen alagsorban olyan volt ilyenkor, hogy a szívem mindig a torkomban dobogott, amikor beléptem oda. Walter Mehring mély érzéssel úgy írja le, hogy „ez az a föld alatti postahivatal a párizsi tőzsde alatt, ahol a külföldi sajtó ártalmatlan férgei hat távolsági telefonfülkébe fészkeltek be magukat”.^{*} A fülkék száma nem hat volt, hanem kilenc; a leírás egyébként pontos, mert hajnali négykor mindenki, aki arra ítéltetett, hogy ebben a lomtárban éljen, úgy nézett ki, mintha kafeai átváltozással embernagyságú csótánná vált volna. Ott volt Monsieur Robert az *Agence Fournier*-től, aki megta-
karított pénzének veszte után napról napra ment

^{*} Walter Mehring: *The Lost Library*. New York, 1951.

össze, egyre rémesebben nézett ki, úgy várta a szívrohamot, amely majd az asztalánál sújtja halálra. Ott volt a nagydarab Monsieur Roquefort a *Petit Marocaintól*, kötött kardigánjában, amelyet már réges rég kihizott, s amelyet a veteránok elmondása szerint húsz éve viselt éjszakáról éjszakára. Egyedülálló foglalkozása volt: az volt a dolga, hogy takaros, pontos tollvonásokkal minden prepozíciót és létigét kihuzigáljon a hírügynökségi jelentések-ből, a így - francia táviratnyelvre lefordítva - átnyújtsa őket a postahivatali rács mögötti csótánynak. Mondanom sem kell, Monsieur Robert-nek, Monsieur Roquefort-nak és a rács mögötti embernek mind ott diszlett a Becsületrend szalagocskája a gomblyukában. Aztán ott volt T., a *Prager Presse* tudósítója, többnyire spiccesen; minél spiccesebb volt, annál szórakoztatóbbak voltak a történetei, s annál metszőbbek a politikai kommentárjai, amelyeket rögtönözve diktált a telefonba. Irigyeltem őt, amiért neki szabad volt írott szöveg nélkül leadnia jelentését; nekem le kellett gépelnem az enyémekeket, és másnap reggel odaadni a Főnöknek, hogy pontosan tudhassa, mit küldtünk el az éjjel.

Négy óra után öt vagy tíz perccel egy kifutó az Hachette-től behozta a legfontosabb reggeli lapokat, még frissen a nyomdafestéktől, összesen tizenhatot. Mintegy ötven percem volt rá, hogy átolvassam, megemésszem, bejelöljem őket, és kiollózzam, amire szükségem van, utána pedig nagyjából még egyszer ugyanannyi, hogy előkészítsem első kilencperces berlini tudósításomat, amelyre öt óra negyvenöt perckor futott be a hívás, s amelynek legkevesebb ezer szóból kellett állnia. Ez nem kis akrobatamutatvány volt, mivel az ezerszavas tudósításnak teljes körű képet kellett adnia a francia pártok közti politikai fejleményekről és tendenciákról, mind külpolitikai, mind belpolitikai vonatkozásban. Ezek a tendenciák, minden árnyalat, minden rezdülés, tükröződött a tizenhat reggeli lap vezércikkeiben és politikai rovataiban; ahhoz azonban, hogy az ember olvasni tudjon a sorok között, egyfajta szeizmografikus hallást kellett kifejleszteni. Ez ugyan képzavar - ami viszont ezúttal nem lényeges,

mert az ilyen rohamunkában a legfontosabb érzékszerv se nem a szem, se nem a fül, hanem a hüvelykujj.

„A hüvelykujjunkkal olvasni” - ezt a szólást akár szó szerint is érthetjük: hüvelykujját végigfuttatva egy vezércikk oszlopán az ember egész bekezdéseket tanul meg egyetlen pillantással befogadni, mondhatni, a *Gestalt*juk alapján. Valami csodás módon, tudatalatti vagy -előtti érzékeléssel az ember ujja automatikusan éppen annál a passzusnál áll meg az egész hosszadalmas szövegben, ahol kibújik a szög a zsákból. Automatikusan ugrik elő a kék ceruza is a fül és a koponya közti barázdából, s a bal kéz vezetésével kissé reszketős jelet hagy a margón, miközben a jobb kéz tovább siklik lefelé, míg csak megkönnyebbülten el nem éri a nevet a cikk alatt - Jules Sauerweinét a *Le Matin*ban, S. Brice-ét a *Le Journal*ban, Pertinaxét a *L'Echoban*, Geneviève Tabouis-ét a *L'Oeuvre*-ben, André Viollis-ét a *Le Petit Journal*ban, Léon Blumét a *Le Populaire*-ben, Charles Maurras-ét a *L'Action Française*-ben, Vaillant Couturier-ét a *L'Humanité*-ben, és így tovább. A művelet végeredményeként ilyesfajta paragrafus születik:

Az első arra utaló jel, hogy a mindeddig hajthatatlan francia magatartás a német jóvátételről folyó második hágai konferencián némileg enyhülhet, Jules Sauerwein többnyire jól értesült tolla alól került ki, aki a *Le Matin*ben ír. Látszólag mintegy mellékesen, M. Sauerwein céloz rá, hogy az első húsz év elteltével, azaz 1950-től kezdődően a Német Birodalom által fizetendő kártérítési rátát esetleg úgy is meg lehetne állapítani, hogy az ipari és pénzügyi kártérítés egymáshoz való aránya a német érdekek szempontjából némileg kedvezőbb legyen a keményvonalas francia pénzügyminiszter, André Cheron által hangoztatott, nem egészen realiztikus követeléseknél.

Németül persze, ahol az ige mindig a mondat végére marad, ez egy kissé nyakatekertebben hangzónak, de a jó öreg *Vossische Zeitung*nak éppen így

kellett: minél bonyolultabb volt, annál jobb. *Es ist mehr gediegen - ça fait plus sérieux.* Hajnali öt óra negyvenöt perckor az én ezer szónyi *politische Gediegenheit*em elment Berlinbe - mintha csak valami túl sűrűre sikeredett tésztakeveréket nyomtak volna át nagy nehézséggel a vékony telefonzsinóron. A keveréket aztán Berlinben, az Ullsteincég hírszolgálatának főhadiszállásán feldolgozták; hat óra harminc és nyolc óra között ott feküdt a külpolitikai hírszerkesztők íróasztalán Bukarestben, Budapesten, Szófiában, Prágában, Frankfurtban és Stockholmban; este hat óraker pedig már a francia esti lapok is közölték a berlini, prágai, bukaresti stb., sajtó első reakcióit Monsieur Sauerweinnek a második hágai konferenciáról írott cikkére. A tudattól, hogy ilyen fontos láncszeme vagyok a világeseményeknek, úgy felfuvalkodtam, mint a béka.

Csupán egyszer követtem el komor baklövést, amely kisebb diplomáciai botrányt is okozott. Egy reggel, 1929 októberében, amikor különösen álmos voltam, és túllontúl is bíztam abbéli képességemben, hogy alvajáróként is tudok a sorok között olvasni, a hüvelykujjam megakadt egy apró betűs, kis hírnél, amely szerint Monsieur Anthériou, az Aristide Briand vezette kormány nyugdíjügyi minisztere benyújtotta lemondását a miniszterelnöknek. A hüvelykujjam megremegett. Rábukkantam valamire! Nem az az érdekes, hogy Anthériou lemondott, hanem az, hogy a hírt apró betűkkel szedték, és eldugták a harmadik oldal alá! Ez csak egyet jelenthetett. A kormány megingott - egyébként is folyton az volt az érzésem, hogy a kormány inog, s Franciaországról lévén szó, ez az érzésem többnyire nem is csalt -, Monsieur Anthériou menekül a süllyedő hajóról, a kormánypárti sajtó pedig igyekszik eltussolni a dolgot. Ennek értelmében a kommentárom címe ez lett: „Súlyos veszélyben a Briand-kormány.”

Déli tizenkettőkor megjelentem a Rue Pasquier-n, az irodában. A Főnök olyan beborult ábrázattal fogadott, mint a viharos ég. Éppen akkor olvasta hajnali tudósításomat, s még életében nem találko-

zott ekkora felelőtlenséggel. Monsieur Anthériou nemrégiben vereséget szenvedett a szenátusi választásokon - amiről tudnom illett volna - , és mint ilyen esetekben szokás, benyújtotta a lemondását. Minden politikai felhangtól mentes parlamenti rutinügyről van szó csupán.

Szántam-bántam bűnömet, de már késő volt. Déli egy órakor a berlini B. Z. ezzel a szalagcímmel az első oldalon jelent meg: KÜSZÖBÖN A FRANCIA KORMÁNY BUKÁSA.

Este hétkor Briand kormánya váratlanul vereséget szenvedett egy bizalmi szavazáson, és megbukott.

Kilenckor boldogtalan Főnökömet hívatta a Quai d'Orsay: magyarázná meg, honnan tudott Berlin a francia kormány küszöbönálló bukásáról, még mielőtt Párizs értesült volna róla?

Mendemondák és gyanúsítgatások kezdődtek, miszerint bizonyos baloldali francia-német körök baljós összeesküvést szöttek a célból, hogy megdöntsék a francia kormányt. Stahl persze kielégítő magyarázatot tudott adni, s az egész eset hamar feledésbe merült - de így is csak tovább fokozta a Főnök és közöttem amúgy is fennálló feszültséget.

Ez volt a kevés alkalom egyike az életemben, amikor igazam volt, csak az okok nem voltak valóságosak - s ez azért sokkal vidítóbb élmény, mint amikor az ember valóságos okokból kiindulva téved, ami minden jel szerint sokkal jellemzőbb rám.

*

Hat óra negyvenötökor újabb hétszáz szót kellett bediktálnom a telefonba - ilyenkor leginkább közönséges híreket és mindenféle vegyes apróságot. Hét óra harminckor következett harmadik és egyben utolsó reggeli berlini hívásom, ez viszont bizalmas jellegű volt. Nem az Ullstein Hírszolgálathoz ment, hanem a Német Szocialista Hírügynökséghez. Titokban ugyanis a liberális kapitalista Ullstein Lapkiadó egész személyzete egyben a Szociáldemokrata Párt hírügynökségének tudósítójaként is tevékenykedett.

Ez azonban csak a külvilág és az olvasók előtt volt titok; Ullsteinék éppúgy tudtak a furcsa egyezségről, mint a szocialista párt. Így tehát reggel hat óra negyvenöt és hét óra harminc között burzsoából szocialista riporterré vedlettem át, és elküldtem előző jelentéseim megrövidített és tendenciózusra ferdített változatát a *Sozialistischer Presse-dienstnek*.

Önmagában véve sem nem szokatlan, sem nem tisztességtelen dolog, ha egy külföldi tudósító több, enyhén eltérő politikai irányvonalú lapnak is dolgozik - természetesen, ha nincs közvetlen ütközés közöttük. Az ilyen megegyezések oka, hogy kevés lapnak telik rá, hogy minden fontosabb központban saját tudósítót tartson. Ám a szóban forgó esetben - és ezért is teszek róla említést - a társulásban részt vevő „szegény rokon” szerepét, akivel egy kissé hanyagul is bántunk, a német szocialisták játszották, azaz (még ekkor is) a Reich legerősebb politikai pártja. Egészen elképesztőnek tűnik, hogy nem futotta nekik saját párizsi tudósítóra; ez a paradox helyzet azonban a világ minden szocialista pártjára jellemző, és szorosan összefügg hanyatlásuk okaival.

Az elmúlt harminc év különböző időszakában a német, az osztrák, a francia és a brit szocialisták is voltak hatalmon vagy abszolút parlamenti többségben, vagy koalíciós partnerként, de soha, egyikük sem volt képes rá, hogy összehozzon egy igazán első osztályú, nagy példányszámú napilapot. A brit *Daily Herald*, a francia *Populaire*, a német *Vorwärts* mindig is sivár, unalmas propagandaorgánumok maradtak, amelyek még akkor sem tudtak versenyre kelni politikai ellenfeleik újságjaival, amikor ezek az ellenfelek éppen vert kisebbségben voltak. Ennek oka, azt hiszem, a fantázia hiánya, de még inkább az, hogy nem tudtak emberi módon közeledni a néphez. „A Nép” a szocialista bürokrácia szemében ugyanis propagandacélpont, nem pedig élő valóság, amelynek érdeklődését, ízlését, szeszélyeit érteni kell, sőt osztani, ha az ember a világ képét akarja megváltoztatni. A szocialista pártfőnökök többsége

a népből származott, de nem tartozott hozzá; ellenőrizni, manipulálni akarták az embert, anélkül hogy azonosultak volna vele. Hangjuk a brosúra, a szemináriumi előadó hangja volt, nem az új emberiségé. A *Daily Herald*, a *Vorwärts*, a *Populaire* sosem tudta kinőni ezt a pusztító hagyományt. A szocialista pártok meg tudtak változtatni bizonyos törvényeket és intézményeket. Nem tudták azonban megváltoztatni az emberi légkört, az általuk kormányzott nép szellemiségét - és ez a sikertelenség megpecsételte a szocializmus mint történelmi mozgalom sorát.

Mindebből nem sokat értettem még, amikor félálomban csüggttem a vezetéken, amely a berlini szocialista sajtóközponttal kötött össze. De feladataimnak ezt a részét nem tudtam komolyan venni. A szegény rokonoknak küldött anyai írásos változatához még maga a Főnök sem ragaszkodott. És ugyanígy nem tudtam komolyan venni egy pártot, amelynek ennyire kevés az önbecsülése vagy ily kevésre tartja az általa irányított emberek szellemi képességeit. Nem tanulta meg, hogy a népszerű sajtó népi erő; nem is érdekelte, miféle másodrangú ócskaságokkal etetik újságjai a népet, amíg a pártjelszavak a maguk teljességében pompáztak az első oldalon. Nem volt világos elméleti elképzelésem a szocializmus és a kommunizmus viszonylagos értékeiről, de a szocialista párt sajtótudósítójaként dolgozva megéreztem azt az áporodottságot és apátiát, amely lassan a bukásához vezetett.

*

Egészében véve tudósítói munkánk tisztességes volt, hű a nagy liberális hagyományhoz, melynek az Ullstein-cég már közel egy évszázada a zászlóvivője volt. Nem emlékszem, hogy akár egyszer is tudatos hazugságot írtam volna bármelyik cikkben vagy híranyagban, amit küldtem. És noha minden híradásban, mely a párizsi irodából származott, volt némi rejtett politikai és *weltanschaulich* - világnézeti - állásfoglalás, ez a „torzítás” teljes egészében tisztességes, „haladó” jellegű dolog volt. E tekintetben tökéletes volt az összhang Stahl és énközött.

Különös, de sohasem politizáltunk. Fölösleges is lett volna, mivel orientációnk ösztönösen is azonos volt. A köztünk lévő húsz év ellenére ugyanannak a korszaknak, ugyanannak a milliónek voltunk a teremtményei: német kultúrával átítatott közép-európaiak, a weimari demokrácia hívei, ugyanakkor az öröklött judeo-kozmozopolita „beütés” eredményeként minden német sovinizmustól mentesek. Hevesen háborúellenesek voltunk, antimilitaristák, reakcióellenesek. „Rapallo” és „Locarno” hívei voltunk, azaz a francia-német és orosz-német együttműködésé. Támogattuk a Kellogg-paktumot, amely törvénytelennek nyilvánította a háborút, a Népszövetséget, amely azt ígérte, hogy megbünteti minden agresszort, és támogattuk Briand Páneurópáját. Angliával szemben hűvösek voltunk, mert gyarmatbirodalma volt (volt a franciáknak is, de azt senki sem vette komolyan), s mert „machiavellisztikus erőegyensúlypolitikájával” megosztotta Európát. Hittünk a nemzeti önrendelkezésben, a gyarmati népek szabadságjogaiban és a társadalmi haladásban.

Ez utóbbit „a baloldalon” láttuk megtestesülni, amely a liberálisokat, a szocialistákat és a kommunistákat foglalta magába. A hármuk közti különbség a „haladást” illetően csak fokozati volt, nem elvi. Az Ullsteinék által támogatott Német Demokrata Párt liberalizmusa jó szándékú volt, de idejét múlta. Politikai programjukban a szocialisták álltak hozzánk a legközelebb, de ők filiszteusok voltak, és ha róluk volt szó, némi együtt érző lenézéssel vállalt vontunk. A kommunisták Németországban és Franciaországban lármások voltak és nagyképűek, de hajthatatlan radikalizmusuk imponált - és mögöttük ott állt Oroszország, a Nagy Szocialista Kísérlet, amelyet rokonszenvvel, előítéletektől mentes tekintettel illet figyelni. Röviden: minden szempontból a „jó oldalon” álltunk.

Elveink vezettek, amikor megharcoltuk a magunk küzdelmeit. Harcoltunk az általános lefegyverzésért és a Népszövetség kereteiben létrehozandó európai rendőrségért. Harcoltunk a volt Szövetségeseknek a fiatal weimari köztársasággal szemben támasztott

esztelen kártérítési igényei ellen - a politika ellen, amely felszította a német nacionalizmus és revansizmus tüzét. Láttuk a győztes hatalmak ostobaságát, akiknek még lett volna lehetőségük rá, hogy egy új Európát építsenek - s akit ehelyett a régi, értelmetlen vetélkedéseket és öngyilkos viszályokat állandósították. Röviden: igen felvilágosultak és toleránsak voltunk. Csak éppen azt nem vettük észre, hogy a felvilágosodás, a tolerancia és az értelem kora lassacskán véget ér.

A kozmikus zavarok néha mágneses vihart okoznak a Földön. Az embernek nincs érzékszerve, amely ezt jelezné, s a tengerészek sokszor észre sem veszik, hogy iránytűjük felmondta a szolgálatot. Ilyen mágneses viharban éltünk mi is, de a jeleket nem vettük észre. Csak vívtuk a magunk szóháborúját, és közben nem láttuk, hogy az ismerős szavak immár nem mutatják az utat, sőt rossz irányba vezetnek. „Demokrácia”, mondtuk ünnepélyesen, mint valami imában, s hamarosan Európa egyik legnagyobb országa a lehető legdemokratikusabb módon gyilkosainak szavazott hatalmat. Leborultunk a „Tömegek” akarata előtt, s kiderült: amit akarnak, az a halál és az önpusztítás. Elkoptatott rendszernek véltük a kapitalizmust, és hajlandóak voltunk felváltani azt a rabszolgaság vadonatúj formájával. Nagylelkűséget, türelmet prédikáltunk, s a Gonosz, amelyet eltűrtünk, demoralizálta civilizációnkat. A társadalmi haladás, amelyért harcoltunk, a kényszermunkatábor felé tartott. Liberalizmusunk zsarnokok és elnyomók cinkosává tett bennünket; békeszeretetünk kihívta az agressziót, és háborúhoz vezetett.

Legalább egy mentségünk volt: nem tudtuk, hogy mágneses viharban élünk, s hogy szóbeli iránytűink, melyek oly tévedhetetlenek voltak a múltban, időközben felmondták a szolgálatot. Amikor e sorokat írom, több mint húsz év múltán, még mindig tart a vihar. A jó szándékú „haladó baloldaliak” továbbra is makacsul követik régi, idejétmúlt elképzeléseiket. Mintha csak valami romboló kényszer hipnotikus hatása alatt cselekednének, sorra ismétlik a múlt minden egyes hibáját, másodszor is levonják ugyan-

azokat a téves következtetéseket, újraélik ugyanazokat a helyzeteket, ismét megteszik ugyanazokat az öngyilkos gesztusokat. Az ember csak néz, rémülettel és elkeseredetten, mert ezúttal nem lesz bocsánat.

*

A „fekete csütörtök” -1929. október 24-e - röviddel azután következett be, hogy elfoglaltam párizsi posztomat. A jelentősége szinte teljesen elkerülte a figyelmünket. Hónapokba tellett, amíg Párizsban is érezhetővé váltak a kihatásai. Ám alig-hogy megérkeztek a válság első rengéshullámai, az események felgyorsultak. A munkanélküliek száma Németországban hétmillióra emelkedett: immár az összes kereső egyharmadára. Ugyanilyen ütemben nőtt a Nemzetiszocialista Párt taglétszáma. Megrendültek az alapok, Európa megérett az összeomlásra. De a mi párizsi jelentéseinkben a Wall Street-i tőzsdekrach alig játszott szerepet. Mi ott a Rue Pasquier-a azt hittük, nincs többről szó, csak egy újabb gazdasági válságról; nem vettük észre, hogy ami elkezdődött, az az emberiség válsága.

A SZERZŐ ARCKÉPE HUSZONÖT ÉVES KORÁBAN

Az irodában töltött fáradságos órák és az éjszakai műszakok közti időben havonta átlagosan két, névvel jegyzett cikket írtam a *Vossische Zeitung*-ba. Írtam szürrealista filmekről (éppen akkor készült el Buñuel klasszikus műve, *Az andalúziai kutya*) és Pitoëff színházáról; a *Gazette du France* fantasztikus botrányáról és Kutjepov fehérorosz generális nem kevésbé fantasztikus eltűnéséről (a GPU rabolta el, amit én, a rendes „haladó”, természetesen nem voltam hajlandó elhinni). De írtam a Piccoli család nevezetes marionettszínházáról is, ahová egy időben hobbiszerűen jártam; a párizsi tavaszról, az első francia hangosfilmekről, Maeterlinck legújabb könyvéről, és de Broglie-nak a fény természetével kapcsolatos elméletéről, amelyért 1929-ben megkapta a Nobel-díjat.

Az utoljára említett cikknek döntő hatása volt a sorsomra. Nem egész egy órával azután kerestem fel de Broglie-t, hogy Stockholmból megérkezett irodánkba a hír, és mielőtt még ő maga megerősítette volna, hogy megkapta a díjat. Úgy örült, mint egy kisdiák, amit még csak nem is próbált titkolni, és vagy kétszer megkérdezte tőlem: - Maga szerint biztos, hogy ez igaz, és nem valami rossz vicc? - Már felhívta őt egy-két újságíró, és ostoba kérdéseket tett fel neki napfoltokról meg halálsugarakról; ezért aztán nagy megkönnyebbüléssel fogadta, hogy természettudományos a képzettségem, és hogy szívesen érdeklődöm a fizika iránt. Három vagy négy órán át beszélgettünk - de Broglie ekkor harminchét éves volt, és egészen kivételes módon párosult benne a lángész a kellemmel -, ami után szinte mámorosan dolgoztam át az éjszakát, és írtam meg az említett cikket. Az írás népszerű magyarázatát adta annak a tudományos és filozófiai forradalomnak, amelyet az új, de Broglie-Schrödinger-féle hullámmechanikai elmélet jelentett. Néhány nap múlva jelent meg a *Vossische Zeitung*-ban, ahol elolvasta Dr. Franz Ullstein, a cég társtulajdonosa, és arra a következtetésre jutott belőle, hogy különle-

ges érzékem van a tudományos témák népszerűsítéséhez. Nem sokkal később Franz Ullstein és ifjú neje (ma Waldeck grófnő) Párizsba látogatott. Dr. Ullstein atyai érdeklődést mutatott irántam, s ettől fogva az ő különleges pártfogoltjának tartottak.

Dr. Ullstein ekkor körülbelül hatvanéves volt, rendkívül intelligens, szellemes és vonzó. Utóbbi tulajdonságainak egyikét sem osztotta négy fivére, akik időről időre megpróbálták eltávolítani a cég éléről. Röviddel párizsi látogatása után a konfliktus a weimari korszak egyik legnagyobb botrányában csúcsosodott ki. A fivérek megvádolták az új Franz Ullsteinnét, hogy idegen kormányok szolgálatában álló ügynök. A vádat végül egy hosszas és meglehetősen ocsmány perben cáfolták meg, amely az egész céget, szerkesztőtől kifutófiúig, két táborra szakította: „franciskánusokra”, akik Dr. Franz pártján álltak, és „bernardinusokra”, akik Georg Bernhard, a *Vossische Zeitung* szerkesztője után kapták ezt a nevet. Az én helyzetem különösen bizonytalanra vált, lévén én „franciskánus”, főnököm, Stahl pedig „bernardinus”, és hónapokig hajszálon függött az állásom. Meglehetősen szorongató érzés volt, amely megtanított arra, hogy polarizált erőterben csak elméletben létezhet semlegesség, a valóságban sosem. Végül győzött az igazság és a „franciskánusok”. Az Ullstein-cég tudományos főszerkesztője, Joel professzor közeledett a nyugdíjkorhatárhoz, és Franz követelésére engem neveztek ki az utódjául. Új beosztásomba 1930 szeptemberében léptem be Berlinben, nem sokkal több mint egy évvel azután, hogy Párizsba érkeztem.

*

Alighogy Berlinbe helyeztek, a szakmai pályafutásom máris sebesen ívelt felfelé: Immár Németország legmegbecsültebb lapjának tudományos rovatvezetője voltam, s az egész hatalmas Ullstein-tröszt tudományos tanácsadója. Egy év múlva ezeken felül a *B. Z. am Mittag* külpolitikai szerkesztője is lettem. A jövedelmem négy év alatt a tízszeresére nőtt, havi kétezer márkára, s nem volt messze a ma-

ximuntól, amit egy német újságíró egyáltalán megke-
reshetett.

Mindennek ellenére huszonöt évesen még mindig serdülőnek néztem ki és éreztem magam, s ami még rosszabb, úgy is kezeltek. Félénkségemet és bizonytalanságérzetemet rosszul palástolta a fennhéjázó, harsány modor, amelyben parádéztam; nem illett rám, és olyan hangnemet eredményezett, amitől mindenkinek borsózott a háta. Legtöbb kollégám éppúgy nem kedvelt, mint ahogyan az iskolában nem kedveltek, és nem is voltak velük társasági kapcsolataim.

Az a kevés barátom, aki akadt, sajnálta a dolgok illetően állását. Amikor a körükben felengedtem, olyannyira más lettem, mint az a feszült, arrogáns és agresszív ifjonc, akinek látszottam, hogy többükben komoly gyanú ébredt, nem vagyok-e skizofrén. Hűségesen védelmeztek, és igyekeztek megkedveltetni barátaikkal és társaságukkal, de nem sok sikerrel. Vagy húsz év múlva mondta az egyik akkori kollégám: „Amikor először beléptél az irodámba, nem is ember voltál, hanem gépfegyver.”

Én mindenki másnál jobban utáltam magam mindezt, de nem tudtam segíteni rajta. A sikeres újságíró a közhiedelem szerint kemény, viharezzett, kiábrándult fajta, s mivel belőlem ezek a tulajdonságok egytől egyig hiányoztak, nekem mesterségesen kellett előállítanom őket, míg csak a hamis személyiség egészen el nem takarta az igazit, anélkül, hogy valaha is illett volna rá. Nem az volt a baj, hogy álarcot viselek, hanem az, hogy rosszul áll.

André Gide, bölcs felvillanásainak egyikében, amelyek időről időre áthatolnak naplói egyhangú unalmán, megjegyzi, hogy sosem tudott megszabadulni alapvető naivitásától. E megjegyzés voltaképpen Goethe mondásának egyik változata, mely szerint „a művész örök serdülő”. Kényelmes mentség lenne erre a képletre hivatkozni, ha joggal mondhatnám, hogy akkori éretlenségem és zavarom nem volt más, mint a művészi érzelmi alkat része. Csakhogy huszonöt éves koromban nem voltam művész, és nem is éreztem rá komoly vágyat, hogy az legyek. Utolsó költeményemet

és novellámat tizennyolc éves koromban írtam. Az a négy-öt barátom, akiknek megmutattam őket, egytől egyig lebeszélte az írásról. Elfogadtam az ítéletüket, hogy nincs írói tehetségem, annál is inkább, mivel én sem hittem önmagamban, és nem sok reményt fűztem ezekhez a kísérletekhez.

Az újságírást azonban nagyon is komolyan vettem. Kemény munka volt, de végtelenül változatos és izgalmas. Az egyik nap arab királyok udvarába juttatta az embert, a másikon párizsi bordélyokba; egyszer eltűnt orosz generálisok után kellett kutatni, másszor belemerülni az űrutazás és az atomszerkezet titkaiba. Teljes életnek és izgalmas életnek láttam. Új beosztásom Berlinben korlátlan lehetőségeket kínált. Hidat építhetek a tudománytól az emberekhez. Tucatnyi képeslap és újság állt a rendelkezésemre a felvilágosítás csatornájaként. Küldetés várt rám: fokozatosan át fogom helyezni a hangsúlyt a tudományos ismeretterjesztésben a bezáptalt humán tudományokról a világegyetem és az élet rejtélyeire. Ha nem is foghatom el a nyilvánosságot röptében, legalább felvillanó képét bevésíthetem az emberek agyába, és ráébreszthetem őket az üzenetére: az örökkévalóságra és a végtelenre.

Naivságom tehát nem az alkotóművészé volt, hanem a serdülő álmodozóé. Az, hogy hozzáértéssel végeztem a munkámat, mit sem változtat ezen. Minden külsődleges sikerem ellenére senki sem vett engem igazán komolyan, még a kollégáim sem. Franz Ullstein a protektorom volt, nem a barátom; csodagyerekként bánt velem, nem pedig felnőtt munkatársként. Kollégáim érezték, hogy valami hamis, valami alapvetően nincs rendben körülöttem. Nem hívtak meg az otthonukba, én pedig nem látogattam klubjaikat és szövetségeiket; illetéktelennek éreztem volna magam ott. Mintha csak bevált volna Har-Even jóslata, hogy otthontalan szökevény maradok mindörökké. Ölhettem akármilyen pózt, az emberek mindig megérezték a csavargót alatta.

Érdekes, milyen kevés hatása van a tapasztalatnak az ilyesfajta pszichikai képletre. Huszonöt éves koromra elég tapasztalatot gyűjtöttem össze

ahhoz, hogy bölcs öregemberré váljak. Énekeltem, hogy „Isten, áldd meg a magyart”, és láttam hazám vereségét; megéljeneztem Károlyi demokratikus köz-társaságát, és láttam az összeomlását; azonosultam a száznapos tanácsköztársasággal, és láttam, amint elsöpri a történelem. Éltem kommunális településen, árultam limonádét, és volt sajtóügynökségem; voltam csavargó, és kis híján éhen haltam. Láttam, hogyan lesz az apám látványos igazságtalanság áldozata, és hogyan megy tönkre a családom. Megszöktem, hogy Új Jeruzsálemet építsek, és csalódottan visszatértem. Számtalan éjszakát töltöttem rossz lányok társasá-gában és bordélyokban, és elég betekintést nyertem a francia politikai életbe ahhoz, hogy mindörökre kiábránduljak a politikából. És mégis, látszólag mindez egy hüvelyknyivel sem juttatott közelebb az érettséghez. Tapasztalatokban lettem csak egyre gazdagabb, nem bölcsességben. Érzelmileg szinte ugyanolyan kiegyensúlyozatlan maradtam, ugyanolyan bizonytalan magam felől, s ugyanannyira képes rá, hogy vakvágányra fussak, mint tizenhat éves korom-ban. Tekintélyes íróasztal mögött ültem, volt tit-kárnőm, két telefonom, számos szeretőm, és *Herr Redakteur*nek szólítottak, mégis, mintha még mindig a jegesmedvebőrök és cserepes pálmák tabuerdeje vett volna körül ott, az egykori szülői lakásban. Kollégáim csupán a fiúintézet ellenséges Triumvirá-tusának megváltozott alakmásai voltak, főnökeim pe-dig Bertáé, a zsarnoki cselédlányé. Minél nagyobb sikereket arattam, annál inkább csalónak éreztem magamat; valahol a háttérben ott bujkált S. doktor, csíkos nadrágjában, fekete táskájában a késsel, amellyel majd felvágja a hasamat. Az Ősrém még szunnyadt, de megváltak a jelei, hogy nem várat ma-gára már soká, s hamarosan ismét utolér.

*

Szellemi szempontból ez a stagnálás korszaka volt. Spirituális fejlődésem megállt, amikor huszonzét éves koromban elkezdtem „megjavulni” és felfelé kapaszkodni a létrán, mely a dolgos, sike-res életpálya felé vezetett. Az az idő, amikor a kettéhasadt nyilvánvaló képzete gyötört, a cselekvés

és szemlélődés dilemmája, a múlté volt - meg a jövőé. Az életem Párizsban, és első berlini évem alatt csupa ideges izgatottság volt, de szellemileg üres. Két pólus körül forgott: a megszállott munka és a nők utáni ádáz hajsza körül.

Jó volna, ha kulturális klímánk megengedné, hogy a második témához ugyanolyan objektíven közeljék az ember, mint az elsőhöz, vagy pedig szó nélkül lépje át a szex egész kérdését. De ez azt jelentené, hogy elfojt valamit, ami lényeges része az életének, sőt van, amikor a leglényegesebb: az én esetemben húsz évig tartó fantomkergetés. Azt, hogy fantomkergetés volt, nem pedig az a játékos vadászat, aminek akkor hittem, csak negyvenedik évem táján értettem meg, néhány más nyilvánvaló ténnyel együtt.

A fantom, amelynek nyomába eredtem, olyan régi, mint maga az ember: a teljes testi-lelki egyesülés révén legyőzni a magányt. Igazán szerény célkitűzés, nemde? És a legkevésbé sem eredeti. Mégis, az ember életének alakulása nagymértékben függ attól, miképpen szervezi meg a maga saját, külön fantomüldözését. Jellemalkímia kérdése az egész. Végy némi kínzó magányérzést, tedd mozsárba, keverd az abszolút értékek iránti megszállott vágyakozással, adj hozzá agresszív vérmérsékletet, érzékiséget és némi alapvető önbizalomhiányt, amely állandó megerősítést igényel jelképes győzelmek révén: az eredmény meglehetősen mérgező ital lesz.

Így látsz a bájital hevén át
Te minden nőben Szép Helénát*

- ahogy Mephisto mondja, aki végül is a legmegértőbb és legeggyüttértőbb alak a goethei műben.

A legtöbb férfi ösztönösen a promiszkuitásra hajlik; hogy mennyire, az lényegében csak az ösztön hajtóerejétől és az ösztönző célok jellegétől függ. A puszta kéjvágy például gyenge ösztönző. A kéjenc szinte sosem éri el a célját, mert érzelmileg fősvény, és nem hajlandó jelentősebb költségekbe verni

* Franyó Zoltán fordítása.

magát szenvedélyéért. Az ártatlan hajadonok veszedelme nem a cinikus szoknyavadász, hanem a bájitalal a gyomrában futkosó bolond. Leninről mondta valaki, talán Plehanov: ha forradalomról beszélsz, forradalomra gondolsz, forradalomról álmodsz harminc éven át, nincs hatalom, amely megakadályozná, hogy véghez is vidd a forradalmat. A szexuális háború Leninje Julien Sorel, aki kész arra, hogy minden idejét, pénzét és lelkesedését Madame de Rênal meghódításának rendelje alá. De még ennél is fontosabb, hogy szinte kimeríthetetlen illúziótartalékai vannak. Melyik asszony tudna ellenállni egy kigúvadt szempárnak, melyben a saját arca Szép Heléna képmásaként tükröződik vissza?

Igaz, a tükörkép merő fantom. De míg tart a vetítés mágiája, a hatás mámor és eksztázis. Esetemben az volt a baj, hogy sosem tartott sokáig. Egy óráig, egy hétig, nagy ritkán néhány hónapig. Mihelyt elmúlt, kezdődött előlről a fantomvadászat. Az érzelmi költségek hatalmasak voltak. Ez a fajta költség azonban nem teszi az embert szegényebbé, sem pedig megbánást vagy kiábrándulást nem okoz. Az illúzió ugyanis, amíg tart, teljes valóságértékkel bír. A különbségtétel az igaz és a hamis között csak a gondolatokra érvényes, az érzelmekre nem. Így hát amíg tartott - és függetlenül attól, meddig tartott -, minden kapcsolat igaz volt, őszinte, és nem hagyott keserű szájízt maga után.

A tapasztalatok számának növekedése nem befolyásolta az illúzió erejét. Csak annyi történt, hogy az illúzió elmozdult az egyik tárgyról, s a másikra vetült, de ugyanazzal a fényerővel. Ez néha egy csapásra történt; máskor szinte észrevétlenül, apránként. Éppoly kevés hatalmam volt e folyamat fölött, mint egy világítótorony körben pásztázó fénysugara fölött, amely egyedi, különös fényben mutat fel minden egyes tárgyat, amelyet megérint. Mintha csak érzelmi téren bizonyos emberekre életük bizonyos korszakában a nem csökkenő haszon törvénye lenne érvényes. Ebben a korszakban az ember illúziógerjesztő képessége, mondhatjuk úgy, „a Heléna-teremtő készség”, változatlan szinten marad, ame-

lyet nem befolyásol, nem csökken) a korábbi tapasztalat. Ha az illúzió frissességét és mérgező naivitását tekintjük mércének, úgy voltaképpen minden epizód első. Ennek oka - mindig egy bizonyos emberfajtáról szólva -, hogy az illúzióteremtés válasz egy szükségletre, mely olyan mély oly kimeríthetetlen, és úgy tér vissza minduntalan, mint a narkománias vágya a drog iránt.

Ennek a szükségletnek, mint minden valódi ösztönnek, megvan a maga sajátos szüzessége; a szóban forgó emberfajta sosem osztozik egy nővel annak párnáján úgy, még egy prostituáltén sem, hogy ne hinné magát szerelemben vele. Ez alatt azt az érzést és meggyőződést érti, hogy amit átél, az valami egészen egyedi és rendkívüli, ami minden más hasonló tapasztalattól különbözik, legyen az múlt- vagy jövőbeli, a sajátja vagy másoké; ami - röviden szólva - az abszolútum bélyegét viseli magán a relatívumok világában. A látszólagos egyediségnek e az érzete a lényege az egész problémának; szerelemben esni egyet jelent a szüzesség visszanyerésével. Bármilyen gyakran is történik, a forrás friss vize utáni szomjúság mindig szüzi szomjúság, s az ember feje alatti párna mindig Szép Heléna párnája. Ha többé már nem az, oda a szüzesség, és itt az idő az indulásra vagy a lemondásra; de nem arra, hogy az utóbbit összetévevesszük az erénnyel.

A dolgok mélyén mindig ugyanaz a vezérmotívum, ugyanaz, a szenvedély rejlik. Egész életemben egyfajta érzelmi bárányműben szenvedtem; előbb a nyilvánvaló titkát kerestem, majd a mindentudó sámánt, azután az Utópia nyomába szegődtem. Az örökös vágy, hogy a tökéletes Ügyet öleljem keblemre, az Ügyek Casanovájává tett. Ugyanezt a mintát követte a Szép Heléna utáni fantomvadászat. A kiütés formája megváltozott, de a betegség ugyanaz maradt: az „abszolútítisz” nevezetű hormonzavar.

Férfibarátságaim kevés kivétellel éppoly intenzívek és rövid életűek voltak, mint a szerelmi ügyeim, és hasonló okból. Ha érdekes új ismerősökre akadtam, hajlamos voltam rá, hogy az első egy-két találkozás után szellemileg beléjük habarodjak. He-

léna fantomképének megfelelője itt az igazi, való-
ságos „tudós” volt, akire végre, nagy nehezen ráta-
láltam. Hasonlóképpen, ha valamely hasonszórú csa-
vargóval, evő-ivócimborával kerültem új, „bajtársi”
kapcsolatba, feltűnt a hiányzó játszópajtás kísér-
tete, zaklatottá, mohóvá téve engem. Ezeket a bará-
ti „mézesheteket” rendszerint egy második fázis kö-
vette, melynek során az illúzió elhalványult, s az
új „tulajdontárgy” hamar „leértékelődött”, mint az
inflálódó pénz. Mindegy, kiről volt szó, íróról
vagy tudósról, sakkpartnerről vagy bizstróbeli ba-
rátról, a folyamat mindig ugyanaz volt. Ha az ember
kiismeret valakit, az azzal a gyilkos hatással jár,
hogy képessé válik előre megjósolni a reakcióit,
márpedig ha ez bekövetkezik, akkor a kapcsolat ösz-
tönző izgalmasságának, alkotó feszültségének egy-
szer s mindenkorra vége. Mihelyt tudtam vagy előre
megjósolhattam, mi lesz egy-egy barátom álláspon-
tja: Stendhal avagy Flaubert, Freud avagy Adler,
Mosell avagy Hock, vagy mit tart az oksági össze-
függésről, elmúlt a kíváncsiság, és megjelent az
unalom - s vele a sürgető vágy, hogy új szellemi
párna után nézzek, az igazi sámán, az igazi játszóp-
ajtás nyomába induljak ismét, aki bizonyára ott
vár rám az első sarkon. A leértékelés folyamata
ment volt az ellenségességtől, de vele járt, hogy
egyre jobban ózdkodtam a további szellemi érintke-
zéstől - ami ettől kezdve már csupa ismétlés volt,
áporodott, s így taszító.

A nőikkel kapcsolatban ez a folyamat fizikai
szinten zajlott. Mihelyt szűnőben volt egy kapcso-
lat újdonsága, s a különlegesség illúziója elhalvá-
nyult, éreztetni kezdte hatását a megszokás semle-
gesítő hatása - nemegyszer ijesztő gyorsasággal,
mint azokban a dokumentumfilmekben, amelyek több
hónap időtartamát egyetlen órába sűrítik. A reakci-
ók fatális kiszámíthatósága szinte személytelen,
külső megfigyelővé tett, minden részlet tudatosult
bennem; márpedig cselekvőnek és megfigyelőnek lenni
egyszerre: az ártatlanság vége. Szép Heléna, mi-
helyt megfosztatott varázserejétől és titokzatossá-
gától, nyomasztóan ismerős lett; leánytestvér, aki-
hez őszinte szeretet fűz, de az érzékek számára ta-

bu - ez pedig neki, szegénynek, a végső megalázta-
tás. Amikor a dolgok ebbe a stádiumba kerültek, a
menekülés maradt az egyetlen tisztességes megoldás.

*Bármerre szöktem is: a Törvény fogadott.
Engedni kell végre! Ó ajtó, engedd be
A vendéget; lázas szív, figyeld a Mestert,
Ki jobban önmagam, mint én magam vagyok.**

Claudelnék, a katolikus költőnek e sorait John
Middleton Murray „Rousseau vallásosságáról” írt
esszéjében leltem fel. A múlt minden memoárirója
közül Cellinitől érzem magam a legtávolabb, és -
egy szempontból - Rousseau-hoz a legközelebb. Ha az
ő egész élete „egyetlen igyekezet volt, hogy önma-
gam legyek, s kivüle senki más”, az volt az én éle-
tem is. Akárcsak ő, én is minden másnál nehezebbnek
találtam ezt a feladatot, és hozzá hasonlóan, a kö-
zépkort elérve nekem is meg kellett adnom magam va-
laminek, ami „több, mint én vagyok.” Ezt a valamit
pedig leginkább megint csak Rousseau szavaival tu-
dom megfogalmazni: „ez lelkünknek az, ami lelkünk a
testnek”.

Ma, negyvenhat esztendősen, azon emberek száma,
akiknek társaságában képes vagyok levetni a hamis
személyiség védópáncélját, mintegy a fele azoknak,
akiket ismerek; azt remélem, hogy újabb tíz év el-
teltével „önmagam leszek, s kivüle senki más”. Hu-
szonöt évesen azonban - abban a korszakban, amely-
ről írok - csak azokkal a nővel tudtam önmagam
lenni, akikbe szerelmes voltam. A pszichiáter szá-
mára a fantomkergetés merő neurotikus szimptóma, ám
egy más síkon mást jelentett, mert minden találko-
zás Szép Heléna képmásával azt hozta ki belőlem,
ami a legjobb volt bennem. Az arc, amelyet szeret-
tem, elmélkedésem igazsága volt; Heléna méhében,
akárcsak Utópiában, akárcsak a „tökéletes Ügyben”,
a gyötrelmem megszűnt, a nyílvevő megpihent. Ha
ott volt ő, a félszegség, a bizonytalanság eltűnt,
az öntelt vigyor, a görcs oldódott; felengedtem,
önmagam voltam, s kivüle semmi más. Talán csak
ezekben a pillanatokban voltam érett - és ezeket is

* Szabó Ferenc fordítása.

egy sor éretlen illúzió teremtette meg. De hát így működnek ezek a dolgok.

Szorosan összefügg ezzel a témával, hogy miért kezdtem olyan későn irodalmi műveket írni. Ez a fajta fantomkergetés ugyanis szinte teljes embert igényel. Felemésztette azt a néhány órányi kis szabadidőt, amit fárasztó foglalkozásom meghagyott nekem; gyakran hetekig ahhoz sem jutottam hozzá, hogy egy könyvet elolvassak. Az időhiány azonban mindig gyenge mentség. Talán közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondom, hogy azért nem próbálkoztam alkotó írással tizennyolctól harmincéves koromig, mert képzeletem minden erőforrását kimerítette a megszállott igyekezet, hogy illúziót teremtsék magamnak, hogy a tapasztalás nyersanyagát azzá a képpé alakítsam, amit látni szeretnék. Lichtenberg úgy jellemezte a misztikus filozófus, Jakob Böhme munkáit, mint egy „pikniket”, ki-ki alapon, ahol „az író adja a szavakat, az olvasó pedig az értelmet”. Annak, aki örökösen a fantázia piknikjén mulatozik, nem jut ideje rá, hogy maga is főzzön. Az érzelem és az ihlet, a párbeszéd és a jellemvizsgálat mind megélt kapcsolatokban használandó el. Mire halott kapcsolat lett belőlük, már semmi sem ösztönzött, hogy megörökítsem őket; az élmény túlon túl is teljes volt, és kiégett. Vera Imber, az orosz író nő mondja valahol, hogy „a lélek által termelt kalóriákat vagy feléli, vagy alkotásra használja az ember”. Ezeknek az éveknek az érzelmi kapcsolatai oly számosak és oly sokfélék voltak, hogy eltompították az alkotóvágyat. A rájuk fordított kalóriamennyiség fél tucat regény megírásához is elegendő lett volna. Csakhogy ezek rossz regények lettek volna, élni őket viszont jó volt.

Mind a mai napig - így mondják kritikusaim - könyveim leggyengébb alakjai a nők. Ennek oka, hogy szeretek nőkkel enni, beszélgetni, hallgatni őket, szerelmeskedni velük - de írni róluk halálra untat.

**ÖTÖDIK RÉSZ -
AZ ÚT MARXHOZ
(1930-1931)**

„Célunk az ember totális át-
formálása.”

**TROCKIJ: Irodalom
és forradalom**

LIBERÁLIS GÖTTERDÄMMERUNG

A végzetes Reichstag-választások napján, 1930. szeptember 14-én érkeztem Berlinbe.

Ez volt felnőtt pályafutásom harmadik fordulópontja, s mind a három valamilyen jelképes dátumhoz kapcsolódott. 1926-ban április elsején, a bolondok napján hagytam el szüleim otthonát, és indultam Párizsba. Párizsba a francia forradalom kitörésének évfordulóján, a „Bastille-nap” ünnepén érkeztem, 1929. július 14-én. Berlinbe pedig azon a napon futottam be, amely a weimari köztársaság végét és a barbárság korának kezdetét jelezte Európában.

Szeptember 14-ig a Nemzetiszocialista Pártnak tizenkét képviselője volt a német parlamentben. Utána százhetven. A centrum pártjait széttűzték. A Demokrata Párt kis híján eltűnt. A szocialisták kilenc képviselői helyet veszítettek. A kommunisták negyven százalékkal növelték szavazataik számát, a náci nyolcszáz százalékkal. Közeledett a végső leszámolás. Harminc hónappal később be is következett.

A választások utáni napon foglaltam el új helyemet az impozáns épületben a Kochstrassén. Ott még mindenki szédelgett. Udvariassági látogatást kellett tennem a négy napilap és vagy egy tucat heti és havi folyóirat szerkesztőinél, akik mind a labirintusszerű épület második és harmadik emeletén dolgoztak. A kézfogásuk erőtlen volt, a tekintetük szórakozott. Egy-kettő savanyú mosollyal kérdezte: - Mi az ördögnek nem maradt Párizsban? - Mindenki elképesztően mulatságosnak tartotta, hogy éppen ebben a pillanatban érkezzék egy új tudományos főszerkesztő.

Néhány nap múltán a pánik alábbhagyott, s az emberek a Kochstrassén, akárcsak egész Németországban, tették a dolgukat tovább, élték a maguk életét egy országban, amely időközben aknamezővé változott. Az időzítőszerkezetek óraketyegése hol erősebben hallatszott, hol halkabban. Az ember rövide-

sen meg is szokta, és még hátravolt harminc hónap. (Úgy érzem, így van most is, amikor e sorokat írom, 1951 nyarán. Az időzítő szerkezet ketyeg, de már alig halljuk. Lehet, hogy harminc hónap van hátra, lehet, hogy több, lehet, hogy kevesebb...)

A Kochstrassén dolgozóknak több mint a fele zsidó volt. A másik fele sem járt később sokkal jobban. Az Ullstein-féle népség volt Dr. Göbbels fekete báránya. Mi testesítettük meg mindazt, amit gyűlölt: a „gyökértelen kozmopolitizmust”, a „judeo pacifizmust”, a „plutodemokráciát”, a „nyugati dekadenciát”, a „szennyirodalmat”. *Mutatis mutandis...*

Az egyének eltérő vérmérsékletük szerint reagáltak a közelgő apokalipszisre. Voltak hivatásos optimisták és alkotmányos optimisták. Az előbbieket az olvasókat csapták be, az utóbbiak önmagukat. Voltak, akik azt mondták: „Ennyire még ők sem lehetnek rosszak.” Voltak, akik azt: „Túl gyengék, nem kezdhetnek bele semmibe.” Mások ezt mondták: „Túl erősek, meg kell békítenünk őket.” Megint mások ezt: „Mumusoktól féltek, üldözési mániátok van, hisztéria az egész”. Voltak, akik azt mondták: „A gyűlölet nem vezet sehová, megértéssel és együttérzéssel kell rájuk tekintenünk.” És voltak, akik egyszerűen csak ezt: „Én ezt nem vagyok hajlandó elhinni.”

Harminc hónap hosszú idő. Voltak benne hullámhegyek-völgyek. Választás jött választás után, egyre lázasabb ütemben. A nácik szavazati aránya nőttön-nőtt, de azért időközben kisebb visszaeséseket is elszenvedtek, és ilyenkor mindenki egy kicsit szabadabban lélegzett. Lezajlott a nagy tisztogatás a pártban, amely végzett Gregor Strasserrel, és amire azt mondták, úgy legyengítette a pártot, hogy az immár cselekvésképtelen. Volt, amikor a demokratikus pártok látszólag feléledtek derűs szenderegésükből, és a porosz rendőrség még le is tartóztatott több barnaingest. És ott volt Hitler kisebb választási veresége '32 novemberében, az eufória utolsó fellobbanása, röviddel azelőtt, hogy eljött a vég.

Miután megtörtént, ami történt, az emberek azt kérdezték maguktól: „Hogyan lehettünk ilyen bolondok, hogy lehet, hogy csak malmoztunk, miközben ennyire nyilvánvaló volt, hogyan végződik majd az egész?” A válasz az, hogy közben volt fönn, és volt lenn, hogy harminc hónapig tartott, és hogy az emberi képzelet tehetetlenségi ereje következtében a végkifejlet egyáltalán nem volt mindenki számára nyilvánvaló.

Én nem vártam ki a véget. 1932 júliusában elhagytam Németországot és Oroszországba indultam, néhány nappal azután, hogy Von Papen parancsára egy hadnagy és nyolc közlegény egyszerűen elkergette a hivatalából a porosz szociáldemokrata kormányt. Így a harminchónapos végvonaglásból én csak huszonkettőt éltem végig. Emlékezetemben ez az időszak egyetlen folyamatos eseménysorozattá sűrűsödik; a remény és a kétségbeesés közti hullámkilengések már nem megkülönböztethetők, nincs más, csak egyenletes, megállíthatatlan mozgás lefelé, a mélybe, előbb fokozatosan, aztán növekvő lendülettel, egyre sebesebben, a végső zuhanásig.

A széthullás e folyamatának minden fázisa híven tükröződött a közvéleménygyárban, ahol dolgoztam. Újságjaink hangneme érzékelhetően változott fokról fokra. A *Vossische Zeitung*ban rendszeres hírrovat indult a Reich területén élő német kisebbségekről. Sokan életünkben először hallottuk a „szudétanémet” kifejezést. Olyan nevetségesnek, olyan isten háta mögöttinek hangzott - mintha csak az elmaradottság jelképe lenne -, hogy a *Vossische* riportrovatánál afféle állandó ugratássá vált azt mondani: „Te is tipikus szudétanémet vagy.” De az új rovatot a legkevésbé sem viccnek szánták. A félig tudattalan hangsúlyeltolódást jelezte a kozmopolitizmus felől a nagynémet orientáció irányába.

A lapoknak a nyugati hatalmakkal kapcsolatos álláspontja megmerevedett. Mindig kritikusak voltunk a versailles-i egyezményvel szemben most azonban a kiegyensúlyozott kritika átadta a helyét a fellengzős öngazolásnak. A vezércikkek hangneme öntelt lett, hazafias, provinciális. A szerkesztő-

ket és a külföldi tudósítókat nem kellett kioktatni az irányváltoztatásra. Mihelyt a hangnem kialakult, azonnal átvették - automatikusan és ösztönösen. Ha azzal vádolta volna őket valaki, hogy megváltoztatták a meggyőződésüket, őszinte felháborodással utasították volna vissza.

Az Ullstein-lapok éveken át heves kampányt folytattak a halálbüntetés ellen. Közel-keleti tudósító koromban nagy ügyel-bajjal szereztem nekik akasztásokról készült fényképeket, mert a kampányhoz tartozott az is, hogy megmutassák az elméleti vita mögötti iszonyatos valóságot. A közvélemény liberális rétegének erős halálbüntetés-ellenes beállítottsága miatt éveken át senkit sem végeztek ki a weimari köztársaságban. Most, 1931-ben egy sor gyilkosságot követett el egy Harman nevű homoszexuális gyilkos. Halálra ítélték, és a halálbüntetés körüli vita ismét kiéleződött; a hóhér hosszú pihe-nője után a Harman-ügyből afféle próbakő lett.

Elvi és politikai kérdésekről a Házban az úgynevezett *Fürstenrat* hozta a döntéseket. A „Fejedelmi Tanács” a cég vezetőinek, a négy napilap főszerkesztőinek és második emberének heti értekezlete volt, valamelyik Ullstein fivér elnökletével. Én ekkor a *B. Z. am Mittag* főszerkesztő-helyettese voltam, s e minőségemben részt vettem azon az ülésen, amely úgy döntött, hogy fel kell hagyni a Harman kivégzése elleni kampánnyal. A tanácskozás gyorsan, simán zajlott le. A vezérigazgató tudatta velünk, hogy Harman undorító alak, és ha kiállunk azért, hogy kegyelmet kapjon, magunk ellen hangoljuk a közvéleményt, azt pedig „ilyen időkbén nem engedhetjük meg magunknak”. Ekkor már a legtöbb szerkesztő féltette a székét, így egyetlen tiltakozó szó nem hangzott el. Emlékszem, én motyogtam valamit arról, hogy a gyilkosok többsége nem kifejezetten vonzó egyéniség; először vagy másodszor vettem részt a „Fejedelmi Tanácson”, és motyogásomra csak udvarias hallgatás volt a válasz, egyébként a gyülekezet elengedte a füle mellett. Így mondtunk le egyetlen óra alatt egy kampányról, amelyet éveken át folytattunk buzgón, nagy meggyőződéssel. Ez

ugyan csak egy volt a kapitulációk sorozatában, de annál feltűnőbb, minthogy nem állt közvetlen összefüggésben a politikai kérdésekkel. Kapituláltunk a tömegek rohamosan fokozódó brutalizációja előtt. Abban a hiú reményben, hogy megnyerjük a közvéleményt, egy pillanat alatt feláldoztuk egész társadalomfilozófiánkat, amely azt tartotta, hogy az igazságszolgáltatás feladata nem a büntetés, hanem a társadalom védelme. Mivel itt alapértékekről volt szó, ez az eset jobban megrázott, mint valami közvetlen politikai árulás. Riadtan jöttem rá, hogy a „fejedelmekben”, akik *par excellence* a demokratikus közvélemény megtettesítői, nincs se kurázsi, se meggyőződés.

Jóval azelőtt, hogy a harminc hónap letelt volna, a mi *Vossischénkből*, a német liberalizmus bibliájából már csak a neve emlékeztetett egykori önmagára. Egyes rovatvezetők még hősies utóvédharcot folytattak, de ők voltak a kivételek. Új arcok jelentek meg a Házban, és régi munkatársak tűntek el. Georg Bernhard, a *Vossische* dinamikus főszerkesztője, akit egész Európában a weimari demokrácia egyik kiemelkedő szószólójaként ismertek, belekeveredett az Ullstein fivérek közti pereskedésbe, és elbocsátották. Helyét 1932 vége felé elfoglalta valami rendíthetetlen nacionalista. De az öreg, meggyalázott lapot már nem menthette meg ez sem.

A könyörtelen tisztogatás áthúzódott 1932-re is. Bár Ullsteinék zsidók voltak, igyekeztek árjásítani a céget, apránként, közvetett módszerekkel. A tisztogatás áldozatai, amennyire emlékszem, mind zsidók voltak, az újonnan felvett munkatársak mind árják. Ugyanígy, bár Ullsteinék a radikális, haladó irányzathoz vonzódtak, az áldozatok mind radikálisok, az új jövevények szilárd nacionalisták voltak. Az első áldozatok között volt Stefan Grossmann, az egyik legmegbecsültebb liberális esszéista; utána Heinz Pohl következett, a *Vossische* ragyogó tollú filmkritikusa, majd Franz Höllering, a *B. Z.* főszerkesztője. Az ő helyét én töltöttem be egy darabig, míg rám nem került a sor; de az én elbocsátásomra legalább volt jogos indok.

Félelem és bizonytalanság lett úrrá a kochstrassei épületben, mely ismét csak az egész országban uralkodó félelmet és bizonytalanságot tükrözött. Még mindig olyan fontoskodó képpel jöttünk-mentünk a hangszigetelt folyosókon, mint megannyi miniszter, de titkon már egymást lestük, találgattuk, ki lesz a következő. Volt, hogy valakinek a kollégái már tudták, hamarosan lesújt rá a bárd, míg az illető még peckesen járt-kelt közöttük, nem sejtve sorsát. A helyzetet egy hátborzongató vicc foglalta össze, amely akkortájt megjárta az összes szerkesztőségi szobát. Ez az egyetlen kínai vicc, amit ismerek, és érdemes elmondanom, mert jól érzékelteti, milyen volt a helyzet a német köz-társaságban, annak végső hónapjaiban.

Élt a Ming-dinasztia második császáranak uralkodása idején egy hóhér, akit Wang Lunnak hívtak. Igazi mestere volt a hivatásának, s a híre a Birodalom minden szegletébe eljutott. Sok volt a kivégzés akkortájt, és megesett, hogy tizenöt-húsz embert is le kellett fejezni egy-egy alkalommal. Wang Lun szokása az volt, hogy a vérpad aljánál állt, kedves mosollyal az arcán, görbe kardját a háta mögé rejtve, és miközben egy kellemes dallamot füttyörészett, egy gyors mozdulattal lefejezte a vérpadra lépő áldozatát.

Nos, ennek a Wang Lunnak egyetlen titkos vágyálma volt egész életében, de ötvenévi fáradságos munka kellett hozzá, hogy megvalósítsa. Az volt a célja, hogy egyszer olyan gyors csapással sikerüljön lefejeznie valakit, hogy annak a feje a tehetetlenség törvényének megfelelően ott maradjon a törzsén, ugyanúgy ahogy a tárgyér is sértetlenül az asztalon marad, ha hirtelen kirántják alóla a terítőt.

Wang Lun életének nagy pillanata hetvennyolc éves korában érkezett el. Azon az emlékezetes napon tizenhat ügyfelet kellett erről az árnyékvilágról elküldenie őseihez. A vérpad aljánál állt, mint mindig, és már tizenegy borotvált fej hullott a porba utánozhatatlan mester-

vágása nyomán. A dicső pillanat a tizenkettődiknél következett be. Amint ez az ember elindult felfelé a vérpadra, Wang Lun kardja olyan villámsebességgel sújtott a nyakára, hogy a feje ott maradt a helyén, és az ember tovább folytatta útját felfelé a lépcsőn, anélkül, hogy észrevette volna, mi történt. Amint felért a vérpad tetejére, e szavakat intézte Wang Lunhoz:

- Ó, kegyetlen Wang Lun, miért hosszabbítod meg így a gyötrelmeimet, amikor a többiekkel mind oly könnyörületes és baráthoz illő gyorsasággal végeztél?

E szavak hallatán Wang Lun tudta már, hogy életének vágya beteljesült. Derús, nyugodt mosoly jelent meg az arcán, és lebilincselte udvarias-sággal így szólt a várakozó emberhez:

- Csak szíveskedj biccenteni, kérlek.

Jártunk-keltünk az elnémult folyosókon az egykori német demokrácia fellegvárában, és vigyorogva így üdvözöltük egymást: „Szíveskedj biccenteni, kérlek.” És gyorsan végigfuttattuk az ujjunkat hátul a nyakunkon, hogy megbizonyosodjunk róla, még szilárdan a helyén van a fejünk.

A weimari köztársaság sorsa már megpecsételődőtt. A német liberalizmus elárulta mindazt, amiben hitt, és feladta tisztességét anélkül, hogy esélye a túlélésre fikarcnyit is javult volna. Erről az oldalról várni az üdvösséget nevetséges lett volna.

De a szocialistáktól sem lehetett többet remélni. Magatartásukat az elmúlt negyedszázadban mindvégig elvtelen opportunizmus és a gerinctelen kompromisszumok jellemezték. 1912-ben ünnepélyesen esküdöztek: lehetetlenné teszik, hogy kormányuk háborút indítson. Két évvel később lelkesen támogatták Vilmos császár háborúját. 1918-ban, amikor a háborús vereség a hatalomba sodorta őket, elszalasztották a történelmi lehetőséget, hogy Németországot igazán demokratikus állammá formálják. Ennek elemi feltétele az lett volna, hogy megtörjék a Ruhr-

vidéki iparmágnások, a porosz junkerek és a Reichswehr-kamarilla hatalmát. Hozzányúlni sem mer-tek egyikhez sem. Sohasem volt konstruktív politi-kájuk; ahelyett, hogy bátran előrenyomultak volna, csak manővereztek. Az 1932-es elnökválasztáson az agg Hindenburg tábornok, Németország Pétainje volt a jelöltjük. Meg is választatták, és Hindenburg hat hónap múlva Hitlert juttatta hatalomra.

Álláspontjuk csak a kommunistákkal szemben volt szilárd és hajthatatlan. Az sem annyira elvi okok-ból, hanem inkább féltékenységből a vetélytárs iránt, aki kétségbe merészelt vonni a szocialisták egyedüli jogát a munkásosztály képviselőjére. A köztársaság korai éveiben, amikor a német kommuni-sták még igazi, őszinte forradalmi pártot alkottak, a szocialisták olyan könyörtelenséggel verték le a Ruhr-vidéki és a szászországi munkásfelkeléseket, amely testvérgyilkos gyűlöletről árulkodott. Ekkor volt, hogy a szocialista nemzetvédelmi miniszter, Noske ezt a hírhedt kijelentést tette: „Ha a Párt-nak vérebre van szüksége, hát majd én az leszek.” Be is tartotta az ígéretét. Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot, a munkásosztály hőseit letartóz-tatták, és hidegvérrel meggyilkolták a kísérőik. Az ellenforradalmi „fekete” tisztí különítményeket harcba szólították a Spartacus Szövetség, a kommu-nista párt elődje ellen. Az árulás annyira nyílt és teljes volt, hogy még a higgadt *Encyclopaedia Bri-tannica* is ironikusan fogalmaz: „Így tehát alig né-hány hónappal a forradalom után, a volt hadsereg tisztjei már úgy jelenhettek meg, mint a társadalom védelmezői a szocialistákkal szemben.”

A két munkáspárt közti szakadék sosem forrt be. 1929. május elsején a szocialista Zörrgiebel pa-rancsnoksága alatt álló berlini rendőrség tüzet nyitott egy kommunista tüntetés résztvevőire. Az incidens nyomán több napig tartó utcai harcok törtek ki a fővárosban, amelyek több mint száz halálos áldozatot követeltek. Ez volt az utolsó eset, hogy a berlini munkások barikádokon harcoltak. Amikor a nácik átvették a hatalmat, nem voltak barikádok. Egyetlen puskalövés nélkül hajthatták végre állam-

csínyüket 1933. március 5-én. Addigra már a német munkásosztály, mint politikai erő, halott volt.

Ha volt valaha a szociáldemokrata eszmének esélye a megvalósulásra, akkor az a lehetőség a német és osztrák birodalmak összeomlása után, 1918-ban jött el. A régi rend eltűnt, a legyőzött országok népei készen álltak a teljes változásra; egyedülálló történelmi lehetőség kínálkozott. Ám a szocialisták nem csupán nem éltek ezzel, hanem minden jelentősebb politikai tettük újabb lépés volt a fiatal köztársaságok öngyilkossága felé. Dörgő, önelégült hangjuk hallatán kétségbeesés és csömör fogta el az embert. Ez az érzés olyan erős volt, hogy még mindig visszacseng az emlékezetemben - és intenzívebben, mint az, ahogyan a náciik iránt éreztem akkortájt. El is kell időznöm egy kicsit ennél a pszichikai különbségnél, mert általánosságban is jellemző a baloldali politikára, egyben pedig rávilágít Európa hanyatlásának egyik tényezőjére.

Hitler légiói természetesen rettegéssel és gyűlölettel töltöttek el, de ez hideg gyűlölet volt; hiányzott belőle az az érzelmi izzás, amit csak a gyűlölet tárgyával való bensőséges kapcsolat idézhet elő. Mert a gyűlölet, akár a szeretet, csak ott virágozhat igazán, ahol van valami közös talaj, ahol létezik közös nevező. A szocialisták viszont ugyanazokat az elveket vallották, amelyekben én is hittem. A zsidó-keresztény hagyomány törvényes örököseinek és letéteményeseinek tartottam őket, a Hegyibeszéd héber prófétái, a kanti Imperatívusz, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség örököseinek. A náciik vademberek voltak, akik csupán hűek maradtak önmagukhoz; a szocialisták a saját fajtám, akik elárulták a beléjük helyezett bizalmat. A tigrist nem lehet azért gyűlölni, mert tigris; a felelőtlen ápolót azonban, aki kiteszi az embereket a veszélynek, hogy a vadállat szörnyű karmai közt pusztuljanak el, legszívesebben helyben agyonlőné az ember - sőt, az is lehet, hogy először őt, csak aztán a tigrist. Ez az érzelmi viszonyulás mélyen a politikai pszichében gyökerezik. Kevés hadvezér gyűlöli az ellenséget; szövetségeseiktől viszont gyomorfe-

kélyt és idegrohamokat kapnak. Az egyház a pogányokat megtéríteni igyekszik, az eretnekeket megégeti. Úgy látszik, a politika általános törvénye, hogy a gyűlölet a közös meggyőződések és érdekek mennyiségével egyenes arányban nő. Ennek megfelelően Hitler győzelmének előestéjén a szocialista és kommunista vezetők legfőbb erőfeszítéseiket az egymás elleni harcra összpontosították.

Ezen a ponton fontos emlékeztetnünk a szóban forgó események időpontjára. 1930-ban Németország haladó értelmiségi körei már túlon túl is jól ismerték a szocialista párt elszomorító magatartását, de a szovjet kommunizmusról még alig kerültek kedvezőtlen tények a napvilágra. Trockijt, az ellenzék vezéréi száműzték ugyan, de forradalmak idején a száműzetés viszonylag enyhe büntetésnek mondható. Egyetlen szovjet politikust sem állítottak bíróság elé nyílt tárgyaláson, az ellenzék egyetlen tagját sem végezték ki. Még aránylag idilli idők jártak; a Nagy Terror, a tisztogatások, a kirakatperek csak négy év múlva, Kirov meggyilkolása után, 1934 decemberében kezdődtek.

A parasztok földjeinek erőszakos kollektivizálása is éppen hogy csak megindult. A „kulákok” tömeges deportálása, az éhínség, a részbeni elnéptelenedés mind-mind a jövő zenéje volt még. Az első ötéves terv 1929-ben lépett életbe; ekkor a második événél tartott. Gigászi vállalkozás volt, valóban történelmi jelentőségű. Oroszországot még mindig „a nagy kísérletként” tartották számon; az embernek lehettek fenntartásai a rendszerrel szemben és bírálhatta, de nem volt olyan konkrét bizonyíték, amelynek alapján „kézből” elutasíthatta volna. Ezt csak a konzervatívok és reakciósok tették - miközben jóindulatú semlegességet tanúsítottak a fasiszmus olasz és német változatával szemben. Csak néhány magányos hang akadt a haladó értelmiségiek között - Bertrand Russell és H. G. Wells például -, akik kezdettől fogva hajthatatlanul elleneztek a szovjet rendszert, de ők kevesen voltak, és nem hallgattak rájuk.

1930-ban tehát Oroszország még pozitívum volt a Német Kommunista Párt oldalán, míg mára már teherre vált a Nyugat kommunistái számára. A szocialistáknak nem volt efféle pozitívuma, csak baljós hírneve, amiért elfojtották a német forradalmat, és a köztársaságukat is elrontották. 1918-tól kezdve valahányszor csak választaniuk kellett, hogy a polgári pártokkal vagy a munkásság radikális szárnyával lépnek-e szövetségre, ők mindig az előbbi mellett döntöttek; s bármennyire vitathatóak voltak is a részletek, az alapvető tények ellenük szóltak.

Ezzel szemben Németország kommunista pártjának addigi magatartása - legalábbis látszatra - viszonylag tisztességes volt. Voltak ingadozások a pártvonalban, s ezekkel párhuzamosan változott a szakszervezeti politika. Ezeket azonban csak a forradalmi politika szakértői vették észre, azt pedig, hogy Moszkvának szerepe van bennük, csak a beavattottak tudták. Kívülálló szemmel nézve a kommunisták 1918 és 1930 között mindvégig aránylag következetes politikát folytattak. Taktikájuk néha titokzatos volt és kissé követhetetlen, de hirtelen, totális politikai fordulatokra ekkor nem került sor. Amikor aztán 1931-ben a kommunista párt a náccikkal összefogva kezdeményezett népszavazást a porosz szocialista kormány ellen, s amikor 1932-ben ismét közösségre lépett velük a berlini közlekedési dolgozók sztrájkjának idején, addigra engem már úgy áthatott a marxista gondolkodásmód, hogy ezeket a játszmákat „dialektikusan nézve helyesnek” tartottam.

*

Az ember egy döntéshez vagy valamilyen pozitív impulzus hatására jut el, vagy kizárásos alapon, a többi lehetséges megoldást elvetve. Az 1930. szeptemberi választások után tanúja voltam, hogyan árulja el minden meggyőződését a liberális középosztály, és hogyan dobja ki az összes elveit, mint fölösleges ballasztot. Úgy látszott, a náccikkal szembeni aktív ellenállásnak nincs más módja, mint vagy a szocialisták, vagy a kommunisták táborába állni. Múltbeli magatartásukat, életerejüket, hatá-

rozottságukat összehasonlítva az érvek az előbbieket kizárták, és az utóbbiak mellett szóltak.

Nem én voltam az egyetlen, aki erre a következtetésre jutott. Szemmel látható volt a két szélsőséges mozgalom közti polarizálódás tendenciája; az elkerülhetetlen végzet minden jelét magán viselte. H. R. Knickerbocker híres, korabeli bestsellerének címe - *Németország: fasiszta vagy szovjet?* - pontosan foglalta össze a helyzetet. Nem volt „harmadik erő”, nem volt harmadik választás.

A MEGTÉRÉS LÉLEKTANA

Ez volt a háttérben, amikor immár komolyan hozzáláttam a kommunista irodalom tanulmányozásához.

„Mire végeztem Engels *Feuerbach*jával és Lenin *Állam és forradalom* című művével, valami kattant az agyamban, és lelki robbanás rázott meg. Azt mondtam, hogy »megpillantottam a fényt«, csupán szegényes jellemzése annak a szellemi mámornak, melyet csak a megtért ember ismer (mindegy, milyen hitre tért meg). Mintha egyszer csak mindenfelől előténé az ember koponyáját az új világosság; az egész világegyetem hirtelen értelmet nyer, minden a helyére kerül, mint amikor a kirakós játék szanaszét szórt darabkái egyetlen varázsütésre összeugranak. Minden kérdésre van válasz immár; a kétely és a konfliktus már csak a megszenvedett múlt emléke, a múlté - amely máris a messzi távolban van -, amikor az ember még keserves tudatlanságban tengődött, azoknak az ízetlen, színtelen világában, akik *nem értik*. Nincs többé, ami megzavarná az áttérő belső békéjét és derűjét - legfeljebb az időnkénti félelem attól, hogy újra elveszti a hitét, s vele azt, amiért egyedül érdemes élni, és ismét visszahull a kinti sötétségbe, ahol nincs más, csak sírás-rívás és fogaknak csikorgatása.”

A fenti paragrafust *A bukott isten* (The God That Failed) című kötet számára készült írásomból idéztem, amelyben nyolc egykori kommunista (Louis Fischer, André Gide, Ignazio Silone, Stephen Spender, Richard Wright és jómagam) vall arról, miért tért át az új hitre. Miután újraolvastam a könyvet, úgy látom, egyikünknek sem sikerült teljes választ adnunk korunk e létfontosságú kérdésére, amely két táborra hasította a Földet, és könnyen civilizációnk bukásának okozója lehet. A következő oldalakon még egyszer megkísérlem, hogy elemezzem a marxista-leninista hit szellemi csáberejét.

Az első - méghozzá döntő - hatás, amelyet a marxizmus tanulmányozása tett rám, az volt, hogy

tudtomon kívül egy intellektuálisan nyitott világból egy intellektuálisan zárt világba léptem át. A marxizmus, akár az ortodox freudizmus vagy a katolicizmus, zárt rendszer.

„Zárt rendszer” alatt először is egy olyan egyetemes gondolkodási módszert értek, amely azt állítja, minden jelenség magyarázatára képes széles e világon, és az emberiség minden bajára gyógyírt ígér. Másodszor: olyan rendszert, amely semmilyen, újonnan megfigyelt tény nyomán nem hajlandó módosítani önmagát, hanem kellően rugalmas védekezőrendszerrel bír ahhoz, hogy semlegesítse ezek hatását - azaz rendkívül magas szintre fejlesztett kazuisztikus eljárások segítségével beillesse a kívánt rendbe. Harmadszor pedig olyan rendszert, amely - ha az ember egyszer a bűvkörébe került - minden talajuktól megfosztja kritikai képességeit.

A legfontosabb talán az utolsó pont. A freudista gondolkodás zárt rendszerén belül például az ember nem mondhat olyat, hogy bizonyos okokból kételkedik az úgynevezett kasztrációs komplexus létezésében. Az azonnali válasz ugyanis az lesz, hogy érvei csupán a tudattalan ellenállás racionalizációi, amely arról árulkodik, hogy neki magának ilyen komplexusa van. Bűvös kör foglya lett, amelyből nincs logikai kiút. Hasonlóan ehhez, ha valaki marxista, és célzást tesz rá, hogy Lenin parancsa a Varsó elleni offenzívára 1920-ban hiba volt, kioktatják, hogy ne bizzék saját józan ítélőképességében, mivel azt eltorzítják neveltetésének kispolgári csökevényei. Röviden tehát a zárt rendszer kizárja az objektív érvelés lehetőségét, mégpedig két, egymáshoz kapcsolódó eljárás segítségével: a) a tényeket skolasztikus módszerekkel megfosztják bizonyító erejüktől; b) az ellenvetést úgy teszik semmissé, hogy az érvelés hangsúlyát áthelyezik az ellenvetés mögötti pszichológiai motívumra. Ez az eljárás teljesen jogos a zárt rendszer játékszabályai szerint, amelyek, bármennyire abszurdnak tűnnek is a kívülálló szemében, roppant kohézióval és belső következetességgel rendelkeznek.

A zárt rendszeren belüli légkör töltése igen erős: a rendszer valóságos érzelmi melegágy. A vitában az objektivitás hiányaért sokszorosán kárpótol a vita heve. A tanítvány alapos elméleti oktatásban részesül, és ugyanolyan alaposan kitanítják a rendszer sajátos érvelési módszerére. E képzettsége folytán olyan vitatechnikára tesz szert, amely szinte minden külső ellenfelén túltesz. Tökéletesen tájékozott a múlt minden nagy vitája felől, mely az apostolok és a hitetlenek között folyt; ismeri a klasszikus ellentéteket janzenisták és jezsuiták, Freud és Jung, Lenin és Kautsky között. Így azonnal felismeri ellenfele „fajtáját” és magatartását, ismerős kategóriákba tudja sorolni annak ellenvetéseit; úgy ismeri a kérdéseket és válaszokat, mintha csak egy sakkjátszma nyitójátékai volnának. A jól képzett, „zárt gondolkodású” teológus, mélylélektanász vagy marxista bármikor képes fasírtot csinálni „nyílt gondolkodású” ellenfeléből, s ezzel mintegy bizonyítani rendszere fensőbbiségét a világ és az illető személy előtt.

Ez a fensőbbiség azt is lehetővé teszi a zárt rendszer beavatottja számára, hogy elnéző türelemmel viseltessék a kívülállóval szemben. A pogányokkal, páciensekkel és burzsoá reakciókkal folytatott vitákban nyugodt, atyai és lenyűgöző. Fensőbbiségtudata, önbizalma, őszinte hitének kisugárzása különleges kapcsolatot hoz létre a beavatott és a térítésre fogékony kívülálló között. A guru és a tanítvány, a gyóntató és a bűnbánó, az analitikus és a beteg, a harcos párttag és a megigézett szimpatizáns, a csodáló politikai társutas kapcsolata ez.

Ez a „transzferencia-helyzet” olyan alapvető fontosságú szakasz a megtérés folyamatában, amelyet a téma irodalma sajátos módon elhanyagol. Azt hiszem, senkiből sem lett megtért anélkül, hogy át ne ment volna a csodálattal vegyes odaadás, a megideologizált rajongás stádiumán térítője iránt, aki mesterként és egyben példaképként szolgál. A katolicizmusra és a freudizmusra való megtérés esetében - hogy ismét a két legszembeötlőbb párhuzamra hi-

vatkozzam - a szellemi vezető vagy az analitikus szerepét nyíltan hangsúlyozzák is. A kommunista megtért esetében azonban ez a szakasz elmosódik az illető emlékezetében, mivel a rendszer kategorikusan tagadja az egyéni kapcsolatok jelentőségét. Pedig a marxista mozgalom történetében a személyes és érzelmi kapcsolatok mindig is döntő szerepet játszottak. Marx, a próféta, nem túrt egyenlőket, csak tanítványokat - akik a legtöbb esetben imádókként kezdték, hogy végül elvessek a tanait. Egészen megdöbbentő, hogy Freud kapcsolatait tanítványaival mennyire hasonlóan alakultak. Őt is folyton „elhagyták”, „elárulták” - mert az olyan nézeteltérések, amelyeket a normális világban vitákkal, érvekkel intéznek el, a zárt rendszer légkörében, a „mindent vagy semmit” világában árulással, eretnecséggé, skizmává válnak. Jung és Adler ugyanazt jelentik Freud számára, mint Marxnak Lassalle és Bakunyn.

Minden zárt rendszer szükségképpen kialakítja a maga apostoli hierarchiáját. Az eredeti Mester, akinek a szava kinyilatkoztatás, a maga spirituális és világi tekintélyét választottjainak kis, belső körére ruházta át: az Apostolokra, Freud „hét gyűrűjének” viselőire, a „Központi Bizottságban”, a „Politbüroban” helyet foglaló, kipróbált tanítványokra. A belső kör minden egyes tagja kisugároz valamennyit ebből a tekintélyből, és a mágikus szubsztancia egy részét átáramoltatja a hierarchia következő, alacsonyabb szintjén lévő követőire, és így tovább, egészen a perifériáig. Még a hierarchia legalsóbb szintjének tagja is úgy érzi, fáklyát hordoz, amelynek lángja egyenesen a Szentek Szentjétől szállt alá hozzá. Így a párt minden „harcosa”, aki magára vállalja egy kívülálló megtérítését, egy ezoterikus szerzetesrend tekintélyével van felruházva. Nem egyszerű hittérítő tehát, hanem glóriával övezett hírhozó egy másik, lenyűgöző világból, tisztább, odaadóbb, csodálatraméltóbb lény, akinek a példáját boldogan követné az ember, ha futná az erejéből ekkora odaadásra.

A hittérítő kommunista vonzereje részben a személyét körülvevő titokzatosságból fakad. Csak a keresztnevének ismerik, vagy valami álnéven. Lakcíme nincs, csak közvetítőkön, „kapcsolatokon” keresztül lehet vele érintkezésbe lépni. Ez nemcsak az „apparátus” tagjaira vonatkozik, hanem a harcos kommunistákra általában, és függetlenül attól, hogy az adott országban és időben pártjuk legális-e avagy illegális. Ez a konspirációs hagyomány a cári Oroszországból ered, és szigorú etiketté vált a kommunista pártokban világszerte. Az ártatlan kívülálló még egy felületes kapcsolat hatására is úgy érzi, hogy a párt tagjai a társadalmon kívül élik életüket, titkok, veszélyek és örökös önfeláldozás közepe. A jóleső borzongás, hogy az ember érintkezésbe kerül ezzel a titokzatos világgal, még azokra is komoly hatással van, akiknek lelkivilága különben érett, és mentes a romantikától. Még erősebb annak a hízelgő hatása, hogy az ember érdemesnek találta valamilyes bizalomra, hogy szabad bizonyos kisebb szolgálatokat tennie ezeknek az üldözött, gondterhelt embereknek, akik ekkora veszélyek közepette élnek. *The Middle of the Journey* című művében Lionel Trilling kitűnően elemzi lélektanilag szempontból a harcos apostol és a bűvkörébe került, habozó szimpatizáns közti viszonyt. Részben ez a viszony magyarázza olyan hidegfejű külügyminisztériumi karrieristák megdöbbentő megtérését, mint Alger Hiss; olyan angol úrifiú diplomatákat, mint Guy Burgess és Donald MacLean; neurotikus milliomosokét, mint Frederick Vanderbilt Field; józan tudósokét, mint Bernal, Fuchs és Joliot-Curie. Persze csak részben, mert ennek és más pszichológiai tényezőknek az adagolása és keveredése esetről esetre különböző.

A konspirációs titkolózás hagyománya kommunista körökben valóságos kultusszá nőtte ki magát, amelynek megvannak a sajátos rítusai, viselkedési szabályai és tolvajnyelve. Néhány év ebben a légkörben, és a párt legtöbb tagjánál jelentkezni kezdenek annak a lelki betegségnek a tünetei, amelyet „konspiratívitisznek” nevezhetnénk, s amely gyakran megkülönböztethetetlen a paranoiától. Egy későbbi

fejezetben elmondom majd egy elvtársnő történetét, akin úgyszólván a szemem láttára hatalmasodott el az akut üldözési mánia. De még ez a patológiás hajlam is különös vonzerővel hat a kívülállóra, amint az a következő epizódból kiderül.

*

A megtérésemben főszerepet játszó két guru egyike egy fiatalember volt, akit kezdetben csak Otto néven ismertem. Akkor még fogalmam sem volt arról, mi a foglalkozása, és nem tudtam róla semmit azon kívül, hogy „fontos elvtárs a kulturális fronton”. Néhány héttel később megtudtam, hogy Paul Berlin írói álneven irodalmi esszéket ír marxista folyóiratokba, és vezető szerepet tölt be a „Német Proletárforradalmár Írók Szövetségében”, abban, a kommunista írócsoportban, amely közvetlenül a Komintern fiókszervezete volt.

Ez 1931-ben történt. 1934-ben, Hitler hatalomra jutása után, mint emigránsok találkoztunk újra Párizsban. Közeli jó barátok és munkatársak lettünk a párt egy irodájában, s egy idő múlva még sógorok is, első házasságom révén. Így aztán - négyévi szoros barátság után - megtudtam, hogy a valódi neve sem nem Otto, sem nem Paul, hanem Peter Maros. Azt azonban még mindig nem tudtam, milyen név szerepel az útlevelében, bár annyit igen - bizonyos mellékelesen odavetett célzásokból -, hogy az természetesen megint más.

Otto, alias Paul, alias Peter Maros rendkívül lebilincselő személyiség volt. Sovány volt, karcsú, inas. Az arcán ülő kifejezés már az első látásra megragadta az embert. Egyfajta nyugodt, aszketikus szentséget sugárzott. Ajka keskeny volt, a homlok, magas, a pupillái szokatlanul nagyok, aminek folytán úgy tudott nézni, hogy az ember akaratlanul is lesütötte a szemét, áthatóan, de mégsem agresszíven; a tekintetéből merő testvéri szeretet áradt. Később rájöttem, hogy ez a különleges effektus enyhe pajzsmirigyzavarból fakad, mely a Basedow-kórral rokon. A hatása azonban - akárcsak Peter egész személyiségéé ellenállhatatlan volt, ha polgári szim-

patizánsokat vett célba vele. Akkoriban pedig, a Népfront korszakában, a párt teljes erőbedobással igyekezett polgári támogatást szerezni. Láttam Petert „akcióban”, amint francia egyetemi tanárokat, írókat és bankárokat keres fel, hogy megnyerje őket valamilyen „antifasiszta” bizottság számára, pénzt, aláírásokat, ajánlóleveleket vagy kedvező jellemzéseket gyűjtsön. E kiváló emberek egyhangú reakcióját egyetlen mondatban össze lehet foglalni: „Ha a kommunista párt ilyen emberekből áll, nem lehet nagy baj vele.”

Közvetlen párttevékenysége mellett Peter továbbra is két vagy három különböző álnéven írt irodalmi tanulmányokat és náciellenes cikkeket német emigráns lapoknak. Néha nem értettem, mi indokolja ezt a rendkívüli elővigyázatosságot, a francia hatóságok szemszögéből nézve ugyanis e cikkek teljesen ártalmatlanok voltak. Ő azonban érezte velem, hogy különleges oka van rá, hogy így cselekedjék, és hogy ilyen kérdéseket feltenni - még rokonok közt is - a pártetikett szempontjából megbocsáthatatlan illetlenség.

Szimpatizánsaink között a francia tudományos és irodalmi körökben Peter hamarosan legendává lett. Mindenki ismerte, és mindenki más-más néven; mivel azonban feltűnő egyéniségét könnyű volt azonosítani, névtelensége csak tovább táplálta a legendát. Valahányszor egy-egy professzor a Sorbonne-ról vagy egy haladó képviselő megkérdezte, mit írjon az ajánlólevélbe, Peter bátor, lemondó mosollyal az arcán csak ennyit mondott:

- Írjon bármilyen nevet, ami tetszik. Vagy csak ennyit: „egy barátom”... Így aztán legtöbbször úgy emlegették, tisztelettel, lehalkított hangon, hogy „a Barátunk - tudja, kire gondolok”.

Többévi bensőséges barátság kellett hozzá, hogy gyanítani kezdjem, Peter csal; de hogy mennyire, azt a mai napig sem tudom egyértelműen eldönteni. Puritán szegénységben élt a feleségével együtt, sosem próbált személyes előnyökhöz jutni, és szerény, de megbecsült helyet foglalt el a párthierarchiá-

ban. Az ő esetében a „konspiratívitisz” előrehaladott stádiumáról volt szó. Mégis, bár az egész összeesküvésdi nem járt a számára anyagi haszonnal, roppant módon megnövelte a presztízsét s vele az egész párt tekintélyét a filiszteusok között. Ezt alighanem halványan érzékelt is, és félig tudatosan ki is használta, *pro gloria Dei* - mint a középkori legenda mutatványosa, aki, nem lévén más felajánlanivalója, bukfenceit és bűvésztrükkjeit mutatta be a Szűz oltárképe előtt.

A végkifejlet - legalábbis, ami engem illet - akkor jött el, amikor már öt éve ismertem Petert. 1935-ben a német színész, Eugen Klöpfer özvegyénél laktam annak házában a Luganói-tó mellett. Maria Klöpfer gazdag, középkorú asszony volt, egyformán odaadó híve a buddhizmusnak, a kommunizmusnak és a pszichoanalízisnek, és született áldozata a Peterhez hasonló apostoloknak. Nagy összegeket adakozott a párt különböző fedőszervezeteinek, és mecénásként támogatta a kommunista írókat és költőket azzal, hogy a házában lakhattak és dolgozhattak; Ludwig Renn és Johannes R. Becher is élvezték a vendégszeretetét. Én Peteren keresztül ismertem meg, aki korábban többször is a vendége volt; az asszony természetesen rajongott érte, és teljesen a hatalmába került. Peter szokott diszkréciója ellenére Maria egy-két célzásból rájött, hogy az utazás célja új hamis útlevelet szerezni egy újabb név alatt, lévén, hogy az eddigi már nem biztonságos. Megkérdezte tőle, hogy hány útlevele volt eddig, amire Peter azt felelte, hogy már nem is emlékszik a számukra. Az asszony ekkor viccelődve mondta: -Bárcsak tudnám a maga igazi nevét! - Amire Peter, a maga rezignált mosolyával így felelt: - Szinte már magam is elfelejtettem.

Nem tudtam megállni, hogy el ne mondjam Mariának, hogy én azon kiválasztották egyike vagyok, akik *tényleg* tudják Peter valódi nevét. Ez bosszantotta őt, és arra a kijelentésre készítette, hogy noha ő Peter *igazi* nevét nem ismeri, azt viszont tudja, milyen álnév áll a legújabb útleveleiben; Peter egyszer a szobájában felejtette, és Maria nem

tudott ellenállni a kísértésnek, hogy belelessen. Mindketten spiccesek voltunk egy kicsit, és izgalomba jöttünk. Így a konspiráció szentséges szabályainak megsértésével én leírtam egy papírszeletre Peter igazi nevét, Maria pedig egy másikra az útlevelel szereplő álnevet, aztán - mélységes büntudattal - kicseréltük a papírokat egymás között.

Az enyémen ez állt: PETER MAROS. Mariáén: PETER MAROS. Szegény becsületes Peternek életében nem volt hamis útlevele. Ő volt Oscar Wilde „titok nélküli Szfinx”-ének marxista megfelelője.

Néhány évvel később, a spanyol polgárháború idején, Peter egyik szervezője volt a nevezetes madridi antifasiszta írókongresszusnak, amelyről Stephen Spender maró humorral ír az emlékirataiban. Amikor 1938-ban kiléptem a pártból, eltűnt a szemem elől, de később hallottam, hogy még a háború kitörése előtt sikerült visszajutnia szülőhazájába, Jugoszláviába.

1950-ben egy ebéden a State Department egyik tisztviselőjének otthonában a titóista ENSZ-delegáció egyik tagja mellé kerültem az asztalnál. Természetesen tagja volt a jugoszláv kommunista pártnak, bár az enyémnél későbbi évfáratból: én '38-ban léptem ki a pártból, ő '39-ben lépett be. Megkérdeztem, nem találkozott-e véletlenül az én Peter Maros barátommal. Felderült az arca. Elmondta, hogy Peter az egyik legnagyobb ember, akivel életében találkozott: tiszta, bátor és odaadó, valóságos szent. Jelenleg Jugoszlávia vezető kommunista irodalmi folyóiratának főszerkesztője, és asztalszomszédom lelkes szavaiból az is kiderült, hogy Peter ezúttal is, az ő megtérésében is a guru szerepét játszotta.

Természetesen Peter Maros sem az igazi neve. Meg kellett változtatnom e helyt, mivel semmi okom bajba keverni Tito marsall rendszerében. Szóval megint csak új álneven kell szerepelnie; úgy látszik, a konspiráció korunk jellegzetes betegsége.

*

A második gurum egészen más típus volt. Neki is álnéven kell megjelennie ezeken az oldalakon, mert ő olyan országban él, ahol a kommunista múlt, ha mégoly régi és elfeledett is, súlyos bajt hozhat a külföldre. Karl egykori bádogossegéd volt, aki marxista szemináriumok és kitartó éjszakai olvasás segítségével aránylag ismert politikai író lett. Betéve tudta Marxot és Lenint oda-vissza, de igazi kiválósága fizikai bátorságában rejlett. Sportot űzött belőle, hogy helyi náci gyűlésekre járt, és ott beszédeket mondott ellenük, ami rendszerint úgy végződött, hogy megverték és kidobták. De arra is képes volt, hogy hajnali hat órakor felkeltsen, és kivigyen sétálni az Állatkertbe, hogy „a szolgalelkűség beidomított viselkedésmintáit tanulmányozzuk az elnyomott csimpánzok példáján”.

A későbbi években Karl forgatókönyveket írt a szovjet filmipar számára, megnyert egy szenzációs rágalmozási pert Közép-Európa egyik legnagyobb ipari konzernjével szemben, amelyet munkáspolitikája miatt megtámadott egy pamfletben, továbbá kísérletet tett rá, hogy egy nem kevésbé szenzációs szovjet találmányt az apámon keresztül eladjon egy magyar befektetőcsoportnak. A találmány lényege az volt, hogy élő disznókat alakított át egészben szózott disznóhússá. A disznót kéjgázzal érzéstelelítették, aztán egy vénán át lecsapolták a vérét, miközben ezzel egyidejűleg a főütőérbe sós oldatot szivattyúztak. Ezáltal a disznó belülről itatódott át sóval, hogy úgy mondjam, önmagától lett belőle sós hús, még mielőtt a vére megalvadt volna, mint a vágás megszokott folyamatában. A találmány tökéletesen illett apám egyéb vállalkozásainak sorába, és ugyanúgy nem lett belőle semmi, mint azokból - legalábbis, ami Magyarországot illette. Hogy az eljárást ténylegesen alkalmazták-e valaha Oroszországban vagy valahol másutt, arról fogalmam sincs.

Minden kommunista megtérésben valahol fontos szerepet játszik a guru. Meg is jelenik a legtöbb emlékiratban, amelyet egykori kommunisták írtak - hol mint „önzetlen ápolónő”, mint a volt Kominternügynök, Elizabeth Bentley esetében, hol lebilincse-

lő, okos intellektuel képében, mint amilyen Gerhart Eisler volt Hede Massingnál, vagy néha egyszerű, derék proletárként, mint az én sok barátom esetében. Majd minden regényben, amely a kommunista párthoz egykor közel álló írók tolla alól került ki, találni egy kulcsszereplőt, aki tükrözi az író belehabarodását abba a személybe vagy abba az emberfajtába, aki a mozgalomhoz vonzotta. Malraux *Az ember sorsában* az orosz Borogyin az, Steinbeck *Érik* a gyümölcsében Mac; Hemingway *Gazdagok és szegények* című regényében Morgan kapitány és Sartre könyvében, a *Férfikorban* Bruneau. Érdekes kivétel ez alól Silone hőse, Peter Spina, aki önarckép; Silone ugyanis, lévén egyszerű parasztyerek az Abruzzók-ból, talán az egyetlen volt közöttünk, aki nem áttért volt, hanem „született” kommunista. Az ellenpóluson Sartre áll, a középosztályból való filozófiaprofesszor; az ő guruja - a derék, kemény öklű Bruneau - az „eszményi proletárnak” az az archetípusa, amely oly nagy vonzerőt gyakorol az értelmiségiekre.

A proletár vallásos imádata első látásra tipikus marxista jelenségnek tűnik, holott a valóságban csupán a múlt romantikus pásztorkultuszainak, parasztkultuszainak „nemes vademberkultuszainak új változata. Ez azonban nem tántorította el a harmincas évek kommunista íróit attól, hogy ugyanúgy érezzenek az autógyári munkások iránt, mint Proust a maga hercegnői iránt.

LÁZADÁS ÉS HIT: A LÁZADÁS

A megtért ember szemében önnön megtérése egyetlen, feloszthatatlan aktus; lelki újjászületés, amelyben ész és érzelem, az örök párbajozók, ezúttal kivételesen teljes összhangban vannak.

Visszatekintve azonban az egységes aktus némi elemzéssel összetevőire bontható. Az előző részekben megkíséreltem még egyszer végigkövetni ezeket. Szóltam röviden a kizárásos folyamatról, arról, hogy Közép-Európa progresszív középutas pártjainak eltűnése és a szocialisták gerinctelen opportunizmusa nyomán látszólag egyedül a kommunisták maradtak az antifasizmus bajnokai. Szóltam arról szellemi vigaszról és megkönnyebbülésről, amit a tragikus konfliktusból a „zárt rendszerbe” való menekülés nyújtott, a menekülés oda, ahol nincs helye a habozásnak vagy a kétségnek; a modern szentek harcok Rendjének, titkolózási szertartásainak és apostoli hierarchiájának csáberejéről; végül pedig arról a lélektani kötelékről vagy transzferenciahelyzetről, amelyben a Rend térítő tagjai a potenciális megtérő lelki kalauzának szerepét játsszák.

Gyermekkorom és kora ifjúságom a hangsúlyos individualizmus bélyegét viselték; utam a kommunista párt felé éppen ellenkezőleg, a kor tipikus, mármár konvencionális sémáját követte. Megerősíteni látszott a marxista alaptételt, hogy az ember a társadalmi viszonyok terméke, s a tudata azokat tükrözi. Politikai fejlődésemet ezek a feltételek határozták meg, függetlenül gondolkodásom egyéni vonásaitól. Akik ugyanebből a társadalmi és kulturális háttérből jöttek, bármennyire is különböző volt a lelki alkatuk, nagyjában és egészében ugyanezt az utat járták be. Tömeges vándorút volt ez, az európai polgárság fiainak és lányainak népvándorlása, akik menekülni próbáltak atyáik összeomlásában lévő világából. Az első világháborút követő inflációs esztendőkkel megkezdődött Európa hanyatlása; a válság évei, amelyek egy évtized múlva kö-

vetkeztek, felgyorsították a folyamatot, a második világháború pedig bevégezte.

A társadalom középrétegeinek gazdasági és erkölcsi széthullása vezetett ahhoz a végzetes polarizációs folyamathoz, amely mind a mai napig tart, a La Manche csatorna kikötőitől Délkelet-Ázsiáig. Az elszegényedett polgárság aktivista elemeiből jobb- vagy baloldali lázadók lettek: a fasiszták és a kommunisták nagyjából egyenlően részesültek a társadalmi vándorlásból. A többiek, akik nem találtak vigaszt a gyűlöletben, céltalanul tengették életüket tovább, „mint fáradt, őszi legyek raja Európa elhomályosult ablakán, egy olyan osztály tagjai, melyet a Történelem kilódított a helyéről”.

A Rajnától keletre 1930-ban nem lehetett megszűzni a választást fasizmus és kommunizmus között. A nyugat-európaiak sosem fogták fel igazán e dilemma kényszerítő jellegét s a mögötte rejlő történelmi végzetszerűséget. Mint a vasreszelék a mágneses pólusok között, úgy rendeződött el Németország s a tőle keletre és délre fekvő országok népe az erőterben elfoglalt helye szerint.

Ez azonban megint csak utólagos bölcsesség. Akkor, amikor még csak érett bennem az elhatározás, hogy belépjek a kommunista pártba, még sem a kizárásos folyamatot nem láttam tisztán, sem pedig a polarizációs folyamatot, amely magával ragadott. Többfajta társadalmi nyomás nehezedett rám; sodort az áradat; impulzusaim, döntéseim ezeket a feszültségeket tükrözték, de nem tudatosan. Amennyiben létezik „osztálytudat” - azaz a társadalmi helyzetnek megfelelő lelki attitűd -, akkor az nem a tudatos szinten fogan meg. Az átlagos emberi ész nem mondja: „Buszkalauz vagyok, tehát bérmunkás, tehát a kizsákmányolt proletariátus tagja, tehát csatlakoznom kell a forradalmi mozgalomhoz.” Én sem számoltam ki az európai középosztály hanyatlását, plusz a társadalmi polarizációt, plusz más lehetséges cselekvési módok szelektív kizárását olyan szép rendben, mint itt, e lapokon. Ezek a műveletek egy rendszertelen, részben tudattalan, aprónkénti okoskodás során folytak le, míg egyszerre csak meg nem

jelent az agyamban a végkövetkeztetés, mint az elektronikus számológép kijelzőjén a végeredmény.

A tudatos élmények, amelyekkel ugyanebben az időben tisztában voltam, más nagyságrendűek voltak, és elsősorban nem logikai, hanem érzelmi jellegűek. Két szóval foglalhatók össze: lázadás és hit.

„Hithez nem okoskodás révén jut az ember. Nem logikai meggyőzés eredménye, hogy beleszeretünk egy nőbe vagy megtérünk az egyház kebelébe. Az értelem védelmére kelhet egy hitbéli aktusnak- de csak azután, hogy az aktus már elkötelezte az embert, s az ember elkötelezte magát az aktus mellett...”

„A tiszta Utópia iránti odaadás és a beszenyezett társadalom elleni lázadás az a két pólus, amely megteremti minden militáns hitvallás elektromos feszültségét. Azt kérdezni, hogy a kettő közül melyik indítja meg az áramot - az eszmény vonzereje vagy a társadalmi környezet taszító hatása -, ugyanaz, mint ha a tyúk vagy a tojás ősi kérdését firtatnánk...”

Nem sok győzködés kellett ahhoz, hogy forradalmár legyem belőlem. Úgy tűnik, gyermekkorom óta a „krónikus felháborodás” állapotában élek. Amikor ez az állapot a csúcspontjára ért, beléptem a kommunista pártba.

Rousseau jegyzi meg valahol, hogy ő is ebben a bajban szenvedett, s ezt azoknak a megaláztatásoknak és gyötrelmeknek tudja be, melyeket gyermekkorában kellett eltűrnie. Itt - kivételesen - igazságtalan önmagával szemben, mivel a korai szenvedés érzéketlenné is teheti az embert vagy a legkülönbözőbb módokon eltérítheti az útjából, anélkül, hogy felháborodott lázadóvá tenné. Az utóbbi típus - úgy tűnik - egy sajátos jellemvonástól függ: a projektív képzelet vagy empátia adományától, mely arra készíti, hogy a mások által elszenvedett igazságtalanságot úgy fogja fel, mintha vele történt volna, és megfordítva, a rajta esett sérelmet a társadalom általános gonoszságának jelképeként érzékelje. A krónikusan felháborodott ember nem szükségképpen kötekedő, de mindig lázadó. Szüntelen

harca, hogy kivívja az igazságot önmaga, valamilyen űgy, a barátai és védenői számára (mert mindig rengeteg a pártfogoltja, akiknek több kínos pillanatot okoz, mint amennyit használ) ideje nagy részét leköti, és csodálatra méltó, ám halálosan unalmas figurává teszi - most természetesen magamról beszélek. Hogy csodálatra méltó-e inkább vagy unalmas, az kisebb mértékben tőle függ, és nagyobb mértékben az események konstellációjától. Államférfiúi képességek dolgában Harry Truman és Garry Davis között összehasonlíthatatlanul kisebb a különbség, mint amilyenek a véletlenszerű körülmények feltűntetik azt.

Ami a krónikusan felháborodott lázadót megkülönbözteti a komoly forradalmártól, az az, hogy az előző képes „ügyet” váltani, az utóbbi nem. A lázadó felháborodása hol ez, hol az ellen az igazságtalanság ellen fordul, míg a forradalmár következetes gyűlölködő, aki gyűlöletének minden erejét egyetlen tárgyba „ruházza be”. A lázadó mindig hajlamos a szélmalomharcra, a forradalmár Utópia bürokratája. A lázadó rajongó, a forradalmár fanatikus. Robespierre, Marx, Lenin forradalmárok voltak, Danton, Bakunin, Trockij lázadók. Főként a forradalmárok azok, akik megváltoztatják a történelem lényegi irányát, de egyes lázadók kifinomultabb és mélyebb nyomot hagynak rajta. Bárhogy is: a lázadó minden fárasztó morgolódása és rajongása ellenére rokonszenvesebb típus a forradalmárnál - és persze megint hazabeszélek.

Említettem már, hogyan tettek engem a brit gyarmati közigazgatás gyalázatosságai romantikus ábrándozóból aktív cionistává. Az esemény, amely felháborodásomat addig soha nem látott csúcsig fokozta, az az amerikai politika volt, amikor a válság évei alatt az élelmiszerkészleteket megsemmisítették, nehogy essenek az árak - s tették mindezt akkor, amikor munkanélküliek milliói tengődtek nyomorban, az éhhalál peremén. A mából visszatekintve a gazdaságpolitika, amely ezekhez az intézkedésekhez vezetett, akár elméleti vita tárgya is lehet; akkor azonban, 1931-32-ben durva, valóban ijesztő,

sokszerű hatása volt az európaiakra, és a fennálló rendbe vetett maradék hitüket is lerombolta. 1932-re már hétmillió munkanélküli volt Németországban - ami azt jelenti, hogy minden harmadik kereső segélyből élt. Ausztriában, Magyarországon és a környező országokban még ennél is rosszabb volt a helyzet. A hús, a kávé, a gyümölcs a lakosság széles rétegei számára elérhetetlen luxuscikké vált. Még a kenyeret is vékony szeletkékre porciózták az asztalon. Ugyanakkor az újságok szűkszavú tudósításokban számoltak be arról, hogy több millió tonnányi kávéót öntenek a tengerbe, elégetik a húst, disznókat hamvasztanak el, és benzinnel öntik le a narancsot, „hogy enyhítsék a piaci helyzetet”. Groteszk, felfoghatatlan paradoxon volt - felfoghatatlan az egyszerűbb gondolkodású áldozatok számára, a társadalmilag tudatosak szemében pedig a gazdasági rendszer teljes összeomlásának vagy bomlásának egyértelmű jele. Nem mondta-e meg Marx előre, hogy a kapitalizmus önnön belső ellentmondásai következtében fog megsemmisülni, hogy a válságba torkolló fellendülési szakaszok egyre gyorsabb ütemben fognak ismétlődni, s hogy minden válság egyre súlyosabb lesz - mígnem az utolsó véget vet az egész kapitalista rendszernek? Látható, hogy a jóslat beteljesülés előtt áll. Amikor emberek éheznek, s ugyanakkor a szemük láttára pusztítják el az élelmiszert, csak hogy hájas kizsákmányolóik még hájasabbak lehessenek, akkor biztos, hogy küszöbön a végítélet.

Jaj a pásztornak, aki maga eszik, de nyáját nem eteti! A felháborodás úgy izzott bennem, mint valami kazán. Néha szinte fulladoztam a füstjétől; máskor legszívesebben odacsaptam volna, kiálltam volna a barikádra löni, köveket vagy dinamitrudakat hajigáltam volna. De kire? A haragom személytelen harag volt, semmilyen konkrét csoportra vagy egyénre nem irányult. Nem gyűlöltem a rendőrséget, a gyártulajdonosokat vagy a gazdagokat - igen szép jövedelemből éltem akkoriban magam is. A vagyonukat fitogtató gazdagokat utáltam, de őket sem gazdagságukért, hanem mert frivol módon költekeztek, és úgy viselkedtek, mint akik némák és vakok. Fortyogó felhábo-

rodásomnak nem volt személy szerinti célpontja; általában a Rendszer ellen irányult, a kenetteljes képmutatás és az öngyilkos ostobaság ellen, amely mindannyiunkat végveszélybe sodort. Harag-fantazmagóriáimban sosem emberek haltak meg, hanem hatalmas épületek robbantak fel, s úgy omlottak le a falaik, mint amikor a föld reng: minisztériumok, szerkesztőségek, rádióállomások, az egész Sieges Allee az összes herceg és tábornagy szobrával...

*A múltat végképp eltörölni
Rabszolgahad, indulj velünk!
A Föld fog sarkából kidőlni...*

Együtt visszhangzott minden: a Magyar Tanácsköztársaság száz napja, a héber próféták felháborodott haragja, a küszöbönálló Apokalipszis, Szt. Marx evangéliuma szerint, apám tönkretételének emléke, az éhségmenetekben vonulók szakadt bakancsának dobbanása az aszfalton, ugyanakkor éreztem a mezőn elégetett friss hús bűzét - mindezek az elemek egyetlen érzelmi robbanásban olvadtak össze. Politikai lappangásszakaszom véget ért.

Noha a robbanást közvetlenül előidéző elegy mindig más és más volt, a reakció ugyanez sok-sok író és értelmiségi esetében szerte a világon: ilyen volt Barbusse, Romain Rolland, Gide, Malraux Franciaországban; Piscator, Becher, Seghers, Brecht Németországban; Auden, Isherwood, Spender, Day Lewis Angliában; Dos Passos, Steinbeck, Caldwell az Egyesült Államokban - hogy csak néhányat említsek. Az ezerkilencszázharmincas években a kommunista hitre való áttérés nem afféle divat vagy hóbort volt, hanem a kétségbeesésből született optimizmus őszinte, spontán kifejeződése: a lélek elvetélt forradalma, célját tévesztett reneszánsz, a történelem hamis hajnala.

Az új hit iránti vonzalom - még ma is azt hiszem - becsületes tévedés volt. Hibáztunk, helytálló okból; s én még mindig úgy érzem, hogy néhány kivételtől eltekintve - említettem már Bertrand Russellt és H. G. Wellst - a legtöbben, akik kezdetről fogva kigúnyolták az orosz forradalmat,

többnyire olyan okokból tették ezt, amelyek sokkal kevésbé voltak tisztességesek, mint a mieink. A kiábrándult szerelmest s a szerelemre képtelent egy világot választja el egymástól.

*

Ha az én egyéni esetemet a pszichológia mikroszkópján át vizsgáljuk - miután magam kínálkoztam fel a vizsgálatra szántszándékkal -, természetesen lehet azzal érvelni, hogy az én megtérésemet nem a „valódi” társadalmi tudat okozta, hanem a neurotikus alkat. Én azonban kétlem, hogy akár a legfejlettebb társadalmi tudat is „valódi” lehet abban az értelemben, hogy tökéletesen elkülönül az egyént a múltban ért tapasztalatoktól.

„Akár a politikai szabadság szükségességéről beszéltek, akár a parasztság bajáról vagy a jövő szocialista társadalmáról, mindig a saját bajuk volt, ami igazán hajtottá őket. Az ő bajukat pedig nem elsősorban anyagi szükség okozta: lelki szükségből fakadt.” Az idézet Borkenau *A kommunista internacionálé* című művéből való, és a tizenkilencedik század forradalmár értelmiségéről szól. De el lehetne mondani ugyanezt a francia enciklopédistákról, az 1848-as liberálisokról vagy bármely más progresszív mozgalom bajnokairól.

Röviden: a reformerek, lázadók, útkeresők és újítók teljesítményei mögött, akik mozgásban tartják a világot, mindig van valami belső, intim motíváció - s ebben többnyire erősen jelen van a frusztráció, a szorongás vagy a bűn eleme. A boldogok ritkán kíváncsiak; akik kényelmesen befészkelték magukat a társadalmi hierarchiába, azoknak semmi okuk, hogy szétrombolják a konvencionális értékrendet vagy újat építsenek. Az épek és egészségesegek megvetése a neurotikussal szemben addig jogos, míg az utóbbi szenvedélyei természetlenek maradnak, és nem találnak konstruktív kifejeződési formát. Van azonban egy másik fajta neurotikus, akit az az átok sújt, hogy a közös gondot és bajt személyes fájdalomként élje meg, s ezzel egyidejűleg az a tehetsége is megvan, hogy az egyéni kint társadalmi vagy

művészi teljesítménnyé alakítsa át. E teljesítmény értékelésekor a belső, intim motívumokat figyelmen kívül kell hagyni.

Így tehát egyazon cselekedet felől a történész és a pszichiáter - mindegyik a saját fogalmai szerint - teljesen eltérő értékítélethez juthat. „A pszichiáter számára mind az Utópia iránti szomjú-ság, mind a status quo elleni lázadás a társadalmi beilleszkedés zavarainak tünete. A társadalmi reformer számára mindkettő a haladó, racionális magatartás jele. A pszichiáter hajlamos elfelejteni, hogy egy torz társadalomba való beilleszkedés torz egyént teremt. A reformer hajlamos elfelejteni, hogy a gyűlölet - még azé is, ami objektíve gyűlöletes - nem teremthet boldog társadalmat. Így mindkét magatartás féligazságot tükröz. Igaz, hogy a legtöbb lázadó esettörténete a családdal és a társadalommal kapcsolatos neurotikus konfliktusra utal - de ez csak azt bizonyítja, hogy (Marx fogalmazását kissé átalakítva) egy halálra ítélt társadalom megteremti önnön morbid sírásóit. Igaz az is, hogy a vérlázító igazságtalanság láttán az egyetlen tisztességes magatartás a lázadás - de ha az ember összeveti a nemes eszményeket, amelyek jegyében a forradalmak kezdődtek, a nyomorúságos véggel, amelyet értek, megérti, hogy egy szennyezett társadalom még a maga forradalmár gyermekeit is beszennyezi.

Összeillesztve immár a két féligazságot, a pszichiáterét és a társadalmi reformerét, arra a következtetésre kell jussunk, hogy ha egyfelől a társadalmi igazságtalansággal szembeni túlérzékenység és az Utópia iránti vágyakozás a neurotikus alkut jelei, akkor a társadalom viszont olyan zsákutcába juthat, ahol esetleg a neurotikus lázadóban nagyobb öröme telik a mennyeknek, mint a józan adminisztrátorban, aki elrendeli, hogy élelmiszert semmisítsenek meg éhező emberek szeme láttára. Es pontosan ez volt az a zsákutca, ahová civilizációnk 1931-ben eljutott...”*

* *The God That Failed* (A bukott isten).

LÁZADÁS ÉS HIT: A HIT

Megpróbáltam legalább részben leírni azokat az okokat, amelyek az ezerkilencszázharmincas években milliányi európaiak tettek lázadóvá, köztük engem is. Az új hit, amely e lázadásból született, a szovjet mitológián alapult, és alapszik nagyrészt a mai napig is.

A szovjet mítosz - ami nem azonos a szovjet valósággal - a racionális és az irracionális szinten egyszerre hat áldozataira. A kettő persze a gyakorlatban olyan szorosan összefonódik, hogy igen nehéz a „mítoszfüggőség” különböző szakaszait valóságos sorrendjüknek megfelelően rekonstruálni.

Az első szakaszra azonban különös élességgel emlékszem, mivel az minden jel szerint tisztán racionális és nyilvánvalóan ésszerű volt. Látszatra ugyanis minden összehasonlítás az oroszországi és a nyugati állapotok között az előbbieket javára szólt. Nyugaton tömeges munkanélküliség volt, Oroszországban munkaerőhiány. Nyugaton krónikus sztrájkmozgalmak jelentkeztek, és olyan társadalmi nyugtalanság, amely egyes országokban egyenesen polgárháborúval fenyegetett, Oroszországban, ahol minden gyár a népé volt, a dolgozók szocialista munkaversenyeken versengtek a jobb teljesítményért. Nyugaton a *laissez faire* anarchiája káoszba és válságba taszította a kapitalista rendszert, Oroszországban az első ötéves terv gigászi léptekkel formálta át Európa legelmaradottabb országát a legfejlettebbé. Ha maga a Történelem lett volna „szovjet szimpatizáns”, akkor sem tudta volna jobban időzíteni a dolgokat, mint hogy a nyugati világ legsúlyosabb válsága éppen egybeessék az orosz ipari forradalom kezdetével. Oly szembeszökő és nyilvánvaló volt a kontraszt a kapitalizmus hanyatló íve és a szovjet tervgazdálkodás meredek felemelkedése között, hogy ugyanilyen kézenfekvő volt a következtetés is: ők a jövő, mi a múlt. Ami Kelet-Európát illeti, ez a jóslat - váratlan és szörnyű módon - be is igazolódott.

A következő szakasz az volt, hogy beleszerettem az első ötéves tervbe. Beteg bolygónk egyhatodán megkezdődött minden idők leghatalmasabb építő vállalkozása; maga Utópia volt ott épülőben acélból és vasbetonból. Nyakig merülve a kor szovjet irodalmába, amelynek egyetlen és kizárólagos témája a gyárak, erőművek, traktorok és gabonátárolók építése és a Terv teljesítése volt, már-már komolyan fontolgattam, hogy megírom az *Énekek Éneke* modernizált változatát:

„Az én kedvesem szemei úgy ragyognak, mint acélkohók a sztyeppén; az ő ajkának rajza merész, mint a fehér-tengeri Csatorna; az ő válla karcsún ível, mint a Dnyeper gátja; az ő gerince hosszú és egyenes, mint a turkesztáni vasút...” S a rókák, a rókafiak, melyek a szőlőket elpusztítják, az ellenforradalmár fasiszta szabotőrök voltak.

Ma már nem könnyű újjáteremteni ezt a hangulatot. Örökösen közbeszól az irónia; mindig ott a későbbi tapasztalatok keserősége. Tudásunkhoz hozzáadni lehet, de kivonni belőle sosem; nincs az az agysebész, aki helyreállíthatná egy illúzió szüzeségét.

A *Vágyakozás* korában (*The Age of Longing*) az elveszett illúziót egy tizenöt éves orosz fiú szemén át próbáltam feléleszteni, akinek az apja a forradalomban halt mártírhálált.

„Az Első Ötéves Terv bejelentése úgy szólt, mint a mennydörgés váratlan robaja. Megrázta az országot, s a visszhangja az egész világot bejárta. A forradalom hajója immár nyugodt vizekre ért, s most úgy robogott előre, mintha korbács úzné, árbocai recsegték, vitorlái a hasadásig duzzadtak... Az iskolában szigorúbb lett a fegyelem; minden osztálynak, így magyarázta a tanár, rohamcsapatnak kell tekintenie magát a jövőért folytatott harcban. Fegyva feje szédült a Terv kívülről ismert számadataitól: ennyi millió tonna nyersvas az első év után, annyi millió kilowattóra, annyi millió írástudatlanból lesz a társadalom kulturált tagja. Részegítően hangzott ez a rengeteg milliónyi kincs,

amelyet a nép termel a népnek. A kilowattórák, ton-
nák, vékák és kilométerek egy hősköltemény alakjai-
vá váltak...”

Amikor azt mondtam, beleszerettem az ötéves
tervbe, ez nem volt túlzás. Huszonöt évesen még
mindig úgy képzeltem, hogy a boldogság társadalom-
tervezés kérdése. Oroszország a történelem legna-
gyobb társadalomtervezési kísérletébe fogott bele -
akkor, amikor a világ maradék öthatoda láthatóan
hullott szanaszét. A marxista elmélet és a szovjet
gyakorlat együtt a Haladás tizenkilencedik századi
eszményének bámulatos és végső beteljesülését je-
lentették, az eszménynek, amelyre felesküdtem. A
világ legeslegnagyobb elektromos vízi erőműve nyil-
ván a legnagyobb boldogságot hozza el a legtöbb em-
bernek.

Öt évvel korábban elhagytam otthonomat, hogy
segítsek felépíteni az Új Jeruzsálemet. A zsidó ál-
lam újjáélesztése kétezer év után nemcsak romanti-
kus vállalkozásnak látszott, hanem ugyanakkor egy-
fajta csodagyógy módnak egy beteg nép számára. Pa-
lesztina provinciális sovinizmusa akkor kiábrándít-
tott; most azonban egy új Cion emelkedett a látha-
táron, mely összehasonlíthatatlanul nagyobb volt,
és mindenre kiterjedő. Ismét csodagyógy módot ígért
- és nem csupán egyetlen kis etnikai csoportnak,
hanem az egész emberiségnek. Es ahogy az új zsidó
állam a próféták ősi korát kívánta visszahozni,
ugyanúgy az osztály nélküli társadalom is - Marx
szerint - a hajdani aranykor őskommunista társadal-
mának újjászületése lesz a fejlődési spirál legvé-
gén.

Nem sokkal azelőtt, hogy ténylegesen beléptem
volna a pártba, még azt terveztem, hogy feladom az
állásomat, és egy-két évre traktorosnak megyek O-
roszországba. A szovjet államnak szüksége volt hozzá-
értő traktorosokra, én pedig mérnök voltam, így a
terv logikusnak látszott. A párthivatalnokok azon-
ban, akik felvettek, megmagyarázták, hogy ez „típi-
kusan kispolgári romantikus elképzelés”, tehát le-
kellett mondanom róla. Azért említem ezt a tervet,
mert úgy tűnik ugyanaz ismétlődött meg pontosan,

bár tudattalanul, mint amikor elindultam, hogy „a két kezemmel merjem a vizet és vágjam a fát” a hefcibai kevecében. Csak hogy közben már elmúltam huszonöt éves, veterán külföldi tudósító voltam, és sokat tapasztalt újságíró. A készség, hogy ugyanazt a cselekvésmintát ismételjem megint, azt bizonyítja, hogy érzelmi életemet tekintve továbbra is serdülő maradtam - de bizonyítja azt is, hogy egy széthulló társadalomban élve szinte szomjaztam a hitre, szomjaztam a lehetőségre, hogy alkossak, teremtek, építsek.

Alkotni, teremteni, építeni... ebben állt az Új Hit legfőbb csábereje. A világforradalom csupán elkerülhetetlen formalitás, amit el kell végezni, mielőtt az Osztály nélküli Társadalom felépülhet, épít, ahogy az Utolsó Ítéletnek is meg kell előznie Isten Országának létrejöttét ezen a földön. A burzsoázia uralmát természetesen el kell törölni, értékeit, viselkedési normáit, tabuit és erkölcsseit a történelem szemétdombjára vetni - ugyanúgy, ahogy az 1789-es polgári forradalom eltakarította az utóból a feudalizmust, az arisztokráciát, a *jus primae noctis* meg az összes többi ostobaságot. Ez némi harc és vérontás nélkül nem megy - de a programnak ez a része meglehetősen hidegen hagyott. Engem csak az érdekelt, ami azután következik: a kommunista társadalom építése, amely egyet jelent az ember küldetésének végső beteljesítésével. Felszabadítja óriási alkotóképességét, amit ma elfojt és akadályoz a gazdasági rabiga. „Az osztály nélküli társadalom átlagpolgára egy Arisztotelész, egy Goethe, egy Marx színvonalára emelkedhet” - írta Trockij. Mihelyt az igát szétzúztuk, az ember prométheuszi energiája úgy tör majd fel, mint vulkánkitöréskor a láva. „Kifordítja sarkából” majd a Földet, és a végtelenbe tartó nyílvezzőhöz köti...

Hatalmas erejű hit volt ez, s elvesztésével maradandóan szegényebb lettem. Elvtársaim többségét hasonló elképzelések mozgatták; legalábbis pártkarrierjük kezdetén a prométheuszi vízió uralkodott a romboló hajlamok fölött. Láttam, miként változnak később, egyik a másik után, ahogy a Cél egyre távo-

lodott, kisebbedett a szemük előtt, míg végül egyedül csak az Eszköz maradt. Ezt azonban nem láthatuk előre, amikor - mint a fogoly Törzs - Egyiptom húsosfazekait magunk mögött hagyva útnak indultunk. A sivatagot nem ismertük még; csak azt tudtuk, hogy létezik az Ígélet Földje - és hogy a járványok tervszerűen jöttek és sújtották a Fáraót.

Egy bizonyos értelemben kivételes helyzetben voltunk. Más forradalmi mozgalmakkal ellentétben, a keresztényektől a szocialistákig, akiknek a programja tisztán elméleti terv volt, a mi Utópiánk már megtestesült egy igazi országban, ahol hús-vér emberek éltek. Hozzáférhetetlensége, messzisége külön előnyt jelentett: szabad teret engedett a képzeletnek, amelyet megindítottak a festői jelmezek és a sztyeppék nosztalgikus éneke. Haladás, Igazság, Szocializmus - ezek elvont szavak, amelyek nem táplálják az álmokat, nem adnak lehetőséget a vallásos imádatra, a szeretetre és az azonosulásra. Most azonban a hontalan, szanaszét szórt szocialista mozgalom szert tett egy országra, egy zászlóra, a hatalom érzésére, sőt még egy őszintén szeretett apafigurára is Lenin képében, akinek ravaszka-mongolos szemében jó kedély csillogott. Egy nagy nép eposzi küzdelme, amely a szabadságért harcol, s a szünetekben balalajkázik, kielégítette romantikus vágyálmainkat, és újfajta hazafiassággal töltött el.

Töredékes ismereteink arról, ami Oroszországban történt, a homéroszi mondák jellegét öltötték:

A Föld egyhatodán a Népé lett a hatalom. A magántulajdont, a hatalomvágyat, a társadalmi különbségeket, a szexuális tabukat egy csapásra megszüntették. Nem volt többé gazdag és szegény úr és szolga, tiszt és közlegény. A homo sapiens története előlről kezdődött ismét. Minden új rendelkezés mögött olyan égzengés robajlott, mint amikor a Sínai-hegyről elhangzott a Tízparancsolat. Akik hallották, érezték, hogy a bennük lévő merev héj, a kételkedés, a balsiker és a lemondó józanság megkövesült héja hirtelen szét pattan. Olyan érzelmi vihart éltek át, ami-

re nem hitték volna, hogy képesek még. Felszabadult és előtört belőlük a hit, amelyet oly mélységesen elfojtottak, hogy már a létezéséről sem tudtak; a remény amely oly mélyre volt eltemetve, hogy már el is felejtették...”

Az idézett passzus (A *jógi és a komisszárból* - *The Yogi and the Commissar*) az orosz forradalom első éveire vonatkozik. De a szovjet rendszer még 1930-ban is csak korai tinédzseréveit élte; a mítosz mögötti valóságot a kívülálló még nemigen ismerhette fel, ráadásul Oroszország vonzerejét megsokszorozta a gazdasági válság és a fasizmus fenyegetése Európában. jámbor liberálisok, akik visszarettentek Marxtól és irtóztak az erőszaktól, úgy tértek haza a szervezett oroszországi utakról, hogy megváltozott hangnemben, barátian szóltak a „nagy orosz kísérletről”. Zaklatott gyárosok és bankárok jutottak el odáig, hogy elismerték, „mégiscsak lehet benne valami”. A különféle, „a Szovjetunióval való kulturális kapcsolatokat elősegítő egyesületek” bizottságaiban mindenki előfordult, hercegnöktől hentesekig. A kor feledhetetlen orosz filmjeit pedig egyöntetű lelkesedés fogadta mind a kritika, mind a közönség részéről, politikai nézetektől teljesen függetlenül.

Amikor olyan filmekre gondolok vissza, mint a *Vihar Ázsiában* vagy a *Patyomkin páncélos*, ma is azt hiszem, hogy ezek múltam legerőteljesebb érzelmi élményei közé tartoztak. Ha valamivel kisebb mértékben is, de ugyanez áll Tairov és Mejerhold színházainak európai fellépéseire vagy az új szovjet regényírók némely könyvére, olyanokra, mint Leonov műve, *A tolvaj*, Solohov *Csendes Donja*, Szerafimovics *Vasáradata* vagy Iszaak Babel polgárháborús elbeszélései. Nem tudom, és nem is akarom megtudni, hogyan hatnának ezek ma rám. Akkor úgy látszott, hogy Szovjet-Oroszország egy friss, sugárzó kultúra felé tart, amely idővel - várhatóan a második ötéves terv után - versenyre kel majd a reneszánsz dicsőségével s a görög aranykorral.

És belegondolni, hogy Eizenstein és Pudovkin remekművei az állam pénzén jöttek létre, hogy

Sztanyiszlavszkij és Mejerhold és Vahtangov állami alkalmazottak, hogy minden irodalmi mű kiadója, a költészeté éppúgy, mint a prózáé, az állam - azaz a szuverén Nép, a munkások és parasztok, a legnagyobb és legeredetibb műpártoló, amelyet csak látott a világ! Az a rendszer, amely ilyen teljesítményekre képes, csak szeretetet és csodálatot ébreszthet, s új hitet az emberiségben.

*

Idetartozik az is, hogy úgy láttam, a kommunista Oroszország ott folytatja, ahol a liberális Ullsteinék abbahagyták. A szupertröszt, amelyet immár öt éve szolgáltam a Közel-Keleten, Párizsban és Berlinben, s amelyhez erősen kötődtem, a haladó liberalizmus és egyfajta merész avantgardizmus megtestesítője volt a szememben. Irodalmi rovataink mindig melegen dicsérték Németország forradalmár íróit és költőit. Az én szememben nem törés, hanem logikai folytonosság volt Weimar modernizmusa és az új szovjet kultúra között, amely majd az előbbi örökébe lép.

Ez a folytonosságérzet a társadalmi problémák körére is kiterjedt. Említettem keserűségemet, amikor az Ullstein-cég feladta a halálbüntetés elleni harcot. A kampányt Németország kommunista és „útitárs” sajtója folytatta tovább, amikor Oroszország büntető törvénykönyvét állította példaképül. Ugyanez történt más hadjáratokkal is, amelyekkel a liberális sajtó a náciaktól való félelmében felhagyott. Különösen jól emlékszem a homoszexualitással és az abortusszal kapcsolatos törvények reformjáért folytatott kampányra. A homoszexualitás burjánzott. Az abortusz törvényi tiltása miatt évente mintegy 500 ezer, a szegényebb osztályokba tartozó nő került kórházba szepszissel vagy vérzéssel, mert kurzslók vagy saját maguk végezték el az illegális műtétet. A börtön egyik esetben sem volt jó semmi: sem el nem rettentett, sem meg nem gyógyított. Mindkét esetben - megrettenve a vádtól, hogy támogatja az erkölcstelenséget - a liberalizmus felhagyott a törvény reformjáért folyó kampánnyal. Me-

gint csak a kommunista párt volt, amelyik folytatta.

Amerre csak néztem, a kommunista mozgalom a haladó, humanista irányzat kiterjesztésének látszott a társadalmi és kulturális élet minden területén. A nagy zsidó-keresztény hagyomány folytatása és kiteljesítése volt, új, friss ág az európai haladás fáján, mely a reneszánszon és a reformáción, a francia forradalmon és a tizenkilencedik század liberalizmusán átemelkedett a szocialista millennium felé.

Hogyan lehetett a történelmi kontinuitás e fel fogását, a kommunista pártot, mint egy nagybecsű kulturális hagyomány tiszteletteljes folytatóját összeegyeztetni a mozgalom másik oldalával, a romboló gyűlölettel, azzal a nyíltan vallott szándékával, hogy „véggépp eltörli” a múltat? Ez az ellentmondás fel sem tűnt nekem, csak évekkel később, akkor pedig a dialektikában szerzett új jártasságom oldotta meg. Azt mondta, hogy a társadalmi jelenségek látszólag önellentmondásos, kettős jellege épenséggel a leglényege a fejlődésnek, amely a tagadás tagadásának folyamatán át halad előre. A jelenlegi szakaszban tehát a kapitalista civilizáció tekintendő a tézisnek, a proletárforradalom pedig az előbbi antitézisének, s a jövő osztály nélküli kommunista társadalma lesz a szintézis, amely tagadja a múlt kultúráját, de egyben a tagadását is tagadja. Vagyis minden a legnagyobb rendben van, nyugtalanságra semmi ok.

A kommunista mozgalom e kétarcú, Jekyll-Hyde jellege meghatározó nemzetközi tényezővé vált az elkövetkező húsz évben. A jóságos, doktor bácsisan megnyugtató Jekyll doktor volt a főszereplő 1934 és 1939 között, majd 1941-től 1945-ig ismét. Szabadságszerető, népfrontos antifasiszta volt, ízigvérig demokrata, udvarias és illedelmes beszédű, és mi sem állt tőle távolabb, mint az olyan csúnya szavak, mint „osztályharc”, „forradalom” vagy akár valamiféle különbségtétel polgár és proletár között. Hyde elvtárs viszont, aki 1929 és 1934, majd 1939 és 1941 között uralta a terepet, kijelentette,

hogy a demokrácia ámitás, csupán a kapitalista uralom rejtett formája, melynek a fasizmus csak nyíltabb válfaja, így a kettő egyre megy, nincs közülük választanivaló. Goromba modora és uszító beszédei gyökeres ellentétben álltak az előzékeny Jekyll doktoréval. 1945 óta Jekyll doktor és Hyde elvtárs sebesen váltakozva jelennek meg a színpadon, sőt néha még egyszerre is - háttal egymásnak, és egymással homlokegyenest ellenkező módon szólva a közönség más-más részéhez.

Bár itt előreugrom, mégis e helyt kell említést tennem egy különös lélektani tényről. A kommunista propaganda önellentmondásos, meghasadt jellege pontosan ugyanilyen hasadt, skizofrén gondolkodásmódot idéz elő azoknál, akik a magukévá teszik. A két iker aspektus közül csak az egyiket látják, a másiknak a létét is tagadják. Akik a radikalizmusra hajlanak, azok Hyde elvtárs forradalmi ígéreteiben hisznek, mit sem adva a diplomáciai egyezkedésekre, Jekyll doktor kompromisszumaira és árulásaira. Ebbe a kategóriába esik a kommunista pártok sok milliónyi, gazdaságilag elnyomorodott, politikailag naiv szavazója Európában és Ázsiában. A megzavarodott liberálisok viszont Hyde elvtárs létére legyintenek, mint a reakciós boszorkányüldözők által kitálalt mumusra. Ebbe a csoportba tartozik egy sor nyugati államférfi (a boldogult Rooseveltnél elnöktől lefelé), politikus, tudós és művész.

Az ilyen zavarok és illúziók azonban megbocsáthatóbbak voltak 1930-ban, mint 1951-ben. A tisztogatások, a kirakatperek, a Sztálin-Hitler-paktum és a többi után, egyre nagyobb és nagyobb vakfolt kellett hozzá, hogy valaki ne vegye észre a szembeszökő tényeket. Ez az oka annak a fura jelenségnek, hogy exkommunista körökben egy bizonyos jelentőséget tulajdonítanak az ember egykori párttagsága dátumának vagy „évjáratának”. Ez akár valami újfajta sznobizmusnak is tűnhet, de nem kétséges, hogy van különbség azoknak a gondolkodása között, akik a húszas években csatlakoztak a mozgalomhoz, amikor még volt remény, és azoké között, akik a régi gárda

likvidálása és Joszif Dzsugasvili megistenülése után léptek be.

*

A hűség első próbatételén már akkor átestem, mielőtt még hivatalosan is beléptem volna a kommunista pártba. Mint már említettem, 1931 márciusában a német kommunisták a nácikkal közösséget vállalva népszavazást kezdeményeztek, hogy eltávolítsák Poroszország szocialista kormányát. A dialektikus érvek, amelyekkel a pártvezetés igazolni igyekezett ezt a képtelen és öngyilkos lépést, túlonúl unalmasak ahhoz, hogy elismételjem őket; ami említést érdemel, az az, hogy kritikai érzékem és nagyfokú politikai jártasságom ellenére elfogadtam őket. Már a „zárt rendszer” körén belülrre léptem, és megkóstoltam az új bájitalt, melynek varázshatása rávett, hogy az abszurdot is logikusnak lássam.

Olyan lelki folyamat vette kezdetét e lépéssel, amely a mából visszatekintve többévi progresszív észvesztésnek tűnik - az irányított skizofrénia” állapotának, hogy Klaus Fuchs professzort idézzem, aki merő idealizusból elvállalta, hogy a Szovjetunió „atomkémje” legyen. Ez a lelki folyamat két különböző irányban hatott egyidejűleg.

Egyfelől Marx, Engels és Lenin tanulmányozása (Sztálint senki sem vette komolyan a pártban mint filozófust) valóban új távlatokat nyitott a történelem, a múlt és a jelen viszonyainak szemléletében. A társadalmi jelenségek módszeres, minden polgári szociológusénál pontosabb és „konkrétabb” megközelítésmódját nyújtotta; olyan iránytűként szolgált, amely az élet bármely területén, bármely probléma esetében megmutatta, ha nem is a megoldást, de legalább az irányt, ahol az keresendő. Noha ma elutasítom a marxizmus erkölcsiségét, „a cél szentesíti az eszközt” álláspontját, merev gazdasági determinizmusát, a kibékíthetetlen osztályellentétek dogmáját, tömeglélektanának kezdetlegességét - és voltaképpen minden alapvető tanítását - a marxista megközelítési módból mégis megtartottam valamit, még hozzá mint pozitív értéket. Azt is fenntar-

tom, hogy Marx és Engels eltávolítása az emberi gondolkodás történetéből majdnem akkora úrt hagyna maga után, mint Darwin eltávolítása. Csakhogy az elmúlt száz évben mind a szociológia, mind a genetikum új utakra tért, így ma „ortodox marxistának” lenni ugyanolyan anakronizmus volna, mintha egy biológus „ortodox darwinistának” vallaná magát.

Míg marxista képzettségem ily módon tehát gazdagította szellememet, kiélezte kritikai képességeimet, ugyanakkor egy olyasfajta hajlamot ültetett belém az absztrakt, sematikus, túlegyszerűsített gondolkodásra, amely minden skolasztikus ügyeskedés ellenére döbbenetesen naiv volt. Minden zárt rendszerben benne rejlik a kifinomult tudás és a primitívség közti, hasonló rövidzáratok veszélye. Féltetéve most a freudizmussal és a katolikus egyházzal való nyilvánvaló párhuzamokat, újabb és igen csak szembeötlő példát adnak erre a következtetések, amelyeket Toynbee professzor vont le monumentális művéből, az *A Study of History*-ből. A kiváló történész szerint minden letűnő civilizáció egy új vallást hagy maga után, s ez lesz a báb, amelyből a következő civilizáció kikel, kivéve a mi korunkat - lévén a kereszténység az utolsó és végső vallás. Noha Toynbee professzor rendszere nem szigorúan „zárt”, és ha kellő távolságtartással és szkepszissel nézzük, végtelenül izgalmas is, mint rendszernek, az a fatális jellegzetessége, hogy tényhegyeket mozgat meg, hogy végül konklúzióegeret szüljön.

A marxista séma, minden belső koherenciája ellenére, az ember portréja helyett gazdasági csontvázának röntgenképét vetítette ki. Arra jó volt, hogy egy törést vagy csontlágylulást diagnosztizáljon vele az ember, de másra nem. Vagyis míg a séma roppant hasznos volt addig, ameddig az érvényessége tartott, minden olyan kísérlet tökéletes kudarcba fulladt, amikor az emberi viselkedést próbálták megjósolni ugyane séma alapján. A legminimálisabb lélektani ismeret az orosz paraszt mentalitásáról - már amilyen az a valóságban volt, és nem amilyennek a séma értelmében lennie kellett volna - elég lett volna, hogy előre lássák: az 1930-31-es erőltetett

kollektivizáció katasztrófához vezet. És egy cseppnyit is realisztikusabb elképzelés a fasizmus jelenségéről elég lett volna, hogy legalább ki ne nyilatkozzák: „az 1932-es év meg fogja hozni a kommunista forradalom teljes győzelmét Németországban.”

A marxista röntgenmódszer alkalmazásának másik következménye bonyolult helyzetekben az volt, hogy a színek és a finom árnyalatok eltűntek a képről, s a valóság ábrázolata fekete-fehér lett. Azok az elemző tanulmányok, amelyek 1930-ban láttak napvilágot a Komintern hivatalos folyóirataiban, meglehetősen pontossággal ki tudták mutatni a gazdasági válság okait vagy a nemzetiszocialista mozgalom, a Ruhr-vidéki iparbárók és a porosz junkerek közti politikai kapcsolatokat, és így tovább. Azt is helyesen jóslták meg, hogy a Reichswehr vezetői minden ellenkező állítás dacára testületileg alá fogják vetni magukat Hitlernek, és hogy a szocialisták sem fognak komoly ellenállást tanúsítani. E tanulmányok okosak voltak, tömörek, alaposan dokumentáltak - ugyanakkor, mint útmutatók a politikai cselekvéshez, teljesen használhatatlanok, mivel - fekete-fehér sémáik alkalmazása miatt - egy kalap alá vették a „Hitler-fasisztákat”, a „szociálfasisztákat” (azaz a szocialista pártot), a „Brüning-fasisztákat” (azaz a katolikus centrumpártot) és az „imperialista félfasiszta rendszereket” - amin Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok kormányait értették.

A fentiek példázzák, mire gondoltam, amikor arra utaltam: a mentalitás, amit a magamévá tettem, progresszív skizofréniaként írható le: olyan gondolkodásmódra, amely - miközben önmagában igen következetes, sőt egyenesen találékony - teljesen elvesztette a kapcsolatot a valósággal vagy képtelenül eltorzítja azt.

A kommunista gondolkodás egyik legfőbb torzító metódusa az, amit „önkényes polarizációnak” nevezhetnénk. Az önkényes polarizáció példája a következő állítás: „Két fajta ember van: a) jó ember, aki vonattal utazik, és b) rossz, aki repülővel uta-

zik." Ezek után némi kazuisztikával ki lehet mutatni akár azt, hogy akik hajóval utaznak a) jók, mert nem repülnek, vagy akár, hogy b) rosszak, mert nem sínen közlekednek. A kommunisták számára a világ különböző, egymást követő időszakokban a következő módon polarizálódott:

1930. Szovjet-Oroszország plusz a nemzetközi munkásosztály, *kontra* a kapitalista világ, amely egyben fasiszta világ, mert „a fasizmus a kapitalizmus elkerülhetetlen, végső szakasza. 1940. A békeszerető orosz és német nép, *kontra* a plutodemokrata, imperialista agresszorok: Anglia és Franciaország. 1941. A vadállatias német fasiszta agresszorok, *kontra* a demokratikus nemzetek szövetsége: Oroszország, Anglia, Franciaország és Amerika. 1950. A bűnös imperialista háborús uszítók: Anglia, Franciaország és Amerika, *kontra* a Kelet béke-szerető népi demokráciái.

Ezen önkényes polarizációk mindegyikét olyan örök ellentétpárként állították be a hívók előtt, mint amilyen a jó és a gonosz, a sötétség és a fény szembenállása, és igazolásukra felhasználták a zárt rendszerbeli logika minden meggyőzőeszközét és találékonyágát. És mindig milliószám kerültek hívók, akik - hála a spontán amnéziának, amely a skizofrén elme egyik jellegzetessége - rögvest elfelejtették az utolsó szövetségi rendszert, és úgy vélték, a jelenlegi az örök igazság.

Valahányszor felteszem magamnak a kérdést - azaz a szomorkás bölcsességgel, amely csak az események után következik be -, hogy miként élhettem éveken át ilyen szellemi transzban, némi vigaszt találok a gondolatban, hogy a középkori skolaszticizmus és az arisztotelészi szövegmagyarázat ennél sokkal hosszabb ideig tartott, s tökéletesen elködösítette a kor legkitűnőbb elméit; továbbá abban, hogy még napjainkban is sokan szívből egyetértenek azzal az elképzeléssel, hogy kortársaik kilencven százalékát maga a Mennyei Atya szánja egyfajta örök szuper-Auschwitzra.

Végezetül: annak a szellemisége, aki zárt gondolkodási rendszeren belül él, legyen az kommunista vagy akármilyen más, egyetlen képletben összefoglalható: mindent be tud bizonyítani, amit elhisz, és mindent elhisz, amit be tud bizonyítani. A zárt rendszer úgy élezi ki az elme képességeit, mint a túllontúl is jó köszörűkő, egészen annak legpereméig; egyfajta skolasztikus, talmudisztikus, szőrszálhasogató eszességet hoz létre, amely ugyanakkor semmiféle védelmet nem nyújt a legdurvább hülyeséggel szemben. Ilyen mentalitású emberek különösen nagy számban fordulnak elő az értelmiség soraiban. „Okos hülyéknek” szeretem nevezni őket - s ezt a kifejezést nem tartom sértőnek, mivel én magam is közéjük tartoztam.

A ROBBANÓ VILÁGEGYETEM

Előérzetem ellenére, hogy közeleg a végítélet napja vagy inkább attól függetlenül, lelkesen vettem magam új munkámba. Ideális feladat volt, korlátlan lehetőségekkel arra, hogy a tudomány és a képzelet birodalmában csavarogjon az ember, az elektronoktól a spirális csillagködökig, a telepatiskus kísérletektől az elsüllyedt Atlantisz utáni kutatásig. Tudományos szerkesztőnek lenni meglehetősen unalmas elfoglaltságnak tűnhet: én összehasonlíthatatlanul izgalmasabbnak találtam a külföldi vagy haditudósítói munkánál. Négyévi utazás után kezdtem ráunni, hogy a színes, de feldolgozatlan élmények örökös forgatagában élek, s vele annak a fajta újságírásnak a felületességére, amelyet eddig műveltem. Úgy éreztem, hogy a rohangászás és nyüzsgés közepette az agyam üresen járt; most, a politikai érdeklődés újraéledésével egyidejűleg a kutató, szemlélődő lelkiállapot is megjelent ismét. Új munkám arra készítetett, hogy visszatérjek első ifjúkori szenvedélyemhez, a Tudományhoz mint a végső titok kulcsához:

Az asztrofizika olyan tudomány, melyet a következőképpen kell üzni: igyál egy kis vodkát egy tiszta hideg éjszakán, bugyoláld a lábad meleg takaróba, ülj ki az erkélyre, és bámulj az égre. Különösen alkalmas helyszín: zord hegyvidék távoli lavinadőrejjel; különösen alkalmas időpont: a mélabú órái. Ezen előírások be nem tartása esetén a szóban forgó tudomány számok és egyenletek megkövesedett erdejének tűnik; aki azonban betartja őket, az különös, transzszzerű állapotban fogja találni magát. Az algebrai jelek violinkulcsokká változnak, az X és az Y csilingel és dübörög, mint a szoprán és a basszus, s a bizarr egyenletekből a világegyetem felemelkedése és hanyatlása bontakozik ki...

Ez a romantikus bevezetés ahhoz a cikkhez készült, amelyet Picard professzor híres sztratoszférabeli léggömbutazásáról írtam. Egy másik írás, az

élő szövetek *in vitro* tenyésztéséről - melyek megfelelő feltételek esetén potenciálisan halhatatlannak - így kezdődött:

A filozófia a gondolkodás gáznemű halmazállapota; a természettudomány a folyékony, a vallás a szilárd. Mindhárom állapotban kételyek jelentkeznek az abszolút halál szükségszerűségét, sőt lehetőségét illetően. Ezt a kételyt most csak folyékony állapotában fogjuk megvizsgálni...

Minél inkább belemerültem a történelmi materializmusba és a Gazdasági Ember osztályharcai által uralt száraz sémába, annál több romantikával közelítettem - egyfajta ellenhatásként - a tudományhoz. Ám ez nem csupán szubjektív reakció volt. Ebben az időben maga a tudomány is forradalmi válságban vajúdott, amely rohamos sebességgel távolította el sorra a gondolkodás ismerős feltevéseit, és hagyományos valóságfelfogásunkat vad, futurisztikus világgéppel váltotta fel. Az ürbe kilőtt nyílvegyzeté többé már nem száguldott egyenes vonalban a végtelen felé; elliptikus pályát követett egy véges világegyetem görbült terében, hogy egyszer végül majd ellenkező irányból térjen vissza kiindulópontjához, mint a földi utazó, ha szüntelenül csak kelet felé tart. Még az is lehetővé vált, hogy előre megmondjuk, mennyi idő múlva ér majd vissza a budai dombokhoz, ahonnan egykor egy nyári délután, az 1919-es iskolaév szünetében útnak indult, hogy túljusson a holdon, a galaxisokon és a spirális csillagködökön. Feltéve, hogy a fény sebességével röpül, az út körülbelül 10 a 11-en lesz az az idő, azaz nem több, mint százezer millió év. Az új, relativisztikus kozmológia szerint a világegyetem elvesztette a „végtelen” jelzőt ugyanúgy, ahogyan a Föld vesztette el néhány száz éve; s az anyag átlagos sűrűségéből, amelyet tartalmaz, lehetségessé vált kiszámítani, hogy az „átmérője” valahol tíz- és százezer millió fényév között van.

Még ennél is elképesztőbb volt az a felfedezés, hogy ez a mi véges világunk rémisztő sebességgel tágul, „mint a robbanó gránát”, hogy Einsteint idézzem. Ezt a következtetést a távoli csillagködök

megfigyelése adta, amelyek szinképe azt mutatta, hogy mind elfelé rohannak tőlünk, és minél távolabb vannak, annál gyorsabban haladnak. Így tehát nemcsak politikai, hanem fizikai értelemben is robbanó világban élünk. A csillagködök repülési sebességéből és az űrbeli anyag átlagos sűrűségéből azt is ki lehetett számítani, mikor kezdődött a robbanás. A válasz: nagyjából 10^{10} és 10^{11} között. Másrészt viszont a Föld kemény héja mindössze körülbelül 10^9 éves. Ebből a jelek szerint az következett, hogy az egész világegyetem csak tízszer vagy tén szászszor annyi idős, mint a Föld. Eszerint vagy igazat beszél az Ótestamentum vagy valami nincs rendben a megfigyelt adatok értelmezése körül. Interjút kaptam Einsteintől, amikor az 1931-ben visszatért a Mount Wilson-i obszervatóriumban tett látogatásáról, így értesüléseimet - hogy úgy mondjam - magától a kútfőtől szereztem. Einsteint a legkevésbé sem zavarta, hogy a világegyetem tágul:

„Ha vesszük az általános relativitáselmélet megállapításait - mondta jóságos, közvetlen modorában -, és egyszerűen melléjük rakjuk a kozmikus anyag tágulásával kapcsolatos megfigyeléseket, akkor egyből kiderül, hogy a tágulás sebessége és az anyag átlagos sűrűsége szépen megfelel annak, amit várunk...” - Eddig minden rendben. „Csakhogy - folytatta Einstein - e tágulás sebessége a legújabb megfigyelések szerint egyszerűen iszonyatos (*fürchterlich gross*)...” Egyetértett azzal, hogy a gondolat, miszerint a világegyetem alig tízszer öregebb a Földnél, „egy cseppet sem kellemes”, ám bízott benne, hogy „ha nyitva tartjuk a szemünket, előke-rül majd valami, ami átsegít bennünket ezen a nehézségen”.

Mellesleg ez az interjú volt kettő közül az első olyan eset újságíró-életemben, amikor tisztességtelen eszközökkel éltem. Einsteinnek annyira elege lett azokból a szenzációs riportokból, amelyek útja során az amerikai sajtóban jelentek meg, hogy hazatérése után nem volt hajlandó újságírókat fogadni. Így aztán felhívtam, és barátságos, közvetlen modorával visszaélve rávettem, hogy telefo-

non beszéljünk a témáról - egy gyorsirónóval a másik hallgatónál. (A másik alkalom, amikor megszegtem az újságírói etikát, az volt, amikor évekkel később a spanyol polgárháború idején úgy jutottam be a lázadók területére, hogy magyar fasisztának adtam ki magam.)

Tudományos szerkesztősködésem idején nemcsak a világegyetem robbant, hanem a mikrokozmosz, az atom belseje még ennél is nagyobb forrongásban volt. Az atommag hasításával kapcsolatos munka óriás léptekkel haladt előre. Az egyik legmerészebb kísérlet ezen a területen három fiatal berlini fizikus, Brasch, Lange és Urban nevéhez kötődött, akik a mennyből lopott villám segítségével akartak atomokat szétzúzni - a szó legszorosabb értelmében. A ciklotront és a szinkrotont még nem találták fel, az atomok hasításához pedig akkor több millió voltos feszültségre volt szükség. Hogy ehhez hozzájussanak, a három kalandos szellemű ifjú fizikus laboratóriumot épített 2.500 méter magasan az olasz Alpokban, a Monte Generosón, és tizenötmillió voltos kísérleteket fogott fel úgy, hogy sárkányt röptetett a hegycsúcsok feletti viharfelhőkbe. Az istenek nem is hagyhattak büntetlenül egy ilyen prométheuszi kihívást, s hármuk közül az egyik, Kurt, lezuhant egy szikláról és halálát lelte.

Az egyik legelső tudományos témájú cikkem a *Vossische Zeitung*ban az atomhasítás jövőjével foglalkozott, egy egész oldalt foglalt el a következő dallamos cím alatt: *Millionen wohnen in den Atomen...*, és viharos tiltakozást váltott ki német tudóskörökben, mert hogy „oly fantasztikus és utópisztikus” volt:

...Ha helyesen értelmezzük ezeket a tényeket, akkor az emberi történelem új korszakának előestéjén állunk, s az elmúlt száz év technikai fejlődését, amely oly gyökeresen változtatta meg a Föld arculatát, a jövő történésze úgy fogja számon tartani, mint csupán ügyetlenül tapogatózó előjátékot az utána következő utópisztikus társadalom teljesítményeihez... Jellemző, hogy az eljövendő új technikai korszak

jelei épp a társadalmi és politikai zűrzavar korában tűnnek fel, a kaotikus betegség idején...

Ezután némi optimista spekuláció következett az atomenergia békés felhasználásáról, majd aggódó spekuláció a pusztító láncreakciókról, melyek az atommagot

...villámokkal feltöltött Pandora-szelencévé változtatják. Nincs hát fausti Földszellem, hogy őrt álljon a mikrokozmosz bejáratánál, ahol a Természet legtitkosabb erői járják elektronikus körtáncukat?

Nem csoda, hogy a Herr Professoroknak ez nem tetszett... Nagyjából ugyanebben az időben hozta nyilvánosságra Cambridge-ben Chadwick a neutron léteének kísérleti bizonyítékát, miközben Dahlemben Hahn és Meitner a radioaktív hasításon dolgoztak. Növekvő gyorsasággal rakták össze Pandora szelencéjének tartalmát. A történelem iróniája, hogy ugyanennek a néhány hónapnak a folyamán fedezték fel a 2. számú hidrogénizotópot (a nehézvizet) - ami aztán rossz irányba terelte az egész német atombombakutatást.

Még a végtelenül nagy és a végtelenül kicsi birodalmában végbemenő ikerforradalomnál is jelentősebb volt az ezt kísérő filozófiai földindulás, amely „az okság válsága” néven vált ismertté. Az abszolút tér és az abszolút idő már a múlté volt; most hagyományos világképünk harmadik oszlopa, az oksági meghatározottság törvénye került sorra. A Természet úgynevezett törvényei elvesztették szilárd jellegüket. Nem tekinthettük többé úgy, hogy bizonyosságokat fejeznek ki, csupán statisztikai valószínűségekről lehetett szó. Az „ok” és „okozat” közti szigorú oksági összefüggések fellazultak vagy ha úgy tetszik, megpuhultak, s a fizikus olyan világban ébredt, ahol nem mondhatta többé: „Ilyen és ilyen feltételek között ez és ez fog történni”, csak ennyit: „Valószínűleg ez és ez fog történni.” Amit eddig egyetemes törvénynek tekintett, arról kiderült, nem több józan tapasztalati irányelvnel,

melynek érvényessége a közepes nagyságú jelenségekre korlátozódik. A szubatomi szinten maga a determinizmus is egyfajta elmosódott peremmé oldódott, és a világegyetemből eltűnt minden bizonyosság.

Ez a válság már a századelőtől kezdve érett a fizikusok laboratóriumaiban, filozófiai következményei azonban a maguk teljességében csak 1930 körül váltak nyilvánvalóvá. Rutherford és Soddy törvényében, amelyet 1903-ban publikáltak, már benne rejtett a következtetés, hogy a radioaktív atomok összeomlása „spontán” vagyis független az atom fizikai állapotától, helyzetétől és környezetétől, és hogy még az atom jelenlegi helyzetének legteljesebb fizikai leírása sem enged meg semmiféle előrejelzést a jövőjére nézve. A sorsa - Sir James Jeans szavaival - „nem kívülről, hanem belülről határozódik meg”. Az egyedi atom tehát szabadságot élvez, legalábbis abban az értelemben, hogy viselkedését a fizika nyelvén nem lehetséges megmagyarázni. Einstein 1917-ben kimutatta, hogy minden atomnak kijár a „spontán” összeomlás joga. Aztán 1927 és 1932 között egy sor hirtelen csapás egyszer s mindenkorra végzett a szilárd, merev, okságilag meghatározott világ évszázados felfogásával. Schroedinger hullámmechanikájából következett, hogy a térben mozgó elektron pontos helyét csak valószínűség szerint lehet meghatározni; a Heisenberg-féle „bizonytalansági reláció” azt látszott bizonyítani, hogy az atomon belüli elektronokat illetően ugyanez a kétes helyzet uralkodik, mi több, ezeknek az elektronoknak a pontos helyzete és mozgása nemcsak gyakorlatilag meghatározhatatlan, hanem *elméletileg* is elképzelhetetlen. Egy bizonyos, bár igen szűk határon belül - ez Planck „h” kvantuma - az adatok, mint olyanok, elködösödnek, az események meghatározhatatlanok lesznek, s a „mérés” értelmetlen fogalom. Nagyjából ugyanekkor Dirac is nyilvánosságra hozta mátrixmechanikáját, amely feltételezte, hogy minden tér- és időbeli jelenség egy olyan szubsztrátumból emelkedik ki, amely nincs sem a térben, sem az időben, és teljességgel kívül esik a mérhetőség vagy megfoghatóság tartományán. 1932-re a takaros newtoni világgép helyét egyfajta expresszionisztikus

portré vette át, teli olyan rémségekkel, mint „negatív energiák”, „térbeli lyukak” és „az idővel elmentéses értelemben mozgó elektronok”.

Ez a zűrzavar, amelyet oly közelről tapasztaltam, mélységes hatással volt lelki fejlődésemmre, de ezúttal is sokáig tartott, míg a tanulságot igazán felfogtam, s a megemésztése nem volt tudatos folyamat. Tizenhat éves koromban egy jól elrendezett, érthető óramű-világegyetemben éltem, amelynek már csak a végső titkát kellett megfejtetni, és az is a küszöbön állt. Huszonhat éves koromban láttam összeomlani a tizenkilencedik századi tudós arrogáns önbizalmát, és láttam, miként ölt új értelmet a „Ne csinálj magadnak faragott képet” parancsa a görbült tér, az elektronok, a hullámnyalábok és a folyamatos robbanás állapotában leledző világegyetem kapcsán. A reneszánsz óta a „végső ok” fokozatosan tevődött át a mennyekből az atommagba, az emberfölöttiről az emberalatti szintre. Mostanra azonban világossá vált, hogy ez az „alulról jövő” végzet az ember tér- és időbeli tapasztalata felől nézve éppoly kiismerhetetlen, mint a korábbi, amely „felülről jött”. Döntő leckét kaptam szellemi szerénységéből, amely - anélkül, hogy észrevettem volna - ellensúlyozta a marxista filozófia által kínált „totalis magyarázatokat”.

Visszatérésem a tudományhoz még egy szempontból korrekciós szerepet játszott a marxista „zárt rendszerrel” szemben. Ebben a rendszerben a történelem folyamata úgy jelenik meg, mint amit szigorúan gazdasági erők határoznak meg; az egyéni felelősségnek nincs benne helye. A történelmi materializmus tipikusan a tizenkilencedik század terméke, amely tökéletesen illeszkedik a fizika mechanikus óraszerkezet-képéhez: óramű ez is, ami, ha egyszer valahogyan felhúzták, könyörtelenül végigjárja a maga előre elrendelt útját. Csakhogy ez a merev séma immár nem volt összhangban a fizikai világ, a biológiai folyamatok, a pszichológiai motivációk huszadik századi felfogásával. A marxi tanítás filozófiai része, amikor én megismertem, már anakronizmus volt. Ezt azonban a „zárt rendszer” híve nem ismer-

hette el, még önmagának sem vallhatta be. Így aztán miközben megemésztettem, egyben módosítottam is a tant, és adaptáltam a magam számára. (Idővel rájöttem, hogy szellemi társaim közül többen is kialakították a maguk magánhasználatra szánt marxizmusát, amelyet az eretnokség vádjától való félelmükben megtartottak maguknak. Voltak titkos kis csoportok is a kommunista mozgalmon belül, amelyek a hivatalos doktrína valamely ezoterikus változatát vallották.)

Ami különösen foglalkoztatott, az az egyéni felelősség kérdése volt a politikában, s az etikai értékek ehhez kapcsolódó problémája. A kissé bizonytalan megoldás, amelyet a tudomány kínált, úgy szólt, hogy a történelem mozgásait nem szigorúan oksági jellegű, hanem inkább statisztikai természetű törvények határozzák meg, amelyek a valószínűség fizikai törvényeihez foghatók:

Egy nagy embertömeg hosszabb időn át bizonyos - időjárási, gazdasági stb. - nyomásoknak és ingereknek kitéve előbb-utóbb bizonyos, nagyjából előre megjósolható módokon fog reagálni. A hangsúly azonban az „előbb-utóbb”-on meg a „nagyjából”-on van; ezek bizonyos kiszámíthatatlansági határokat adnak, s e határokon belül fejtik ki hatásukat a „szubjektív” tényezők, mint a véletlen és a vezetés. Ha nagy időegységekben, évszázadokban, nem pedig tizedekben vizsgáljuk a történelmet, e „szubjektív tényező” szerepe elhanyagolhatóvá válik, s a statisztikai valószínűségből bizonyosság lesz. Így bizonyosan megjósolhatjuk, hogy a kommunikáció növekvő gyorsasága szükségszerűen egy egyesült Európához vezet; ha Hitlernek nem sikerül ezt létrehoznia, majd sikerül Sztálinnak, s ha Sztálinnak sem, akkor valaki másnak, egy-kétszáz éven belül. A történelem folyóhoz hasonlatos, s a „szubjektív tényező” a medrébe dobott sziklakövhöz. Egy-két kilométerrel lejjebb a folyó úgy folyik tovább széles medrében, csak a terep feltételeinek engedelmességgel, mintha a szikla nem is létezett volna. Egy rö-

videbb szakaszon azonban - mondjuk, száz méteren vagy éven át - a kőszikla alakja jelentős különbséget okoz.

Nos, a politika nem évszázados egységekben, hanem években számol, így marad mozgástér a vezetők egyéni felelőssége számára. Nem valamiféle elvont felelősségről van szó, amellyel a Történelemnek tartoznak, hanem erkölcsi felelősségről kortársaik iránt. *Történelmileg* vajmi kevés a jelentősége, hogy Hitler egyesíti-e Európát vagy valaki más a jövőben. Egy-két évszázad alatt ugyanis a náciizmus durva felülete lecsiszolódik, a zsidóüldözés múltbeli epizóddá kicsinyedik, a maradandó eredmény pedig az egyesült Európa lesz, ami i. sz. 2500 körül nagyjából ugyanazokat az általános vonásokat mutatja majd, mint amiket Hitler követője is elért volna. *Politikailag* azonban, azaz kisebb időegységekben számolva, a különbség óriási, akár a tengernyi emberi szenvedést nézzük, akár a sajnálatos kitérőt, amelyet ily módon a folyó útjába állítottak...*

Így tehát 1930-1932, a két sorsdöntő év, amelyet Berlinben töltöttem, ismét a kettéhasadt nyílvessző jegyében telt el, a kettős vérmérséklet szerint, amely egyszerre két irányba hajtott: a kommunista párt fanatikus híveinek sorába és a távolságtartó tudományos vizsgálódás felé. Akkor azonban még nem volt gyakorlati ellentét a kettő között; ez a konfliktus a maga bizonytalanságaival, kinszenvedéseivel és önellentmondásaival csak jóval később ért utol. Huszonöt évesen úgy tűnt, hogy az Utópiáért folytatott keresztes hadjárat és az Igazság keresése, a mindennapok kétes ütközetei és az örökkévalóság távlata kiegészítik egymást.

Nem csak az az oka ennek, hogy akkor húsz évvel fiatalabb voltam. 1931-ben a fasizmus fenyegetésében éltünk, de lelkesítő alternatívát láttunk Oroszországban. 1951-ben az orosz fenyegetés az, ami-

* *The Yogi and the Commissar* (A jógi és a komiszár), 1944.

ben élünk, és nincs előttünk lelkesítő alternatíva; a múlt kopottas értékeihez kell visszahátrálnunk. A harmincas években még tetszetős remény lebegett előttünk, az ötvenes években már csak tétova rezignáció. Nem csupán én - az egész század középkorúvá öregedett.

SARLATÁNOK, SZÉLHÁMOSOK

A végtelenbe tartó nyílvevessző egy bizonyos, nem várt értelemben anyagi valósággá vált: a rakétameghajtás technikai szempontból elérhető közelségbe hozta a bolygó- és csillagközi űrutazást. Amerikában a filléres magazinokban már virágzott science fiction; Európában 1930-ban még alig-alig vettek tudomást az emberek az űrhajózás fantasztikus kilátásairól. A tudományos szerkesztő szemszögéből nézve ez szűz terület volt, és én hatalmas lelkesedéssel vettem bele magam a témakörbe. Az atomhasítás mellett a csillagközi utazás lett a másik fő tudományos hobbim.

Volt azonban egy terület vagy inkább határvidék, ahol újságírói erőfeszítéseim csődöt mondtak. Ez az okkultizmus volt. Valamikor az 1931-es évben a következő hirdetést helyeztem el egyszerre mind a négy Ullstein-napilapban:

CREDO, QUIA ABSURDUM

Tudományos kutató hiteles beszámolókat keres okkult jelenségekről (telepátia „látás” levitáció stb.). A beszámolókat megfelelő honoráriummal díjazzuk, amennyiben azok független, megbízható tanúk révén minden kétséget kizáróan igazolhatók. Ellenkező esetben nem vehetjük őket figyelembe.

Attól féltem, maguk alá temetnek majd a levelek. A valóságban mindössze harminc-negyvenet kaptam; a hirdetés utolsó mondata vagy a latin cím bizonyára elriasztotta az embereket. A közlések közül egyet sem lehetett olyan formában igazolni, ami megfelelt volna a tudományos bizonyítás követelményeinek.

Tettem egy második kísérletet is, melynek az eredménye objektív értelemben ugyanilyen negatív volt, lélektani szempontból viszont roppant szórakoztató. Volt akkoriban egy Eric Jan Hanussen nevű sarlatán, aki roppant felkapott volt egész Európá-

ban, de különösen Németországban. Hanussen afféle olcsó, modern Cagliostro-utánczat volt. Ügyes hipnotizőr, aki a szokásos mutatványokat végezte: felsorakoztatta a közönség önként vállalkozó tagjait a színpadon, transzba delejezte őket, aztán parancsra mindenféle nevetséges dolgot végeztetett velük. Emellett a repertoárjában ott szerepeltek a különféle rutinszerű kísérletek: elrejtett tárgyak megtalálása, „gondolatolvasási” trükkök, lezárt borítékokban elhelyezett üzenetek megfejtése és a többi. Nem is lett volna mindebben semmi különös - legálábbis a szakma mércéjével mérve - , csakhogy Hanussennek különleges érzéke volt az önreklámhoz, ami magyarázza káprázatosan gyors karrierjét ép-púgy, mint hátborzongató végét. Amikor egy újság megvádolta, hogy rászedi közönségét, hitelrontási pert indított a lap ellen, varietésszínházat csinált a tárgyalóteremből azzal az ürüggyel, hogy bebizonyítja okkult képerségeit, és tökéletesen elszédítette a jobb sorsra érdemes esküdteket. Az egyik náci vezér, Helldorf gróf bizalmasa volt, akiből később Berlin rendőrfőnöke lett. Helldorf gróf wannsee-i villájában Hanussen éjszakai orgiák ceremóniamestereként működön. Csinos színésznőket helyezett hipnotikus transzba, akik bemutatták egy nem létező szerető karjaiban átélt érzelmeiket.

Amikor a nácik hatalomra kerültek, Hanussen lett az udvari mágus és asztrológus - mígnem a Gestapo kiderítette, hogy az igazi neve nem Eric Jan Hanussen, hanem Herman Steinschneider, és nem dán báró, aminek kiadta magát, hanem egy zsidó kereskedő fia a csehországi Prossnitzből. Néhány nap múlva megtalálták szitává lőtt holttestét egy erdőben, Berlin határában.

Én valamikor 1931-ben ismerkedtem meg Hanussennel. Alacsony, zömök, sötét bőrű férfi volt, a mozgása fürge, s a személyisége, amelyből nem hiányzott a vonzerő, csupa dinamizmus. A céloom nem az volt, hogy próbára tegyem állítólagos okkult képességeit - ahhoz olyan technikai apparátus kellett volna, amelyhez nem tudtam volna hozzájutni -, hanem hogy kipróbáljam, mennyire megbízhatóak a valóságban az

önmagukat objektívnak valló megfigyelők, ha egy ilyen személyiség hatásának vannak kitéve. A kitervelt eljárás a következő volt: két újságíró - egy, az okkultizmus szakértőjeként számon tartott hölgy és jómagam - rávesszük Hanussent, hogy végezzen el egy bizonyos kísérletet a jelenlétünkben. Nem cserélhetjük ki egymás között a megfigyeléseinket, és nem is mondhatunk a másik előtt véleményt a kísérletről, hanem egymástól függetlenül leírjuk, ki mit vélt látni. Ezután összevetjük a beszámolókat, és majd eldöntjük, miféle hasznukat vehetjük újságíróként.

Maga a kísérlet egyszerű, úgynevezett pszichometriai teszt volt, azaz egy élettelen tárggyal vagy annak tulajdonosával kapcsolatos események előrejelzése. A pszichometrizálandó tárgy természetesen egy harmadik személyé kellett legyen, aki becsületos, tökéletesen megbízható ember. Közös meg egyezéssel Herr Apfelre, az Ullstein-ház nagy bizalmat élvező főportására esett a választásunk, aki már vagy harminc éve töltötte be ezt a tisztséget, s maga volt a megtestesült porosz lelkiismereteség, alaposság és pedantéria.

A megjelölt időpontban megjelentünk a fényűző Hanussen-villában, amelynek belső díszítését leginkább „japán-lakk-funkcionális-neogótikus-Al Capone-stílusként” írhatnám le. Likőrrel, szivarral kínáltak, és mintegy bevezetésként válogatott előzetes kísérletek megtekintésére kaptunk ajánlatot, amelyet mind a hárman szigorúan visszautasítottunk. Herr Apfel és Hanussen között nem volt szabad kialakulnia semmiféle beszélgetésnek, nehogy a mágus valamiféle előzetes pszichológiai véleményt alkot-hasson, mire számíthat. E puritán eljárástól kissé riadtan Hanussen végül is - ha nem is túl nagy örömmel - a tárgyra tért. Hirtelen Apfelhez fordult, és rászólt: - Adja ide a kulcscsomót, amelyet a nadrágja bal zsebében tart!

Herr Apfelnek a szeme sem rebbent. Utasítása úgy szólt, hogy mindent, amit Hanussen mond, anélkül hallgasson végig, hogy egyetértőleg bólintana vagy tagadóan rázná a fejét, nehogy ezzel valamifé-

le támpontot nyújtson neki. Hanussen egyik kezével megmarkolta a kulcsosomót, a másikat a homlokához nyomta, le-lehunyt a szemét, és elhaló, transzszzerű hangon azt mondta, hogy a kulcsok súlyos betegségről és gyógyulásról beszélnek; valami erőszakos cselekedetről; egy egészséges gyermek születéséről nehéz, aggódó várakozás után; egy régóta várt örökségről, arról, hogy valakit epebántalmak és krónikus emésztési zavarok gyötörnek, továbbá egy betörésről - amelyet azonban lehet, hogy a szomszédban követtek el. Amikor befejezte, mindannyian Herr Apfelre függesztettük várakozó tekintetünket.

- Nos - szölt Herr Apfel, miközben végtelen nyugalommal visszavette és zsebre rakta a kulcsait -, hogy őszinte legyek, semmi olyan esemény nem történt, amelyet az úr leírt, azóta, hogy ezeket a kulcsokat kaptam, aminek kerek harminc éve. Talán annyi igaz - tette hozzá elgondolkodva -, hogy talvaly karácsonykor tényleg fájt egy kicsit az epém.

Hazamenüink, és megírtuk a beszámolómat. Másnap a kolléganő, akinek a nevére nem emlékszem, megmutatta a magáét. Valahogy így szölt:

„Mindeddig súlyos kétségeim voltak Eric Jan Hanussen médiumi képességei felöl. Ám e kételyeimet mind egy szálíg eloszlatta az a látványos pszichometriai kísérlet, amelyet Hanussen tegnap két megbízható tanú, Herr Apfel és Herr Koestler jelenlétében folytatott le a Tiergartenben lévő, ízlésesen berendezett villájában. Herr Apfel kulcsosomóját használva kontaktustárgyként, a következő pszichometrikus asszociációkat tette... [Itt mindannak a felsorolása következett, amit Hanussen mondott a „súlyos betegségtől” a „betörésig”.] Ünnepeylesen tanúsítom és bizonyítom: a Hanussen által felsorolt események mind megtörténtek az elmúlt év folyamán, ám nem Herr „Apfellel, hanem velem. E jelenséget én magam azzal magyarázom, hogy a taxiban, amely Hanussen villájához vitt bennünket, közel ültem Herr Apfelhez, azon az oldalán, ahol kulcsait tartja. E fizikai kontaktus a kísérleti tárggyal nyilván arra készítette Hanussent, hogy ve-

lem lépjen tudat alatti pszichikai kapcsolatba, miközben azt hitte, Herr Apfelről van szó...”

A hölgy iránti jóindulatból a Hanussen-féle kísérletről szóló cikk sohasem jelent meg.

*

A tudományos szerkesztő élete tehát csupa változatosság és izgalom volt. Hangulatom és izlésem szerint válogathattam a témák között, az úrhajózástól az újfajta porszívókig, a genetikától a dízelmotorokig, minthogy az alkalmazott kutatások és a technológia is az én területem volt. A négy napilap, a tucatnyi heti és havi folyóirat, amelyet az Ullstein-cég adott ki, gyakorlatilag korlátlan teret biztosított az írásaim számára. A német iskolák viszonylag magas tudományos képzési színvonala lényegesen megkönnyítette a tudományos ismeretterjesztés feladatát ahhoz képest, amit az Nyugat-Európában és az angolszász országokban jelent. Különböző szerkesztőimtől teljesen szabad kezet kaptam, s ez a függetlenség felbecsülhetetlen érték volt a számomra a párizsi iroda katonás fegyelme után. Ugyanakkor előírták, hogy több tucat tudományos és technikai folyóiratot olvassak rendszeresen, hogy lépést tartsak a fejlődéssel, s noha a konkrét részletek hamar kimentek a fejemből, ami lerakódott ebből a mindennapos munkálkodásból, az egyfajta széles, átfogó kép volt a korabeli tudomány és filozófia módszereiről, eredményeiről és irányzatairól.

Az átlagos újságolvasó nem egykönnyen tudja elképzelni, milyen sokoldalúságra kell szert tennie annak, akinek ilyen a munkája. Ezt bizonyítandó alább következik azoknak a témáknak korántsem teljes listája, amelyekről az első néhány berlini hónapom során cikket írtam a *Vossischébe*:

A Monte Generoso-i atomhasítók - Mi az a Raman-effektus (Raman hindu tudós, 1930-ban Nobel-díjat kapott) - Újfajta filmfelvevő gép amatőröknek - A Marapi tűzhányó kitörése Jáván - Az okság válsága - A Maas völgyének halálköde (e belgiumi völgyben mintegy 100 ember pusztult el 1930-ban egy titokza-

tos fekete ködben) - Az öröklés problémái - Lenin agyának boncolási eredményei és az agy fiziológiai problémái általában - További hírek az örökösödés és az eugenika tárgyköréből - Új irányok a rákkutatásban - Új riasztószervezetek, elektronikus iránytűk és más találmányok - A radioaktivitás alkalmazása a geológiában, metallurgiában, orvostudományban és egyebütt - A robbanó világegyetem - Hogyan lesz valakiből az Agronómia Doktora - A kolloidkémia újdonságai - Életsugarak és halálsugarak - és így tovább, és így tovább.

Ennek a munkának egyik legizgalmasabb része az volt, amikor különböző feltaláló-dilettánsok, sarlatánok és a tudományok határterületein bolyongó különcök munkáját kellett megvizsgálni, akik éppúgy lehettek szélhámosok, mint az ismeretlenség homályában megbúvó lángelmék. Két álló napon át tanulmányoztam egy hagyományos típusú, de új armatúraelrendezésű áramfejlesztőt, egy Paul Hoffmann nevű berlini mérnök találmányát, amelynek energia kibocsátása, úgy tűnt, tíz százalékkal nagyobb a közönséges gépekénél. Ha az állítás igaznak bizonyul, az valóságos műszaki forradalmat jelentett volna. Számos szakember - köztük a Siemens cég kutatólaboratóriumának mérnökei és a német bíróságok több technikai tanácsadója - úgy tanúskodott, hogy a feltaláló állítása valóban megfelel az igazságnak. Így, ha óvatos hangnemben is, de megírtam riportomat a Hoffmann-féle „csodadinamóról” - ami kis híján az állásomba került. A cikkekre sok német és külföldi lap hivatkozott, az újságírók csak úgy tódultak Hoffmannhoz, aki erre vagy kibillent érzelmi egyensúlyából, vagy az eszét vesztette, ugyanis most már egyenesen azt állította, hogy gépének határfoka több mint száz százalékos. Nos, a száz százalék fölötti „határfok” (a kifejezést most műszaki értelemben használjuk) annyit tesz, hogy a gép önmagából fejleszt energiát, más szóval „első típusú *perpetuum mobileként*” működik; s egy mérnök, aki ilyesmivel áll elő, az vagy sarlatán, vagy elmebajos. A *Vossische* szerkesztőségébe csak úgy ömlöttek a tiltakozó levelek, nekem pedig újabb cikket kellett írnom, megismételve az első cikkben idézett

szakértői véleményeket, s egyben elhárítva minden felelősséget a képtelen állításokért, amelyeket időközben maga Hoffmann tett. Ezzel voltaképpen le kellett volna zárulnia az ügynek, de nem így történt. Néhány nap múlva a színe elé rendelt az egyik Ullstein fivér - az, akinek hirhedten a legalacsonyabb volt az IQ-ja az öt közül.

- Van itt egy levél - mondta a szokásos, aggodalmas kifejezéssel az arcán. - Szeretném, ha elolvashatnám. - A levél egy nemzetközi hírű német fizika-professzortól érkezett, és ellentmondást nem tűrő hangon követelte, hogy „azonnal bocsássák el a tudatlan szerkesztőt, aki az önök nagybecsű lapjában teret enged egy nyilvánvaló szélhámos esztelen nyilatkozatának, akinek van képe azt állítani, hogy olyan gépet talált fel, amelynek Wirkungsgradja (hatásfoka) több mint 100%-os”. - Elmondtam Herr Ullsteinnek, hogy a professzor nyilván félreértette a cikkemet, s hogy én soha sem állítottam, hogy a gép a százszázalékos szint fölött működhetne.

- És miért nem működhet 100 % fölött? - kérdezte munkaadóm elgondolkodva.

Elmagyaráztam, hogy a termodinamika második törvénye - az úgynevezett „energiamegmaradás törvényé” - miatt ez lehetetlen.

- De miért olyan biztos maga abban, hogy az a törvény helyes? Törvények jönnek, törvények mennek. Nem kellene ilyen doktrinernek lennie. Jobb szerettem, ha a szerkesztőim gondolkodása nyitott... - És ezzel egy másik levelet húzott elő, nyilván valami bolondtól, aki azért tiltakozott, amiért azt mertem mondani, a gép nem működhet 100%-nál magasabb hatásfokkal.

Megpróbáltam megértetni vele, hogy a két vád kölcsönösen kizárja egymást. Most végül is mi a bűnöm? Az, hogy támadtam a termodinamika második törvényét - amit nem tettem -, vagy az, hogy védelmeztem?

- Honnan veszi, hogy nekem tudnom kéne, mi a termodinamika második törvénye? - vágott vissza Herr U. - Magának viszont tudnia kéne, mit beszél!

Szerencsémre ennyiben maradtunk, de attól a naptól fogva Herr U. mélyszélesen utált engem.

*

Külön osztályt képeznek - és bizonyos történeti szempontokból roppant érdekesek - azok a találmányok, amelyek tudományosan és műszakilag hibátlanok de gazdasági vagy egyéb okokból mégsem alkalmazhatók. Ilyen volt például a „sín-zeppelin”, egy áramvonalas síni jármű - az alakja olyan volt, mint a zeppelin jellegzetes szivarformája -, amelyet egy hátul elhelyezett légcsavar hajtott. Néhány sikeres próbaút után a Hamburg-Berlin vonalon - mintegy kétszázötven kilométeres távolságon, amit a jármű másfél óra alatt, azaz több mint százhatvan kilométeres óránkénti sebességgel tett meg, közben elérve az óránkénti kétszázötven kilométeres csúcsebességet -, a „sín-zepp”, ahogyan becézték, lázba hozta egész Németországot - hogy alig néhány hónap múlva már el is felejtsek. A próbautakat a Német Államvasutak támogatták, s úgy látszott, a feltaláló - egy Dr. Kruckenberg nevű, jóságos, hegyes szakállú emberke - azon kevesek egyike lesz, akik megérik álmaik megvalósulását. Hajnali öt órakor találkoztam vele egy nap 1932 júniusában a Berlin-Spandau vasútállomáson, amint éppen kikászálódott fantasztikus, ám esztétikailag tökéletes járművéből, miután befejezte első próbaútját Hamburgból (a kísérleteket természetesen éjjel kellett elvégezni, amikor a pályát könnyebben meg lehetett szabadítani a forgalomtól). A próbaúton vele volt a felesége is, egy félénk, vidéki asszony; egy kicsit még bizonytalanul álltak a lábukon, de sugárzott belőlük az öröm. Egy cseppet sem tűnt örült beszédnek, amikor Kruckenberg azt mondta, hogy ez az óra új korszak kezdetét jelzi a közlekedés történetében: találmánya forradalmasítja a vasúti forgalmat, amely ezáltal fölénybe kerül majd versenytársaival, az autóval és repülőgéppel szemben, amelyek jóval kevésbé biztonságosak és drágábbak is.

Több hasonló, műszakilag hibátlan találmány is akadt az én időmben, amelyek kis híján beváltak, de végül mégsem. Ilyen volt Flettner rotoros hajója, amelyet propeller, árboc vagy vitorlák helyett egy felfelé álló henger hajtott; Honeff mérnök szélturbinája, amely ugyanezen az elven alapult, s amely azzal kecsegtetett, hogy sokkal nagyobb határfokkal hasznosítja majd az atmoszferikus mozgások energiáját, mint a vízi erőművek a folyók mozgását; a különböző gépek, amelyek az árapály és a különböző óceáni mélységek energiáit akarták kiaknázni (Claude „óceánturbinája”); végül a hidropónika: az az eljárás, amikor termőföld nélkül, vegyi anyagokkal átítatott víztartályokban természetnek zöldségféléket és gabonát (legalábbis ezen a területen a mai napig folynak kísérletek).

Amennyire egy tudományos szerkesztőnek egyáltalán lehet politikája, az enyém az volt, hogy határozottan a „természetes” technológiai irányzat pártján álltam - azaz az olyan találmányok pártján, „amelyek inkább a természetes energiaforrások tiszta, közvetlen és elegáns kiaknázására törekszenek, mintegy megkerülve a szénbányászat archaikus rabszolgamunkáját, s az alacsony határfokú belső égés pazarló, nem higiénikus, légszennyező módszereit. A természetes technológia jövőképében nincs helye az olyasfajta purgatóriumnak, mint a gőzhajó kazánja vagy a bányaaakna, sem pedig olyan páriamunkának, mint a szemetesé vagy a kéményseprőé. A jövő energiája tisztább, természetközelibb és a maiaknál hasonlíthatatlanul nagyobb erejű forrásokból származik majd: gigászi parabolatükrökkel felfogott és tiszta hőakkumulátorokban tárolt napsugárzásból; turbinákból, amelyek közvetlenül a szerves élet őspanyjától, az óceántól szívják az energiát; olyan erőművekből, melyeket az eső, a folyam és a szél természetes mozgása táplál; az anyag olyan radioaktív átalakulásából energiává, mint amely a csillagok, galaxisok és spirális csillagködök felemelkedését és hanyatlását irányítja. Más szóval a technológia beleépül majd azokba a természetes folyamatokba, amelyeken mindenfajta szerves élet alapszik, csak azzal a különbséggel, hogy a gépek koncentrá-

tabban képesek kivonni a kozmikus energiákat, és hatékonyabban alakítják át, mint a szerves élőlények.”

Egy másik találmány, jobban mondva találmányszorozat, amely ugyan megérett, mégsem jutott el a gyártás fokára, az elektromos hangszerek köre volt. Ha nincs Hitler meg a háború, forradalmasíthatták volna a civilizált világ szórakozási szokásait, véget vetettek volna a wurlitzer uralmának és a konzervzene rokon rémségeinek.

E hangszerek közül néhánynak a bemutatóját 1931 nyarán hallottam a „Tizenegyedik Rádiózenei Kongresszuson”, Münchenben. Volt köztük egy elektronikus Bechstein baby hangversenyzongora, amelyet Nernst professzor, a világ egyik legnevesebb fizikusa tervezett, a kivitelezés pedig a Bechstein és a Siemens cég közös munkája volt. Ennek természetesen semmi köze nem volt a rémes „villanyzongorához”, pianólákhoz meg a többi hasonló szerkezethez. Azok közönséges zongorák, amelyeket emberi kéz helyett elektromos meghajtású lyukszalagok működtetnek, mint a verklit. A Bechstein-Siemens koncertzongora teljesen új módszerrel dolgozott. Volt billentyűzete, amelyet ugyanúgy kellett használni, mint bármely más zongoráét, és voltak húrjai is, viszont nem volt hangzó teste. A húrok rezgéseit - melyek hangdoboz nélkül túl halkak ahhoz, hogy hallani lehessen őket - elektromos impulzusokká alakították, és erősítő segítségével tették zenévé. Ugyanezt az elvet alkalmazta Vierling a maga elektromos hegedűjére. Ugyanúgy kellett a vonóval játszani a négy húrján, mint bármelyik más hegedűn, de nem volt rezgő teste. Nos, a különbséget egy Stradivari és egy olcsó, vacak hegedű között a test teszi - a formája, a fa és a máz minősége, az enyv, a részek pontos összeillesztése. A test funkciója, hogy felerősítse a húrok rezgését, amely önmagában túl halk ahhoz, hogy hallható legyen. Amikor azonban ezt teszi, a rezonáns test egyben nem kívánt felhangokat is hozzáad a kívánt hanghoz, és rontja a hangzás tisztaságát. A testkészítés egész művészetének az a célja, hogy minél inkább lecsökkentse

ezeket az „élősdí” felhangokat. A test teljes kiküszöbölése és elektronikus erősítővel való felváltása viszont lehetővé teszi, hogy a hanghoz tetszés szerint adjunk hozzá kívánt harmóniakat, a nem kívánt „élősdíeket” pedig távol tartsuk - vagyis elméletileg lehetségessé válik olcsó hangszereket előállítani, amelyek minősége vetekszik egy Stradivariével vagy Blüthnerével.

Az előadás minősége természetesen továbbra is az előadó tehetségén és tudásán múlnék. Ám az olcsón hozzáférhető, ugyanakkor majdnem tökéletes hangszerek könnyen forradalmasíthatták volna a nagyközönség viszonyát a zenéhez. A zenetanulás automatikusan fejleszti a zenei ízlést. A szakács utál konzervet enni; az, aki - ha mégoly szerényen is - tud hegedülni, allergiás lesz a zenei szószra, amelyet tonnaszám öntenek a rádióállomások. Kultúránkat azért fenyegeti a veszély, hogy belevész a mindent elárasztó akusztikus és vizuális latyakba, mert a nagy példányszámú újságok, a rádió és a televízió a „művészet” passzív befogodójává teszi a tömegeket, és ízlésüket a legalacsonyabb szinthez idomítja. A népzene soha, egyetlen országban sem süllyedhetne ilyen mélyre, mivel az a nép aktív részvételén alapszik, és a nép számára hozzáférhető hangszereken szólal meg.

Míg a Bechstein-Siemens-zongora és a Vierling-hegedű célja a hagyományos hangszerek tökéletesítése volt, ugyanebben az időszakban egy sor hasonló találmány újfajta, futurisztikus hangzások kialakítására törekedett. A müncheni kongresszuson maga Hindemith vezényelte *Versenymű trautoniumra és vonósokra* című darabjának előadását. A „trautonium” elektronikus hangszer volt, amelyet egy bizonyos Trautwein talált fel. Úgy kellett játszani rajta, hogy az ember a kezét fel-le mozgatta egy fémrúdon, és ezzel lúdbőröztető hangokat produkált, amelyekben volt valami különösen izgató. A francia Martenot hasonlóan háthorzongató szerkezetet tervezett, amely a „szférák zenéjét” kívánta újraalkotni, míg az orosz Teremín az „éteri muzsikára” szakosodott - amelyet úgy lehetett előállítani, hogy

az előadó egyszerűen csak kecses, hajlékony kézmozdulatokat végzett egy elektromos töltésű lap előtt, úgy, ahogy a karmester gesztikulál a zenekar előtt.

Azért teszek említést e furcsaságokról, mert egy civilizáció körvonalait, ha nem éppen a tartalmát, technikai jellemvonásai határozzák meg; az pedig, hogy egy bizonyos vonás előtérbe kerül-e vagy ki sem fejlődik, gyakran apró véletleneken múlik. Vannak találmányok és technikák, amelyeknek óriási lendületet ad a háború - ilyenek a repülés, az atommáglyák, rakéták vagy az agysebészet -, míg mások efféle tragikus katalizátorok híján kihunynak vagy csak sokkal később válnak valósággá, holott megvolna a képességük, hogy megváltoztassák korunk kultúrájának egész arculatát. Különös és izgalmas dolog megfigyelni, milyen nagymértékben alakítja ezt az örökké változó arculatot a történelem „szubjektív tényezője”, amelyet általában esetlegesnek tartanak.

*

Van a feltalálóknak egy sajátos típusa - félig zseni, félig bolond -, akinek állandó, szánalmas sikertelenség a sorsa, az élete pedig örökös tragikomédia. Ennek a feltalálótípusnak többnyire eredeti ötletei vannak, és rendelkezik a kellő műszaki ismeretekkel is; az olyan megfontolásokat viszont, mint az előállítási költségek vagy a gyártási gazdaságosság, mélységes lenézéssel kezeli, így aztán olyan gépezeteket állít elő, amelyek „elvben” működnek, ugyanakkor azonban műszaki szörnyszülöttek. Ebbe a típusba tartozott a szegény Nátán professzor is, aki gigantikus borítéknyitogató gépét annak idején eladta apámnak. Berlinben aztán még jó néhányat megismertem közülük.

Egy szép napon egy olyan autót vezettem, amely - ha hiszik, ha nem - kizárólag vizet és levegőt használt üzemanyagul... Működött is a maga módján, s feltalálója, egy bizonyos Erich Graichen, egy Altenburg nevű türingiai faluból, minden reményét belehelyezte. Ha az embernek sikerül olyan autót konstruálnia, amely csupán vízzel és levegővel jár,

s még működik is, vajon nem jogos-e a General Motors és a Standard Oil bukására spekulálnia, és azt remélnie, hogy ő lesz az új Henry Ford?

Graichen autójának teljesítménye 1/2 LE volt - vagyis szavakban kifejezve akkora ereje volt, mint egy fél lónak. A feltaláló apró emberke volt, aki két kezével építette meg a mintapéldányt. A kocsi egy férőhelyes volt, a teste főként kartonpapírból állt, ládadeszkákkal megerősítve, a családi dívány két párnájával befedve; fékei cipőzsinegekkel működtek. De ment. Ment, méghozzá óránként harminc kilométeres maximális sebességgel, a Tübingiai Motorforgalmi Hivatal szabályszerű engedélyével, az Adóhivatal által megadóztatva, s a német *Reichs-Patent Amt* előírászerű szabadalmával. Három évig épült, aztán amikor elkészült, Graichen, mint afféle modern Odüsszeusz, elindult vele a tübingiai Altenburgból Berlinbe, a metropoliszba.

Műszaki érdeklődésű olvasóim kedvéért leírom, hogyan is működött ez a fantasztikus jármű. Volt egy akkumulátora, amely egy a hátsó tengelyen elhelyezett elektromágnes révén fejtette ki hatását, valahogy úgy, mint az első világháború előtti villanyautóknál. Egy akkumulátort azonban gyakori időközönként fel kell tölteni, és voltaképpen itt jelent meg az igazi újítás.

Az elem útközben való feltöltésére Graichen a következő módszert eszelte ki: először, az akkumulátort egy villanymotorhoz kapcsolta, amely mikor a kocsi hegynek felfelé haladt, dinamóként működött, és segített hajtani a kerekeket; amikor a kocsi lefelé gördült, akkor generátorrá alakult, és az akkumulátor feltöltését segítette. Másodszer, a további áramot a feltöltéshez egy sűrített levegőt tartalmazó henger szolgáltatotta, amely egy légszivattyú segítségével hajtotta a fent említett generátort.

Harmadszor, a sűrített levegő előállítására több kisebb légszivattyú szolgált, amelyeket a karosszéria rezgése és a fék mozgása hozott működésbe. Negyedszer, a légsűrítő további energiát nyert

a víz elektrolízissel történő átalakításából oxihidrogéngázzá, illetve annak felrobbantásából! Más szóval Graichen mindössze annyit nyert, hogy ritkább időközönként kellett feltöltenie az akkumulátorát.

Graichen egy keddi napon, 1931. november 3-án, hajnali 6 órakor kezdte meg nagy utazását Berlinbe. Mivel kocsijában csak egy ember számára volt hely, Graichen felesége, barátja, Ferdinand Frühauf, egy Ewald Ihle nevű szerelő és egy csomó válogatott pótalkatrész egy taxiban követte őt, mint az életmentő csónak a La Manche csatorna átúszóit. A taxi egy bizonyos Paul Müller tulajdonát képezte, aki szintén Altenburgba való volt.

Lipcsét még aznap délelőtt sikerült elérni, minden baleset nélkül. Lipcséből kifelé menet azonban a kocsi elromlott. A javítása két teljes napot vett igénybe. November 5-én, csütörtökön este indultak tovább.

A dübeni mocsaragnál eltört a hátsó tengely. Megforrasztották, és másnap folytatódott az utazás.

Vasárnap, november 8-án utazóink elérték Wittenberg városát, az ősi egyetem székhelyét. Itt bőségesen megebédeltek, ám amint elhagyták volna Wittenberget, észrevették, hogy a jármű több létfonosságú alkatrészét elemelte valami tréfacsináló.

A rendíthetetlen Graichen azonban kötéllel a taxihoz kötötte kocsiját, és bevontatta Treunbrietzen városkába. Treunbrietzenben a hiányzó részeket pótalkatrészekkel helyettesítették, és november 9-én, hétfőn, hajnali négy órakor a kis karaván győzedelmesen bevonult Berlinbe.

Másnap, kedden délután 4 órakor beszéltem Graichennel, és kipróbáltam a kocsiját. Két órával később felhívott az irodámban, hogy közölje: míg ő és a felesége egy kávéházban ültek, eltűnt a kocsi legdrágább része, az elektromágnes, és vele Müller, a taxisofőr, Ihle, a szerelő, egy filmfelvevő gép, és a Szabadalmi Hivatal összes irata.

Szegény Graichen... Az ő története mélységesen jellemző a hóbortos feltalálókat szinte elkerülhetetlenül sújtó groteszk tragédiákra. Olyannyira megsajnáltam, hogy szakmai fenntartásaimat félretéve nagy és lelkes cikket írtam róla lapomban, azt remélve, hogy valaki felfigyel rá, és érdeklődni kezd a szabadalma iránt, de legalább valami állást ad neki. Néhány nap múlva azonban eltűnt Berlinből, és soha többé nem hallottam felőle.

*

A hóbortos feltalálónál talán kevésbé érdekes a hóbortos tudós, aki felfedezi, hogy a Föld nem domború, hanem üreges gömb, s a Nap, a Hold és a csillagok nem kívül, hanem belül keringenek; hogy az egész csillagközi űr tömör jégből van; vagy, hogy a Föld Krisztus előtt 1500-ban megszűnt forogni, miután kis híján összeütközött a Vénusszal. A hóbortos feltaláló többnyire legalább előállít valamiféle modellt, bármilyen képtelen legyen is az, a hóbortos tudós viszont monomániás, ha nem éppen elmebeteg. A két év alatt, amelyet a tudományos szerkesztői székben töltöttem, több félőrülttel és sarlatánnal találkoztam, mint hét év alatt a forradalmi mozgalomban, s ez azért már jelent valamit. Volt köztük egy ember, aki olyan új ábécét talált fel, amely kizárólag szimmetrikus betűkből állt, olyanokból, amelyek - mint az O-betű - alulról felfelé vagy oldalról nézve is ugyanolyanok. Ez a szimmetrikus ábécé, magyarázta, lehetővé teszi, hogy egy könyvet vagy újságot egyszerre négyen olvassanak - észak, dél, kelet és nyugat felől. Ezután pedig óriási lelkesedéssel kimutatta, hogy évente hány milliárd márkányi nemzeti jövedelem volna ezen a módon megtakarítható.

Csak ritka esetekben merül föl némi kétely, hogy valamely új teória prófétája vajon félbolond-e, sarlatán vagy zseni; vagy esetleg a három kevéreke. Ilyen eset volt egy George Lhakovsky nevű orosz Párizsban. Ő azt állította, hogy a test minden sejtje egy-egy elektromos rezonátor, ahol a sejtmagkromoszómák rezgőkörökként működnek, melyeket egy bizonyos konkrét frekvenciájú, enyhe elekt-

romágneses mező vesz körül. Bármiféle zavar a kromoszómákban vagy a körülvevő közegben megváltoztatja a sejt eme természetes frekvenciáját, és betegség formájában nyilvánul meg. Az áramkör „hangolását” módosíthatják olyan tényezők, mint a nem megfelelő ásványi egyensúly, vírusok vagy baktériumok jelenléte, a nap- és a kozmikus sugárzás abnormális ingadozásai s az ezek által okozott másodlagos sugárzások. (Ezen a ponton természetesen még a napfoltok is előkerültek.) Ezért, hogy védje a testet az ártalmas sugárzásoktól, Lhakovsky feltalált egy szigetelt, nyitott rézspirálisból álló övet, amelyet a derék körül kellett viselni vagy nyakláncként, karkötőként, bokapántként stb. Ezt az eszközt (a szemmel verés elleni amulett egyfajta modern változatát) egy darabig úgy vették, mint a cukrot Párizsban, és - egy vállalkozó kedvű exportcégnek hála - Budapesten. Mondanom sem kell, emberek ezrei esküdtek rá, hogy amióta Lhakovsky övét hordják, úgy érzik, „szinte újjászülettek”.

Az egészség akár el is lehetett volna vetni, mint merő sarlatánságot. Ám a lehetőséget, hogy „hátha mégiscsak van benne valami”, az támasztotta alá, hogy Lhakovsky munkáját nem kisebb ember mutatta be meleg ajánlás kíséretében a Francia Tudományos Akadémiának, mint Arsène d'Arsonval professzor, a kitűnő tudós, ugyanezen Akadémia volt elnöke. Arsonval professzor többek között tanúsította, hogy tumorra fertőzött, majd Lhakovsky által kezelt muskátlik nemcsak, hogy teljesen meggyógyultak, hanem normális magasságuk sokszorosára, másfél méteresre is megnőttek... A Róma közelében lévő San Spirito kórház rákosztályáról is érkeztek állítólagos jelentések, melyek szerint Lhakovsky gyógy módját ígéretes eredményekkel próbálták ki emberi betegeken. Bár én még nem hallottam rákgyógyomóról, amely ne mutatott volna fel kezdeti eredményeket, mindez eléggé elgondolkodtató volt ahhoz, hogy megérdemeljen egy külön utazást Párizsba, s egy interjút Lhakovskyval.

Olyan emberrel találkoztam, aki legalább annyira rokonszenves volt, mint amennyire gyanús, aki

megmutatta nekem a laboratóriumát, és szóban is elismételte mindazon állításait, amelyeket addig nyomtatásban olvastam. Abban a meggyőződésben hagytam ott, hogy állításainak fele csalás, a másik felét illetően viszont egy fikarcnyival sem lettem okosabb. Azóta Lhakovsky eltűnt a színről. A mai napig úgy érzem, hogy egyszer még a hivatalos tudomány megállapíthatja, hogy „mégiscsak volt benne valami”, ugyanúgy, ahogy a modern kémia is felismerte, hogy mégiscsak volt valami az alkimisták zagyvalékában, amit érdemes volt kikotorni belőle. Addig is sikerült némi vigaszt találnom d'Arsonval professzor egy emlékezetes mondatában, amelyet Lhakovsky könyvéhez írott bevezetésében olvastam:

Ami megkülönbözteti a bolond gondolatait a tudományos lángelméétől, az az, hogy az előbbieket cáfolja a kísérlet, míg az utóbbiakat alátámasztja...

Egy nap 1931-ben, nem sokkal szegény Graichen fél lóerős odisszeája után, váratlanul beállított Berlinbe az apám. Csak úgy sugárzott, titokzatoskodott, és csupa vérmes reménység volt a jövőt illetően - ami számomra mind-mind baljós jel volt, és arra utalt, hogy ismét valami „kolosszális” vállalkozásba fogott, olyasmibe, mint a radioaktív szappan vagy az önfűtő téglá. A téglá (amelyet drótháló vett körül, mint az önfűtő takarót) egy másik vállalkozása volt az elmúlt években. De ezúttal még ennél is rosszabb volt a helyzet: most az örök életű villanykörte volt soron. A szívem facsarodott össze, amikor látogatása második napján előállt velem, ugyanis a csodavillanykörte (olcsóbb, fényesebb, örök életű) a szélhámósok és félbolondok klasszikus vadászterülete. Természetesen a körte ott is volt a bőröndjében, vattába csomagolva. Titokzatoskodva csavarta be az ágyam melletti olvasólámpa foglalatába. - Látod? Ég! - kiáltott fel, és úgy sugárzott, mint maga a Mikulás.

Vagyis megint ott tartottunk, húsz év után, mint ama emlékezetes napon, amikor a szakállas, püpos Nátán professzor bemutatta borítéknyitogató gépét az otthonunkban, és az összes biztosítékot ki-

vágta a lakásban. Csakhogy ezúttal a helyzet még keservesebb volt, ugyanis apám elvárta tőlem, hogy támogassam őt a vállalkozásában azzal, hogy „kolosszális” cikket írok a dologról a lapjaiban. A feltaláló - ennek Marcus professzor volt a neve - vele jött Budapestről, s egy olcsó hotelben szállt meg; apám már kapcsolatba is lépett egy német szindikátussal, amely kolosszális érdeklődést mutat a dolog iránt; már csak egy kis sajtóreklám hiányzik hozzá, hogy a szerződés megköttesse, és akkor az apám elvihetné anyámat egy csodálatos földközi-tengeri hajóútra.

Fogtam az átkozott villanykörtét, megesküdttem, hogy nem fogom eltörni, és elvittem egy laboratóriumba, hogy vizsgálják meg. Huszonöt százalékkal több áramot fogyasztott a kereskedelemben kapható, átlagos villanykörténél, az élettartama pedig feleakkora volt. Erre felhívtam a szerkesztőségi dokumentációt, és megkérdeztem, nincs-e valami sajtóanyaguk egy bizonyos Marcusról, aki professzor és feltaláló. Volt. Julius Marcus, alias Markos professzor, alias Mark: két év börtön csalárd pénzszerzésért, amit oly módon követett el, hogy feltalálónak adta ki magát; két korábbi ítélet csalásért és szélhámosságért. Az egyik kivágáson még fénykép is volt. Kölcsönvettem a dokumentációtól, és hazamentem. Otthon apámat mély tárgyalásba merülve találtam két nyársat nyelt porosz gyárossal a szindikátustól. Apám, aki sosem szűnt meg csodagyereknek tekinteni engem, büszkén mutatott be a poroszoknak:

- Ez itt a fiam, a neves újságíró, akiről említést tettem önöknek. Ezek az urak pedig, fiam, az én jövendő üzlettársaim.

A poroszok kissé savanyú arccal fogtak velem kezét; nem voltak hozzászokva, hogy az üzletet családi idillel vegyítsék. Kértem, hadd váltsak néhány szót az apámmal bizalmasan, és átvittem őt a szomszéd szobába. Amikor megmutattam neki a kivágást meg a fényképet, egy pillanatra húsz évet öregeedett, de csak egy pillanatig. Utána lassan megvonta a vállát, és így szólt: - Hát akkor megint el kell halasztanunk azt a hajóutat - és kénytelen leszek

tőled kölcsönkérni a vonatjegy árát Budapestre. - Lelki szemeimmel már láttam anyámat kotyogva tikkelni, amint apám hazaér albérleti szobájukba egy újabb vereséggel, de nem legyőzötve, és szembe-szegezi anyám „én megmondtam előre”-jével a leg-újabb kolosszális tervét, melyet út közben szült a vonaton.

Visszatértünk a várakozó poroszokhoz. - *Meine Herren* - mondta apám ünnepélyesen, de sugárzó vídamsággal -, a fiamnak egészen döbbenetes hírei vannak az önök számára. - Hanghordozásából a poroszok aligha következtethettek másra, minthogy kifogom jelenteni, a lámpa aranybánya. Ehelyett az újságkivágás szövegét olvastam fel nekik. Olyan arc-kifejezéssel hallgatták, amit a német nyelv roppant találóan így ír le: *Die Spucke blieb ihnen weg* - „nyelvükre fagyott a nyál”.

- *Unglaublich* - mondta az egyikük nagy sokára az apámnak. - De mégis, mi az ördögtől olyan rettenetesen boldog ön, Herr K.?

- *Aber meine Herren* - mondta az apám -, hát nem csodás, ha az embernek ilyen okos fia van?

KÉSZÜLŐDÉS AZ ÉSZAKI-SARKRA

1931 nyarán bezárt a négy legnagyobb német bankvállalat, és a Reich kormánya közleményben jelentette be, hogy többé nem képes a háborús kártérítési összegek fizetésére. A recesszió elérte a mélypontot, a munkanélküliség pedig a csúcst; senki nem lehetett többé biztos az állása felől. A válság kellős közepén magához hívatott az Ullstein-cég vezérigazgatója.

- Hány éves maga, Herr K.? - kérdezte.

- Huszonhat.

- Nőtlen? Nincs családja vagy eltartottja?

Képletesen már dörzsölgetni kezdtem hátul a nyakamat, Wang Lun áldozatának történetére emlékezve. A vezérigazgató, Dr. Wolff, ez a jól megtermett, félszeg és jó szándékú bajor zavartnak látszott.

- Maga korához képest elég sokat utazott. Mindenütt járt már, csak az Északi-sarkon nem, ha-ha - mondta.

- Ha-ha - így én.

- Nos, hát ha megígéri, hogy nem köt bele a jegesmedvékbe, ha-ha, akkor lehet, hogy elküldjük magát az Északi-sarkra - mondta Dr. Wolff. - Olcsón megvettük a sajtómonopoljogot az északi-sarki Zepelin-expedícióra, miután az az ostoba Hearst lemondott róla...

1930-ban egy északi-sarki expedíció még olyan romantikus kaland volt, mint egy kamaszkori álom. Scott kapitány és Peary parancsnok, Amundsen és Nansen az én iskoláskorom hősei voltak, ugyanúgy mint Charles Lindbergh és Arábiai Lawrence a következő nemzedéké. Még most is érzem, ahogy előtt az örömmámor, az arcom kipirul, érzem, ahogy a szavam is elakad a boldogságtól, amint felfogom a vezérigazgató bejelentését.

Az északi-sarki Zeppelin-expedíció körülbelül három hét múlva indult útjára, 1931. július 26-án. Ez volt egyben újságírói pályafutásom csúcsa. Ullsteinéké volt a hírközlés minden joga, én pedig a sajtó egyetlen képviselője a fedélzeten. Nincs tudósító, aki ne ilyen megbízatásról álmodna. Az öt napon és négy éjszakán át tartó, nonstop utazás során az expedíció majdnem teljes geofotografikus felmérést készített a keleti hosszúság negyvenedik és száztizedik foka közti északi-sarki földtömegekről (Ferenc József-föld, Északi-föld stb.) felfedezett vagy fél tucat szigetet, másokat törölt a térképről, kitöltötte az utolsó fehér ,foltok egyikét, és - az expedíció egyik vezetőjének szavaival - „annyi munkát végzett körülbelül kilencven óra alatt, amely egy vegyes, szárazföldi-tengeri expedíciónak több évébe került volna anélkül, hogy ugyanilyen pontos eredményeket ért volna el”. Néhány korábbi északi-sarki légi expedíció szerencsétlenséggel végződött. Nobile léghajója, az *Italia* lezuhant; a túlélők felkutatására indult Amundsen repülőgéppel együtt mindörökre eltűnt. A Zeppelin-expedíció jelentette a választóvonalat a sarkkutató romantikus és tudományos korszaka között. Történelmi jelentősége inkább ebben, mint konkrét eredményeiben állt.

Az a különös eseménysorozat azonban, amely ehhez az expedícióhoz vezetett, nem volt sem romantikus, sem tudományos. Minden idők egyik legképtelebb sajtómutatványának tervével kezdődött, amelyet a boldogult William Randolph Hearst agyalt ki.

Még az Úr 1900. esztendejében egy bizonyos Anshitz professzor Kielből kiadott egy pamfletet, amelyben javasolta, hogy az Északi-sarkot egy, a jégtömeg alatt áthaladó tengeralattjáróval hódítsák meg. 1929-ben Sir Hubert Wilkins újságíró és sarkkutató bejelentette, hogy megvalósítja ezt a tervet. Az amerikai kormányhoz fordult, az azonban - igen bölcsen - nem volt hajlandó foglalkozni a dologgal. Wilkins ezek után Hearsttel kezdett tárgyalni, akinek tetszett az ötlet, de még csavarintott rajta egyet. Tengeralattjáró a jégtakaró

alatt: ez csupán mérsékelten izgalmas mutató. Ha azonban a tengeralattjáró úgy halad a jégtakaró alatt, hogy ugyanakkor a *Graf Zeppelin* fölötté száll, s a kettő egy adott pillanatban üzenetet vált egymással egy lyukon át: ez minden idők legnagyobb mutatója lesz! És ezzel a terv előkészítése immár komolyan megkezdődött.

1930 június 3-án az amerikai kormány hozzájárult, hogy Sir Hubert Wilkins kibérelje egyik elavult tengeralattjáróját, a P-12-t. A P-12 nevét *Nautilus*-ra változtatták, Jules Verne regényhőse, Nemo kapitány híres tengeralattjárójának emlékére. 1931 decemberében Sloan Davenport, az Amerikai Haditengerészet nyugalmazott fregattkapitánya Franciaországba utazott, hogy Jules Verne unokájával, Jean Jules Verne roueni ügyvéddel tárgyaljon. Hearst ugyanis őt akarta felkérni a *Nautilus* megkeresztelésére, és egyben arra, hogy vegyen részt az expedícióban. Verne ráállt.

Ezután a *Nautilus*-t felszerelték egy csomó műszerrel és berendezéssel, amelyek lehetővé tették, hogy a hajó mérni tudja a fölötté lévő jégréteg vastagságát, megtalálja az esetleges lyukakat a jégben, vagy ha nincsenek ilyenek, átfúrja a jeget, és a felszínre emelkedjék. Ez utóbbi hőstettet egy, a hajóorra szerelt elektromos fúró segítségével kellett volna a tengeralattjárónak végrehajtania. Műszaki szempontból ez volt a legőrültebb *Schnapps-Idea*, ami egy részeg mérnök agyából valaha is ki pattant. Amikor kitudódott, a legnagyobb német tengeralattjáró-szakteknika, Flamm professzor, a berlini műegyetem tanára szent borzadással így írt:

„Az egész elképzelés olyannyira abszurd, a hajó konstrukciójára és szerelékeire vonatkozó részletek pedig oly fantasztikusak, hogy a tervet nehéz komolyan venni. Mindenképpen helyénvaló, hogy a legkomolyabban óvjunk mindenkit a vállalkozásban való részvételtől...”

De semmilyen figyelmeztetés nem használt. 1931 áprilisában a *Nautilus*, - született P-12 - elindult

a nagy útra, amelynek a Spitzbergákon és az Északi-sarkon át Alaszkába kellett volna vezetnie. Az utazásból tragikomédia lett - némiképp hasonlatos Graichen odisszeájához. A hajtóművek az Atlanti-óceán kellős közepén felmondták a szolgálatot, s a *Nautilus* be kellett vontatni Plymouthba. Hosszas javítás után eljutott Bergenig, ahol ismét elromlott. Újabb javítások után elérte a Spitzbergákat, ahol harmadszor is bedöglött. Végül mindenki megkönnyebbülésére elsüllyesztették a bergeni fjordban.

A Zeppelinnek viszont az eredeti terv szerint azután kellett volna elindulnia a sarki találgára, hogy a *Nautilus* átkelt a 85. szélességi körön. Csakhogy a *Nautilus* sohasem kelt át a 85. szélességi körön, Hearstöt pedig a továbbiakban már nem is érdekelte az egész. Ekkor léptek be Ullsteinék az üzletbe, és potom tízezer dollárért megvásárolták az összes sajtó- és filmjogokat. Ez az összeg azonban távolról sem fedezte az expedíció költségeit, és ekkor vette kezdetét a komédia második része. A *Graf Zeppelin* tulajdonosa egy magáncég volt, a Zeppelin G.m.b.H., annak pedig egyetlen vagyona a léghajó. A cég vezérigazgatója is Zeppelin híres kapitánya, Dr. Eckener volt. Eckener ugyanakkor a sarkkutatók nemzetközi társaságának, az „Aero-Arctic”-nak az elnöke is volt, amelyet még Fridtjof Nansen alapított 1925-ben.

Az Aero-Arcticnak rengeteg nagyszabású terve volt, de semmi pénze, hogy meg is valósítsa őket. Amikor Nansen 1930-ban meghalt, a társaság nagy ravaszul Eckenert választotta elnökévé abban a reményben, hogy ő majd a rendelkezésükre bocsátja a léghajóját. Eckener azonban, aki előtt már ott lebegett Nobile szerencsétlenségének intő példája, vajmi kevés hajlandóságot mutatott rá, hogy Zeppelinjét - az egyetlen Németországban - kitegye a sarkkörüi égbolt viszontagságainak. Inkább afféle luxusbuszként járatta Keletre és Dél-Amerikába, gazdag kényutazóknak. A *Graf Zeppelin* alighanem minden idők legdrágább utazóeszköze volt; az útjaira több ezer dollárba került egy hely.

A Hearst-terv - a későbbiekben Ullstein-terv - azonban kísértésbe ejtette Eckenert, aki végül ráállt, hogy légibuszát elvigye az Északi-sarkra.* A költségek egy részét az Ullstein-cég állta; az Aero-Arctic védnökséget vállalt az expedíció fölött, és hozzájárult a kiadásokhoz; további pénzre számítottak a gyűjtők számára kiadott, különleges „Északi-sarki Zeppelin”-bélyegekből - de ezekről később. Mindez azonban még együtt sem volt elég. Ezért felhívással fordultak a hazafias érzelmű német gyárosokhoz, hogy bocsássák a szükséges berendezéseket ingyen az expedíció rendelkezésére. Ez megtette a hatását. Csak úgy ömlöttek a ládák a friedrichshafeni Zeppelin-bázisra, bennük vízhatlan overallok, szárított hal, kétszersült, szánok arra az esetre, ha a jégre kényszerülne az expedíció, sátrak, hálósákok, viharlámpák, fokaölő szigonyok, jegesmedvefogó lasszók, rajnai borok, hogy jó legyen a hangulat, fagyálló töltőtollak, még mentolízű pasztik cigarettautánzatok is akadtak a nikotinéhség féken tartására - minthogy a Zeppelinben tilos volt a dohányzás. Csak egy cikk volt, amiből egyetlen darab sem érkezett, de az a legszükségesebb lett volna: szőrmebunda. A bunda túl drága volt ahhoz, hogy csak úgy ingyen osztogassák, *pro gloria polaris*. Így hát meleg kabát nélkül indultunk útnak, ami kényszerleszállás esetén biztos halált jelentett volna, s egyben pusztá színpadi

* Emlékirataiban Dr. Eckener a következőképpen írja le William Randolph Hearsttel való megegyezését:

„Amennyiben a léghajó és a tengeralattjáró közt létrejön a találkozó az Északi-sarkon, és kicserélik utasaikat, Hearst 150.000 \$-t fizet a léghajóról származó minden hír monopoljogáért. Ha a léghajónak és a tengeralattjárónak csak találkoznia sikerül a Sarkon, ez az összeg 100.000 \$-ra csökken. Ha másutt találkoznak a sarkkörü övezetben, az összeg 30.000 \$ lesz.”

(Dr. Hugo Eckener, *Im Zeppelin über Länder und Meere*; Flensburg, 1949.)

kellékké, hasztalan kacattá tette az összes szánt, szigonyt és lassót, amit magunkkal vittünk. Ez volt az egyik olyan titka az expedíciónak, amelyről nekem mint hivatalos krónikásnak hallgatnom kellett.

Volt egy még ennél is nyomasztóbb körülmény, amelyet el kellett hallgatnunk a feszülten várakozó közönség elől. Nem is készültünk átrepülni a tulajdonképpeni Északi-sark fölött. Az expedíció eredeti útvonala, ahogy azt az Aero-Arctic a térképen megtervezte, így vezetett volna tovább Leningrádból: Arhangelszk - Novaja Zemlja - Tajmir - félsziget - Északi-föld - a Sark - Kamcsatka. A Zeppelin eleendő üzemanyagot hordozott ahhoz, hogy a terv tökéletesen kivitelezhető legyen. A tervezők azonban számításokon kívül hagytak egy döntő fontosságú tényezőt: a biztosítótársaságokat. A biztosítótársaságokat pedig, mint kiderült, az Északi-sark valami egészen különös borzadállyal töltötte el. A 80. szélességi fokig a biztosítási díjtételek számtani, a 80. szélességi foktól felfelé mértani haladványként növekedtek. Némi alkudozás után titkos megállapodás jött létre a biztosítókkal afelől, hogy utunk legészakibb határa a 82. fok lesz. A repülőút során Eckener szigorúan tartotta magát az egyezség betűjéhez, az expedíció többi tagjának teljes kétségbeesésére, valamint a tökéletes repülőidő ellenére, amely egy ponton lehetővé tette volna, hogy kevesebb, mint hat óra alatt elérjük a Sarkot, és még további harminc vagy még annál is több órára való megtakarított üzemanyaggal térjünk vissza a bázisra. Persze az Északi-sark maga, amelynek misztikus vonzereje oly sok áldozatot követelt, a valóságban egy elméleti pont csupán, amely sokkal kevésbé érdekes, mint azok a területek, amelyeket felmértünk. Mégis majd megevett bennünket a méreg, amikor abban a pillanatban, hogy elértük a 82. szélességi fokon fekvő Fligely-fokot, Eckener 90 fokkal keletnek fordította a hajó orrát, hogy aztán órákon át tartsa ezt az irányt, úgy tapadva a derék 82-eshez, mintha fal mentén siklana - vagy inkább mintha gumiszalaghoz volnánk erősítve, amelynek a

másik végét valami szigorú üzletember markolja Berlinben.

Expedícióknak ez a sötét oldala korántsem ritka a felfedezőutak történetében. Kolumbusztól kezdve, akinek udvarról udvarra kellett a pénzt összekoldulnia, Peary kapitányig, akinek a sarkvidékről visszatérve 168 előadást kellett tartania 96 nap alatt, hogy kifizesse adósságait, vagy egészen Willy Ley első „Úrutazási Társaságáig” amelynek úttörő kísérletei egy morvaországi kalapgyáros üzleti szerencséjétől függtek, ugyanaz a gyászos történet ismétlődik újra meg újra - és ez az, amit gondosan kihagynak a kamasz fiúk számára írt hőstörténetekből. Míg az útra készültem, új megvilágításban olvastam a sarki hódítások történetét, és megdöbbenett, hogy mennyi volt a nyomorúság, a sóvárság, a hetvenkedés és a gyűlölködés a sarkvidék férfiasan kemény hősei között.

Az alatt a három hét alatt, ami a vezérigazgató bejelentése és a tényleges indulás napja közt eltelt, annyit olvastam a sarkvidékről, hogy a végén halálosan ráuntam. Néhány nappal az indulás előtt azonban váratlanul olyan sugallat ért, amitől felugrottam íróasztalom mellől, és bejelentetlenül rohantam egyenesen a cég fejéhez, Dr. Franz Ullsteinhez. Ha az ötletemet meg lehetne valósítani - és nem láttam rá okot, miért ne lehetne -, akkor a történelem egyik legfantasztikusabb kuriózuma jönne létre. Az ötlet egyszerűen az volt, hogy aláírtuk meg a jövőbeli zsidó állam gyarmatát a sarkvidéken.

Köztudomású, hogy ha az ember egy addig fel nem térképezett szigetre vagy területre kitűz egy zászlót, azzal kinyilvánítja a területre annak az államnak a jogos igényét, amelyet a zászló jelképez. Nos, akkor, 1931-ben, nekem még megvolt a palesztinai útlevelem, és honosítás révén állampolgára voltam annak az országnak. Egészen bizonyos volt az is, hogy a Nordland körüli vizeken több ismeretlen szigetet fogunk felfedezni - ami úgy is történt. Fel kell csupán szerelnem magam egy-két tucat kék-fehér, arany Dávid-csillagos cionista zászlóval,

ólomnehezéket erősíteni rájuk, és ledobni őket valamelyik ismeretlen sziget fölött. A jövőbeli Izrael Államnak máris lesz egy gyarmata - vagy legalábbis egy üdülőhelye - az Északi-sark közelében. És ki tudná ezt jobban értékelni, mint egy sivatagi ország hőségétől fuldokló polgárai?

Dr. Ullstein elgondolkodott. - Ötletnek nem is olyan rossz - mondta egy kis idő múlva. - Biztos, hogy szenzáció lenne...

Beszólította néhány tanácsadóját egy kis megbeszélésre. Azok szokás szerint hümmögtek. A fő érv a javaslattal szemben az volt, hogy tovább szítaná az antiszemitizmust Németországban. Képzeljük csak el: Németország büszke Zeppelinje ide-oda zümmög, hogy területet szerezzen a zsidóknak... Én a gesztus jelképes értékére mutattam rá, arra, micsoda óriási hatást tenne ez Amerikára akkor, amikor a Reichnek létszükséglete, hogy új hitelekhez jusson. Egyébként is: ez nem német, hanem nemzetközi expedíció. - Maga viszont egy német cég munkatársa - mondták. Felajánlottam, hogy a forma kedvéért kilépek az állásomból, és tudományos kérdésekben járatos különleges tudósítóként veszek részt az utazásban palesztinai létemre... Nem adnám egy vak lőért, ha erről a megbeszélésről jegyzőkönyv készült volna; ritkán tárgyalhattak komoly porosz főhivatalnokok ennél szürrealisztikusabb javaslatról. A végén Ullstein doktor, akinek kitűnő humora volt, elnapolta az ülést, amíg meg nem tudakolja nemzetközi jogi szakértőnk véleményét. A konzultáció eredménye lehangoló volt. Jogászunk elmagyarázta, hogy a jövőben minden terület Greenwich-től keletre 32° 4' 35"-re és Greenwich-től nyugatra 168° 49' 30"-re automatikusan Oroszországhoz tartozik, teljesen függetlenül attól, ki fedezte fel.

Ezért aztán Izraelnek a mai napig sincs gyarmata az Északi-sarkon, noha expedícióink egy egész sor szigetet fedezett fel, amelyek addig nem szerepeltek a térképen. A szovjet kormánytól kapták a nevet: Szamojlovics-sziget expedícióink vezetője után; Eckener-sziget; Karolus-sziget expedícióink egy német tagja után, és így tovább. Meglehetősen rosszul

esett, hogy rólam egyetlen szigetet sem neveztek el, de hát az utazásnak és a felfedezésnek is megvan a maga etikettje, szigetből meg nem volt elég. Később némi vigaszt találtam abban, hogy amennyiben kapok szigetet, azt a párttal való szakításom után tüstént át is keresztelték volna, ugyanúgy, ahogy a Kamenyev-szigetet, és ahogy megszámlálhatatlan várost, utcát, gyárat kereszteltek át Oroszországban azután, hogy névadójukat eltávolították a pártból, és agyonlőtték. Egy esetleges Koestler-sziget, amelynek a nevét később, mondjuk, Ehrenburg-szigetre változtatják, a szigetnélküliségnél is sokkal bosszantóbb lett volna. Mellesleg néha elgondolkodom, hogy hívják majd a különböző Sztálingrádokat, Sztálinogorszkokat, Sztálin tereket, Sztálin körutakat és Sztálin Gyáarakat úgy húsz év múlva...

Ha az ember egyszer már megpillantott valamit egyfajta groteszk látószögből, már nehéz a nézőpontját megváltoztatnia; így aztán úgy tűnt, hogy minden eseménynek, amely a tényleges indulásig történt, van valamiféle abszurd vonatkozása. Ott volt például az „északi-sarki” bélyegek ügye. Mint már említettem, a német posta kiadott egy különleges sorozatot „Északi-sarki Zeppelin Bélyegek” címmel: harminc centeseket levelezőlapra, egy dollárosokat levélre. Miközben a Zeppelinről minden dekányi felesleges felszerelést el kellett távolítani, hogy elegendő üzemanyagot szállíthasson, ugyanakkor vagy 75.000 darab, azaz 300 kilónyi levelet és levelezőlapot hurcoltunk magunkkal. A rajtuk lévő bélyegek értéke összesen 50.000 \$ volt, amelyen Dr. Eckener és a Német Birodalom osztozott fele-fele arányban. A hajó belsejében különleges postahivatalt állítottak fel az egyik karmazsinvörös sátorban, amelyet a jégen való (szőrmebunda nélküli) kényszerleszállás esetére vittünk magunkkal. Ebben a sátorban két ember az egész repülőút alatt éjjel-nappal pecsételt, hogy az összes lapot és levelet ellássa a Zeppelin különleges bélyegzőjével. A 82. szélességi fokon találoztunk a *Maligin* orosz jégtörővel (afféle pótlék volt ez a *Nautilus*sal való elmaradt randevú helyett), amelynek átadtuk a postaszákokat. Úgy há-

rom hónap múlva, miután visszatért Arhangelszkbe, a *Maligin* átadta a zsákokat a hivatalos szovjet postának. Eme ötletdús módszernek hála, ha egy érzelmes lipcsei ifjú „Zeppelin-lapot” akart küldeni kedvesének Drezdába, egyszerűen csak bedobta a postatáladába, és láss csodát: egy apró kitérővel - Friedrichshafen, Leningrádon, a Ferenc József-földön, Arhangelszken és Moszkván át - úgy egy fél év múlva Drezdában ki is kézbesítették a lapot az ifjú hölgynek, ahogy illik. Az, hogy ezen a módon ötvenezer dollárt lehetett összeszedni, egyszer s mindenkorra bizonyítja a német lélek romantikus voltát.

Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy el ne mondjam felfedezői előkészületeimnek még egy abszurd epizódját. Indulásunk előtt körülbelül egy héttel táviratot kaptam Dr. Kohl-Larsentől, expedíciónk friedrichshafeni szállásmesterétől: legyen szíves, azonnal közöljem táviratilag a ruhaméreteimet, minthogy az expedíció minden tagja sarki egyenruhát fog viselni, amelyet méretre készít a számunkra egy nagy férfidivat-kereskedés (50 százalékos árengedménnyel). Az adatokra 24 órán belül szükség van.

Amikor a távirat befutott, néhány barátommal együtt éppen indulóban voltunk a müncheni „rádiózenei kongresszusra”, amelyet már említettem. Indulásunkat nem halogathattam, így arra gondoltam, majd valahol útközben mértéket vetetek magamról. Első állomásunk Nürnberg volt, ahol elindultam szabót keresni. Késő délután volt, a boltok nagyrészt már bezártak, de végül mégis sikerült találnom egy szabót Nürnberg egyik szűk, macskaköves középkori utcácskájában. Töpörödött, kis emberke volt, acélkeretes szemüvegben, hatalmas ollóval a kezében, éppen olyan, mint a képes meséskönyvek szabói. Megkértem, vegyen mértéket rólam.

- Milyen öltönyt óhajt rendelni az úr? - kérdezte.

Megmagyaráztam, hogy nem kívánok öltönyt rendelni, csak azt kérem, hogy vegyen rólam mértéket, és boldogan fizetek a fáradozásáért.

- De ha az úr nem óhajt öltönyt rendelni, akkor miért kívánja, hogy mértéket vegyek?

Így hát tovább kellett magyaráznom, hogy a méretekre egy divatkereskedőnek van szüksége - a nevét nem tudom -, aki postai rendelés alapján készít egy különleges öltönyt a számomra. A kis szabó egyre gyanakvóbb lett. Nürnbergben lakom? Nem, Berlinből tartok Münchenbe. És hol lakik az a divatkereskedő? Halvány sejtelmem sem volt. Beszélgetésünk közben a szabó diszkréten behívta előbb a feleségét, aztán a fiát, egy nagy, bamba legényt, horogkeresztes jelvénnel. Kétségbeesetten igyekeztem elmagyarázni most már az egész történetet: azért kellene a méretek, mert különleges északi-sarki ruhát készít a számomra egy e célra jelentkezett divatkereskedő, ugyanis arra készülök, hogy részt vegyek egy északi-sarki expedíción a *Graf Zeppelin* fedélzetén... Tökéletesen hihetetlennek hangzott az egész, még nekem magamnak is; így aztán mind a négyen meg voltunk győződve, hogy ennél nagyobb hazugságot emberfia még nem mondott Nürnberg városában. Végül sietve távoztam, mielőtt még kihívják a mentőket, és kényszerzubbonyt húznak rám.

Szerencsére találtam egy könyvesboltot, és benne egy könyvet, aminek „Szabás-varrás oktató nélkül, tizenkét könnyű leckében volt a címe vagy valami hasonló. Ennek segítségével barátaim elvégezték a bonyolult topológiai felmérést - bal hónalj-tól jobb veséig, kulcscsonttól a csípőcsontig, amely mindig oly e rejtélyesnek tűnik, amikor öltönyt rendel az ember. Később kis történetet írtam nürnbergi kalandomról az egyik Ullstein-naplilapba. A német olvasóközönség azonban nem szereti, ha olyan mélységes tisztelettel övezett dolgokhoz, mint az ő Zeppelinjük, frivol módon közeledik az ember; így a történetre egyetlenegy levél érkezett válaszul. Egy asszony írta egy bajor faluból. Az állt benne, hogy roppant érdeklődéssel olvasta az írásomat, és nagyon megköszönné, ha volnék szíves,

és közölném vele, hol vásárolhatná meg azt a könyvet, amelyből tizenkét könnyű leckével meg lehet tanulni a szabás-varrást.

REPÜLŐ CETHALLAL A SARKVIDÉKI ÉJEN ÁT

Mindeme kicsinyes előzmények ellenére maga a repülőút fenséges élmény volt. Nincs ennél kisebb rendű jelző, amely egyaránt illenék a tájra, amely fölött négy egymásba folyó nappalon és az éjjeli naptól világos éjjelen át lebegtünk, és a léghajóra, amely szállított bennünket.

Amióta felhagytak a levegőnél könnyebb repülő járművek építésével, a Zeppelin már csak a történelmi kuriózumok között tartják számon, mint afféle avított ósszörnyet, légi dinoszauruszt. Akár a dinoszaurusz, a Zeppelin is a fejlődés egy holtágának végső terméke volt, és hasonló okokból: túl testes volt, túl lassú és sebezhető. De gyönyörűsége egy szörnyeteg volt, egy nemzet bálványa és fétise. Az alakja mint egy gigászi aranyhalé, a hossza a fejétől a farkáig 250 méter, egy futballpálya hosszának kétszerese. Negyven méter magas volt, mint egy tízemeletes ház vagy egy kisebb templomtorony csúcsa. Sima, fényes alumíniumbőre ezüstösen csillogott, és egyenletes simasága következtében messziről élő állatnak látszott: olyan volt, mint valami jóakarató óriás légi Moby Dick, amely ünnepélyes méltósággal siklik a felhők között.

Az utasfülke - avagy a „gondola”, ahogy a németek a költőibb hangzás kedvéért elnevezték - a léghajótest alatt helyezkedik el, közel az elejéhez. Ebben van a parancsnoki hid és az utastér, az utóbbi a modern óceánjárók minden fényűzésével ellátva. A gondola végében van egy kis ajtó, amelyet rendes körülmények között zárva tartanak. Ez egy sötét átjárón keresztül a titkok birodalmába, a cethal gyomrába vezet. És az pedig valóban fantasztikus hely

Az egész belső teret, melynek térfogata nagyobb, mint egy katedrálisé, csak nyújtott, mint egy 200 méteres szivar, sötétség tölti be, keserűmandula-szag és valami tompa, fojtott zaj, mintha láthatatlan denevérek csapkodnának szárnyaikkal. A

szagot a hidrociángáz jelenléte okozza, a zajt pedig a hidrogénnel töltött léggömbsejtek verdesése. Ez utóbbiak a repülő bálna legfontosabb szervei, lebegőhólyagjai, amelyeknek felhajtóereje tartja a levegőben az egész hatalmas szerkezetet. Ezek a ballonok két sorban helyezkednek el a belső tér teljes hosszában, mint óriási, fejjel lefelé csüggő körték. Az átmérőjük egyenként vagy tizenhét méter. Normális légnyomásnál, amikor a hajó a földön nyugszik, petyhüdtlen lógnak, a bőrük ráncos és gyűrött, mint valami vén boszorkány emléi, amikor azonban a hajó a ritkuló levegőbe emelkedik, feltöltődnek, feszülnek és duzzadnak, s olyan zajjal töltik be a cet gyomrát, mint ezer ostor csattogása. A léggömb-sorok között keskeny és veszedelmes gyaloghíd húzódik, amely sejtelmes sötétségben függ a magasban, egyetlen kapaszkodója egy rengő hajókötel, alatta pedig húszméteres mélység. Erről a hídpallóról végzik a ballonok ellátását a szénbányákban használatos Davy-lámpák fénye mellett, mivel igen nagy a robbanásveszély.

Bár ide senkinek sem volt szabad belépnie, csak a hajó valamelyik tisztjének kíséretében, én mégis rengeteget ácsorogtam a keskeny járóhídon; a borzongató titokzatosság sosem csökkent. Ott, a mindent elborító félhomályban, az álmosító, kesernyés mandulaszagban, miközben a hajó meg-megremegett, a léggömbsejtek verdesésének és pattogásának zaja felerősödött, és döngve visszhangzott mindenünnen. Tető- és összekötőgerendák, rácsok, pillérek, nyálábok és tartószerkezetek labirintusa vett körül, valóságos acél- és alumíniumdzsungel, háromszáz méterre alattunk pedig Észak ismeretlen fehér sivataga nyúlt a végtelenbe.

*

Július 24-én indultunk el a Zeppelin bázisáról, a Boden-tó partján fekvő Friedrichshafenből. Ötvenhat ember volt a fedélzeten: a negyvenfőnyi hivatásos legénység és az expedíció tizenhat tagja. Az utóbbiak között négy orosz volt, így Szamojlovics professzor, az expedíció vezetője, nyolc német, két amerikai, az egyikük Lincoln Ellsworth sarkkutató,

egy svéd és egy magyar származású palesztinai. Mivel a civil ruhákat a súlymegtakarítás végett kiltották a léghajóról, hogy több üzemanyagot vihessünk, mindannyian esetlen sarki uniformisunkban voltunk - huszonöt fokos melegben, és a több ezer főnyi nézősereg nagy derűtségére, amely egész Németországból és Svájcból odasereglett a légikikötőbe, hogy tanúja legyen a felszállásnak.

A kolosszus felszállása roppant látványos esemény. A földön, kikötött állapotban a léggömb gáztartalma és a ballaszt olyan finom egyensúlyban van egymással, hogy a nehézkedés éppen megfelel a felhajtóerőnek, és a hajó súlytalanul lebeg hangárjában, orrával egyfajta gombnyomás csatlakozóval egy árbochoz erősítve. Miután mindannyian beszálltunk, a mintegy százfőnyi földi legénység hozzálátott, hogy a gondolából lecsüngő kötelek segítségével kihúzza a lebegő cethalat a hangárból. Az ablakból úgy tűnt, mintha csak valami ellenkező állatot próbálnának köteleinél fogva előráncigálni. Mihelyt odakint voltunk a hangár előtti zöld mezőn, vizet kezdtünk fröcskölni - ez nehezezként szolgált - egy csomó tömlőn át. Egy pillanattal később a földi legénység drámai manővert hajtott végre. Parancsszóra egyszerre elengedték a vezetőköteleket, és helyette megragadták a két vízszintes rudat, amely kétoldalt a gondola aljára volt erősítve. A második parancsra az egész hatalmas, cethalszerű hajót a fejük fölé emelték, és a szó szoros értelmében feldobták a levegőbe. A hajó enyhén megrázkódott, és rohanást emelkedett tovább, függőlegesen felfelé a kék égbe, olyan sebesen, hogy minden, a földi legénység, a hangár, a repülőtér és az utcák másodpercek alatt akkorára zsugorodtak, mint egy apró játékvaros. Mivel a felhajtóerő immár nagyobb volt a gravitációnál, az a kezdő, majdhogynem játékos dobás, amellyel a legénység elindította a hajót, elegendő volt hozzá, hogy felszabaduljon, s hogy úgy emelkedjék felfelé az atmoszférában, mint a légbuborék a tóban.

Az élmény, hogy az ember ilyen sebesen, csendben és erőfeszítés nélkül száll fel - vagy inkább

felzuhan az égbe - csodálatos és részegítő. Egészen más, mint a repülőgép ijesztő felszállása, alacsony szögben, a hajtóművek böngésétől kísérve, amelyet a horizont síkjának gyomorfelkavaró elbillenései követnek.

A levegőnél könnyebb léghajó tökéletes csendben emelkedik, lágyan, békésen, mintha csak saját akaratából tenné; egészen azt az illúziót keltve, hogy megszabadultunk a föld nehézkedési erejének kötelékétől. Az ember csak lebeg az égen, egy óriási gáz-buborékra függesztve.

Csak háromszáz méteres magasságon túl indulnak be a motorok a levegőben, és kezdi meg vízszintes útját a léghajó. Mivel az öt hajtómű a légcsavarokkal külön „kocsikra” van szerelve, távol a gyúlkony hajótesttől, a hangjuk a gondolában távoli, lágy zümmögésnek hallik. Nincs rezgés, nincsenek zökkenők: a légűrök, a kisebb szellőkések és rohamok meg sem kottyannak a hatalmas, lebegő tömegnek, a hatásuk nem érzékelhető. A repülőgépnél a légcsavaroknak kell létrehozniuk azt a légáramot, amelyre - sárkány módra - a szárnyak támaszkodnak. A repülő cethalat saját felhajtóereje tartja fenn; a légcsavarok csak arra szolgálnak, hogy előretolják a levegőben. Voltaképpen nem is repül; úszik. Es ha leáll mind az öt hajtómű, akkor is csak úszik tovább a maga joviális, elefántszerű módján. Mindezek a tényezők biztonságérzettel töltik el a gondolában ülő utast, és olyan oldott, szemlélődő hangulatot teremtenek, amely különben tökéletesen idegen a légi utazástól.

*

Délután öt órára Berlin fölé értünk, első menetrend szerinti állomásunkra. Eckener, akinek kivételes navigációs képességeihez csak mutatványosi érzéke volt fogható, egy teljes órán át körözött a város felett, hogy a berliniek „Zeppelin-láza” soha nem látott fokokra emelkedhessék. Nyomunkban egész Németországon át gyári dudák süvöltöttek, forgalmi gubancok keletkeztek vadul túlkölkő autókkal, tömegek integettek, és alighanem nyakmerevedési járvány

tört ki. A freudisták a német nép több éven át tartó Zeppelin-őrületét azzal magyarázták, hogy kijelentették: a hajó fallikus szimbólum; Adler követői a nemzeti kisebbségi érzés túlkompenzációját látták benne; marxista nézet szerint eszképiasta délibáb volt, ravasz eszköz arra, hogy elterelje a figyelmet az osztályharcról. Bárhogya is, Berlin felletti cirkuszi bemutatónk megtette a hatását: valósgos népvándorlás indult a staakeni légikikötő felé, ahol a léghajót másnapig belépődíj ellenében meg lehetett tekinteni. A bevételen Eckener és Berlin városa osztozott fele-fele arányban. (Mellesleg visszautunkon az Északi-sarkról Eckener nem volt hajlandó leszállni Berlinben, a polgármesterrel, Dr. Sahmmal való éles hangú táviratváltás után, akitől Eckener tízezer márkányi garantált minimumot követelt a belépőjegyek előlegeként, míg az csak ötöt ígért. Végül az utolsó pillanatban Sahm engedett. Ez is az expedíció féltve őrzött titkai közé tartozott, amelyről a nagyközönség nem szerezhett tudomást.)

A felszállást Staakenből hajnali öt órára időzítették, így aznap este szabadok voltunk, s én a két amerikait - Lincoln Ellsworthöt és Smith fregattkapitányt az amerikai haditengerésztől - külön expedícióra vittem, hogy megismertessem velük Berlin éjszakai életét. Mivel nem volt más hordani-valónk, csak az északi-sarki egyenruhánk, Berlinben pedig tombolt a „Zeppelin-láz”, minden lokálban felismertek bennünket, és nem volt hiány sem figyelemben, sem figyelmességben. A taxisofőrök nem fogadták el a viteldíjat, a mulatótulajdonosok ingyen pezsgővel vendégeltek, s a hölgyek a bárpultnál ájultoztak a pusztá látványunktól. Csodás érzés volt hősnak lenni. Éppen egy órával indulás előtt érkezünk vissza a repülőtérre, a fedélzeten lévő Herr Professorok helytelenítő tekintetétől kísérvé, akik már azt hitték, elvesztünk.

A második napon áthaladtunk Svédország, Észtország és Finnország fölött, és Leningrádba értünk. Bár csak öt hónappal később lettem a kommunista párt igazolvánnyal rendelkező tagja, már kellő hal-

adást tettem ebben az irányban ahhoz, hogy úgy várjam a szovjet földrrel való első találkozást, mint az egész expedíció csúcspontját. Eredetileg Szamojlovicsot és a többi oroszot is meghívtam az előző éjjeli berlini kiruccanásra, ők azonban ezt udvariasan elhárították, és egész éjszaka egy tapodtat sem mozdultak a repülőtérről. Én ezt a szerzetesi önfegyelem csodálatra méltó példájának láttam, és enyhe osztálybüntudattal az amerikaiakra hagyatkoztam. Útban Leningrád felé egy másik apróság is történt, amiről akkor alig vettem tudomást. Éppen átkeltünk Észtország partvonalára felett. Az orosz rádiós, Krenkel mellett álltam, és mindketten kifelé bámultunk az ablakon. Tettem valami megjegyzést a táj kellemességére, mire ő vállrándítással válaszolt: - Észtország? Oroszországban mi csak úgy hívjuk, hogy „a krumpliköztársaság”. Minthogy nekem le kellett adnom a magam napi ötezer szónyi szövegét, és mindaddig semmi említésre méltó nem történt, egyik jelentésében úgy említettem Észtországot, mint „amit az oroszok a fedélzeten csak »a krumpliköztársaságnak« hívnak”. Krenkel látta ezt a tudósítást a rádióskabinban. Legközelebb, amikor összefutottunk, csak ennyit mondott halkán: - Mondja, miért akarta, hogy bajba kerüljek? - El sem tudtam képzelni, miről beszél, míg akadozó, furcsán lemondó hangon el nem magyarázta, hogy minden megjegyzést, ami megzavarhatja a Szovjetunió és szomszédai közti baráti kapcsolatokat, provokációnak tekintenek. - De hát csak nem fog egy ártalmatlan vicc miatt bajba kerülni? - kérdeztem. - Hiszen meg sem említettem a nevét. - Ártalmatlan...? - kérdezte vissza ugyanazon a lemondó hangon. Aztán hátat fordított, és az egész út során hozzám sem szólt többé.

Később a többi oroszral is bajom támadt. Első tudósításomban - már nem emlékszem, milyen összefüggésben - megemlítettem, hogy indulásunk reggelén Szamojlovicsot borotválkozni látták, míg a többiek már reggeliztek. Valamelyik esti lapunk ebből kissé közhelyes, de teljesen ártalmatlan viccet csinált a „szórakozott professzorról, aki kis híján elmulasztotta az indulást”. Szamojlovics ezt Leningrádban

tudta meg, amikor ott megálltunk. Tett is róla valami könnyed megjegyzést, látszólag mintegy mellékesen - és akkor szólt hozzám utoljára.

Mint mondtam, az ilyen kis konfliktusoknak - és természetesen több is akadt a fedélzeten a németek és oroszok között - akkor nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Ez aligha meglepő, hiszen az ember észlelőképességét mindig befolyásolják érzelmi elfogultságai. Sokkal meglepőbb viszont, hogy ezeket az eredetileg nem tudatosult és jelentéktelennek ítélt élményeket az emlékezet mégis feljegyzi és megőrzi. Az emlékezet mintha csupa késleltetett gyújtószerkezet volna, amelyek néha évek múltán robbannak vagy soha. Így a Szovjetunióval és annak polgáraival való első kontaktusaimtól kezdve működésbe lépett egy kifinomult mechanizmus, amely, mint valami válogatógép, két, egymástól élesen elkülönülő kategóriába osztott mindent, amit érzékelttem. Azokat, amelyeket a szűrő visszatartott, tudatosan felfogtam, és ezek együttesen olyan képpé álltak össze, amely önmagában véve hiteles volt és őszinte, csak éppen hasonlatos ahhoz a mozaikhoz, amelyből a fehér kövek kivételével valamennyi más színű darabkát kiveszik.

A többi élmény, amely mint a por, észrevétlenül hullott ki a szita hálóján át, egyfajta hulladékhalomba gyűlt a tudatom mélyén. Évekig tartott, míg ez a halom akkorára nőtt, hogy lassanként eltömte a szitát, és a felszínre türemkedett. És mit tesz Isten? A felkérődzés eme fájdalmas folyamata során kiderült, hogy minden elfelejtett tétel megvan ha kissé avasan is, és szabályszerű katalógus készült róluk odalenn a mélyben.

Két évvel azután, hogy először léptem át a szovjet határt, könyvet írtam - az első könyvemet - a Szovjet Állami Könyvkiadó Tröszt megbízásából.* Az elbeszélés a zeppelin-expedícióról szóló beszámolóval kezdődik, ahogyan az egy a marxista elmélettől

* Ehhez a lábjegyzethez a könyvben elmaradt a magyarázat. Feltételezem, hogy a *Von Weissen Nächten und Roten Tagen*, (1933) kötetről lehet szó. (A dig.)

már teljesen áthatott ember agyában tükröződik, érzékelési szűrővel felszerelt szemmel nézve. E visszaemlékezések lapjain már jó néhány kínos beismerést tettem szégyenkezve. De bármennyire bensőséges titkokat fedjenek is fel, egy sem olyan fájdalmas és megalázó a számomra, mint az az élmény, amikor ma a képeembe vigyorognak ennek a könyvnek a lapjai, amelyet tizennyolc évvel ezelőtt, a neofita kommunistára jellemző hideglelés mámorban írtam. Idézem:

„Mint ezüstös nyíl, tizenkét óra alatt száguldottunk át öt ország és két tenger fölött; a hatalmas földgolyó úgy forgott odalent, mint a kis földgömb az iskolában, amikor a tanító megporgeti. Erdők, folyók, mocsarak, városok tűntek fel és vesztek sikló, lebegő mozgással a semmibe a horizont szélén; ünneplő tömegek és robogó állatcsordák, sivító gyársípok és dudáló gőzösök követtek mindenütt, mint valami folyamatos visszhang, amerre csak az árnyékunk végigsuhant a földön.

Mégis, mindezek a benyomások elhalványultak és semmivé váltak egy apró viadukt láttán, amely hirtelen, a nyílt mezőn nőtt ki a semmiből a Revalból Leningrádba vezető vasúti sínpáron: a Vörös Kontinens diadalíve, a kapu, mely elválasztja e bolygó két világát egymástól. Mintha áramútás futott volna végig a hajón, amely egyeseket boldogsággal, másokat gyűlölettel töltött el. Az, ami eddig csak tájkép volt, elvesztette semlegességét: az erdő nem mesebeli, zöld sűrűség volt többé, hanem adott mennyiségű exportra alkalmas faanyag. A mezők immár nem zöld és sárga négyszögek, hanem csataterek a traktor és a lóvontatta eke közt; az emberek odalenn nem csupán integető babák, hanem barátok vagy ellenségek. A határ - a láthatatlan választóvonal, amely az Egyenlítőnél is élesebben osztja földgolyónkat kétfelé - a hajónkat is kettéosztotta...”

Néhány oldallal később ez a vezérmotívum - a táj észlelése dialektikus szűrőn át - tovább bonyolódik. A marxizmusnak ugyanis alapvető tanítása,

hogy nem létezik politikailag semleges magatartás a természettel, a művészettel vagy az asztronómiával szemben, de még a fogorvoslással vagy a pipadohányzással szemben sem. Ahogyan a freudista szemében minden tárgynak megvan a maga rejtett jelképi értéke, úgy a marxizmus zárt rendszerének híve is hamar megtanulja, hogyan helyezzen „osztályszempontot” minden tárgy és tapasztalat fölé amellyel szembeke­rül. Ez a fajta szemléletmód rövid idő alatt feltéte­les reflexszé válik. Egy kacsát egyszerűen csak kacsaként látni annyi, mint a burzsoá objektivizmus bűnébe esni; a kacsá szárnyas, amelyet arra szá­nak, hogy megtömjék vele az uralkodó osztályok ben­dőjét, a dolgozó tömegektől viszont megtagadják. Az alább következő passzus jellegzetes példája ennek az elsajátított technikának, amely aztán még évekig úgy kísértett az írásaimban, mint valami makacs ví­rus a vérben.

Elhagytuk Leningrádot, és a Karéliai Szovjet Köztársaság őserdein át közeledtünk az északi sark­körhöz:

„Ott volt alattunk a Ladoga-tó; a tajga kitárta zöld karjait, és átölelte az egész látóhatárt. Szűz fenyőerdő suhan odalenn a maga fenséges egyhangúságában. Órákon át horizonttól horizon­tig nem látunk sem emberi lényt, sem állatot, sem házat, semmi jelét, hogy valaha is élőlény hatolt volna ebbe a zöld színű sötétségbe. Az­után néhány apró település, az erdőn át kanyargó folyók partjain kivágott fatörzsekből összeró­va; majd több kis tó, mint harmatcseppek a föl­det borító zöld erdőbundán; aztán a tundrák: feneketlen mocsarak, mint sárga, nedvedző se­bek.

Az egyik településen eszeveszett pánik tör ki a láttunkra: rohanvást menekülnek mindenfelől az erdőbe az emberek és tehéncsordák; az ő szemük­ben valóban mi vagyunk a Zeppelinoszaurusz, a mesebeli hatalmas sárkány, amely bármely pilla­natban tüzet okádhat, ha úgy tartja kedve. Az­után, mivel semmi ilyesmit nem teszünk, csak in­tegetünk az ablakból, lassanként megnyugszanak,

de nem intenek vissza - tán ha a zsebkendőink vörösek volnának, hamarább megbékélnének az ijesztő jelenéssel.

Mert a Karéliai Autonóm Szovjet Köztársaság lakói, jóllehet, sohasem láttak zepelint, politikailag mégis fejlettebbek, mint mi vagyunk, és professzorainknak a fedélzeten bőven volna mit tanulni tőlük. Elmesélhetnék, hogyan özönlötte el zöld erdeiket Miller tábornok intervenciós hadserege, vérontást és vizsályt hozva rájuk; hogyan lettek vörös partizánná a karéliai vadászok, halászok, favágók és parasztok-ugyanúgy, mint lettek másutt oroszok, üzbégek, zsidók és tatárok; hogyan kergették ki Millert a hazájukból, mint ahogyan mások Kolcsakot, Wrangelt és Jugyenyicset; hogyan alakították meg együtt 1920-ban a »Karéliai Kommünt«, hogy aztán, miután újabb honvédő háborút vívtak rokonaikkal, a finnekkal, végül autonóm köztársaságként felvételt nyerjenek a Szovjet Köztársaságok Szövetségébe. Az osztályharc vastörvényei ugyanolyan igaznak bizonyultak itt, az éjjéli nap földjén, mint az Amu-darja és a Szir-darja közti napégette sztyeppéken...”

Ezt a passzust képzeletbeli beszélgetés követi a zepelin legénységének egy tagja és a szerző között:

„- Nézze! - kiáltja a szerző, a karéliai fővárosra, Petrozavodszkra mutatva az ablakon át -, nézze, az ott a Karl Marx út, ott meg az Engels körút. A gyárban, amelynek füstokádó kéményét amott látja, van egy fekete és egy vörös tábla minden egyes műhely falán, meg egy faliújság, amely barátian csipkelődik a vezetéssel. Az az új épület ott a Munkásklub, ahol tegnap tiltakozó gyűlést tartottak a hét scottsburgh-i néger fiúra kimondott ítélet ellen. Az a kastély odalenn az óvoda, az a volt templom pedig az iskola. A kis park az Onyega-tó partján...”

- Honnan tudja maga mindezt? - vágott közbe képzeletbeli beszélgetőtársam. - Tán járt már Petrozavodszkban?

- Igazán egyszerű. Képzeld egy pillanatra, hogy ez a város nem Karéliában, hanem Tübingiában van. Mi volna akkor a főutca neve?

A tengerész mosolygott. - Természetesen Vilmos császár út.

- És milyen más részleteket tud kivenni?

Újra elmosolyodott. - A gyárban minden műhelyben lista függ, rajta azoknak a neve, akiket a válság miatt elbocsátanak.

Az új épület ott a szociálfasiszta szakszervezetek tulajdona, amelyek tegnap elhatározták, nem sztrájkolnak, hanem folytatják a tárgyalásokat a vezetőséggel. A volt kastély Meinecke igazgató úr tulajdona, és a park a tóparton...

- No tessék! És hogyan látja mindezt hétszáz méter magasból?"

Eme szókratészi dialógus után kötelességtudóan beszámoltam arról, hogy a karéliai fakitermelés a hivatalos statisztikák szerint évi 40-60 százalékos növekedést mutat, hogy a lakosság lélekszáma a forradalom óta 220.000-ról 360.000-re emelkedett. Amit nem tudtam akkor, 1933-ban, amikor a könyvet írtam, az az volt, hogy a folyóparti települések az őserdőben, nyersfából faragott kunyhóikkal koncentrációs táborok; hogy a lakosság és a termelés növekedése szinte kizárólag a foglyoknak és munkájuknak köszönhető és hogy Karéliának az a része, amely fölött repültünk, nagyjából Petrozavodszkától a Szolovec-szigetekig, az egyik legrégebbi és leghírhedtebb kényszermunka-terület a Szovjetunióban, a majdani sarkvidéki rabszolgakontinens bölcsője.

A dialektika - mint azt oly sokan megtanultuk - olykor a bumeráng halálos iróniájával talál célba.

*

Leningrádban azzal a túláradó orosz vendégszeretettel üdvözöltek, amely ha mégoly kitervelt is, az első pár pohár vodka után spontánná válik, és szinte ellenállhatatlan szövetségese a szovjet propagandának. A határnál négy szovjet katonai repülőgép szegődött mellénk, és egészen Leningrádig kísért; úgy röpködtek-bukfenceztek körülöttünk, mint a játékos delfinek a bálna körül. Magában Leningrádban a szokásos pazar bankett várt a repülőtéren, hét-nyolc különböző fajta kaviár, amit fakanállal ettünk, mint a borsólevest, számtalan pohárköszöntő, a német nagykövet, a Leningrádi Szovjet elnöke, az Orosz Akadémia elnöke meg még ki tudja, ki mindenki részéről, a Vörös Hadsereg kórusának éneke, és hogy a komikum se maradjon ki, egy hatalmas zászló, amin ez állt: ÜDVÖZLET AZ ÉSZAKI-SARK VAKMERŐ HŐSEINEK. Ezt a kitüntető jelzőt többnyire posztumusz módon adják. Szép volt előre megkapni.

Bár akkor még nem voltam a pártban, tagja voltam a „Szovjetunió Baráti Társaságának”, a párt alig titkolt fedőszervezetének. Megmutattam az igazolványomat asztalszomszédomnak, a Vörös Hadsereg egy hatalmas termetű, joviólis tisztjének, aki továbbadta a többieknek; nagy vállveregetés, ölelések és számos tószta lett a jutalmam. A vodka, a zeppelin, a tudat, hogy először tettem a lábam az új Ígéret Földjére - mindez együttesen hozzájárult ahhoz, hogy ez az este olyan ünnepi és olyan emlékezetes legyen a számomra, amilyen eddig csak egy alkalom volt az életemben: az a bizonyos első *Kneipe*-bankett az „Unitas” székhelyén, Bécsben. Ismét befogadtak egy baráti, testvéri közösségbe - de ezúttal a bajtársiasság élménye, az érzés, hogy ide tartozom, nem az oka, hanem az okozata volt a politikai fejlődésemmek.

A bankett csak a hajnali órákban ért véget, amikor a Néva híres fehér éjszakájának ragyogása már a nappal közeledtét jelezte. Amint a repülőtér tejfehér kódén át, az örök pislákoló lámpásai mellett visszafelé tartottunk a hajóra, úgy éreztem, életem legcsodásabb élményében volt részem, azon ritka pillanatok egyikében, amikor az intellektuá-

lis meggyőződés teljes összhangban van az érzelemmel, az ész jóváhagyja a mámort, s az érzés akár a gondolkodás szeretője lenne. Nem részegség volt ez, hanem a tökéletes kielégültség állapota. Reflektorokat állítottak fel a hajó közelében, amelyek ibolyakék, foszforeszkáló fényben fürdették a lebegő hajótestet; árbocához erősítve úgy úszkált a párafellegekben, mint valami jóságos őskori állat. Úgy másztunk be hálósákjainkba, hogy közben orosz dalok hangja szólt a ködön át.

Másnap reggel végre megkezdődött az igazi sarkköri repülés. Július 26-án reggel 8 órakor szálltunk fel, s csak július 30-án este 6 órakor szálltunk le ismét, négy és fél napi folyamatos repülés után, amely alatt nekünk egyszer sem nyugodott le a nap. A tudósító szemszögéből maga az expedíció csalódás volt, mivel minden simán ment, és semmiféle látványos jelentenivaló nem akadt. Egy északi-sarki expedíció csak akkor válik izgalmassá, amikor baj van, és a hóvihar fogságába került kutatók megeszik a kutyáikat, mielőtt egymásra kerítenék a sort. Félig tudatos bánatomra, velünk semmi ilyesmi nem történt. Cethalunk elektromosan fűtött gyomrában, ahol a hőmérséklet sohasem süllyedt fagypontra alá, az egyetlen kényelmetlenség, amit el kellett viselnünk, az alváshiány volt; az expedíció minden tagjának ugyanis megvolt a kijelölt feladata, és a rengeteg fényképezés, ismeretlen területek föltérképezése, meteorológiai megfigyelés, a földmágnesség, a kozmikus sugárzás mérése meg a többi, mindenkinek több munkát adott, mint amennyivel elbírt.

Mint már mondtam, éppen az expedíciónak ez a minden drámaiság nélküli, kifelé eseménytelen, tényszerű jellege volt az, ami jelentős fordulóponttá tette a sarkkutatók történetében. A kutya-szán és a maratoni jéggyalogutak korszakának helyére a repülő laboratóriumok kora lépett. Az ezt megelőző utolsó léghajós sarki expedíciókísérlet - *Nobile Italiája* - katasztrófával végződött. A zepelin-expedíció óta az Egyesült Államok Meteorológiai Repülőszázada Alaszkából kiindulva legalább

ötszáz rutinrepülést végzett az Északi-sark fölött. Ezeket azonban nagy sebességű repülőgépek hajtották végre, amelyek órák alatt, versenymotorosok módjára teljesítik a feladatukat. Mi viszont több napon át lebegtünk a sarkvidék fölött, alig száz kilométeres sebességgel óránként - lassabban, mint bármely, önmagára valamit is adó autós -, és gyakran meg is álltunk a levegőben, hogy befejezzünk valamilyen fotografikus mérést vagy kis, önműködő mérőműszerekkel ellátott meteorológiai léggömböket bocsásunk fel a sztratoszférába. Annyi báj és békés izgalom volt ebben, hogy az egészet az utolsó vitorlás hajó útjához hasonlíthatnánk a motoros gyorsjáratok korában.

Az első nap átrepültünk a Ladoga-tó és a Karéliai Köztársaság, majd Arhangelszk és a Kola-félsziget fölött, onnan pedig ki e a Barents-tenger fölé. Közép-európai idő szerint reggel nyolc órakor léptük át az északi sarkkört. Nekem kétóránként kellett jelentést küldenem - ami egyre nehezebbé vált, mivel ködbe kerültünk, odakint semmit sem lehetett látni, ami pedig a hajó fedélzetén folyó életet illeti, abból már az utolsó cseppet is kifacsartam az előző negyvennyolc óra alatt. Az alábbi jelentések jól példázzák a szorult helyzetben lévő riporter kínszenvedését:

RAADIOGRAM ULLSTEINHAASZ BERLIN

koezepeuridoe 18:34 stop part mentem repueluenk sarkkoerhoez koezeledve keeszueluenk az eeszaki sarki kereszteloere melyet meguennep-luenk stop ma reggel hidegebb az idoe eddig huszonhaarom fok volt most csak tiz stop idoe-jaaras eloettuenk ismeretlen mivel rosszul vesszuek a sarkkoeri aallomaasok raadioadaasait melyek reeszben amugy is ismeretlen koodban Berkeznek veege

RAADIOGRAM ULLSTEINHAASZ BERLIN

koezepeuridoe 20:00 stop eegbolt felhoes hoemeerseeklet meeg mindig tiz stop barents tenger szuerke tuekre alattunk reeszben koedben stop ez a sarkkoeri szuerkuelet mely nem

meelyuel eejszakaavaa oolomsuullyal nehezedik mindannyiunkra stop koed sueruesoedik oolmos felhoedarabok lebegnek a gondola ablaka eloett stop hajoo vakon uuszik a komor fellegekben mint pillangoo a goezfuerdoeben stop hid eeppen most jelezte a 66 1/2 szeellesseegi koert tehaat itt vagyunk vesszoe sonkaat kolbaaszt keetszersueltet bort szolgáltnak fel az eetteremben vesszoe ljunгдаel professzor a foeldmaagneseseeg szakeertoeje baanatos sved dalokat eenekel stop veege

Igazi riporterálm, nemde? Kezdtém kívánni, bárcsak valami futballmeccsről kellene tudósítanom inkább...

RAADIOGRAM ULLSTEINHAAZ BERLIN

koezepeuridoe eejfeel stop koed kis idoere felszaallt igy egy pillantaast vethettuenk a Kanin szigeti magaanyos vilaagitootoronyra vesszoe ahol nyolc feerfi veedi a civilizaacioo veegsue eroedjeet hihetetlenel nehez koeruelmeenyek koezepette stop a dereek foeld immaar moegoettuenk stop nyilt barents tenger felett repuelenk stop iraany a taavoli ferenc joozsef foeld ees sarki talaalkozoonk a maligin szovjet jeegtoeroevel stop helyi idee hajnali kettoe ideje lefekuedni de kinek van kedve vesszoe eeszaki jeges tenger a kiseerteties sarki szuerkueletben olyan mint valami veegtelen sivatag stop gondolaat eroes eeszakkeleti szeelloekeesek eerik a rongyos szakadozott feheer koedfaatyol egeeszen fantasztikus jelleget ad a taajnak stop mindenki szinte maamos stop veege

Az expedíció egyetlen drámai eseménye a *Maligin*nal való találkozó volt, amely a következő nap délutánján zajlott le. Drámai volt sportszempontból, mint egyfajta rekord, lévén az első léghajós leszállás a nyílt tengeren, és drámai, mivel kis híján összezúztak bennünket az úszó jégtáblák. De mindene fölött megindító volt, mint minden találkozó emberek közt, ellenséges környezetben, ez

esetben az északi Jeges-tengeren, a nyolcvanadik szélességi körön.

Egész délelőtt lassan nyomultunk észak felé, óránként ötven kilométeres ellenszélben, mindig ugyanabban a ritkás, tejfehér északi ködben, amelyet már mindannyian megutáltunk. Délre átkeltünk a 75. szélességi fokon, és Eckener vállalta az előre kiszámított kockázatot, hogy a köd fölé emelkedik, a tisztább légrétegekbe. A sarkvidéken kockázatos dolog a magasságváltoztatás a léghajó számára, a vele járó hőmérséklet-csökkenés miatt. Ez könnyen oda vezethet, hogy hirtelen jégréteg keletkezik a hajótesten, annak felülete pedig olyan hatalmas, hogy a jégréteg súlya végzetes lehet - mint azt az *Italia* sorsa bizonyította. Meteorológiai léggömbjeink azonban megbízható tájékoztatást adtak a felsőbb rétegek hőmérsékletéről, és minden a legnagyobb rendben ment. Igaz néha ránk ijesztettek az atmoszféra délibábszerű játékai, amikor hirtelenjében nem tudtuk, hogy egy-egy göröngyös fehér csúcs előttünk vajon egy jéghegy csúcsa-e vagy összesűrűsödött köd csupán. Ugyancsak különös és szép jelenség volt, amikor az árnyékunk, amely hűségesen siklott a nyomunkban a köd tejes felszínén, egyszerre csak szivárványszínű gyűrűt növesztett a feje köré, mint valami fénylő glóriát.

Egy ponton a különös, tejfehér formák körülöttünk úgy összezavartak mindenkit, hogy még maga Eckener is aggódni kezdett, s már arra gyanakodott, hogy a magasságmérője játékot űz vele. Bejött az étkezőkabinba, és Szamojlovicsra mordult: - Nem bánám, ha valaki megmondaná, hogy az a valami ott előttünk gyalcsból van-e vagy jégből. - Szerencsére, mint kiderült, csak gyalcsból volt.

Az expedíció két vezetője természetesen szívből utálta egymást. Általában is elmondható, hogy nem tengett túl a baráti érzés a fedélzeten. Ez részben azért is lehetett így, mert a német professzorok nem kifejezetten közvetlen, barátságos emberek; s mivel vagy náciik voltak, vagy a velejükig reakció-sak, a merev, tanáros udvariasság fátyla mögül kilátszott a kölcsönös bizalmatlanság köztük és az

oroszkok között. De lehet az is, hogy a sarkvidéki táj jól ismert lélektani hatása is jelentkezett, még olyan rövid idő alatt is, mint négy nap. Én magam minden szín közül a fehéret találtam a legnyomasztóbbnak, ha az ember folyamatosan, megszakítás nélkül van kitéve neki.

Nagy sokára, úgy délután három óra körül, a köd végre feloszlott, és úszó jégtábláktól foltos, ólmosszínű tenger vált alatta láthatóvá. Átléptük a 78. szélességi kört; az ezt megelőző néhány órában már rádiókapcsolatban álltunk a *Maligin*nal. A Hooker-szigetnél, a Ferenc József-föld néven ismert szigetcsoport egyik tagjánál várt ránk. Egy óra múlva a jégtáblák egybetömörültek, s vizet már csak csatornáknak láttunk imitt-amott a jégmezőkön, mint fekete ereket a szürke márványon. Még egy óra, és megpillantottuk a Flóra-fokot, a szigettenger legdélibb tagját. És ekkor, mintegy varázsütésre, az egész táj mesébe illő változáson ment keresztül.

Addig a szürkésfehér szín különféle árnyalataiból állt a világ - a köd, a jég, a szürkületi égbolt mind olyan volt, mint a krétafehér mész. Most az éjjéli nap egyszerre vörösbe váltott, s a Flóra-fok gleccserei tükörerővel verték vissza ezt a színt. A fokot a nyílt tenger víztükre vette körül, a víz színe pedig fekete volt. Erre a fekete felületre égő lávafolyamként öntötte rá tükörfényét a vörös gleccser. Mindez túl látványos volt ahhoz, hogy igazán szép legyen, s a színek túl rikítóak; mégis, talán a legdöbbenetesebb látvány volt, amit életemben láttam. Ahogyan közeledtünk, a sziget, a gleccserek és a sziklák folyamatosan változtatták a színüket, vörösről ibolyakékre, majd olvadt aranyra, s a tenger feketéből levendula színű lett. Furcsamód ez a fantasztikus színjáték mégsem lelkesítette fel az embereket - inkább nyomasztóan, kicsit félelmetesen hatott. A valahai jégkorszak óta tartó súlyos csendben motorjaink halk zümmögése dübörgő szentségtöréssé erősödött. Az óriás üresség azt sugallta, hogy illetéktelen behatolók vagyunk, jelenlétünk a legkevésbé sem kívánatos.

A hóvakság élettani szimptóma; van azonban a sarkvidéki tájnak pszichikai hatása is, amelyet Eiskollernek, „jéghisztériának” hívnak. Sok sarki tragédiának volt már az oka, és úgy tűnik, abból az elviselhetetlen magányérzésből fakad, amely akkor tör az emberre, amikor egy egészen más, az ember előtti földtani kor hatása alá kerül - a kozmikus kitaszítottság érzése ez.

További szigetek - a György-föld, a McClintock-sziget - tűntek fel, majd maradtak el. Ugyanabban a jeges izzásban égtek; a sarkköri óceán végtelenségébe vetett gleccser- és sziklatörmelék barbár színpompájában. Aztán - hálás megkönnyebbüléssel - élőlényeket láttam a fagyott világban: jegesmedve-családot egy úszó jégtáblán. Úgy tűnt, nekik sem tetszik a jelenlétünk; az egyik, alighanem a hím, fejét ingatva a hátsó lábaira emelkedett - aztán az egész család vízre szállt és elúszott. A jégtábla, immár üresen, tovatűnt... Egyesek véleménye szerint lehet, hogy Amundsen egy ilyen úszó jégtáblán tette meg a három és fél ezer kilométert a Medveszigettől, ahol a gépe lezuhant, egészen a Ferenc József-földre. Ezt az örült feltevést egy Fiala nevű amerikai tette közzé, és röviddel indulásunk előtt Eckener levelet kapott egy látnoktól, aki leírt egy bizonyos öblöt a Ferenc József-földön, azaz, hogy Amundsen holtteste állítólag ott található. Ez az öböl valóban létezett, és meglehetősen jól illett rá a médium leírása - lehet, hogy volt egy jó északi-sarki térképe. Minden szegletet átkutattunk teleszkópjainkkal, de semmiféle emberi tárgyra nem leltünk, sem előre, sem holtra. Ezt a céltalan keresést leginkább Ellsworth kedvéért végeztük, aki Amundsen barátja volt. Ők ketten és Nobile voltak az elsők, akik a *Norge* fedélzetén, 1926-ban átrepültek az Északi-sark fölött. Ezután Amundsen és Nobile súlyosan összekülönbözött. Két év múlva Nobile egyedül indult el a tragikus végű *Italia*-útra. Az *Italia* a jégmezőre zuhant; Amundsen a Spitzbergákról repült oda, hogy megmentse ellenfelét, és odaveszett, Nobile viszont megmenekült. Most Ellsworth velünk utazott, Nobile pedig ott volt a *Maligin* fedélzetén, ami külön, bensősé-

ges ízt adott az egykori hármás életben maradt tagjai közti sarki találkozásnak - azt a fajta tragikus pikantériát, amelyet a közönség szeret.

Röviddel este 6 óra után pillantottuk meg a *Maligint*. Vidám zászlókkal, szalagokkal és jelekkel kidíszítve ott horgonyzott a Hooker-sziget egy nyílt öblében, kürtjei bömböltek az örömtől. Köröztünk fölötte egy kicsit, aztán leállítottuk a motort, kinyitottuk a gázkieresztő szelepeket, és süllyedni kezdtünk. Száz méterre a tenger fölött két vászonzsákot dobtunk kötélre a vízbe horgonygyanánt. Amikor még lejjebb kerültünk, tömlőt engedtünk le a tengerbe, amelyen keresztül vizet szivattyúztunk a hajóba, hogy nőjön a súlya, és ne kelljen többet feláldozni az értékes gázból. A gondola alján lévő rugalmas gumiütközők vízszintet értek, s a hajó megpihent a nyugodt tengeren.

Több mint kétszáz méterre a jégtörőtől kellett kiszállnunk, nehogy a kéményéből röpködő szikrák lángra lobbantsanak bennünket. Már készen állt egy felfújható gumitutaj az étkezőben, de még mielőtt vízre bocsáthattuk volna, elért bennünket egy csónak a *Maligin*ről, és szorosban a gondola mellé állt. Ekkor általános zűrzavar tört ki, és a történelmi esemény hátralévő része egyetlen rövid, kaotikus zagyalék az emlékezetemben. A gondola ajtaját eltorlaszolták az átokverte postaszakok, amelyeket Eckener utasítása szerint elsőnek kellett kirakodni. Így a csónakban lévő férfiak, akik mind roppant festői látványt nyújtottak nehéz szörmebundáikban, kénytelenek voltak megelégedni azzal, hogy csak mosolygó arcukat dugják be itt-ott a gondola ablakaiban, a külső korlátokba kapaszkodva, közben pedig oroszul kiáltoznak. Egyikük Ellsworth nevét kiabálta: ez Nobile volt. Ellsworth az ablakhoz rohant, kezét rázott vele, és a következő emlékezetes szavakat mondta: - Helló, hogy vagy? - Körülbelül eddig jutottak, amikor Eckener elordította magát, és a legénység több tagja a hídról az étkezőterembe rohant, majd hátul, a hajó gyomrába vezető ajtón át eltűnt. Mielőtt megtudtuk volna, mi történt, a tömlők zúdítani kezdték a vizet, a vászonhorgonyok

szinte visszarepültek a hajóba, a kucsmás fejek eltűntek az ablakokból, és mi a levegőbe emelkedtünk; a csónak utasai döbbenet, tátott szájjal, nyakukat nyújtogatva bámultak utánunk. Egy olyan légáramlatra szálltunk rá, amely hatalmas, úszó jégtömegek felé sodorta a hajót; ezek az első ütközéskor úgy zúzták volna össze a törékeny gondolat, akár a gyufásdobozt.

Az egész kalandos találka mindössze tizenhárom percig tartott. Amint az öböl távolodott, majd kezdett eltűnni a szemünk előtt, a *Maligin* sípja elnyújtott, primitív süvöltő hangot adott magából, mint valami elhagyott menyasszony.

*

A nap hátralévő részét azzal töltöttük, hogy földrajzi felmérést készítettünk a Ferenc József-földről.

Ezt a szigetcsoportot 1873-ban fedezték fel, és a következő évek során térképezték fel nagyjából.

Első elérendő célpontunk egy Albert Eduárd-föld nevű sziget volt. Ezt azonban kimondani könnyű volt, végrehajtani annál nehezebb, ugyanis az Albert Eduárd-földnek megvolt az a hátránya, hogy nem létezett. Ott volt az Északi-tenger minden térképén, csak az Északi-tengeren nem; alaposan utánanéztünk de egyszerűen nem volt ott, ahol lennie kellett volna, sem másutt.

Következő célpont: a Harmsworth-sziget.

Bármilyen mulatságosan hangozzék is, a Harmsworth-sziget sem létezett. Ahol lennie kellett volna, nem volt más, csak fekete, sarki tenger, rajta a zeppelin fehér, úszó tükörképe.

Csak a jó ég tudja, hogy a kutató, aki ezeket a szigeteket a térképre rajzolta (azt hiszem, Payer volt), délibábnak esett-e áldozatul, és néhány jéghegyet földnek nézett, vagy pedig időközben elnyelte őket a tenger, ami viszont meglehetősen valószínűtlen. Mindenesetre 1931. július 27-től hivatalosan töröltettek földgolyónk képéről.

Éjfélig cirkáltunk a szigetcsoport szanaszét szórt szigetei fölött, újrarájzolva körvonalait. A lassan mozgó hajó, amelyet teljesen meg is lehetett állítani, eszményien megfelelt erre a célra. Emellett néhány frissen feltalált geofotográfiai kamera is volt a fedélzeten, az egyikük egészen lenyűgöző szerkezet, amely úgy nézett ki, mint valami polip, kilenc lencséje mutatott kilenc különböző irányba, és mind egyidejűleg készítette a felvételeket, amelyek aztán összeillesztve nagy területet fogtak át a láthatáron. De sokkal jobb szórakozás volt Szamojlovicsot figyelni, amint lázasan rajzolja és újrarájzolja a térkép körvonalait, hozzáad, töröl, emitt levesz egy dudort a partvonalról, amott meg hozzátesz egy félszigetet egy másikhoz. Ennek eredményeként eltűnt két sziget, hat új került a térképre, és további tizenkettőnek teljesen megváltozott az alakja. Fájdalom, az új szigetek egyikét sem lehetett üdülőhelyként Tel-Avivhoz csatolni, így hát soha egyetlen szakállas rabbi sem fog afelett vitatkozni, kóser madár-e a bóbitás északi lunda vagy sem.

Éjfélre elvégeztük a munkákat, és elértük a Fligely-fokot, a Ferenc József-föld legészakibb pontját a végzetes 82. szélességi fokon. Az időjárás tökéletes volt, a sápadt nap egyenletes, fagyott tejréteggel borította be a tengert és a párás égboltot. Alig néhány órányira előttünk ott várt az Északi-sark, a maga jeges, szfinxi mosolyával. Persze nincs ott semmi - de mégis, ki tudja...

Csakhogy amint elhagytuk a Fligely-fokot, bizony 90 fokos szögben megfordultunk, és keletnek vettük az irányt. A biztosítótársaságok nagyobb úrnak bizonyultak „az Északi-sark vakmerő hőseinél”. Milyen igaza is volt végső soron Karl Marxnak!

*

Másnap reggel hét órakor a Szevernaja Zemlja, az Északi-föld fölött, második fő célpontunk fölött voltunk. Ezt 1913-ban fedezte fel Wilkitsky, de addig csak keleti partjának egy részét térképezték fel; a többi még mindig üres folt volt a térképen.

Ritka szerencse, ha valakinek megadatik egy üres foltot nézni, és látni, hogyan töltődik ki megindító szépségű látképpel. Kezdtém észrevenni a különbségeket a sarkvidéki tájban. A Ferenc József-földnek a színek minden pompája ellenére volt valami mogorva, statikus jellege; az Északi-föld viszont félelmetesen dinamikusnak, élőnek látszott. Hatalmas gleccserei fölött kis párafellegek lebegtek, s így olyanok voltak, mint fehér tűzhányók, amelyek jeges látát lövellnek a levegőbe. Még a fedélzeten lévő sarki veteránok is egyöntetűen azt mondták, ennél lenyűgözőbb látványt sosem láttak. Én annál is inkább élveztem, mivel a Flóra-fok óta semmiféle rádiókapcsolatunk nem volt a világgal; így aztán, megszabadulva a kétóránkénti szenzációs híradás nyűgétől, végre szabadon átadhattam magam a gyönyörködésnek, anélkül, hogy mindjárt szavakba is kellett volna öntenem, amit látok.

A következő hat órában azzal foglalatostkodtunk, hogy kitöltsük a részleteket a fehér folton. A munkát időnként köd hátráltatta. Mint kiderült, az Északi-föld két nagy szigetből áll, nem pedig egyből, mint addig hitték; az úgynevezett Szokalszkij-öböl nem öböl, hanem csatorna, amely kettészeli a földet. Őszintén szólva engem ez a legkevésbé sem érdekelt; mivel a rádióadónk elnémult, kéjútazáson lévő turistává vedlettem át. Még a *Maliginnal* való találkozásunkról szóló jelentésemet sem tudták leadni. Gonosz örömmel töltött el a gondolat, hogyan őrvönghetnek otthon, az irodában. Tízezer dollár a hírjogokért, és sehol egy árva szó erről a szenzációs, lélekbemarkoló, térképűző huszonnégy óráról! A szűz gleccserek bosszút álltak a kalmárokon. Vevőállomásainkkal Japánig elhallottunk, de mi, a fehér csend foglyai, nem hallathattuk a hangunkat sehol.

Végezván az Északi-földdel, udvariassági látogatást tettünk a Szamojlovics-sziget fölött, amely a keleti parttól nem messze fekszik. - Nyomorúságos kis szikladarab - jegyezte meg a professzor szerény büszkeséggel. Remélem, a sziget még mindig ugyanazt a nevet viseli.

Délfelé áthaladtunk a Cseljuszkin-fokon, az ázsiai földrész legészakibb pontján, majd tovább repültünk délnyugati irányban a Tajmir-félszigeten át, amely Szibéria része. Hatalmas erdei, amelyek sivár dombokkal váltakoztak, úgy maradtak meg az emlékezetemben, mint a mérhetetlen magány jelképe - ezt a magányt csak nagy néha törte meg egy-egy felriasztott rénszarvascsorda némely tisztáson, amely rémülten menekült előlünk. Különös módon nem egyfelé menekültek, egy vezér után, hanem egy középpontból törtettek kifelé minden irányban. Mivel némelyik csorda láthatóan sok száz állatból állt, sugaras rohamuk szerteszét olyan szép látványt nyújtott, mintha csillag robbanna szét...Van egy hegylánc is ezen az isten háta mögötti vidéken, amelyet Birranyának hívnak, s amely majdnem kétezer méterre nyúlik fel, de sem a magasságát, sem a körvonalait nem ismerték pontosan. Így ezt a hegyláncot is feltérképeztük, továbbá a Tajmir-tó néven nevezett víztükröt is, amely, ha létezik a mondák víziszörnye, akkor a legvalószínűbb lakhelye annak. Így ért véget a harmadik nap.

A negyedik napon „megvolt” a Dickson-sziget, aztán északnak fordultunk, és „kipipáltuk” a Novaja Zemlját. A turista szóhasználat itt teljesen helyénvaló, mivel még mindig nem volt rádiókapcsolatunk a külvilággal. A Dickson-szigeten, amely a Kara-tengeren van, a szélesség 73. fokán, volt egy hírhedt orosz meteorológiai állomás, ahol hat ember szolgált; ez azért hírhedt, mert állítólag iszonyatos dolgok estek ott a sarki éj idején, amikor az emberek teljesen el vannak vágva a világtól. Egyszer, mesélte nekem az egyik orosz a fedélzeten, amikor tavasszal megérkezett a váltás, mind a hat férfit holtan találták. Valami balszerencse folytán az élelmiszerkészletük megromlott, így egymás után megbetegedtek és meghaltak. Az utolsó túlélő négy bajtársát temette el, és éppen az ötödiket cipelte kifelé, amikor a kunyhójuk ajtajában összeesett; abban a helyzetben is találtak rá, úgy, az ötödik ember holttestével a hátán.

Az állomás egy rádióadóból és néhány kunyhóból áll, körülötte sehol semmi, alighanem sok száz kilométeren át. Három csomagot dobtunk le ejtőernyővel; friss zöldség volt bennük, újságok és posta. Néztük, hogyan rohan, bukdácsol a hat férfi a csomagokhoz, hogyan gesztikulál, táncol, ugrál, mintha eszüket vesztették volna. Beleborzongott az ember, ha arra gondolt, ilyen nagy esemény talán kettő-három, ha történik velük évente. Nő nincs a szigeten.

*

Miközben északnyugat felé cammogtunk a Karantengeren át, egyik tudósunk bevezetett a jégmegfigyelés tudományába, amelynek éppúgy megvan a külön tolvajnyelve és minden sajátossága, mint minden más tudományágnak. Megtudtam, mi a különbség szárazföldi jég, tömb és úszó jégréteg között; hogy a gleccserek szokása, hogy „borjadzanak”, azaz kis jéghegyeket szülnek; és hogy Wiese professzor elmélete szerint oksági összefüggés van a Barents-tenger jégtakarójának változásai és a közép-afrikai Viktória-tó vízszintingadozása között. Megismerkedtem az „Aitken-féle porszamláló” elnevezésű műszerrel is, mely szerkezet arra szolgál, hogy felbecsüljük az egy köbcentiméternyi levegőben lévő porrészecskék számát. Amióta átkeltünk a sarkkörön, a számláló átlagosan 200-300 porrészecskét jelzett, míg az ipari városokban ugyanakkora levegőegységre 300.000-400.000 részecske jut.

Hogy nevelésem teljes legyen, húsz csodálatos percre a hajó kormányához engedtek. Pontosabban szólva ahhoz a kormányhoz, amely a vertikális kormánylapátot irányítja; a Zeppelint ugyanis mindig két ember kormányozza egyszerre, akik egymás mellett állnak a hídon, s az egyik a magasságot, a másik az irányt állítja. A kormány maga olyasfajta elektromosan működő szervókormány, mint amilyen az óceánjárókon van. Két behajtható korból áll; aszerint fordul a hajó orra jobbra vagy balra, hogy a jobb vagy a bal oldali kart nyomja le az ember. Látni, hogy az óriási hajó engedelmeskedik az ember hüvelykujja könnyű nyomásának, természetesen része-

gító élmény, és egyből tíz évvel csökkentette szellemi életkoromat. Ha akkor Eckener kormányosi állást ajánl a zeppelinen, azt hiszem, helyben elfogadom.

A Novaja Zemlja - Újföld - volt az utolsó sarki földtömeg a programunkban. Ez hosszú keskeny sziget, amely nagyjából észak-dél irányban húzódik a 70-77. délköriig. Körülbelül középtájon egy Matocskin Sar nevű vízi út választja kétfelé. Ez a csatorna voltaképpen kanyon, amely két magas, hegyek és gleccserek alkotta fal között tör utat; e csúcsok némelyike több, mint ezer méter, vad szépségük pedig még az Északi-földét is felülmúlja. Emlékeimet azonban beszenyezi a későbbi tudás, hogy azóta a Novaja Zemlja is koncentrációs tábor lett. Az ottani rezet, ólmot és szenet a harmincas évek közepe óta kizárólag kényszermunkával termelik ki. A többi orosz munkatábor lakói között olyan fantasztikusan borzalmas történetek járnak a sarkvidéki bányák viszonyairól az északi-sarki éjszakában, hogy még a belseni gázkamrák iszonyata is elhalványul mellettük.

Még a Novaja Zemlja fölött a rádiósunknak sikerült felvennie a kapcsolatot egy gőzössel a Spitzbergáknál, majd nem sokkal azután a szárazföldi állomásokkal is. A varázs megtört, a kaland a vége felé közeledett. Egy utolsó, hosszú pillantást vettem a szikrázó gleccserekre, a nyugalmas tengeren úszó jéghegyekre; aztán búcsút mondtam a sarkköri nirvánának, és megadtam magam írógépemnek. Huszonnégy óra múlva leszálltunk Berlinben, ahol várakító, perzselő júliusi napfény fogadott, és őrzöngő tömeg, amely így énekelt: *Deutschland, Deutschland über alles - Über alles in der Welt.*

35.

„EH, MI A NÉV?”

Alighanem túlságosan terjengősen és unalmasan beszéltem erről az expedícióról, részben, mert kiemelkedő, fénylő helyet foglal el emlékeim között, részben pedig, mert újabb fordulóponttá vált az életemben.

Visszaérkezésünk után sorra kaptam a szokásos előadói meghívásokat mindenünnen Európából. Kivételesen hat hét szabadságot, és jegyzeteimmal, valamint diaképekkel felszerelve előadó körútra indultam Németországba, Dániába, Svédországba és Hollandiába. Amikor szeptemberben hazaértem, Ullsteinék ajánlották, hogy legyek külpolitikai szerkesztő, és a *B. Z. am Mittag* - Németország legnagyobb déli lapja - főszerkesztő-helyettese úgy, hogy még tudományos rovatvezetői állásomat is megtarthatom a Vossischénél. Elfogadtam. Szokatlan feladategyüttes volt, sok munkával, magas fizetéssel és sok szakmai örömmel. Körülbelül kilenc hónapig tartott; valamikor a félidejében hivatalosan is beléptem a kommunista pártba.

A politikai fejlődést, amely ehhez a döntéshez vezetett, már az előző fejezetekben taglaltam. A döntő lépés különös időzítését már nehezebb megmagyarázni. Szakmai pályafutásom eddigi legsikeresebb és legkielégítőbb szakaszával esett ugyanis egybe. Az tűnik logikusnak, ha valaki akkor csatlakozik egy forradalmi mozgalomhoz, amikor éppen kétségbeesett, éhezik, sikertelen, állástalan. Én viszont nagyon is szépen haladtam előre, és jól éltem abban a rohadó, burzsoá-kapitalista világban, sőt jobban, mint bármikor. Nos, voltaképpen pontosan ez magyarázza a döntés időzítését. Miután sikeresen bizonyítottam önmagamnak, tökéletesen képes vagyok rá, hogy „megjavuljak”, végre úgy éreztem, szabad „rossznak lennem” - anélkül, hogy gyanúba keveredjem: csak a sikertelenség savanyú szőlője az oka mindennek.

Mindig szerettem volna megírni La Fontaine meséjének folytatását a rókáról és a szőlőről. Szegény rókát folyton csak gúnyolják a barátai, hogy savanyú a szőlő, addig, amíg kisebbrendűségi komplexusa lesz. Éjszakáról éjszakára, míg a többiek a falkában azzal töltik idejüket, hogy lopják a finom, hízott tyúkokat, ő titokban mászóleckéket vesz, Többhetes makacs, kitartó igyekezettel végre sikerül elérnie a szőlőt - csak hogy megtudja, *tényleg* savanyú, ahogy ő kezdettől fogva tette. Igen ám, de ki hiszi ezt el neki? Még ő maga sem. Valóságos megszállottjává válik a szőlőnek. Újra, meg újra fel kell másznia, lihegve és izzadva, és ennie a pocsék gyümölcsből, csak hogy bebizonyítsa magának, hogy savanyú. Egyre jobban belefogy ebbe a diétába, aztán idegösszeomlást kap, majd gyomorfekélyt, és belepusztul.

A parabola az intelligens sznobok és karrieristák tragédiáját példázza. A művelt, kifinomult sznob - á la Proust és Evelyn Waugh - tökéletesen tisztában van vele, hogy a hercegnők savanyúak és unalmasak, mégis hercegnőkkel kell táplálkoznia, hogy bizonyítsa önmagának, képes hozzájuk férközni. Ugyanez áll a sikeres hivatali vagy üzleti vezetőkre, filmsztárokra és szabadfoglalkozású értelmiségiekre. Mihelyt első céljaikat elérték felfelé haladtukban, rájönnek, hogy a vágyott gyümölcs egyáltalán nem olyan, mint amilyennek képzelték. Mégis, kényszeresen tovább kell mászniuk, lihegve, izzadva, nekifeszülve, és nyelni-nyelni a siker savas gyümölcsét, míg el nem jön a vég.

Amikor visszatértem az Északi-sarkról, egyszerre csak úgy éreztem, megszabadultam ettől a kényszertől. És mihelyt valóban szabadnak éreztem magam, felújult a késztetés, hogy felégessem a hidakat. Annak idején éppen a diploma előtt szakítottam meg a tanulmányaimat, és szöktem el hazulról. Most olyasvalamibe ugrottam fejest, amiről tudható volt: előbb-utóbb el fogom veszíteni az állásomat miatta, és megint szőkevény, megint csavargó leszek. Ugyanarról a visszatérő viselkedésmintáról volt szó, amely először akkor jelentkezett, amikor ötévesen

arról álmodoztam, hogy megszököm, és veszek egy ást. Ez sokszor megjelent még ezután is. Minden ilyen hídégetéssel új fordulatot vett az életem, és végül is elfogadtam őket, mint sorsom elkerülhetetlen velejáróit.

E pszichológiai megfontolásoknak a korábbiakban felvázolt politikai fejlődésem érvényessége vagy érvénytelensége szempontjából semmi jelentősége nincsen. Az, hogy sok olyan ember fordul a marxizmushoz, aki lelki problémákkal küszködik, sem nem bizonyítja, sem nem cáfolja a marxista elmélet helyességét. De az is igaz, hogy nem a marxizmus az - vagy bármely más „izmus” -, amitől az ilyen emberek forradalmárrá lesznek. A jellem egy létező adottsága teszi őket fogékonnyá a forradalmi elméletekre. Az elmélet azután érzelmi konfliktusaik racionalizálására szolgál - amitől a racionalizáció akár még igaz is lehet. Azért hangsúlyozom ezt ismét, mert korunk egyik uralkodó tendenciája összekeverni a politikai és pszichológiai érvelés szintjeit egymással. A két szint kölcsönhatásban áll; a logikai tisztaság azonban megköveteli, hogy mindkettőt külön, a saját összefüggésrendszerében elemezzük.

Miután meggyőződésemmé vált, hogy a kommunizmus az egyetlen megoldás Európa számára - úgy is, mint kisebbik rossz a fasizmussal szemben, úgy is, mint az út Utópiába - továbbra is megmaradhattam volna a párt diszkrét útítársának, vagy akár szavazhattam volna rá a választáson, és minden marad annyiban. Ám én aktív tagja lettem a pártnak és hírszerző apparátusának; ebben nyilvánult meg ismét a hídégetés pszichológiai késztetése.

Évekkel ezelőtt azzal magyaráztam hirtelen elhatározásomat, hogy félredobom tanulmányaimat, hogy magába az esztelenségbe szerettem bele, hogy kényszerít érzek: ugorjam le a sínpárról, amelyen az életem halad előre végzetszerűen, előre kijelölt állomásokkal és váltóhelyekkel. Az inflációs évek káosza, amely megcsúfolta és képtelenséggé tette a józan eszt, csak további mentségeként és igazolásként szolgált arra, hogy az irracionális útját válasszam.

Most még ennél is jobb alibim volt. A weimari köztársaság a polgárháború felé tartott. Akár a náciik győznek, akár a kommunisták, a liberális sajtó egyik esetben sem maradhat fönn. Így ismét az történt, hogy az irracionális késztetés, amely arra ösztönzött, hajítsam el évek gyümölcsét, végső soron szembeszökően racionálisnak bizonyult a tömegőrület világában. Ha ésszerűen viselkedem, minden valószínűség szerint a belseni krematóriumban végzem. A tragikus szintnek, amelyen a világ felbolydult időkben mozog, egészen más a logikája, mint a hétköznapi szint családias bölcselkedése. Az átlagpolgár számára nehéz, ha nem éppen lehetetlen, átjárni a két szint között; ő passzívan elszenvedti az árvizek, háborúk, forradalmak esztelenségét, míg a szemmel láthatóan bolond kalandorok, művészek és más érzelmileg kiegyensúlyozatlan lények, akik megszokták, hogy ott élnek a bizonytalan peremen, ahol a tragikus és a hétköznapi metszi egymást, kecses könnyedséggel ugrándoznak az egyikről a másikra. Ők mintha csak kivirágzanának a katasztrófában; a sajtót bolondságuk az őrangyaluk.

*

Bár már több mint egy éve egyenletesen haladtam a kommunista álláspont felé, a végső elhatározás, hogy igazi párttag legyek, ismét csak hirtelen jött. Annak idején mámoros állapotban égettem el az indexemet, miután egy éjszakát átvitatkoztam a szabad akaratról Orohov barátommal, ezzel a dosztojevskiji figurával. Ezúttal az az esemény, amely eldöntötte a dolgokat, profánabb jellegű volt. Pontosabban, egy egész sor groteszk eseményről van szó, ami mind egyetlen decemberi estében sűrűsödött össze 1931-ben.

Szombat volt. Korábban délután még elmentem, hogy elhozzam kis Fiat kocsimat a javítóból, ahol majd három hetet töltött gyengélkedve. Az olajvezetékben szivárgás keletkezett, amitől beragadtak a dugattyúk, ezért újra kellett fúratni a hengereket, és az egész motort átszerelni. Mivel a munkámhoz égető szükség volt az autóra, nagyon örültem, hogy végre visszakapom.

A garázsból egy barátom lakásához hajtottam, a hagyományos szombat délutáni pókerparti színhelyére. Ez a barátom Dr. Alfred Apfel volt, híres védőügyvéd, a berlini társaság közismert alakja. Apfel ugyanakkor kommunista szimpatizáns is volt, aki több vezető forradalmárt is védett a bíróságon. Testes, kedélyes johnsoni figura volt, szellemességéről híres, a pókerben pedig könyörtelen. Gyönyörű, extravagáns asszonyt vett feleségül, aki egyfajta balos értelmiségi szalont vitt, neki pedig különleges érzéke volt hozzá, hogy a pókerasztalhoz csalja az irodalmár urakat, ahol aztán alaposan megkopasztotta őket. Mivel én imádtam a pókert, és reménytelenül beleestem minden csapdába, többnyire vesztettem - azon a délutánon azonban jóval többet, mint amit megengedhettem volna magamnak: több hónapi fizetésemnek megfelelő összeget.

Csüggedten hajtottam el egy vacsora utáni muri-ra, amelyen radikális bohém társaság vett részt, és ahol - amint az ebben a helyzetben várható volt - tüstént berúgtam. A muri hajnali kettőig vagy háromig tartott, s nekem eszembe sem jutott az az apróság, hogy közben nagyon hideg lett, nekem pedig nincs fagyálló a radiátoromban. Mire indulni akartam, frissen megjavított autóm motorblokkja szétrepedt, s egy vastag jégcsap állt ki az egyik hengerfejből. Ez olyan látvány volt, amitől bármely autós sírva fakad - még ha nem is az övé a kocsi.

Kétségbeesésem láttán egy lány, aki ott volt a murin, s aki mindig az idegeimre ment, felajánlotta közeli lakását és vendégszeretetét - ami megint csak a várható következményekkel járt. Reggel iszonyatos másnapossággal ébredtem, ugyanakkor teli önváddal, aggodalommal és büntudattal, egy ágyban valakivel, akit utáltam, teljes anyagi csődben és tönkrement autóval.

Nos, bennem mindig is élt egy talán babonás, de mélységes hit afelől, hogy a sorozatban előforduló eseményeknek különös jelentőségük van. Amikor egy rövid időszakon belül összetorlódnak a kisebb-nagyobb csapások, abban - úgy tűnik - egyfajta jelképes figyelmeztetés fejeződik ki, mintha valami

néma erő rángatná az ember kabátujját. Ilyenkor rajtunk múlik, megfejtjük-e a kezdetleges üzenetet. Ha nem vesszük figyelembe, valószínűleg nem történik semmi; lehet azonban, hogy elmulasztjuk életünk átalakításának lehetőségét, elmegyünk egy lehetséges fordulópont mellett, anélkül, hogy észrevennénk. Talán nem is annyira naiv babona ez, ha az ember tudomásul veszi, hogy az ilyen sorozatok gyakran tudattalan elrendezés révén állnak elő, hogy a figyelmeztetés esetleg attól származik „bennem, ki több, mint én vagyok”. Később megtudtam, hogy André Malraux-nak ugyanez a babonája - vagy hite; ő a látszólagos véletlen egybeeséseknek ezt a kabátujjrángatását *le language du destin*-nek hívja.

Az én tapasztalatom szerint „a végzet nyelve” gyakran vulgáris tolvajnyelvbe burkolózik. Azt a szombat éjjeli groteszk balszerencse-sorozatot akárha valami durva tréfacsináló idézte volna elő; ám a bohóc arca, ha egészen közel hajol a miénkhez, nagyon is ijesztő lehet. Mire hazaértem a lakásomra, a döntés már megtörtént, noha alig-alig éreztem a magaménak; önmaga hozta önmagát. Hálószobámban fel-alá járkálva hirtelen az a benyomásom támadt, hogy magasról nézem a pályát, amelyen eddig futottam. Egészen tisztán láttam magamat, mint képmutató hazugot, aki álságosan dicsőíti a forradalmat, mely majd kidönti sarkából a Földet, ugyanakkor pedig a burzsoá karrierista életét éli, tolakszik felfelé a siker féreg rágta létráján, pókerezik, és nem vágyott ágyakban ébred. Ha egy ilyen nevetséges apróság, mint az, hogy a kocsim tönkrement, ennyire kétségbe tud ejteni, az azt mutatja, hogy reménytelenül belebonyolódtam a hétköznapiság hálójába, és akkor viszlát, nyílvessző a végtelenbe!... Szerencsére a Báró ismét a segítségemre sietett. Már éreztem is a szabadság örömteli mámorát, a diadalittas boldogságot, hogy visszanézek, s égni látom a hidat magam mögött.

Csavargóként, limonádéárusként és saját, egy-személyes sajtóügynökségem szerkesztőjeként Haifában önmagam voltam, nagyképű újságíróként nem. Igaz, a dolog tudományos része jó szórakozás volt -

de ha nincs semmi sajnálnivaló, az áldozat mit sem ér. A hét dús év véget ért; készen álltam a hét szűk esztendőre. Alig vártam, hogy egyesíthessem az életemet új hitemmel, ugyanúgy, mint az első alkalommal, amikor útnak indultam az új Jeruzsálem felé; hogy végre visszatérhessek a köznapi szintről a létezés tragikus síkjára, az újságírásból a Forradalom barikádjára - ami akkor, tizenkét hónappal Hitler hatalomra kerülése előtt, teljesen valóságos és igen közeli lehetőségnek tűnt. Röviden: az, hogy beléptem a kommunista párt soraiba, ugyanannyira volt hitbéli cselekedet, mint amennyire annak a vágynak a kifejeződése, hogy „önmagam legyek, s kívülle senki más”.

1931. december 31-én nyújtottam be belépési kérelmemet; kezdődjék az új élet egyszerre az új naptári évvel! Kérvényemet Németország Kommunista Pártjának Központi Bizottságához címeztem; rövid önéletrajz volt benne, és annak kifejezése, hogy kész vagyok szolgálni az ügyet bármely minőségben, ahogyan a párt határoz.

A párt úgy határozott, hogy akkor szolgálom legjobban az ügyet, ha megmaradok az állásomban, és fedőnév alatt a hírszerző szolgálatának dolgozom. Első találkozásunk végén jövődöbéli főnököm felszólított, hogy válasszak magamnak fedőnevet. Mint ilyen esetekben szokásos, az agyam egy pillanatra leállt. Aztán eszembe ötlött egy név, és kiböktem: „Ivan Steinberg.”

Az „Ivan” magától értetődő választás volt, orosz, jó hangzású. De vajon honnan jutott eszembe a „Steinberg” - amely németül „kőhegyet” jelent? Nem is ismertem senkit, akit így hívtak volna.

Vagy mégis? Amint hazafelé gyalogoltam erről a sorsdöntő találkozóról, amelynek emléke elkísér, amíg csak élek, hirtelen az emlékezetembe ötlött barátom, Har-Even, a pszichiáter. Eszembe jutott, hogyan igyekezett rávenni, hogy keressem meg az utat visszafelé, hogy menjek haza, és fejezzem be tanulmányaimat. - Ha nem mégy haza, hogy megszerezd a diplomát - mondogatta -, világ életedben szöke-

vény maradsz, menekülő csavargó a föld színén. - A jó öreg Har-Even! A „Har” hegyet jelent, és az „Even” követ; az ő neve a Steinberg héberesített változata volt.

Vagyis a végzet nyelve akár héberül is megszólalhat. Arra gondoltam, gonosz vicc tőle, hogy így, keresztretjtvény módjára emlékeztet a bibliai átokra, melyet pszichiáter barátom mondott ki rám egykor. Másrészt viszont, ha egyszer az embernek az a sorsa, hogy szökevény és csavargó maradjon a föld színén, akkor talán a legjobb, ha tudja ezt, és elfogadja.

EPILOGUS

Miután befejeztem ezt a könyvet, és meghalt a kezem között, kiadóim Epilógust kértek tőlem, „hogyan megteremtődjék a folyamatosság, mely az elkövetkező második kötethez kapcsolja”; íme tehát:

Engedelmeskedve a kétfajta készítésnek, mely hitem szerint önéletírásra bírja az embereket-a „krónikásösztönnek” meg az „Ecce homo-indítéknak” - , türelmesen igyekeztem megrajzolni mind az alakot, mind a hátteret, kibogozni elmém gubancait azon a nagyobb rendszeren belül, amelynek része. Teljesen a tudatában vagyok annak, hogy írásom jelentős része félszegen hangzik, de hát van-e hivatásos író, aki ne válna félszeggé, ha önmagáról kell írnia? A lényeg az, hogy nem próbáltam tudatosan sem jobbnak, sem rosszabbnak mutatkozni, mint amilyennek ismerem magam - már amennyire ismerhetem magam egyáltalán.

Igen alkalmasnak látszik, hogy ezt az első kötetet azon a döntő ponton fejezzem be, ahol belépek a kommunista pártba, mint ahogy a régi filmsorozatok végződtek mindig - a hős kötélén függ a krokodiloktól nyüzsgő folyó árja fölött, utána pedig jön az ígéret: FOLYTATÁSA KÖVETKEZIK. Csakhogy akkor a közönség mindig tudta, hogy a hős nem fog igazából a krokodilok közé zuhanni, én viszont közéjük zuhantam, ami - remélem - annál izgalmasabbá és egyre jobbá teszi majd ezt a mesét.

Fontaine le Port, Franciaország
Island Farm, Pennsylvania

1951. január - 1952. február

Osiris Kiadó, Budapest
A kiadásért felel: Gyurgyák János
Olvasószerkesztő: Koltai Tamásné
Sorozatterv: Környei Anikó
Műszaki szerkesztő: Kállainé Horváth Andrea
A szedés és a tördelés az Osiris Kft. munkája
Tördelő: Lipót Éva
A nyomdai kivitelezés az Eto-Print Kft. munkája
Felelős vezető: Balogh Mihály

ISBN 963 379147 2

ISSN 1218-9863